

ΧΡΗΣΤΟΥ Σ. ΒΟΥΛΓΑΡΗ
S.T.M., Th.M., Δρ. Θ.
ΚΑΘΗΓΗΤΟΥ ΤΟΥ ΠΑΝΕΠΙΣΤΗΜΙΟΥ ΑΘΗΝΩΝ

ΧΡΟΝΟΛΟΓΙΑ ΤΩΝ ΓΕΓΟΝΟΤΩΝ
ΤΟΥ ΒΙΟΥ
ΤΟΥ ΑΠΟΣΤΟΛΟΥ ΠΑΥΛΟΥ

ΑΘΗΝΑΙ

Τῇ μακαρίᾳ ψυχῇ
τοῦ ἀειμνήστου πατρός μου
Σπυρίδωνος, ἱερέως - διδασκάλου,
εὐλαβῶς ἀνατίθηναι

ΧΡΟΝΟΛΟΓΙΑ ΤΩΝ ΓΕΓΟΝΟΤΩΝ ΤΟΥ ΒΙΟΥ ΤΟΥ ΑΠΟΣΤΟΛΟΥ ΠΑΥΛΟΥ

Α'

ΑΠΟ ΤΗΣ ΜΕΤΑΣΤΡΟΦΗΣ ΑΥΤΟΥ
ΜΕΧΡΙ ΤΗΣ ΑΠΟΣΤΟΛΙΚΗΣ ΣΥΝΟΔΟΥ

Πρόλογος

Ἀναφερόμενος εἰς τὴν ἔλλειψιν ἐπαρκῶν μαρτυριῶν ἐκ τῆς Κ. Διαθήκης περὶ τῆς ἀποστολικῆς ἐποχῆς, κατὰ τὴν ἑναρξιν τῶν μαθημάτων αὐτοῦ ἐν τῷ Πανεπιστημίῳ τοῦ Cambridge, τῷ 1863, ὁ J. B. Lightfoot ἐτόνισεν, ὅτι «ἐπὶ τοῦ θέματος τῆς χρονολογίας τοῦ βίου τοῦ ἀποστόλου Παύλου δὲν δύναται νὰ ὑπάρξῃ πρωτοτυπία. Ἐὰν δὲ δὲν ἀνακαλυφθῶσι νέα στοιχεῖα, δι' ὧν θὰ ριφθῇ νέον φῶς ἐπὶ τῆς περιόδου, ἐλάχιστα ἢ οὐδὲν δύναται νὰ προστεθῇ εἰς τὸ ὑπάρχον σήμερον ὑλικόν»¹.

Ἡ ἀνωτέρω παρατήρησις τοῦ Lightfoot ἐκφράζει τὸ ἀδιέξοδον, εἰς ὃ εἶχε περιέλθει ἡ μέχρι τότε ἔρευνα ἐπὶ τοῦ θέματος. Καίτοι δὲ νέον πολύτιμον στοιχεῖον προσετέθη ἔκτοτε εἰς τὰ ὑπάρχοντα δεδομένα, τ.ἔ. ἡ κατὰ τὰς ἀρχὰς τοῦ παρόντος αἰῶνος εὐρεθεῖσα ἐν Δελφοῖς ἐπιγραφή, δι' ἧς κατέστη δυνατὸς ὁ ἀκριβὴς προσδιορισμὸς τοῦ χρόνου τῆς ἐν Κορίνθῳ ἀνθυπατείας τοῦ Γαλλίου, ἐνώπιον τοῦ ὁποίου, ὡς γνωστόν, προσηνέχθη ὁ Παῦλος ὑπὸ τῶν αὐτόθι Ἰουδαίων (Πρ. 18,12)², ἐν τούτοις τὸ πρόβλημα παραμένει καὶ τὸ ἀδιέξοδον συνεχίζεται. Διὰ τὸν καλόπιστον καὶ ἀντικειμενικὸν ἐρευνητὴν, ἡ αἰτία τῆς ὑφισταμένης στασιμότητος, οὐ μὴν ἀλλὰ καὶ περιπλοκῆς τοῦ θέματος, δὲν ὀφείλεται τόσον εἰς τὴν ἔλλειψιν ἐπαρκῶν μαρτυριῶν, ὅσον εἰς τὴν παρανόησιν καὶ παρερμηνείαν τῶν ὑπαρχουσῶν. Τῷ ὄντι, ὡς πάντα τὰ θέματα τῆς ἀποστολικῆς ἐποχῆς, οὕτω καὶ τὸ τῆς χρονολογήσεως τῶν γεγονότων τοῦ βίου τοῦ ἀποστόλου Παύλου ἐξακολουθεῖ ἐξεταζόμενον ἐν τῇ Δύσει ὑπὸ τὸ πρίσμα τῶν ὑπὸ τοῦ F.C. Baur καὶ τῆς Τυβιγγείου Σχολῆς τεθεισῶν ἱστορικῶν προϋ-

1. "Ὁρα «The Chronology of St. Paul's Life and Epistles», ἐν Biblical Essays, London 1983, σ. 215.

2. Τὰ περὶ τῆς ἀνευρέσεως ὡς καὶ δημοσίευσιν, ἀποκατάστασιν καὶ ἀνάλυσιν τῆς ἐπιγραφῆς, βλ. A. Deissmann, Paul. A Study in Social and Religious History, New York 1957³, σ. 261 ἐξ.

ποθέσεων περί τὴν μελέτην τῆς Κ. Διαθήκης³, παρὰ τὸ γεγονός, ὅτι αἱ φιλο-
λογικαὶ αὐτοῦ προϋποθέσεις κατεργήθησαν ἤδη πρῶτον ὑπ' αὐτοῦ τούτου τοῦ
Lightfoot⁴, ἐν συνεχείᾳ δὲ καὶ ἐπὶ τῶν Α. von Harnack⁵, H. von Soden⁶ Γ.
Zahn⁷ καὶ J. Munck⁸.

Ἐξέχουσιν θέσιν κατέχουσιν ἐν προκειμένῳ τὰ γεγονότα ἀπὸ τῆς
κλήσεως τοῦ Παύλου εἰς τὸ ἀποστολικὸν ἀξίωμα παρὰ τὴν Λαμασκόν, μέχρι
τῆς συγκλήσεως τῆς Ἀποστολικῆς Συνόδου ἐν Ἱεροσολύμοις, ἅτινα καὶ ἀπο-
τελοῦσι τὴν κλειδα τοῦ ὅλου προβλήματος. Στοιχεῖα ἐκ τῆς θύραθεν ἱστορίας
περὶ τῆς περιόδου ταύτης δυνάμεθα ν' ἀρσώμεν μόνον περὶ τοῦ χρόνου, καθ'
ὃν Ἀρέτας Δ', βασιλεὺς τῶν Ναβαταίων, ἤσκει ἔλεγχον ἐπὶ τῆς Λαμασκοῦ,
ἐξ ἧς ὁ Παῦλος κατὰ τὴν ἰδίαν αὐτοῦ ὁμολογίαν (Β' Κορ. 11,32-33), διέφυγε
καὶ περὶ τοῦ ἔτους τοῦ θανάτου τοῦ ἰουδαίου βασιλέως Ἀγρίππα Α' καὶ τοῦ
κατ' αὐτὸ λιμοῦ ἐν Παλαιστίνῃ καὶ τοῦ διωγμοῦ τῆς ἐν Ἱεροσολύμοις Ἐκκλη-
σίας (Πρ. 11,27-12,24). Ἀλλ' ἐνὶ περὶ τοῦ δευτέρου γεγονότος ἐφίσταται
συμφωνία τις μεταξὺ τῶν ἐρευνητῶν, μετὰ τινων παραλλαγῶν βεβαίως, ὡς
θὰ διαπιστώσωμεν, περὶ τοῦ πρῶτου ἐφίσταται ἀξιοσημείωτος διαφωνία, ἐν
πολλοῖς δὲ καὶ πλήρης παραγνώρισις τῆς σπουδαιότητος αὐτοῦ διὰ τὴν χρο-
νολόγησιν τῶν γεγονότων τοῦ βίου τοῦ ἀποστόλου Παύλου. Λόγω τῆς μὴ ὁρθῆς
συσχετίσεως αὐτοῦ πρὸς τὰ δεδομένα τῶν Πράξεων καὶ τῆς πρὸς Γαλάτας ἐπι-
στολῆς. Οὐχ ἦττον, καθ' ἡμᾶς, τὸ γεγονός τῆς ἐπὶ Ἀρέτα Α' διαφυγῆς τοῦ
Παύλου ἐκ Λαμασκοῦ τεγχάνει ἐφίστης σπουδαιότητος πρὸς διαλεύξανσιν
καὶ χρονολόγησιν τῶν γεγονότων τοῦ βίου αὐτοῦ, ἀπὸ τῆς κλήσεως αὐτοῦ
μέχρι τῆς Ἀποστολικῆς Συνόδου. Αἰὶ καὶ ἀπὸ τοῦ γεγονότος τούτου ἀρχόμεθα
τῆς ἐξετάσεως τοῦ ὅλου προβλήματος. Ἐν προκειμένῳ, ἐπιβάλλεται νὰ προσ-
διορισθῶσι δύο τινά α') ἡ περιοχὴ τοῦ γνωστοῦ ὡς Ἀραβία (Γαλ. 1,17. 4,25)
κράτους τῶν Ναβαταίων, εἰς ὃ κατέφυγεν ὁ Παῦλος ἐπὶ τριετίαν (Γαλ. 1,18)
καὶ β') ὁ χρόνος, καθ' ὃν Ἀρέτας Α' ἤσκει ἐξουσίαν ἐπὶ τῆς Λαμασκοῦ.

3. Περί τῶν ἀπόψεων τοῦ Baur καὶ τῶν ὁπαδῶν αὐτοῦ. βλ. Χ. Σ. Β ο ῶ λ γ α ρ η,
Ἡ Ἑνότης τῆς Ἀποστολικῆς Ἐκκλησίας, Θεσσαλονίκη 1974, σ. 19-29. Τ ο ῦ α ὕ τ ο ῦ,
Νέαι Θεώρησις τῶν ἐρίδων τῆς Ἀποστολικῆς Ἐκκλησίας τῆς Κορίνθου καὶ τῶν ἐν αὐτῇ
ἀντιπάλων τοῦ Ἀποστόλου Παύλου, Ἀθήναι 1976, 303 καὶ βιβλιογραφία.

4. "Ορα ἐπιπροσθέτως καὶ: The Apostolic Fathers. Part I. St. Clement of
Rome. Part II. St. Ignatius-St. Polycarp, London 1886-1890.

5. "Ορα: Geschichte der altchristlichen Literatur bis Eusebius, Leipzig 1893-
1897. Τ ο ῦ α ὕ τ ο ῦ, Luke the Pysician, London 1907. Τ ο ῦ α ὕ τ ο ῦ, The Date
of the Acts and of the Synoptic Gospels, New York 1911.

6. Πρβλ. Urchristentum und Geschichte. Gesammelte Aufsätze und Vor-
träge, hrsg. H. von Campenhausen, Tübingen, τ. I. 1951. τ. II, 1956.

7. Πρβλ. Introduction to the New Testament, Edinburgh 1907.

8. Πρβλ. Paul and the Salvation of Mankind, Richmond Virginia 1960, σ.
69 ἐξ.

Τμήματα τῆς παρούσης μελέτης ἀπετέλεσαν ἀντικείμενον εἰσηγήσεως τοῦ γράφοντος εἰς τὴν ἐν τῇ πόλει Καβάλα, ἀπὸ 26ης μέχρις 29ης Ἰουνίου 1980, συνελθοῦσαν Πρώτην Διεθνῇ Συνάντησιν τῶν Φιλίππων, ἐν τῷ πλαisiῶ τῶν ὑπὸ τῆς Πανελίου Ἑταιρείας Ἱστορικῶν Μελετῶν Καβάλας διοργανωθεῖσων ἐορταστικῶν ἐκδηλώσεων, πρὸς τιμὴν τοῦ Ἀποστόλου Παύλου καὶ τῆς ὑπ' αὐτοῦ ιδρύσεως τῆς πρώτης χριστιανικῆς Ἐκκλησίας ἐπὶ εὐρωπαϊκοῦ ἐδάφους. Οὐχ ἦττον, καίτοι ἐορταστικὴν ἔχουσα τὴν προοπτικὴν, ἡ παρούσα μελέτη ἐγράφη ἐν θλίψεσι καὶ πολλοῖς δακρύοις, καὶ δὴ καθ' ὃν χρόνον, μετὰ βραχεῖαν ἀσθένειαν, ὁ ἀείμνηστος πατὴρ ἡμῶν Σπυρίδων, ἱερεὺς καὶ διδάσκαλος, λεικνωθεὶς ἐν τῇ ὑπηρεσίᾳ τῆς Ἐκκλησίας καὶ τοῦ ἔθνους ὑπὲρ τὸ χροσοῦν ἰωβηλαῖον καὶ πολλὰ παθῶν, καταλιπὼν δὲ ὑπόδειγμα πίστεως καὶ ὑπομονῆς, ἐκλήθη ὑπὸ τοῦ Θεοῦ ἐκ τῆς στρατενομένης ἐπὶ γῆς εἰς τὴν θριαμβεύουσαν ἐν οὐρανοῖς Ἐκκλησίαν, τὴν 27ην Μαΐου 1980. Κατὰ χρέος οὖν (δι' αὐτοῦ γὰρ ἀκαὶ ἡμεῖς εἰς Χριστὸν Ἰησοῦν ἐπιστεύσαμεν, ἵνα δικαιωθῶμεν ἐκ πίστεως Χριστοῦ», Γαλ. 2,16) ἀφιερροῦντες ταύτην εἰς τὴν ἀγίαν αὐτοῦ ψυχὴν, θεημῶς ἱκετεύομεν τὸν Ἀρχηγὸν ζώντων καὶ νεκρῶν, ὅπως τάξῃ αὐτὴν ἀεὶ τόπω ἀναγρέξεως, ἔνθα ἀπέδρα πᾶσα ὁδύνη, λύπη καὶ στεναγμός».

Ἐν Ἀθήναις, τῇ ἐορτῇ τῆς παγκοσμίου ὑψώσεως
τοῦ Τιμίου καὶ Ζωοποιοῦ Σταυροῦ 1980
ΧΡΗΣΤΟΣ ΣΠ. ΒΟΥΛΓΑΡΗΣ

1. 'Η ἐπὶ 'Αρέτα Δ' διαφυγὴ τοῦ Παύλου ἐκ Δαμασκού (Β' Κορ. 11,32-33).

Οἱ Ναβαταῖοι ἦσαν ἰσχυρὰ ἀραβικὴ φυλὴ, διαδραματίσασα σπουδαῖον πρόσωπον εἰς τὴν ἱστορίαν τῆς Παλαιστίνης καὶ τῆς γύρω περιοχῆς, κυρίως κατὰ τοὺς δύο τελευταίους αἰῶνας π.Χ. καὶ τὸν α' μ.Χ. Οὗτοι δὲν ἀναφέρονται μὲν κατ' ὄνομα ἐν τῇ Παλαιᾷ καὶ τῇ Καινῇ Διαθήκῃ, ἀλλ' ὑπὸ τοῦ 'Ιωσήπου ταυτίζονται πρὸς τοὺς ἀπογόνους τοῦ Ναβαιῶθ (נַבְיָאֹת) «πρωτοτόκου 'Ισμαήλ», υἱοῦ τοῦ 'Αβραάμ, ἐκ τῆς παιδίσκης 'Αγαρ (Γεν. 25,13. 28,9. 36,3. Α' Παραλ. 1,29. 'Ησα. 60,7), λέγοντος ὅτι οἱ δώδεκα παῖδες τοῦ 'Ισμαήλ, ὧν πρῶτος ὁ «Ναβαιώθης», «πᾶσαν τὴν ἀπ' Εὐφράτου καθήκουσαν πρὸς τὴν 'Ερυθρὰν θάλασσαν κατοικοῦσι Ναβατινὴν τὴν χώραν ὀνομάσαντες. εἰσὶ δ' οὗτοι, οἳ τὸ τῶν 'Αράβων ἔθνος καὶ τὰς φυλὰς ἀπ' αὐτῶν καλοῦσι διὰ τε τὴν ἀρετὴν αὐτῶν καὶ τὸ 'Αβράμου ἀξίωμα»¹. 'Η πληροφορία αὕτη τοῦ 'Ιωσήπου, περὶ τῆς προελεύσεως τῶν Ναβαταίων, ἡμφεσβητήθη ἐπὶ τῷ λόγῳ, ὅτι ἐνῶ τὸ ὄνομα τοῦ Ναβαιῶθ γράφεται διὰ τοῦ «ταῦ» (ת), τὸ τῶν Ναβαταίων γράφεται διὰ τοῦ «τέθ» (תּ)².

'Η ὑπὸ τοῦ 'Ιωσήπου ὀριζομένη ἀνωτέρω περιοχὴ τῶν Ναβαταίων ἐπεβειωθή ὑπὸ τῆς ἀρχαιολογικῆς σκαπάνης. Εὐρήματα τῆς περιοχῆς El-Heger, περὶ τὰ 250 μίλια νοτιο-ἀνατολικῶς τῆς πόλεως Πέτρα μαρτυροῦσιν, ὅτι κατ' ἀρχὰς οὗτοι κατέκρινον εἰς τὴν νοτιοδυτικὴν 'Αραβίαν περὶ τὸν Αἰλανιτικὸν κόλπον τῆς 'Ερυθρᾶς Θαλάσσης, ἀργότερον δὲ καὶ πιθανῶς κατὰ τὸν στ' π.Χ. αἰῶνα ἐκινήθησαν πρὸς βορρᾶν, καταλαμβάνοντες μέρος τῆς περιοχῆς 'Εδῶμ, ἐνῶ κατὰ τὸν δ' π.Χ. αἰῶνα κατέλαβον καὶ τὸ ὑπόλοιπον τμῆμα ταύτης, ὡς καὶ τὰς περιοχὰς Μωάβ καὶ Wadi el-Arabah, νοτίως τῆς ἐρήμου Νεγκέβ. Πρωτεύουσα τοῦ κράτους αὐτῶν ἦτο ἡ Πέτρα³, νοτιο-ἀνατολικῶς τῆς Ν. Θαλάσσης, ἐξ ἧς καὶ ἡ ὀνομασία τῆς περιοχῆς «'Αραβία ἢ πρὸς τῇ Πέτρᾳ»

1. "Ὁρα 'Ιουδ. 'Αρχ. I,12,4. Τὴν γνώμην τοῦ 'Ιωσήπου ἡσπάζετο καὶ ὁ 'Ιερώνυμος, Quaestiones in Genesis XXV, 13. Migne P.L. 29,927.

2. Πρβλ. E. Schürer, A History of the Jewish People in the Time of Jesus Christ, μετ. J. Macpherson, New York 1891, I/2, σ. 348, ὑποσ. 2. J. C. Swaim, «Aretas», ἐν The Interpreter's Dictionary of the Bible, New York -Nashville 1962, τ. I, 217 ἐ. S. Cohen, «Nabateans», αὐτόθι, τ. III, 491.

3. Τὸ ἐβραϊκὸν ὄνομα τῆς πόλεως εἶναι Sela = κρημνός. Κρ. 1,36. Β' Βασ. 14,7. 'Ησ. 16,1. 42,11. Περὶ τῆς πόλεως ταύτης ὄρα Στάβωνος, Γεωγρ. ΙΣΤ. Πλινίου, Hist. Nat. VI, 28, 144. 'Ιωσήπου, 'Ιουδ. 'Αρχ. XIV, 5,1. 13,9. XVII 3,2. XVIII, 5,3. 'Ιουδ. Πόλ. I, 6,2. 8,1. 13,8. 29,3. Πλούταρχου, Πομπήτιος, C. 41. Περίπλους 'Ερυθρᾶς Θαλάσσης, 19.

ἡ «Πετραία Ἀραβία», συμπρωτεύουσα δὲ ἡ πόλις Βόστρα⁴. Καίτοι ὑπὸ πάντων τῶν ἀρχαίων συγγραφέων χαρακτηρίζονται ὡς ᾽Αραβες, γλῶσσα αὐτῶν ἦτο ἡ ᾽Αραμαϊκή, ὡς ἐμφαίνεται ἐκ τῶν ἐπιγραφῶν καὶ τῶν νομισμάτων.

Ὡς ἀξιόλογος δύναμις ἐμφανίζονται τὸ πρῶτον οἱ Ναβαταῖοι κατὰ τὸ 312 π.Χ., ὅτε ὁ ᾽Αντίγονος ἐξεστράτευσεν ἐναντίον αὐτῶν, μετὰ τὴν ἐκδίωξιν Πτολεμαίου τοῦ Λάγου ἐκ τῆς Καλῆς Συρίας, ἄνευ ὅμως ἐπιτυχίας⁵. Ἄλλ' ἡ πρώτη συγκεκριμένη χρονολογία τῆς ἱστορίας αὐτῶν εἶναι τὸ ἔτος 169 π.Χ., ὅτε ὁ διεκδικητὴς τοῦ ἀρχιερατικοῦ θρόνου τῶν Ἱεροσολύμων Ἰάσων εἰς μάτην ἐζήτησε καταφύγιον πλησίον τοῦ βασιλέως αὐτῶν Ἀρέτα (Α'), τοῦ «τῶν Ἀράβων τυράννου» (Β' Μακκ. 5,8). Κατὰ τὰ Α' Μακκ. 5,24-28 καὶ 9,35 οὗτοι διέκειντο φιλικῶς πρὸς τοὺς Μακκαβαίους, παρασχόντες αὐτοῖς ποικιλοτρόπως βοήθειαν καὶ ἄσυλον. Κατὰ τὴν ἐποχὴν ταύτην, τὸ κράτος τῶν Ναβαταίων ἐπεξετάθη ἀνατολικῶς τοῦ Ἰορδάνου ποταμοῦ. Κατ' Ἰώσηπον, ἕτερός τις Ἀρέτας βασιλεὺς τῶν Ναβαταίων προσεπάθησε ν' ἀναμιχθῇ εἰς τοὺς δυναστικούς πολέμους τῶν Σελευκιδῶν τῆς Συρίας κατὰ τὸ 96 π.Χ., ὅτε μετὰ τὴν πτώσιν τῆς αὐτοκρατορίας τῶν Πτολεμαίων τῆς Αἰγύπτου, οὗτοι ἱδρυσαν ἰσχυρότατον κράτος βορειοανατολικῶς τῶν συνόρων αὐτῶν⁶. Ὁ Ἀρέτας οὗτος, «ὁ Ἀράβων βασιλεὺς», ὑπεσχέθη βοήθειαν εἰς τοὺς ὑπὸ τοῦ Ἀλεξάνδρου Ἰανναίου πολιορκηθέντας κατοίκους τῆς Γάζης, ἀλλὰ δὲν ἐπρόφθασε νὰ παράσχωι ταύτην. Ἐκτοτε γνωρίζομεν τὰ τε ὀνόματα τῶν βασιλέων αὐτῶν καὶ τὸν χρόνον τῆς βασιλείας αὐτῶν, κατὰ προσέγγισιν. Οὗτοι εἶναι οἱ ἐξῆς κατὰ σειράν· Ὁβέδας Α' (95-87 π.Χ.)⁷, Ράβιλος Α' (περὶ τὸ 87 π.Χ.), Ἀρέτας Γ' (87-62 π.Χ.)⁸, Ὁβέδας Β' (62-47 π.Χ.), Μάλχος ἢ Μάλιχος Α' (47-30 π.Χ.)⁹, Ὁβέδας Γ' (30/28-9 π.Χ.)¹⁰, Ἀρέτας Δ' (9 π.Χ. 38/40 μ.Χ.) Ἀβίας (ἐπὶ Κλαυδίου)¹¹, Μάλχος ἢ Μάλιχος Β' (—71 μ.Χ.)¹² καὶ Ράβιλος Β' (71-106 μ.Χ.)¹³.

4. Πρβλ. A. Oepke, Der Brief des Paulus an die Galater, Leipzig, 1937, σ. 26. H. Schlier, Der Brief an die Galater, Göttingen 1949, σ. 29.

5. Ὅρα Διοδώρου Σικελ. XIX. 94-100. Πρβλ. Πλουτάρχου, Δημήτριος, 7.

6. Πρβλ. Ἰουδ. Ἀρχ. XIII, 13,3.

7. Ἰωσήπου, Ἰουδ. Ἀρχ. XIII, 13,5. Ἰουδ. Πόλ. I, 4,4.

8. Πρβλ. Ἰωσήπου, Ἰουδ. Ἀρχ. XIII, 15,1-2. XIV. 5,1. Ἰουδ. Πόλ. I, 4,8. 8,1. Διοδώρου, XL, 4. Δίωνος Κασσίου, XXXVII, 15. Πλουτάρχου, Πομπήιος 41.

9. Πρβλ. Ἰωσήπου, Ἰουδ. Ἀρχ. XIV, 14,1-2. XV, 6,2-3. Ἰουδ. Πόλ. I, 14, 1-2. Δίωνος Κασσίου, XLVIII, 41. Πλουτάρχου, Ἀνώνιος, 61.

10. Πρβλ. Ἰωσήπου, Ἰουδ. Ἀρχ. XVI, 7,6. 9,4. Ἰουδ. Ἀρχ. I, 24,6.

11. Πρβλ. Ἰωσήπου, Ἰουδ. Ἀρχ. XX, 4,1.

12. Πρβλ. Ἰωσήπου, Ἰουδ. Πόλ. III, 4,2. Πλουτάρχου, Περίπλους Ἑρυθρᾶς Θαλάσσης, 19.

13. Ὅρα E. Schürer, History, I/2, σ. 360 ἐέ.

Εἰς ἀκμὴν περιῆλθε τὸ κράτος τῶν Ναβαταίων κυρίως κατὰ τὸν α' αἰῶνα π.Χ. καὶ τὸν α' αἰῶνα μ.Χ. ἐπεκταθὲν πρὸς δυσμὰς, ἐν τῇ προσπάθειά τῶν βασιλέων αὐτοῦ νὰ προωθήσῃσι τὰ ὅρια τοῦ κράτους μέχρι τῆς Μεσογείου Θαλάσσης. Πρὸς βορρᾶν, τοῦτο ἐκάλυπτεν ὁλόκληρον τὴν ἀνατολικῶς τοῦ Ἰορδάνου περιοχὴν μέχρι τῆς Δαμασκού, τ.ἔ. τὸ βόρειον μέρος τῇ ὑπεριορδανίας, τὸ ἀνατολικὸν τῆς Ἰουδαϊκῆς Περαιᾶς καὶ τὴν ἐλληνικὴν Δεκάπολιν, εἰς ἣν ἐνίοτε ὑπελογίζετο καὶ ἡ Δαμασκός¹⁴. Ἡ κοινότης τοῦ Qumran ἐχαρακτήριζε τὰς νοτιο-ἀνατολικῶς καὶ βορειο-ἀνατολικῶς ταύτης περιοχὰς ὡς «χώραν τῆς Δαμασκού», διότι αὗται ἀνῆκον εἰς τοὺς Ναβαταίους¹⁵. Νομίσματα εὑρεθέντα ἐν Δαμασκῷ καὶ χρονολογούμενα ἀπὸ τοῦ 85 π.Χ. δεικνύουσιν, ὅτι ὁ βασιλεὺς Ἀρέτας Γ' ὑπῆγαγε τὴν πόλιν ὑπὸ τὴν δικαιοδοσίαν αὐτοῦ, προφανῶς τῇ προσκλήσει τῶν κατοίκων¹⁶. Τῷ 65 π.Χ. ἡ πόλις κατελήφθη ὑπὸ τοῦ Πομπηίου, ἀλλὰ δὲν εἶναι βέβαιον κατὰ πόσον οἱ Ναβαταῖοι ἀπεκλείσθησαν παντὸς ἐπ' αὐτῆς δικαιώματος. Τὸ πιθανώτερον εἶναι ὅτι, καίτοι ἡ Δαμασκός περιελήφθη εἰς τὴν ρωμαϊκὴν ἐπαρχίαν τῆς Συρίας, οἱ Ναβαταῖοι βασιλεῖς ἤσκειον ἔλεγχον ἐπ' αὐτῆς, συμφώνως πρὸς τὸ ρωμαϊκὸν σύστημα διοικήσεως τῶν ἐπαρχιῶν, τῆς χρησιμοποιοῦσεως δηλονότι ὑποτελῶν βασιλέων ἐν αὐταῖς, πολλῶ μᾶλλον καθόσω ἡ περιοχὴ τοῦ κράτους τῶν Ναβαταίων ἀπετέλει τὴν ἑναντι τῶν Πάρθων προφυλακὴν τῆς ρωμαϊκῆς αὐτοκρατορίας¹⁷.

Εἰδικώτερον περὶ Ἀρέτα Δ' γνωρίζομεν, ὅτι διεδέχθη Ὁβέδαν Γ' τῷ 9 π.Χ.¹⁸, ἐβρόθήσεε τὸν κυβερνήτην τῆς Συρίας Βάρων νὰ καθυποτάξῃ τὴν Ἰουδαίαν¹⁹ καὶ ἦλθεν εἰς ρῆξιν πρὸς τὸν Ἡρώδην Ἀντίπαν, τοῦτο μὲν λόγῳ συνοριακῶν ζητημάτων, τοῦτο δὲ λόγῳ τῆς ὑπὸ τοῦ Ἀντίπα διαζεύξεως τῆς θυγατρὸς αὐτοῦ (28 μ.Χ.) χάριν τῆς γνωστῆς Ἡρωδιάδος, γυναικὸς Φιλίππου τοῦ ἀδελφοῦ αὐτοῦ (Μτθ. 14,3 ἐέ. Μκ. 6,16ἐέ.).²⁰ Κατὰ τὴν σύγκρουσιν ἡτ-

14. Πρβλ. F. M. A b e l, Géographie de la Palestine, Paris 1938, τ. 2, σ. 142 ἐέ. H. B i e t e n h a r d, «Die Dekapolis von Pompeius bis Trajan. Ein Kapital aus der neuteamentliche Zeitgeschichte», ἐν Zeitschrift des deutschen Palästina-Vereins 79 (1963) 24-58.

15. Ὁρα Π. Ν. Σ ι μ ω τ ῆ, «Ναβαταῖοι», ἐν Ὁρθοκευτική καὶ Ἡθική Ἐγκυκλοπαίδεια, τ. 9, στ. 289.

16. Ὁρα Y. M e s h o r e r, Nabataean Coins. Jerusalem 1975, σ. 46 ἐ.

17. Πρβλ. E. S. B o u c h i e r, Syria as a Roman Province, Oxford 1916. H. W. H o e h n e r, Herod Antipas, Cambridge 1972, σ. 129.

18. Πρβλ. Ἰ ω σ ῆ π ο υ, Ἰουδ. Ἀρχ. XVI, 9,4· «ὁ μὲν γὰρ Ὁβάδας ἐτεθνῆκει, περὶ αὐτὸν δὲ τὴν τῶν Ἀράβων ἀρχὴν Αἰνείας ὁ μετονομασθεὶς αὐθὺς Ἀρέτας».

19. Πρβλ. Ἰ ω σ ῆ π ο υ, Ἰουδ. Ἀρχ. XVII, 10,9. Ἰουδ. Πόλ. II, 68 ἐέ.

20. Πρβλ. Ἰ ω σ ῆ π ο υ, Ἰουδ. Ἀρχ. XVIII, 5,1 ἐέ. G. E. W r i g h t, «Herod's Nabataean Neighbor», ἐν Biblical Archaeologist 1 (1938). N. G l u e c k, Deities and Dolphins. The story of the Nabataeans, London 1966, σ. 40. H. W. H o e h n e r, Herod Antipas, σ. 110 ἐέ.

τήθη ὁ Ἀντίπας, διὸ καὶ ὁ αὐτοκράτωρ Τιβέριος (14-37 μ.Χ.) διέταξε τὸν κυβερνήτην τῆς Συρίας Βιτέλλιον νὰ ἐκστρατεύσῃ ἐναντίον τῆς Πέτρας (36 μ.Χ.). Προφανῶς ὁ Τιβέριος ἐφοβεῖτο τὴν ἐνδυνάμωσιν καὶ τὴν αὐξήσιν τῆς ἐπιρροῆς τοῦ Ἀρέτα, καθόσον ἡ ἐναντι τῶν ἀκραίων ἐπαρχιῶν τῆς αὐτοκρατορίας πολιτικὴ αὐτοῦ συνίστατο εἰς τὸν ἀποτελεσματικὸν ἐλεγχον τῶν τοπικῶν ὑποτελῶν βασιλέων χάριν τῆς ἐξασφαλίσεως τῶν ἐδαφῶν καὶ τῆς διατηρήσεως τῆς ἐνότητος τῆς αὐτοκρατορίας²¹. Ἀλλ' ὁ Βιτέλλιος, μισῶν τὸν Ἀντίπαν, ἀπεφάσισε νὰ χρονοτριβήσῃ, ἀποστείλας τὰς λεγεῶνας αὐτοῦ οὐχὶ κατ' εὐθείαν ἐκ Δαμασκοῦ πρὸς τὴν Πέτραν, ἀλλὰ μέσῳ Πτολεμαῖδος καὶ Νοτίου Γαλιλαίας, ὁ ἴδιος δὲ διῆλθεν ἐξ Ἱεροσολύμων, ἐνθα μετ' ὀλίγον ἐπληροφορήθη τὸν θάνατον τοῦ Τιβερίου, ἐπισυμβάντα κατὰ Μάρτιον τοῦ 37 μ.Χ.²². Ἐκ τοῦ γεγονότος τούτου εἰκάζομεν, ὅτι ἐπὶ Τιβερίου ὁ Ἀρέτας Δ' οὐδεμίαν ἐξουσίαν ἔσκει ἐπὶ τῆς Δαμασκοῦ.

Ὁ διαδεχθεὶς τὸν Τιβέριον Γάιος Καλλιγούλας (37-41 μ.Χ.), μισῶν τὸν τε Βιτέλλιον καὶ τὸν Ἀντίπαν, δὲν ἀνενέωσε τὰς πρὸς τὸν πρῶτον διαταγὰς ἐναντίον τοῦ Ἀρέτα²³, εἰς ὃν καὶ παρεχώρησε τὸν ἐλεγχον τῆς Δαμασκοῦ²⁴. Ἡ ἐνέργεια αὕτη τοῦ Καλλιγούλα ἦτο δηλωτικὴ τῆς διαφόρου πολιτικῆς αὐτοῦ ἐναντι τῶν ἀκραίων περιοχῶν τῆς αὐτοκρατορίας, εὐνοοῦσης τὴν ἐνίσχυσιν τῶν ὑποτελῶν βασιλέων τῆς Ἀνατολῆς. Ἐν τῷ πλαισίῳ τῆς πολιτικῆς ταύτης, οὗτος παρεχώρησε σημαντικὰς περιοχὰς τῆς Συρίας εἰς ὁμόρους ἡγεμόνας. Οὕτω τὸ 37 μ.Χ. ἡ Κομμαγένη κατέστη ἀνεξάρτητον βασιλεῖον ὑπὸ τὸν φίλον τοῦ αὐτοκράτορος Ἀντίοχον, τὸ 38 μ.Χ. ἡ Ἰτουραία παρεχώρηθη εἰς τὸν ἐγγώριον ἡγεμόνα Σοχαῖμον²⁵, καὶ τὰ ἔτη 37 καὶ 39 μ.Χ. ὁ Ἡρώδης Ἀγρίππας Α' ἠῤῥησε τὸ βασιλεῖον αὐτοῦ εἰς βάρος τῆς Ὑπεριορδανίας²⁶. Ἐντὸς τῶν πλαισίων τῆς πολιτικῆς ταύτης λοιπὸν πρέπει νὰ ἐνταχθῇ καὶ ἡ παραχώρησις τοῦ ἐλέγχου τῆς Δαμασκοῦ εἰς Ἀρέταν Δ' τῷ 37 μ.Χ.²⁷.

21. "Ορα S. A. Cook- M. P. Charlesworth — S. P. Adcock, eds., *The Cambridge Ancient History*, Cambridge 1966, τ. 10, σ. 744 ἐξ.

22. Ἰωσήπου, Ἰουδ. Ἀρχ. XVIII, 5,1 καὶ 3. Πρβλ. E. Schürer, *History*, I/2, σ. 32 ἐ., 357. S. Perowne, *The Later Herods. The Political Background of the New Testament*, London 1958, σ. 57.

23. Ἰωσήπου, Ἰουδ. Ἀρχ. XVIII, 5,3.

24. Πρβλ. J. P. V. D. Balsdon, *The Emperor Gaius*, Oxford 1934, σ. 197. M. Linder, «Die Geschichte der Nabatäer», ἐν *Petra und das Königreich der Nabatäer: Lebensraum, Geschichte und Kultur eines arabischen Volkes der Antike*, hrsg. M. Linder, München 1974, σ. 130 ἐξ.

25. "Ορα Δίωνος Κασσίου, 59,12.

26. Πρβλ. J. P. V. D. Balsdon, ἐνθ' ἄνωτέρῳ.

27. Πρβλ. C. H. Turner, «Chronology of the New Testament», ἐν *Harper's Dictionary of the Bible*, τ. 1, σ. 416 ἐ. A. Steinmann, *Aretas IV, König der Nabatäer. Eine historisch-exegetische Studie zu 2 Kor. 11,32f.*, Freiburg 1909, σ. 43.

δεδομένου, ότι ολίγον αργότερον ὁ Ἀρέτας ἀπέθανε καὶ Μάλχος ἢ Μάλιχος Β' ἀνῆλθεν εἰς τὸν θρόνον²⁸. Τὴν πόλιν ἤλεγχεν ὁ Ἀρέτας διὰ τινος ἀξιωματοῦχου αὐτοῦ, καλουμένου «ἐθνάρχου» (Β' Κορ. 11,32)²⁹.

Τὸν ἐπὶ Καλλιγούλα ἐλεγchon τῆς Δαμασκοῦ ὑπὸ Ἀρέτα Δ' ἡμφεσβήτησαν, μεταξὺ ἄλλων, οἱ K. Lake³⁰ καὶ E. Haenchen³¹, ἰσχυριζόμενοι ὅτι δὲν πρόκειται περὶ πραγματικοῦ ἐλέγχου, ἀλλὰ περὶ τοποθετήσεως κατασκοπῶν αὐτοῦ, πρὸς ἐπιτήρησιν τῶν πυλῶν τῆς πόλεως ἔξωθεν. Ἡ ὑπόθεσις στερεῖται σοβαρότητος, προσκρούει δὲ τόσον εἰς τὴν κατηγορηματικότητα τοῦ Παύλου ἐν Β' Κορ. 11,32-33, ὅσον καὶ εἰς τὴν ἀδυναμίαν κατασκοπεύσεως τῶν πυλῶν ἔξωθεν, λόγῳ τῆς γεωγραφικῆς θέσεως τῆς πόλεως καὶ τῆς ἐν αὐτῇ σταθμεύσεως ἰσχυρᾶς ρωμαϊκῆς στρατιωτικῆς δυνάμεως, δι' ἧς ἡλέγχοντο αἱ πρὸς τὴν πόλιν προσβάσεις καὶ αἱ μετὰ τῶν περιοχῶν τῆς Ἀνατολῆς ἐπικοινωνίαι³². Ἀλλὰ καὶ ἂν δεχθῇ τις τὴν ὑπαρξίν κατασκοπῶν, ποῖος λόγος

28. Δὲν εἴμεθα ἀπολύτως βέβαιοι περὶ τοῦ ἀκριβοῦς ἔτους τοῦ θανάτου τοῦ Ἀρέτα, λόγῳ τῆς ἐλαστικότητος καὶ τῆς ποικιλίας τῶν ἀρχαίων συστημάτων χρονολογήσεως. Ἐὰν ὅμως ληφθῇ ὑπ' ὄψιν τὸ 9 π.Χ. ὡς ἔτος ἀνόδου εἰς τὸν θρόνον (Ἰωσ. 1, 10, Ἰουδ. Ἀρχ. XVI, 94), ἀφ' ἐνός καὶ τὸ γεγονός ὅτι αἱ ἐπιγραφαὶ καὶ τὰ νομίσματα τῆς βασιλείας αὐτοῦ ἐκλείπουν μετὰ τὸ 48ον ἔτος ταύτης, ἀφ' ἑτέρου (πρβλ. J. Euting, Nabatäische Inschriften aus Arabien, Berlin 1885, σ. 56 ἐξ. Y. Meshorer, Nabataean Coins, σ. 41-63), ὡς ἔτος τοῦ θανάτου αὐτοῦ πρέπει νὰ ὑποτεθῇ τὸ 39/40 μ.Χ. Τὸ 39 μ.Χ. δέχεται ὁ ἀναλύσας τὴν ἀλληλουχίαν τῶν γεγονότων πρὸ καὶ μετὰ τὴν ἀνάρρησιν τοῦ Ἀρέτα εἰς τὸν θρόνον A. Gutschmid, «Verzeichniss der Nabatäischen Könige», ἐν J. Euting, ἀνωτέρω, ὡς καὶ ὁ A. Plummer, A Critical and Exegetical Commentary on the Second Epistle of St. Paul to the Corinthians, Edinburgh 1915, σ. 333, ἐνῶ οἱ S. Perowne, The Later Herods, σ. 202 καὶ A. Negev, «The Chronology of the Middle Nabataean Period», ἐν Palestine Exploration Quarterly 101 (1969) 5, δέχονται τὸ 40 μ.Χ.. Τούναντιον, ὁ W. Schmauch, «Aretas», RGG³, I, 590, δέχεται τὸ 38 μ.Χ.

29. Ἡ ἔννοια καὶ τὸ περιεχόμενον τῆς λέξεως τυγχάνουσιν ἄγνωστα. Ἐν ταῖς ἐπιγραφαῖς, δι' αὐτῆς νοεῖται φύλαρχος περιοχῆς τινος. Τὸν τίτλον ἔφερον καὶ οἱ Ἰουδαῖοι κυβερνήται τῆς Παλαιστίνης καὶ τῆς Ἀλεξανδρείας (Α' Μαρκ. 14,47. 15,1-2). Κατ' Ἰωσ. 1, 10, Ἰουδ. Ἀρχ. XVII 13,4, ὑπὸ τὸν παρόντα τίτλον ἐκυβέρνηον τὸ Ἰουδαϊκὸν ἔθνος καὶ οἱ ἀρχιερεῖς (πρβλ. Ἰουδ. Πόλ. II, 6,3).

30. Ὁρα «The Conversion of Paul and the events immediately following it», ἐν The Beginnings of Christianity, Part I. The Acts of the Apostles, ed. F. J. Foakes-Jackson καὶ K. Lake, London 1933, τ. V, σ. 193.

31. Ὁρα «The Book of Acts as source material for the History of Early Christianity», ἐν Studies in Luke-Acts, ed. by L. E. Keck καὶ J. L. Martyn, Nashville-New York, 1966, σ. 268 ἐξ.

32. Πρβλ. F. M. Abel, Géographie, τ. 2, σ. 141 ἐξ., 301 ἐξ. A. Steinmann, Aretas IV, σ. 33-37. P. Ewald, «Aretas», ἐν Realencyklopädie für protestantische Theologie und Kirche 1, 795-797. C. Watzinger, Damaskus, die antike Stadt, Berlin 1921, σ. 60 ἐξ. R. Jewett, A Chronology of Paul's Life, Philadelphia 1979, σ. 30 ἐ.

ἐπέβαλλε τὴν τοποθέτησιν αὐτῶν διὰ τὴν σύλληψιν τοῦ Παύλου καὶ ἐπὶ πλεόν τοῦ εἶχε τὴν ἑδραν αὐτοῦ ὁ «ἐθνάρχης» τοῦ Ἀρέτα; Εἶναι προφανές, ὅτι οὗτος ἐπεζήτει τὴν σύλληψιν τοῦ Παύλου ἐκ λόγων τάξεως καὶ ἀσφαλείας, καὶ δὴ ἡ διὰ τὴν πρόληψιν ταραχῶν ἐκ μέρους τῶν ἰουδαίων τῆς πόλεως ἢ διὰ τὴν παράδοσιν αὐτοῦ εἰς αὐτούς, τῇ αἰτήσῃ των, ἵνα δικασθῇ ὑπὸ ἰουδαϊκοῦ δικαστηρίου, ἐνδεχομένως δὲ καὶ ὑπὸ τοῦ Μ. Συνεδρίου τῶν Ἱεροσολύμων. Διὰ τὸν σκοπὸν τοῦτον εἶχεν ἄλλως τε μεταβῇ καὶ ὁ ἴδιος ὁ Παῦλος εἰς Δαμασκὸν ἐναντίον τῶν αὐτόθι ἰουδαίων χριστιανῶν (Πρ. 9,1 ἐέ. 22,4 ἐέ. 26,12).

Οὕτω λοιπόν, μετὰ τὴν ἀνοδὸν τοῦ Καλλιγούλα εἰς τὸν θρόνον τῆς Ρώμης, κατὰ Μάρτιον τοῦ 37 μ.Χ., ὁ ἑλεγχος τῆς περιοχῆς τῆς Δαμασκοῦ παρεχωρήθη εἰς τὸν Ἀρέταν Δ' τῶν Ναβαταίων, τὸ κράτος τῶν ὁποίων ἐξετείνετο νοτίως καὶ ἀνατολικῶς ταύτης, καὶ δὴ μετὰ τοῦ Εὐφράτου, τῆς Ἐρυθρᾶς Θαλάσσης, τῆς Δεκαπόλεως καὶ τῆς Τραχωνίτιδος. Ἐὰν ληφθῇ ὑπ' ὄψιν, ὅτι χρονικόν τι διάστημα ἦτο ἀναγκαῖον διὰ τὴν μεταβίβασιν τῆς ἐξουσίας τῆς πόλεως εἰς τὸν Ἀρέταν, θὰ πρέπει νὰ δεχθῶμεν, ὅτι ὁ ἑλεγχος ταύτης ὑπ' αὐτοῦ ἤρξατο ἀπὸ τοῦ θέρους τοῦ 37 μ.Χ., μετὰ τοῦ 39 μ.Χ., ἔτος τοῦ θανάτου τοῦ Ἀρέτα, συνέβη καὶ ἡ ἀπόδρασις τοῦ Παύλου ἐκ Δαμασκοῦ. Τὸ πιθανότερον ὅμως εἶναι, ὅτι αὕτη ἔλαβε χώραν περὶ τὸ τέλος τοῦ 37 μ.Χ. ἢ τὰς ἀρχὰς τοῦ 38 μ.Χ., διότι ὁ χρόνος οὗτος προσιδιάζει καλλίτερον καὶ πρὸς ἕτερα γεγονότα τοῦ βιβλίου τῶν Πράξεων. Ἐχοντες δὲ ταῦτα ὑπ' ὄψιν θὰ ἐπιχειρήσωμεν τὴν χρονολόγησιν τῆς κλήσεως τοῦ Παύλου εἰς τὸ ἀποστολικὸν ἄξιωμα καὶ ἐν συνεχείᾳ πάντων τῶν γεγονότων τοῦ βίου αὐτοῦ μέχρι τῆς συγκλήσεως τῆς Ἀποστολικῆς Συνόδου.

2. Ἡ περικοπὴ Α' Κορ. 15,5-8, περὶ τοῦ χρόνου τῆς μεταστροφῆς τοῦ Παύλου.

Τὰ περὶ τῆς μεταστροφῆς καὶ τῆς κλήσεως τοῦ Παύλου εἰς τὸ ἀποστολικὸν ἀξίωμα πληροφοροῦμεθα, ὡς γνωστόν, ἐκ τῶν ἐν Πρ. 9,1 ἐέ. 22,5 ἐέ. 26,12 ἐέ. καὶ Γαλ. 1,15 ἐέ. Οὐχ ἤττον, ἡ ὑπὸ τὴν ἐπίδρασιν τῆς Τυβιγγείου Σχολῆς δημιουργηθεῖσα προκατάληψις εἰς βάρος τῆς ιστορικῆς αξιοπιστίας τοῦ Λουκᾶ ἐν Πράξεσι καὶ ἡ συνεπείᾳ ταύτης μὴ ὀρθὴ ἀξιολόγησις, συσχετισίς καὶ ἐναρμόνισις τῶν ἀνωτέρω διηγήσεων πρὸς ἀλλήλας, ἔσχε δυσμενεστάτας ἐπιπτώσεις ἐπὶ τῆς χρονολογήσεως τῆς κλήσεως τοῦ Παύλου καὶ τῶν μετέπειτα γεγονότων τοῦ βίου αὐτοῦ. Ἔνεκα τοῦ ἀδιεξόδου, πολλοὶ ἐρευνῆται ἐστράφησαν πρὸς τὴν περικοπὴν Α' Κορ. 15,5-8, ἐν τῇ προσπαθείᾳ αὐτῶν νὰ προσδιορίσωσι τὸν χρόνον τῆς κλήσεως αὐτοῦ εἰς τὸ ἀποστολικὸν ἀξίωμα.

Οὕτως ἡ ἐν Α' Κορ. 15,8 δήλωσις τοῦ Παύλου· «ἐσχάτον δὲ πάντων ὥσπερ ἐν τῷ ἐκτρώματι ὥφθη κάμυϊ», ἐθεωρήθη ὡς κατακλείουσα τὸν κύκλον τῶν ἐμφανίσεων τοῦ Ἀναστάντος¹, καὶ μάλιστα ἐν χρονικῇ σειρᾷ², καὶ ὡς ὑποδηλοῦσα τὴν ἐνταξιν τῆς ἰδίας αὐτοῦ μεταστροφῆς εἰς τὸ μεταξὺ τῆς ἀναστάσεως καὶ τῆς ὑψώσεως τοῦ Χριστοῦ διάστημα³. Οἱ Westberg⁴ καὶ Harnack⁵ μάλιστα συνεσχέτισαν τὴν παροῦσαν περικοπὴν πρὸς γνωστικὰς παραδόσεις τοῦ β' μ.Χ. αἰῶνος, αἱ ὁποῖαι ὁμιλοῦσι περὶ παρατεταμένης παραμονῆς τοῦ Χριστοῦ ἐπὶ τῆς γῆς μετὰ τὴν ἀνάστασιν. Οὕτως οἱ Ὁφῖται καὶ οἱ μαθηταὶ τοῦ Πτολεμαίου ἐδίδασκον, ὅτι ὁ Χριστὸς συνανεστράφη μετὰ τῶν μαθητῶν αὐτοῦ ἐπὶ δεκαοκτῶ (18) μῆνας μετὰ τὴν ἀνάστασιν⁶, ἡ δὲ «Ἀνάληψις

1. Ὁρα H. von Campenhausen, Tradition and Life in the Church, Philadelphia 1968, σ. 53. II. Grass, Ostergeschehen und Osterberichte, Göttingen 1962², σ. 105.

2. Πρβλ. C. K. Barrett, A Commentary on the First Epistle to the Corinthians, London 1971², σ. 343 ἔ. H. Conzelmann, A Commentary on the First Epistle to the Corinthians, Philadelphia 1975, σ. 259.

3. Ὁρα J. Weiss, Der erste Korintherbrief, Göttingen 1970⁹, σ. 351.

4. F. Westberg, Zur Neutestamentlichen Chronologie und Golgothas Ortslage, Leipzig 1911, σ. 50 ἔ. Οὗτος ἐτοποθέτησε τὴν μεταστροφὴν τοῦ Παύλου δεκαοκτῶ (18) μῆνας μετὰ τὴν ἀνάστασιν, ἥτοι εἰς τὰς ἀρχὰς Ὀκτωβρίου τοῦ 34 μ.Χ.

5. A. von Harnack, «Chronologische Berechnung des Tages von Damasus», ἐν Sitzungsberichte des preussischen Akademie der Wissenschaft zu Berlin 37 (1912) 673-682. Εἰς τὸ αὐτὸ συμπέρασμα κατέληξε καὶ οὗτος.

6. Ὁρα Εἰρηναίου, Ἑλεγχος ψευδωνύμου γνώσεως Α', III, 2. ΒΕΠΕΣ

τοῦ 'Ησαΐου»⁷ καὶ τὸ «'Απόκρυφον τοῦ 'Ιακώβου»⁸ προσδιορίζουσι τὸν χρόνον τοῦτον εἰς 545 καὶ 550 ἡμέρας ἀντιστοιχῶς, ἐνῷ ἡ γνωστικὴ παράδοσις τοῦ γ' μ.Χ. αἰῶνος ἀναβιβάζει τὸν χρόνον τοῦτον εἰς δώδεκα ἔτη μυστικῆς διδασχῆς τοῦ Χριστοῦ πρὸς τοὺς δώδεκα ἀποστόλους⁹. Τὴν δεκαοκτάμηρον περίοδον τῶν ἐμφανίσεων τοῦ 'Αναστάντος ἀπεδέχθη ὁ Harnack λέγων, ὅτι οὕτῃ ἔχεται ἱστορικῆς βάσεως, ἀναγομένη πιθανῶς εἰς παύλειον παράδοσιν. 'Ὡς ἐκ τούτου δέ, αὕτη τυγχάνει αὐθεντικωτέρα τῆς μαρτυρίας τοῦ Λουκᾶ, περὶ τεσσαρακονθήμερου περιόδου μεταξὺ τῆς ἀναστάσεως καὶ τῆς ὑψώσεως (Πράξ. 1,3), ἣν καὶ χαρακτηρίζει ὡς μυθώδη ἀντιστοιχίαν πρὸς τὴν τεσσαρακονθήμερον προπαρασκευὴν τοῦ 'Ιησοῦ διὰ τὴν ἐναρξιν τῆς δημοσίας δράσεως αὐτοῦ¹⁰.

Καίτοι μεταξὺ τῶν γνωστικῶν κύκλων διεσώθησαν καὶ γνήσιαι καὶ αὐθεντικαὶ παραδόσεις, περὶ τε τῆς ζωῆς τοῦ 'Ιησοῦ Χριστοῦ καὶ τῆς 'Αποστολικῆς 'Εκκλησίας, αἵτινες σὺν τῇ παρόδῳ τοῦ χρόνου ἐπεκράτησαν καὶ ἐνεσωματώθησαν εἰς τὴν θείαν λατρείαν καὶ τὴν ἐκκλησιαστικὴν τέχνην καὶποίησιν, ὡς π.χ. τὰ περὶ τῆς γεννήσεως, τῶν εἰσοδίων καὶ τῆς κοιμήσεως τῆς Θεοτόκου¹¹, ἐν τούτοις αἱ παραδόσεις ἐκεῖναι τῶν κύκλων τούτων, αἵτινες συγκροτοῦνται πρὸς τὰς ἐν τοῖς κανονικοῖς τῆς 'Εκκλησίας βιβλίοις ἐμπερι-

5,98 (28-30)· «...μετὰ τὴν ἐκ νεκρῶν ἀνάστασιν, δεκαοκτῶ μηνὶ λέγειν διατετριφέναι αὐτὸν σὺν τοῖς μαθηταῖς».

7. "Ὁρα 9,16· «Καὶ ὅτε οὗτος (ὁ Υἱὸς τοῦ ἀνθρώπου δηλαδὴ) θὰ ἔχη καταστρέψῃ τὸν ἄγγελον τοῦ θανάτου, ἀναστήσεται τῇ ἡμέρᾳ τῇ τρίτῃ καὶ παραμενεῖ ἐν τῷ κόσμῳ τούτῳ 545 ἡμέρας». [Μετάφρασις ἡμετέρα ἐκ τοῦ ἀγγλ. ἐν E. Hennecke - W. Schneemelcher, New Testament Apocrypha, Ἀγγλ. μετ. R. M. Wilson, Philadelphia 1965, τ. II, σ. 657. 'Αποσπάσματα τοῦ ἔργου διεσώθησαν εἰς τὴν ἑλληνικὴν, σλαωνικὴν καὶ κοπτικὴν γλῶσσαν, ὁλόκληρον δὲ διεσώθη μόνον ἐν αἰθιοπικῇ μεταφράσει].

8. «Καὶ 550 ἡμέρας, μετὰ τὴν ἐκ νεκρῶν ἀνάστασιν αὐτοῦ, εἴπομεν (οἱ δώδεκα μαθηταὶ) αὐτῷ...» [Μετάφρασις ἡμετέρα ἐκ τοῦ ἀγγλικοῦ ἐν E. Hennecke - W. Schneemelcher, μν. ἔργ. τ. I, 1963, σ. 336. Τὸ ἔργον διασώζεται ἐν κοπτικῇ μεταφράσει].

9. "Ὁρα A. von Harnack, Sitzungsberichte, σ. 677 ἐ.

10. Μν. ἔργ. σ. 678 ἐέ. Πρβλ. G. Ogg, The Chronology of the Life of Paul, London 1968, σ. 29. Τὴν σκόπιμον συμπέσειν τοῦ χρόνου τούτου ὑπὸ τοῦ Λουκᾶ εἰς τεσσαρακονθήμερον ὑποστηρίζουσι καὶ οἱ F. Dornseiff, «Lukas der Schriftsteller», ἐν Zeitschrift für die neutestamentliche Wissenschaft 35 (1936) 135. H. Haenchen, The Acts of the Apostles — A. Commentary, Oxford 1971, σ. 141, 145 ἐέ. H. Conzelmann, Die Apostelgeschichte, Tübingen 1963, σ. 21.

11. Πρβλ. B. X. 'Ιωαννίδου, Εἰσαγωγή εἰς τὴν Καινὴν Διαθήκην, Ἀθῆναι 1960, σ. 468. E. Hennecke - W. Schneemelcher, μν. ἔργ. τ. I, σ. 62 ἐ. J. Jeremias, The Parables of Jesus, New York 1963, σ. 28, 149-151. W. Schrage, Das Verhältnis des Thomas-Evangeliums zur synoptischen Tradition und zu den Koptischen Evangelienübersetzungen, Berlin 1964, κ. ἀ.

χομένας, οὐ μόνον ἀπερρίφθησαν ὑπ' αὐτῆς, ἀλλ' ἀπετέλεσαν καὶ ἓνα τῶν σοβρωτέρων λόγων διὰ τὸν ἀποκλεισμόν τῶν ἀποκρύφων τούτων βιβλίων ἐκ τοῦ κανόνος, ὅστις ἀποτελεῖ τὴν ἐκφραστικωτέραν ἀπάντησιν τῆς Ἐκκλησίας εἰς τὸν καθορισμόν τῶν ἐπιτρεπτῶν ὁρίων ἀναπτύξεως, διατυπώσεως καὶ πολυμορφίας τῆς παραδόσεως αὐτῆς¹². Ἐντεῦθεν καὶ ἡ ἀνωτέρω παράδοσις τῶν Γνωστικῶν, περὶ δεκαοκταμήνου περιόδου μεταξύ ἀναστάσεως καὶ ὑψώσεως, ἀντιτιθεμένη πρὸς ὅσα οἱ «ἀπόστολοι παρέδωκαν» καὶ καταδεικνύουσα «τὴν πανουργίαν τῆς μεθοδείας καὶ τὴν πονηρίαν τῆς πλάνης» αὐτῶν, ὡς καὶ αὐτὸς ὁ ἀναφέρων τὴν διδασκαλίαν τῶν Γνωστικῶν Εἰρηναῖος παρατηρεῖ ἐν τῷ αὐτῷ ἔργῳ¹³, δὲν δύναται νὰ χρησιμοποιηθῇ ὡς στοιχεῖον, διὰ τὸν προσδιορισμόν τοῦ χρόνου τῆς μεταστροφῆς τοῦ Παύλου.

Πλέον τούτων, ἡ ἐν Α' Κορ. 15,5-8 ἀπαρίθμησης τῶν ἐμφανίσεων τοῦ Ἀναστάντος κατὰ χρονολογικὴν σειρὰν, δὲν δηλοῖ κατ' ἀνάγκην καὶ τὴν ἑνταξιν τῆς εἰς τὸν Παῦλον ἐμφανίσεως αὐτοῦ εἰς τὸ αὐτὸ χρονικὸν διάστημα, μεταξύ δηλαδὴ ἀναστάσεως καὶ ὑψώσεως, καὶ τοῦτο διότι ἡ ἔμφασις εἰς τὴν παροῦσαν περικοπὴν δὲν τίθεται ἐπὶ τοῦ χρόνου, ἀλλ' ἐπὶ τῆς ἀναστάσεως τοῦ Χριστοῦ καθ' ἑαυτῆς, ἥς μάρτυρες ὑπῆρξαν συγκεκριμένα πρόσωπα, ἅτινα εἶδον αὐτὸν ἀναστάντα. Τοῦτο ἐπιβεβαιοῦται ἐκ τῶν ἐξῆς χαρακτηριστικῶν. Πρῶτον, διὰ τῆς κατὰ τὴν μνησίαν τῆς ἐμφανίσεως τοῦ Ἀναστάντος «ἐπάνω πεντακοσίοις ἀδελφοῖς» σημειώσεως τοῦ Παύλου, ὅτι ἐξ αὐτῶν «οἱ πλείονες μένουσιν ἕως ἄρτι», δι' ἧς ὑπογραμμίζεται μετ' ἐμφάσεως ἡ ὑπαρξὶς μαρτύρων τῆς ἀναστάσεως¹⁴. Δεύτερον, διὰ τῆς εἰς ἐκάστην περίπτωσιν ἐπαναλήψεως τοῦ ρήματος «ὦφθη» «ὦφθη Κηφᾶ..., ὦφθη ἐπάνω πεντακοσίοις ἀδελφοῖς..., ὦφθη Ἰακώβ..., ὦφθη κάμοι»¹⁵. Τρίτον, διὰ τοῦ γεγονότος, ὅτι ὁ Παῦλος προβάλλει ἐνταῦθα τὴν ἀνάστασιν τοῦ Χριστοῦ ἐναντίον ἐκείνων (τῶν ἀντιπάλων αὐτοῦ), οἵτινες «λέγουσιν... ὅτι ἀνάστασις νεκρῶν οὐκ ἔστιν», ἐπιλέγων ὅτι «εἰ δὲ ἀνάστασις νεκρῶν οὐκ ἔστιν, οὐδὲ Χριστὸς ἐγήγερται... εἰ γὰρ νεκροὶ οὐκ ἐγείρονται, οὐδὲ Χριστὸς ἐγήγερται» (στ. 12-20)¹⁶. Τούτων

12. Ὅρα σχετικῶς Χ. Σ. Βοῦλγαρη, Ἡ Ἑνότης τῆς Ἀποστολικῆς Ἐκκλησίας, Θεσσαλονίκη 1974, σ. 465 ἐξ. Τοῦ αὐτοῦ, «Βασικαὶ τινες προϋποθέσεις ἐρμηνείας τῆς Καινῆς Διαθήκης», ἐν ΧΑΡΙΣΤΗΡΙΑ εἰς τιμὴν τοῦ Μητροπολίτου Γέροντος Χαλκηδόνος Μελίτωνος, Θεσσαλονίκη 1977, σ. 179 ἐξ.

13. Ἐλεγχος ψευδωνύμου γνώσεως Α', VIII, 1 καὶ IX, 1. ΒΕΠΕΣ 5, 103 (28ἐξ). καὶ 112 (31 ἐξ.).

14. Πρβλ. Χρυσόστομος, Εἰς Α' Κορ. ὁμ. ΔΗ', γ. Migne, PG. 61, 326· «Ἐπειδὴ γὰρ τὴν ἀπὸ τῶν Γραφῶν ἀπόδειξιν εἶπε, προστίθῃσι καὶ τὴν διὰ τῶν πραγμάτων, μάρτυρας παράγων τῆς ἀναστάσεως μετὰ τοὺς προφῆτας τοὺς ἀποστόλους καὶ ἐτέρους πιστοὺς ἀνθρώπους».

15. Χρυσόστομος, ἐνθ' ἀνωτέρω· «Διὸ οὐδὲ ἅπαξ εἶπε, τό, ὦφθη, καίτοι γε ἔχει κατὰ κοινὸν θέντα τὴν λέξιν· νῦν δὲ καὶ δις καὶ τρίς καὶ ἐφ' ἐκάστῳ σχεδὸν τῶν ἐωρακώτων αὐτὴν τίθησιν».

οὕτως ἐχόντων, ἡ ἐν τῇ περικοπῇ Α' Κορ. 15,5-8 χρήσις τῶν δηλούντων τὴν ἀκολουθίαν πράξεων ἢ καταστάσεων ἐπιρρημάτων «εἶτα, ἔπειτα, ἔπειτα εἶτα» καὶ «ἔσχατον», δηλοῖ μὲν τὴν ἀλληλουχίαν τῶν ἐμφανίσεων κατὰ χρονικὴν σειράν, ἔχουσιν ὡς ἀφετηρίαν αὐτὸ τοῦτο τὸ γεγονός τῆς ἀναστάσεως, ἀλλὰ δὲν περιορίζει ταύτας εἰς τὸ αὐτὸ χρονικὸν διάστημα οὔτε ἀποκλείει ἑτέρας ἐμφανίσεις τοῦ Ἀναστάντος ὡς ἕτερα πρόσωπα, μὴ μνημονευόμενας ἐνταῦθα, περὶ ὧν γνωρίζομεν ἐκ τῶν σχετικῶν διηγήσεων τῶν εὐαγγελίων. Ἀπλῶς ὁ Παῦλος ἀναφέρει ἐνταῦθα μερικάς, μόνον, περιπτώσεις, ἐκ τῶν πολλῶν.

Ἀποκλειομένης λοιπὸν τῆς δυνατότητος τοῦ Α' Κορ. 15,5-8 νὰ συμβάλλῃ καθ' οἷονδῆποτε τρόπον εἰς τὴν χρονολόγησιν τῆς κλήσεως τοῦ Παύλου, στρεφόμεθα εἰς τὴν ἐξέτασιν τῶν σχετικῶν διηγήσεων τῶν Πράξεων καὶ τῆς πρὸς Γαλάτας ἐπιστολῆς.

16. Ὅρα διεξοδικὴν ἀνάπτυξιν τοῦ θέματος ἐν Χ. Σ. Β ο ὑ λ γ α ρ η, Νέα Θεώρησις τῶν ἐρίδων τῆς Ἀποστολικῆς Ἐκκλησίας τῆς Κορίνθου καὶ τῶν ἐν αὐτῇ ἀντιπάλων τοῦ Ἀποστόλου Παύλου, Ἀθῆναι 1976, σ. 91 ἐέ.

3. Ἡ περικοπή Γαλ. 1,15-2,10 καθ' ἑαυτὴν ἐξεταζομένη.

Ἡ ἐν Γαλ. 1,20 κατηγορηματικὴ καὶ ἑνορκος διαβεβαίωσις τοῦ Παύλου περὶ τῆς ἀληθείας τῶν ἐν Γαλ. 1,15-2,20 εἰς α' πρόσωπον ἐκτιθεμένων, πρέπει ἀναμφιβόλως ν' ἀποτελέσῃ τὴν βάσιν διερευνήσεως τοῦ ὅλου θέματος. Ἡ διαβεβαίωσις αὕτη καθίστησι τὰ ἐν Γαλ. 1,15-2,10 ὡς τὴν πλέον ἀξιόπιστον ἱστορικὴν δῆλωσιν ἐν ὁλοκλήρῳ τῇ Κ. Διαθήκῃ¹. Ὁ Ἀπόστολος ἀναφέρει ἐνταῦθα· α') τὴν εἰς Ἀραβίαν φυγὴν αὐτοῦ (1,17), μετὰ τὴν κλῆσιν αὐτοῦ εἰς τὸ ἀποστολικὸν ἄζϊωμα· β') μίαν ἀνάβασιν αὐτοῦ εἰς Ἱεροσόλυμα «ἔπειτα μετὰ τρία ἔτη» (1,18)· γ') μετὰβασιν αὐτοῦ «εἰς τὰ κλίματα τῆς Συρίας καὶ τῆς Κιλικίας» (1,21)· καὶ δ') ἑτέραν ἀνάβασιν αὐτοῦ εἰς Ἱεροσόλυμα «ἔπειτα διὰ δεκατεσσάρων ἐτῶν πάλιν».

Οὕτω, τὰ πρὸ ἡμῶν τιθέμενα προβλήματα ἐν προκειμένῳ εἰσὶ δύο· α') ποῖον γεγονὸς πρέπει νὰ ληφθῇ ὡς ἀφετηρία διὰ τὸν ὑπολογισμὸν τῶν τε «τριῶν» καὶ τῶν «δεκατεσσάρων» ἐτῶν, ἡ κλῆσις αὐτοῦ ἢ ἡ ἐξ Ἀραβίας ἐπιστροφὴ αὐτοῦ εἰς Δαμασκόν καὶ β') εἰς ποίᾳς ἐκ τῶν ἐν Πράξεσι μνημονευομένων ἀναβάσεων αὐτοῦ, μέχρι τῆς συγκλήσεως τῆς Ἀποστολικῆς Συνόδου (Πρ. 9,26 ἐέ. 11,29-30. 15,1 ἐέ. 22,17-21) ἀντιστοιχοῦσιν αἱ ἐν Γαλ. 1,18 καὶ 2,1 μνημονευόμεναι ἀναβάσεις; Ὅσον καὶ ἂν ἐκ πρώτης ὄψεως δὲν φαίνεται, ἐν τούτοις ἀμφότερα τὰ ὡς ἄνω προβλήματα ἔχουσι κοινὰς δυσκολίας καὶ κοινὴν λύσιν.

Αἱ ἐπὶ πολὺν χρόνον καταβληθεῖσαι προσπάθειαι ἐκ μέρους τῶν ἐρευνητῶν ἐστράφησαν πρὸς διαφόρους κατευθύνσεις, κύριος δὲ ἀντικειμενικὸς πάντων σκοπὸς ἦτο, ἀφ' ἑνὸς μὲν ὁ συμβιβασμὸς τῆς διηγέσεως τῆς πρὸς Γαλάτας ἐπιστολῆς πρὸς τὰς τῶν Πράξεων, ἀφ' ἑτέρου δὲ ὁ ὑπολογισμὸς τοῦ χρόνου μεταξὺ τῆς κλήσεως τοῦ Παύλου καὶ τῆς Ἀποστολικῆς Συνόδου. Ἦτο δηλαδὴ τὸ μεταξὺ τῶν δύο τούτων γεγονότων διάστημα δεκατέσσαρα (14) ἔτη συνολικῶς, κατὰ τὸ Γαλ. 2,1, περιλαμβανομένων καὶ τῶν τριῶν (3) ἐτῶν τοῦ Γαλ. 1,8, ἢ εἰς τὰ τρία ἔτη πρέπει νὰ προστεθῶσι τὰ δεκατέσσαρα, ὅπότε τὸ σύνολον ἀνέρχεται εἰς δεκαεπτὰ ἔτη; Πρὸς ἐξοδὸν ἐκ τοῦ ἀδιεξόδου, προϋτάθῃ παλαιότερον ἢ διόρθωσις τοῦ κειμένου Γαλ. 2,1 ἀπὸ «δεκατεσσάρων» εἰς «τεσσάρων», ἥτις οὕτω θὰ ἐμείωνε τὸ μεταξὺ τῶν δύο γεγονότων

1. Πρβλ. Μ. Α. Σιώτου, Προλεγόμενα εἰς τὴν ἐρμηνείαν τῆς πρὸς Γαλάτας Ἐπιστολῆς τοῦ Ἀποστόλου Παύλου, Ἀθῆναι 1972, σ. 35. J. A. T. Robinson, Redating the New Testament, London 1976, σ. 36.

διάστημα εἰς ἑπτὰ (7) ἔτη². Ἄλλ' ἡ διόρθωσις αὕτη, οὐ μόνον προσκρούει εἰς τὴν ὁμόφωνον παράδοσιν τοῦ κειμένου, ἀλλὰ τοποθετεῖ καὶ τὴν σύγκλησιν τῆς Συνόδου λίαν ἐνωρὶς, καὶ δὴ πρὸ καὶ αὐτοῦ ἔτι τοῦ θανάτου τοῦ Ἀγρίππα Α' τῷ 44 μ.Χ. καὶ τὰ κατ' αὐτὸ γεγονότα τῆς ἀποκεφαλίσεως Ἰακώβου τοῦ Ζεβεδαίου καὶ τῆς ἀποφυλακίσεως καὶ ἐν συνεχείᾳ φυγῆς τοῦ Πέτρου ἐξ Ἱεροσολύμων (Πράξ. 12). Πρὸς τούτοις, ἐὰν ἐκ τῶν ἑπτὰ τούτων ἐτῶν ἀφαιρεθῶσι τὰ τρία ἔτη τῆς παραμονῆς τοῦ Παύλου εἰς Ἀραβίαν, τὰ ἀπομένοντα τέσσαρα ἔτη δὲν θεωροῦνται ἱκανά, τόσον διὰ τὴν πραγματοποίησιν ὅλων τῶν μέχρι τῆς Ἀποστολικῆς Συνόδου γεγονότων, ὅσον καὶ διὰ τὴν ἀνάπτυξιν τοῦ ἱεραποστολικοῦ ἔργου τοῦ Παύλου, εἰς ὃ συμπεριλαμβάνεται καὶ ἡ πρώτη ἀποστολικὴ αὐτοῦ περιοδεία εἰς Κύπρον, Πέργην, Ἀντιόχειαν τῆς Πισιδίας, Ἰκόνιον, Λύστρα, Δέρβην καὶ Ἀντιόχειαν τῆς Συρίας (Πράξ. 13-14) καὶ τὴν δημιουργίαν τῶν αἰτίων, ἅτινα ὑπηγόρευσαν τὴν σύγκλησιν τῆς Συνόδου.

Ἄλλ' ἡ μεγαλυτέρα πασῶν δυσκολία τυγχάνει ὁ καθορισμὸς τοῦ γεγονότος — ἀφετηρίας κατὰ τὴν ὑπὸ τοῦ Παύλου τρις χρησιμοποίησιν τοῦ ἐπιρρημάτος «ἐπειτα» (Γαλ. 1,18. 1,21. 2,1). Ὡς εἰκός, ἐνταῦθα ὁ Ἀπόστολος διηγεῖται διαδοχικῶς γεγονότα, λαβόντα χώραν ἀπὸ τῆς κλήσεως αὐτοῦ μέχρι τῆς ἐν Γαλ. 2,1 ἐπισκέψεως εἰς Ἱεροσόλυμα, ὡς ἐν Α' Κορ. 15, 5-8, τοῦθ' ὅπερ τονίζουσι καὶ οἱ πλεῖστοι τῶν ἐρευνητῶν³. Οὐχ ἤττον ὅμως, κατὰ τὸν ὑπολογισμὸν τοῦ μεταξὺ τῶν γεγονότων τούτων παρεμβαλλομένου χρόνου, οὗτοι δὲν παρίστανται συνεπεῖς. Ἐνῶ δηλαδὴ οὗτοι δέχονται, ὅτι τὸ μὲν πρῶτον «ἐπειτα» (Γαλ. 1,18) ἀναφέρεται εἰς τὸ «ὅτε» τοῦ Γαλ. 1,15, δι' οὗ δηλοῦται ἡ μεταστροφή τοῦ Παύλου, τὸ δὲ δεύτερον (1,21) εἰς τὸ 1,18 καὶ τὸ τρίτον (2,1) εἰς τὸ 1,21, δὲν ὑπολογίζουσι τὸν χρόνον τῶν δεκατεσσάρων ἐτῶν (2,1) ἀπὸ τῆς φυγῆς εἰς τὰ κλίματα τῆς Συρίας καὶ τῆς Κιλικίας (1,21), ἀλλ' ἀπὸ τῆς πρώτης ἀναβάσεως εἰς Ἱεροσόλυμα (1,18), ἥτις ἔλαβε χώραν τρία ἔτη μετὰ τὴν μεταστροφήν («ὅτε», 1,15). Οὕτω δέ, εἰς τὰ τρία ἔτη τῆς πρώτης ἀναβάσεως, μετὰ τὴν μεταστροφήν, προσθέτουσιν οὗτοι τὰ δεκατέσσαρα ἔτη τῆς δευτέρας ἀναβάσεως, ὁπότε ἡ δευτέρα αὕτη ἀνάβασις παρίσταται ὡς λαβοῦσα χώραν δεκαεπτὰ (17) ὁλόκληρα ἔτη μετὰ τὴν μεταστροφήν⁴. Ἄλλ' ἐὰν ἕκαστον «ἐπειτα» ἀπετέλει τὴν ἀφετηρίαν ὑπολογισμοῦ τοῦ χρόνου διὰ τὸ ἐπόμενον, τὰ δεκατέσσαρα ἔτη τοῦ 2,1 θὰ ἔπρεπε νὰ ὑπολογισθῶσιν οὐχὶ ἀπὸ τῆς πρώτης ἐπισκέψεως (1,18), ἀλλ' ἀπὸ τῆς φυγῆς

2. Οὕτω π.χ. οἱ Cappellus, Grotius, Semmler, Heinrichs, Bertholdt, Künöl, Lühler, Wurn, Ulrich, Böttger, Schott, περὶ ὧν βλ. ἐν K. G. Wiesler, Kommentar über den Brief Pauli an die Galater, Göttingen, 1859, σ. 91.

3. Πρβλ. T. Zahn, Introduction to the New Testament, Edinburgh 1909, τ. 3, σ. 452. R. Jewett, A Chronology of Paul's Life, σ. 52 ἐ. J. A. T. Robinson, μν. ἔργ. σ. 36 ἐ., κλπ.

4. Ὅρα R. Jewett, μν. ἔργ. σ. 52.

εἰς Συρίαν καὶ Κιλικίαν (1,21), ὅποτε ὁ μὲν χρόνος μεταξὺ τῶν δύο ἀναβάσεων θά ἦτο μεγαλύτερος τῶν δεκατεσσάρων ἐτῶν, ὁ δὲ χρόνος μεταξὺ τῆς κλήσεως καὶ τῆς β' ἀναβάσεως μεγαλύτερος τῶν δεκαεπτὰ ἐτῶν. Οὕτω δ' ἐχόντων τῶν πραγμάτων, ὅσον καὶ ἂν ἤθελέ τις συμπίεση τὴν χρόνον τῆς μεταστροφῆς τοῦ Παύλου, θά ἦτο ὑποχρεωμένος νὰ τοποθετήσῃ τὴν ἐν Γαλ. 2,1 ἀνάβασιν καὶ τὴν κατ' αὐτὴν σύγκλησιν τῆς Ἀποστολικῆς Συνόδου εἰς χρόνον μετὰ τὸ 50 μ.Χ. ! Ἀλλὰ τοιοῦτό τι τυγχάνει ἐκ τῶν πραγμάτων ἀνέφικτον διότι, κατὰ τὸ θέρος τοῦ 51 μ.Χ. ὁ Παῦλος, εὕρισκόμενος εἰς Κόρινθον καὶ διανύων τὸ β' ἡμισυ τῆς ἐν αὐτῇ δεκαοκταμήνου παραμονῆς αὐτοῦ, προσήχθη ἐνώπιον τοῦ Γαλλίωνος (Πράξ. 18,12-17)⁵. Ἀκόμη καὶ ἂν ὑποθέσῃ τις, ὅτι ὁ Παῦλος ἀφίχθη εἰς Κόρινθον κατὰ τὸ φθινόπωρον τοῦ 50 μ.Χ.⁶, ὁ ἀπὸ τῆς συγκλήσεως τῆς Ἀποστολικῆς Συνόδου χρόνος τυγχάνει ἀπολύτως ἀνεπαρκὴς διὰ τὰ μεταξὺ Πράξ. 15,30 καὶ 18,1 γεγονότα, ἥτοι τὴν ἐξ Ἱεροσολύμων εἰς Ἀντιόχειαν ἐπιστροφήν τοῦ Παύλου μετὰ τῶν μελῶν τῆς ἀντιπροσωπείας τῆς Ἀποστ. Συνόδου καὶ τὸ ἐν αὐτῇ ἔργον αὐτοῦ μετὰ τοῦ Βαρνάβα (Πράξ. 15,30-35), τὴν μετὰ τοῦ Σίλα περιήγησιν ἐν Συρίᾳ καὶ Κιλικίᾳ (Πράξ. 15,41), τὴν περιόδειαν αὐτοῦ εἰς Δέρβην, Λύστρα, Ἰκόνιον, Φρυγίαν, Γαλατίαν καὶ Μυσίαν μέχρι Τρωάδος (Πράξ. 16,1-8) καὶ ἀκολούθως τὴν ἱεραποστολικὴν δρᾶσιν εἰς Σαμοθράκην, Νεάπολιν, Φιλίππους, Θεσσαλονίκην, Βέροian, Ἀθήνας μέχρι Κορίνθου.

Πάντα ταῦτα δεικνύουσιν, ὅτι ἡ ἀνωτέρω ἐρμηνεία τοῦ ἐπιρρήματος «ἐπειτα» ἐν Γαλ. 1,18-2,1 καὶ ὁ ὑπολογισμὸς τοῦ μεταξὺ τούτων χρόνου εἶναι ἀπολύτως ἐσφαλμένος. Διὰ τοὺς αὐτοὺς λόγους, ἐσφαλμένη τυγχάνει καὶ ἡ ὑπὸ τινων διδομένη ἐρμηνεία τῶν προθέσεων «μετὰ» (Γαλ. 1,18) καὶ «διὰ» (Γαλ. 2,1), δι' ὧν δῆθεν δηλοῦται, ὅτι ὁ Παῦλος δὲν εὕρισκετο εἰς ἐπαφὴν μετὰ τῶν ἡγετῶν τῆς ἐν Ἱεροσολύμοις Ἐκκλησίας, κατὰ τὸ διάστημα τῶν

5. Περὶ τοῦ χρόνου τῆς ἐνώπιον τοῦ Γαλλίωνος προσαγωγῆς τοῦ Παύλου, βλ. A. Deissmann, Paul, σ. 261-286. K. Lake, «The Chronology of Acts», ἐν The Beginnings of Christianity, Part I. The Acts of the Apostles, ed. by F. J. Foakes Jackson-K. Lake, London 1933, τ. V, σ. 460 ἐξ. J. Finegan, Handbook of Biblical Chronology, Princeton, New Jersey 1964, σ. 316-319. G. Ogg, The Chronology of the Life of Paul, σ. 104-111. A. Plessart, Fouilles de Delphes (Ecole Française d'Athènes, III, 4), Paris 1970, σ. 31. B. Schwank, «Der sogenannte Brief an Gallio und die Datierung des I Thess.», ἐν Biblische Zeitschrift N. F. 15 (1971), 265 ἐ.

6. Πρᾶγμα ἀπίθανον βεβαίως, διότι ὁ Παῦλος ἀφίχθη εἰς Κόρινθον ὀλίγον μετὰ τὴν αὐτόθι ἀφίξιν τοῦ Ἀκύλα καὶ τῆς Πρισκίλλης, ἀπελαθέντων ἐκ Ρώμης μεθ' ἀπάντων τῶν αὐτόθι Ἰουδαίων ὑπὸ τοῦ Κλαυδίου τῷ 49 μ.Χ. [Ὁρα K. Lake, ἐνθ' ἀνωτ. σ. 459-460. J. Finegan, μν. ἔργ. σ. 319. G. Ogg, μν. ἔργ. σ. 99-103. F. F. Bruce, «Christianity under Claudius», ἐν Bulletin of the John Ryland's Library 44 (1961-62) 313-318. R. Jewett, μν. ἔργ. σ. 36], ὅποτε ὁ Παῦλος θά πρέπει νὰ ἦλθεν εἰς Κόρινθον κατὰ τὸ τέλος τοῦ 49 ἢ τὰς ἀρχὰς τοῦ 50 μ.Χ. (βλ. Πρ. 18,2 ἐ.).

δεκατεσσάρων ἐτῶν⁷. Ἰδιαιτέρως ἐπισημαίνομεν, ὅτι ἡ χρῆσις τῆς προθέσεως «διὰ» μετ' ἀκολουθοῦσης γενικῆς, ἐν χρονικῇ σημασίᾳ, ὡς ἐν Γαλ. 2,1, δηλοῖ ἢ τὴν διάρκειαν χρονικῆς τινος περιόδου⁸ ἢ συγκεκριμένην ταύτης στιγμήν⁹. Ὑπ' οἰανδήποτε ἔννοιαν καὶ ἂν ληφθῇ αὕτη ἐνταῦθα τὸ πιθανώτερον εἶναι, ὅτι τὰ δεκατέσσαρα ἔτη ὑπονοοῦσι τὸν χρόνον, ὅστις διέρρευσεν ἀπὸ τῆς μεταστροφῆς τοῦ Παύλου (Γαλ. 1,15) μέχρι τῆς δευτέρας, κατὰ τὴν πρὸς Γαλάτας ἐπιστολὴν («πάλιν», 2,1), ἀνόδου αὐτοῦ εἰς Ἱεροσόλυμα.

Διὰ τῶν ἀνωτέρω καταδεικνύεται ἡ ἀνεπάρκεια τῶν δεδομένων ἐν Γαλ. 1,15-2,10 διὰ τὴν λύσιν τοῦ προβλήματος καὶ ἐπομένως ἐσφαλμένη ἢ ἀπ' αὐτῶν ἀποκλειστικῇ ἐξάρτησις τῶν συγχρόνων ἐρευνῶν. Εἶναι σαφές, ὅτι ὁ Παῦλος δὲν παρέχει ἐνταῦθα πλήρη καὶ λεπτομερῆ χρονολογικὴν περιγραφὴν τῆς ὅλης δραστηριότητος αὐτοῦ, ἀπὸ τῆς κλήσεως αὐτοῦ μέχρι τῆς Ἀποστολικῆς Συνόδου. Τούναντίον, εἰς ἀπολογητικὸν καὶ πολεμικὸν τόνον οὗτος ἀπαντᾷ εἰς τὰς αἰτιάσεις τῶν ἀντιπάλων αὐτοῦ, οἵτινες ἡμφεσβήτουν τὴν τε ὑπὸ τοῦ Χριστοῦ κλῆσιν αὐτοῦ εἰς τὸ ἀποστολικὸν ἀξίωμα καὶ τὸ κῦρος τοῦ ὑπ' αὐτοῦ κηρυττομένου Εὐαγγελίου, λέγων ὅτι «τὸ εὐαγγέλιον τὸ εὐαγγελισθὲν ὑπ' ἐμοῦ οὐκ ἔστιν κατὰ ἄνθρωπον· οὐδὲ γὰρ ἐγὼ παρὰ ἀνθρώπου παρέλαβον αὐτό, οὔτε ἐδιδάχθην, ἀλλὰ δι' ἀποκαλύψεως Ἰησοῦ Χριστοῦ» (Γαλ. 1,11-12)¹⁰. Ἀκριβῶς δὲ ὑπὸ τὸ πρίσμα τοῦτο τῶν κατ' αὐτοῦ κατηγοριῶν, περὶ ἀπολύτου ἐξαρτήσεως αὐτοῦ ἀπὸ τῶν Δώδεκα, πρέπει νὰ νοηθῇ καὶ ἡ ἐν Γαλ. 1,16-17 δῆλωσις αὐτοῦ· «εὐθέως οὐ προσανεθέμην σαρκὶ καὶ αἵματι, οὐδὲ ἀνῆλθον εἰς Ἱεροσόλυμα πρὸς τοὺς πρὸ ἐμοῦ ἀποστόλους, ἀλλὰ ἀπῆλθον εἰς Ἀραβίαν». Ἡ δῆλωσις αὕτη ἐπεξηγεῖ τὴν προγενεστέραν αὐτοῦ «οὔτε ἐδιδάχθην» (1,12). Ἐντεῦθεν, ἡ λύσις τοῦ προβλήματος ἔγκειται εἰς τὸν καθορισμὸν τῶν ἐν Πράξεσι μνημονευομένων ἀναβάσεων (9,25 ἐέ. 11,27-30. 15,1 ἐέ. 22,17-21), εἰς ἃς ἀντιστοιχοῦσιν αἱ ἐν Γαλ. 1,18 καὶ 2,1 μνημονευόμεναι ἀναβάσεις τοῦ Ἀποστόλου.

7. Ὁpx J. B. Lightfoot, *St. Paul's Epistle to the Galatians*, London 1892, σ. 102. E. D. Burton, *A Critical and Exegetical Commentary on the Epistle to the Galatians*, Edinburgh 1921, σ. 68. F. Sieffert, *Kritisch-exegetischer Kommentar über das Neue Testament. Der Brief an die Galater*, Göttingen 1899, σ. 77. S. Giet, «Les trois premiers Voyages de saint Paul à Jerusalem», ἐν *Revue des Science Religieuse* 41 (1953) 334. E. Schwyzer, *Griechische Grammatik*, Munich 1959, σ. 550 ἐ. H. von Soden, «Chronology of the New Testament», ἐν *Encyclopaedia Biblica* 1,813. R. Jewett, μν. ἔργ. σ. 53, κλπ.

8. Π.χ. Πρ. 1,3· «δι' ἡμερῶν τεσσαράκοντα ὁπτανόμενος αὐτοῖς», τοῦθ' ὅπερ δηλοῖ ὅτι ὁ Ἀναστάς ἐνεφρνίζετο τοῖς μαθηταῖς ἢ συνεχῶς ἐπὶ τεσσαράκοντα ἡμέρας ἢ κατὰ διαστήματα ἐπὶ τεσσαράκοντα ἡμέρας. Πρβλ. Πρ. 23,31 «διὰ νυκτός» Ακ. 5,5 «δι' ὅλης νυκτός» Ἐφρ. 2,15 «διὰ παντός τοῦ ζῆν» κλπ.

9. Πρβλ. Μ-0. 26,61. Μκ. 2,1. 14,58. Πρ. 5,19. 16,9. 17,10, κλπ.

10. Πρβλ. Μ. Α. Σιῶτου, *Προλεγόμενα εἰς τὴν ἐρμηνείαν τῆς πρὸς Γαλάτας Ἐπιστολῆς*, σ. 17 ἐέ., 38.

4. Ἡ πρώτη ἀνάβασις τοῦ Παύλου εἰς Ἱεροσόλυμα «ἱστορῆσαι Κηφᾶν» (Γαλ. 1,18 ἐ. Πρ. 9,26-30. 22,17-21).

Οἱ πλείστοι τῶν ἐρευνητῶν συμφωνοῦσιν¹, ὅτι ἡ ἐν Γαλ. 1,18-24 ἀναφερομένη ἀνάβασις τοῦ Παύλου εἰς Ἱεροσόλυμα ἀντιστοιχεῖ εἰς τὴν ἐν Πρ. 9,25 ἐέ. μνημονευομένην ὑπὸ τοῦ Λουκᾶ, παρὰ τὰς μεταξὺ τῶν δύο τούτων διηγήσεων ὑφισταμένης φαινομενικᾶς διαφορᾶς. Λέγομεν δὲ «φαινομενικᾶς», διότι αὗται ὁφείλονται κυρίως εἰς τὸ γεγονός, ὅτι αἱ δύο διηγήσεις συνετάγησαν ὑπὸ δύο διαφόρων συγγραφέων, τοῦ Παύλου καὶ τοῦ Λουκᾶ, τοῦ δευτέρου μάλιστα βασισθέντος ἐπὶ πηγῶν. Δύνανται ὅμως αἱ διαφοραὶ αὗται νὰ συμβιβασθῶσιν ἐκ τῶν πραγμάτων. Οὕτω, τὸ σημεῖον ἐπὶ τοῦ ὁποίου ἀμφότεραι αἱ διηγήσεις συμφωνοῦσιν εἶναι, ὅτι ὁ Παῦλος ἀνέβη εἰς Ἱεροσόλυμα ἐκ Δαμασκοῦ. Ἀλλ' ἐνῷ ὁ Λουκᾶς ἀναφέρει, ὅτι ὁ Παῦλος «πααραγεγόμενος εἰς Ἱερουλήμ ἐπέιραζεν κολλᾶσθαι τοῖς μαθηταῖς» καὶ πάντες ἐφοβοῦντο αὐτόν, μὴ πιστεύοντες ὅτι ἐστὶν μαθητής. Βαρναβᾶς δὲ ἐπιλαβόμενος αὐτὸν ἤγαγεν πρὸς τοὺς ἀποστόλους» (Πρ. 9,26-27), μεθ' ὃ «ἦν μετ' αὐτῶν εἰσπορευόμενος καὶ ἐκπορευόμενος εἰς Ἱερουσαλήμ» (στ. 28), ὁ Παῦλος ἀναφέρει ὅτι συνηντήθη μόνον μετὰ τοῦ Πέτρου καὶ τοῦ Ἰακώβου, παραμείνας μετ' αὐτῶν «ἡμέρας δεκαπέντε» (Γαλ. 1,18-19). Ἀμφότεραι αἱ διηγήσεις ἀποπνέουσι τὰς δυσκολίας, τὰς ὁποίας συνήντησεν ὁ Παῦλος, κατὰ τὴν πρώτην ταύτην ἐπικοινωνίαν αὐτοῦ μετὰ τῶν ἀποστόλων. Τὸ γεγονός δέ, ὅτι ὁ Λουκᾶς εἶναι περισσότερον κατηγορηματικὸς τοῦ Παύλου ἐν προκειμένῳ ἀποδεικνύει, ὅτι ὁ Παῦλος εἶχε λόγους ν' ἀποκρύψῃ ταύτας εἰς τὴν πρὸς Γαλάτας ἐπιστολήν, λόγῳ τῶν συν-

1. Πρβλ. π.χ. E. von Dobschütz, Die Urchristlichen Gemeinden, Leipzig 1902, σ. 272 ἐ. E. Meyer, Ursprung und Anfänge des Christentums, Stuttgart 1962, τ. III, σ. 170. A. Harnack, The Acts of the Apostles, London 1909, σ. 173. H. J. Holtzmann, Die Apostelgeschichte, Tübingen-Leipzig 1901, σ. 72 ἐ. E. Preuschen, Die Apostelgeschichte Tübingen 1913, σ. 61. A. Loisy, Les Actes des Apôtres, Paris 1920, σ. 414 ἐξ. O. Bauernfeind, Die Apostelgeschichte, Leipzig 1939, σ. 136 ἐέ. K. Lake, The Earlier Epistles of St. Paul, London 1911, σ. 272 ἐ. M. A. Σιώτου, Προλεγόμενα, σ. 44 ἐ. J. A. T. Robinson, Redating, σ. 38, κλπ. Τούωνντιον, ὁ P. Parker, «Once More, Acts and Galatians», ἐν Journal of Biblical Literature 86 (1967) 179-182, δέχεται ὅτι ἡ ἐν Γαλ. 1,18 ἀνάβασις ἀντιστοιχεῖ εἰς τὴν Πρ. 11,27-30, ὃ δὲ D. R. de Lacey, «Paul in Jerusalem», ἐν New Testament Studies 20 (1973-74) 82-86, δέχεται τὴν ἀντιστοιχίαν μεταξὺ Πρ. 9, 25-30 καὶ Γαλ. 2,1-10.

θηκῶν καὶ τοῦ πολεμικοῦ ταύτης χαρακτῆρος². Ὁμοίως, ὑπὸ «τοὺς ἀποστόλους» τῶν Πράξεων εἶναι ἀάλληστα δυνατόν νά νοηθῶσιν οἱ Πέτρος καὶ Ἰάκωβος τῆς πρὸς Γαλάτας, ὡς ἐκπρόσωποι πάντων τῶν ἀποστόλων³ καὶ ὡς ἡγετικά προσωπικότητες τῆς ἐν Ἱεροσολύμοις Ἐκκλησίας. Ἀλλὰ καὶ ἡ κατὰ τὴν πρὸς Γαλάτας δεκαπενθήμερος παραμονὴ τοῦ Παύλου εἰς Ἱεροσόλυμα, ὡς καὶ ἡ δῆλωσις αὐτοῦ ἐν Γαλ. 1,22 «ἤμην δὲ ἀγνοούμενος τῷ προσώπῳ ταῖς ἐκκλησίαις τῆς Ἰουδαίας ταῖς ἐν Χριστῷ» δὲν ἀντιβαίνουνσι πρὸς τὴν σημείωσιν τοῦ Λουκᾶ, ὅτι οὗτος «ἦν μετ' αὐτῶν εἰσπορευόμενος καὶ ἐκπορευόμενος εἰς Ἱερουσαλὴμ» (Πρ. 9,28), διότι αὕτη δὲν δηλοῖ δραστηριότητα αὐτοῦ ἐκτὸς τῶν Ἱεροσολύμων, τ.ἔ. εἰς τὰς κοινότητας τῆς Ἰουδαίας⁴. Ὁ Παῦλος περιώρισε τὰς ἐμφανίσεις αὐτοῦ μεταξὺ τῶν χριστιανῶν τῆς πόλεως τῶν Ἱεροσολύμων, ἐν οἷς ἰδιαιτέρως ἀναφέρονται οἱ Ἑλληνισταί, πρὸς οὓς θὰ ἐξέφρασε τὴν μεταμέλειαν αὐτοῦ, διὰ τὴν συμμετοχὴν του εἰς τὸν λιθοβολισμόν τοῦ Στεφάνου⁵, ἐκφράζων οὕτω καὶ δημοσίᾳ τὴν μεταστροφὴν αὐτοῦ εἰς Χριστόν⁶, τοῦθ' ὅπερ ἐχαροποίησε τοὺς χριστιανούς τῶν ἐκκλησιῶν τῆς Ἰουδαίας, οἵτινες ἀκούσαντες «ὅτι ὁ διώκων ἡμᾶς ποτε νῦν εὐαγγελίζεται τὴν

2. Πρβλ. Μ. Α. Σιῶ τοῦ, μν. ἔργ. σ. 44-45. Ἡ ἐν Πράξεσιν ἀναφερομένη πρωτοβουλία τοῦ Βαρνάβα νά συστήσῃ τὸν Παῦλον εἰς τοὺς ἀποστόλους, ἀπλῶς παραλείπεται εἰς τὴν πρὸς Γαλάτας ἐπιστολήν.

3. Ἐνθ' ἀνωτέρω. Τοῦναντίον, οἱ W. M. L. de Wette-F. Overbeck, Kurze Erklärung der Apostelgeschichte, Leipzig, 1870, σ. 145 καὶ E. Haenchen, The Acts of the Apostles, σ. 332, δέχονται ὅτι ὑπὸ «τοὺς ἀποστόλους» νοοῦνται πλείονες τῶν Πέτρου καὶ Ἰακώβου. Ὁμοίως ἡ ἄποψις τοῦ H. Schlier, Der Brief an die Galater, Göttingen 1962, σ. 60, ἣν ἀσπάζονται πάντες οἱ Ρωμαιοκαθολικοὶ ἐρμηνευταί, ὅτι διὰ τῆς εἰς Ἱεροσόλυμα ἐπισκέψεως αὐτοῦ ὁ Παῦλος ἀνεγνώρισεν ἐμμέσως τὸν Πέτρον ὡς κεφαλὴν τῶν ἀποστόλων, ἀπέχει τῆς ἐννοίας τῶν λόγων τοῦ Παύλου.

4. E. Haenchen, ἐνθ' ἀνωτέρω.

5. Ἀσφαλῶς ἡ ἐκφρασίς Πρ. 9,29β «οἱ δὲ ἐπεχείρουν ἀνελεῖν αὐτόν» δὲν πρέπει νά ἀναφῆται εἰς τοὺς Ἑλληνιστάς. Ἡ ἰδιαιτέρα ἀναφορὰ τοῦ Λουκᾶ εἰς τὴν μετὰ τῶν Ἑλληνιστῶν ἐπικοινωνίαν τοῦ Παύλου θὰ πρέπει ν' ἀνταποκρίνηται εἰς τὴν μεταμέλειαν αὐτοῦ, διὰ τὴν συμμετοχὴν του εἰς τὸν λιθοβολισμόν τοῦ Στεφάνου καὶ τὸν κατὰ τῆς Ἐκκλησίας ἐπακολουθήσαντα διωγμόν. Ἡ ἐκρηγξίς τοῦ διωγμοῦ τούτου, ἐξ ἀφορμῆς τῆς δραστηριότητος τῶν Ἑλληνιστῶν, ὤφειλετο εἰς τὸ μῖσος τῶν Ἰουδαίων κατ' αὐτῶν, ὡς ὑπονομευτῶν τῶν πατρικῶν παραδόσεων καὶ τῆς ἐνότητος τοῦ Ἰουδαϊσμοῦ [βρ. X. Σ. Βούλογαρη, Ἑσχυλμένοι καὶ ἐρριμμένοι. Παρακμὴ καὶ κατὰπτωσις τοῦ Ἰουδαϊσμοῦ κατὰ τοὺς χρόνους τῆς Καινῆς Διαθήκης. Ἀθῆναι 1980]. Ἐντεῦθεν ὁ Παῦλος ἀπεδείκνυε καὶ ἐμπράκτως τὴν ἀποστροφὴν αὐτοῦ πρὸς τὸν Φαρισαϊσμόν καὶ τοὺς ἐκπροσώπους αὐτοῦ, οἵτινες πρέπει νά νοοῦνται ὑπὸ τὸ «οἱ δέ». Οὕτως ἡ ἀπόπειρα κατὰ τῆς ζωῆς τοῦ Παύλου δὲν προήρχετο ἐκ μέρους τῶν Ἑλληνιστῶν, οἵτινες ἦσαν μέλη τῆς Ἐκκλησίας, ἀλλ' ἐκ μέρους τῶν Ἰουδαίων. Πρβλ. καὶ Μ. Α. Σιῶ τοῦ, μν. ἔργ. σ. 44 "Ἀλλως ὁ E. Haenchen, μν. ἔργ. σ. 333.

6. Πρβλ. T. Zahn, Die Apostelgeschichte des Lucas, Leipzig-Erlangen, I, 1919, σ. 331.

πίστιν ἦν ποτε ἐπόρθει, ἐδόξαζον... τὸν θεόν» (Γαλ. 1,23-24). Ὁμοίως καὶ ἡ ἐν Πρ. 9,30 μνημονευομένη φυγάδευσις τοῦ Παύλου διὰ Καισαρείας εἰς Ταρσόν, ἐξ ἀφορμῆς τῆς κατ' αὐτοῦ ἐπιβουλῆς τῶν Ἰουδαίων, συμφωνεῖ πρὸς τε τὴν ἐν Γαλ. 1,18β δῆλωσιν αὐτοῦ, περὶ δεκαπενθημέρου, μόνον, παραμονῆς αὐτοῦ εἰς Ἱεροσόλυμα (ὁμολογουμένως βραχείας, προκειμένου περὶ ἐπισκέψεως γνωριμίας αὐτοῦ μετὰ τῶν ἀποστόλων καὶ διὰ τοῦτο ὑπαινισσομένης ἑκτακτόν τι γεγονός, ὑπαγορευῶσαν τὴν ἀναχώρησιν αὐτοῦ) καὶ πρὸς τὴν ἐν 1,21 τοιαύτην, περὶ μεταβάσεως αὐτοῦ ἐν συνεχείᾳ «εἰς τὰ κλίματα τῆς Συρίας καὶ τῆς Κιλικίας»⁷. Εἰς τὴν περιοχὴν τῆς Κιλικίας ὑπήγετο ἡ Ταρσός, εἰς δὲ τὴν περιοχὴν τῆς Συρίας ἡ Ἀντιόχεια. Τὸ γεγονός, δὲ ὅτι ὁ Λουκᾶς ἀναφέρει μόνον τὴν Ταρσὸν (περιοχὴ τῆς Κιλικίας) ὀφείλεται εἰς τὸ, ὅτι ἀργότερον, Πρ. 11,25-26, οὗτος διηγεῖται τὴν ἐκ Ταρσοῦ μετάκλησιν αὐτοῦ εἰς Ἀντιόχειαν (Συρίαν) ὑπὸ τοῦ Βαρνάβα, πρὸς ὑποβοήθησιν αὐτοῦ εἰς τὸ αὐτόθι ἔργον τοῦ εὐαγγελισμοῦ, ἐνῶ ὁ Παῦλος, ὢν συνοπτικώτερος, ἀναφέρει ἀμφοτέρας τὰς περιοχάς (Γαλ. 1,21), ὡς περιοχάς τῆς δράσεως αὐτοῦ, πρὸ τῆς μετὰ δεκατέσσαρα ἔτη ἐτέρας ἀναβάσεως αὐτοῦ εἰς Ἱεροσόλυμα (Γαλ. 2,1). Οὕτω καὶ εἰς τὴν περίπτωσιν ταύτην ὑφίσταται συμφωνία μετὰ τῶν δύο διηγήσεων.

Μέχρι τοῦ σημείου τούτου οὐδεμία δυσκολία ὑφίσταται ὡς πρὸς τὴν ἀντιστοιχίαν μετὰ τῶν Γαλ. 1,18-21 καὶ Πρ. 9,26-30. Πρὸς τούτοις, αἱ ἐν Πρ. 9,21-25 περιγραφόμεναι συνθήκαι τῆς φυγαδεύσεως τοῦ Παύλου ἐκ Δαμασκοῦ καὶ τῆς ἐκ ταύτης ἀνόδου του εἰς Ἱεροσόλυμα, συμφωνοῦσιν ἀπολύτως πρὸς τὰς ἐν Β' Κορ. 11,32-33 περιγραφόμενας ὑπὸ τοῦ ἰδίου τοῦ Παύλου, ἐνθα παρέχεται καὶ τὸ πολῦτιμον στοιχεῖον τοῦ χρόνου, καθ' ὃν ταῦτα ἔλαβον χώραν, ἥτοι περὶ τὸ τέλος τοῦ 37 μ.Χ., ὅτι ὁ βασιλεὺς Ἀρέτας Δ' τῶν Ναβαταίων ἤσκει ἔλεγχον ἐπὶ τῆς Δαμασκοῦ.⁸ Ἡ μὴ μνεῖα τοῦ Ἀρέτα ὑπὸ τοῦ Λουκᾶ ὀφείλεται εἰς τὸ γεγονός, ὅτι οἱ κύριοι ὑποκινηταὶ καὶ πρωταγωνισταὶ τῆς κατὰ τοῦ Παύλου ἐπιβουλῆς ἐν Δαμασκῷ ἦσαν οἱ αὐτόθι Ἰουδαῖοι, ὁ δὲ «ἐθνάρχης» τοῦ Ἀρέτα ἐκινήθη κατ' αὐτοῦ ἐν τῇ μερίμνῃ καὶ εὐθύνῃ του πρὸς ἐπιβολὴν τῆς τάξεως καὶ τῆς ἀσφαλείας ἐν τῇ πόλει. Διὸ καὶ ὁ Λουκᾶς, ἐνδιαφερόμενος νὰ ἀποκαλύπτῃ πάντοτε, ὡς ἄλλως τε πράττει, τοὺς γενεσιουργοὺς παράγοντας καὶ τὴν πηγὴν τῆς προελεύσεως τῆς κατὰ τοῦ Παύλου ἀντιδράσεως, ἀναφέρει τοὺς Ἰουδαίους, οἵτινες ἐκρύπτοντο ὀπισθεν πάσης κατ' αὐτοῦ

7. Πρβλ. Μ. Α. Σίωτου, μν. ἔργ. σ. 45. Κατὰ τὸν J. Knox, Chapters in a Life of Paul, New York-Nashville 1950, σ. 85, ἐκ Κιλικίας καὶ Συρίας ὁ Παῦλος ἐπισκέφθη ἐπίσης τὴν Γαλατίαν, Μακεδονίαν, Ἑλλάδα καὶ Ἀσίαν (πιθανῶς δὲ καὶ ἐτέρας περιοχάς), πρὸ τῆς ἀναβάσεως αὐτοῦ εἰς Ἱεροσόλυμα, ἀλλὰ παρέλειψε νὰ μνημονεύσῃ αὐτάς ἐν Γαλ. 1,18-24! Περιττὸν νὰ λεχθῇ, ὅτι ἡ τοποθέτησις τῶν ἐπισκέψεων τούτων τόσον ἐνωρὶς ἀνατρέπει πλείστα δεδομένα καὶ μάλιστα τὸν χρόνον τῆς ἀνθυπατείας τοῦ Γαλλίωνος ἐν Κορίνθῳ, μεθ' οὗ συνδέεται ἡ εἰς Ἑλλάδα ἐπισκεψὶς καὶ παραμονὴ τοῦ Παύλου.

8. Ὅρα ἀνωτέρω, Α'.

ἐπιβουλῆς. Τοῦναντίον, τὸ πλαίσιον, ἐντὸς τοῦ ὁποίου διηγεῖται τὸ αὐτὸ γεγονός ὁ Παῦλος ἐν Β' Κορ. 11,32-33, δὲν προσφέρεται δι' ἄμεσον μνησίαν τῶν Ἰουδαίων, διότι οὗτος παραθέτει ἐκεῖ περιστατικά τῶν ποικίλων κινδύνων, τοὺς ὁποίους ἀντιμετώπισε κατὰ τὴν διεξαγωγὴν τοῦ ἔργου αὐτοῦ.

Αἱ καθ' αὐτὸ δυσκολίαι, ὡς πρὸς τὴν ἀντιστοιχίαν μεταξὺ Γαλ. 1,18-24 καὶ Πρ. 9,26-30, προκύπτουσιν ἐκ τοῦ γεγονότος, ὅτι ἐνῶ ὁ Παῦλος τοποθετεῖ τὴν εἰς Ἱεροσόλυμα ἀνάβασιν αὐτοῦ ταύτην τρία ἔτη μετὰ τὴν μεταστροφὴν αὐτοῦ, καὶ δὴ μετὰ τὴν ἐξ Ἀραβίας, ἐνθα παρέμεινεν ἐπὶ τρία ἔτη, ἐπιστροφὴν αὐτοῦ εἰς Δαμασκόν, ὁ Λουκᾶς φαίνεται ἐκ πρώτης ὄψεως νὰ τοποθετῇ ταύτην εὐθὺς («ἡμέραι ἱκαναί», Πρ. 9,23) μετὰ τὴν μεταστροφὴν τοῦ Παύλου. Ἐπὶ τοῦ σημείου τούτου ἔχει ὄντως προκληθῇ σύγχυσις καὶ πραγματικὸν ἀδιέξοδον μεταξὺ τῶν ἐρευνητῶν καὶ διὰ τὸν πρόσθετον λόγον, ὅτι αἱ Πράξεις οὐδὲν ἀναφέρουσι περὶ τῆς εἰς Ἀραβίαν τριετοῦς παραμονῆς τοῦ Παύλου. Οὕτως οἱ πλεῖστοι τῶν ἐρευνητῶν, ἐδραζόμενοι ἐπὶ τῶν λεγομένων τοῦ Παύλου καὶ δεχόμενοι τὴν εἰς Ἀραβίαν φυγὴν αὐτοῦ τονίζουσιν, ὅτι ὁ Λουκᾶς ἐστερεῖτο πληροφοριῶν περὶ τοῦ γεγονότος τούτου, τοῦθ' ὅπερ καθίστησι τὴν καθόλου ἱστορικὴν ἀξιοπιστίαν αὐτοῦ ἀμφίβολον⁹. Οὐχ ἤττον, ὡς ὀρθῶς παρατηρεῖ ὁ Ramsay, ἡ εἰς Ἀραβίαν φυγὴ τοῦ Παύλου δὲν ἦτο τοιαύτης σπουδαιότητος, ὥστε νὰ περιληφθῇ εἰς τὴν ὑπὸ τοῦ Λουκᾶ γενομένην ἐξιστόρησιν τῶν γεγονότων τῆς Ἀποστολικῆς Ἐκκλησίας δεδομένου, ὅτι οὗτος δὲν ἀπαριθμεῖ πάσας τὰς ἐπιδράσεις, αἵτινες συνετέλεσαν εἰς τὴν ἐξέλιξιν τοῦ Παύλου, ἡ δὲ ὑπὸ τοῦ ἰδίου τοῦ Παύλου μνησία τοῦ γεγονότος τυγχάνει αὐτοτελῆς. καθόσον τοῦτο ἀποτελεῖ μικρὸν τι ἐπεισόδιον τῆς ἰδιωτικῆς αὐτοῦ ζωῆς¹⁰. Ἐντεῦθεν καὶ δὲν δύναται νὰ γίνῃ ἀποδεκτόν, ὅτι ὁ Παῦλος μετέβη εἰς Ἀραβίαν διὰ νὰ κηρύξῃ τὸ Εὐαγγέλιον, πρῶτον τὸ ὅποιον δὲν θὰ ἀπεσιώπα καὶ ὁ Λουκᾶς, ἀλλὰ διὰ τὴν ἀπαιτουμένην ἐκ τῆς κλήσεως αὐτοῦ περισυλλογὴν πρὸς μελέτην καὶ κατὰστροφιν τῶν ἱεραποστολικῶν αὐτοῦ σχεδίων¹¹.

9. "Ορα π.χ. B. Weiss, Lehrbuch der Einleitung in das Neue Testament, Berlin 1886, σ. 116 ἐξ. H. J. Holtzmann, Apostelgeschichte, σ. 72 ἐξ. E. Preuschen, Apostelgeschichte, σ. 61. A. Loisy, Les Actes, σ. 414 ἐξ. H. W. Beyer, Die Apostelgeschichte, Göttingen 1933⁴, σ. 62. O. Bauernfeind, Apostelgeschichte, σ. 136 ἐξ. K. Lake, «The Conversion of Paul and the events immediately following it», ἐν The Beginnings of Christianity, τ. V. σ. 192, 194-195. E. Haenchen, Acts, σ. 334, κλπ.

10. W. M. Ramsay, St. Paul the Traveller and the Roman Citizen, London 1930⁷, σ. 380. Πρβλ. M. A. Σιῶ τοῦ, Πολεγομένην, σ. 37· «Ἡ μνησία ἐνταῦθα (Γαλ. 1,17 δηλαδὴ) τῆς εἰς Ἀραβίαν μακρῆς διαμονῆς τοῦ Παύλου ἐνῶ παρουσιάζεται ἔχουσα ἰδιαίτεράν ἀξίαν διὰ τὴν προσωπικὴν ζωὴν τοῦ Ἀποστόλου Παύλου, δὲν φαίνεται νὰ ἔχη τὴν αὐτὴν σημασίαν καὶ διὰ τὴν Ἀποστολικὴν Ἐκκλησίαν».

11. M. A. Σιῶ τοῦ, ἐνθ' ἀνωτέρω. Πρβλ. καὶ B. Weiss, μν. ἔργ. Τὸ κήρυγμα

Τούτων οὕτως ἐχόντων, μεταξύ τῶν στ. 9,22 καὶ 9,23 τῆς διηγήσεως τῶν Πράξεων θὰ πρέπει νὰ ἐννοηθῇ κενόν τι. ὅπερ καλύπτεται ὑπὸ τοῦ γεγονότος τῆς εἰς Ἀραβίαν μεταβάσεως τοῦ Παύλου, κατὰ τὸ Γαλ. 1,18, ὅπερ παραλείπει ὁ Λουκᾶς, διὸ καὶ ἡ εἰς Ἀραβίαν μετάβασις, ὡς ὀρθῶς παρατηρεῖ ὁ καθηγητὴς Μ. Α. Σιώτης, δὲν πρέπει νὰ συσχετίζεται πρὸς τὰ λεγόμενα ἐν Πρ. 9,20-30 καὶ Β' Κορ. 11,32 ἐ. περὶ τοῦ ἐκ Δαμασκοῦ διωγμοῦ τοῦ Παύλου ὑπὸ τοῦ ἐθνάρχου τοῦ βασιλέως Ἀρέτα, καθόσον εἰς τὰ χωρία ταῦτα λέγεται ρητῶς, ὅτι ὁ Παῦλος διωχθεὶς οὕτως ἐκ Δαμασκοῦ ἤλθεν εἰς Ἱεροσόλυμα. Τούναντίον, κατὰ τὸν αὐτὸν καθηγητὴν, «ἡ παραμονὴ αὕτη τοῦ Παύλου εἰς Ἀραβίαν πρέπει νὰ τοποθετηθῇ πρὸ τῶν ὧν ἐκτίθενται ἐν Πράξ. 9,23-25 καὶ 2 Κορ. 11,32 ἐ., ὡς καὶ πρὸ τῆς ἐνάρξεως καθόλου τῆς ἱεραποστολικῆς δράσεως τοῦ Παύλου, μάλιστα δὲ εἰς χρόνον μὴ ἀπέχοντα πολὺ ἀπὸ τοῦ χρόνου τῆς κλήσεώς του. Ὑπὲρ τῆς ἀπόψεως ταύτης συνηγορεῖ ἡ χρῆσις τοῦ ἐπιρρήματος «εὐθέως» ἐν Γαλ. 1,16. "Ἄλλως τε καὶ τὸ ρῆμα «ἀπῆλθον» (Γαλ. 1,17) ἐξαρτᾶται ἀμέσως ἐκ τοῦ ἐπιρρήματος τούτου»¹². Οὕτως ἐχόντων τῶν πραγμάτων καὶ δεδομένου, ὅτι ἡ ἐν Γαλ. 1,18-24 καὶ Πρ. 9,25-30 ἀνάβασις ἔλαβε χώραν τῷ 37 μ.Χ. ἐπὶ τοῦ βασιλέως τῶν Ναβαταίων Ἀρέτα Δ' (Β' Κορ. 11,32-33), θὰ πρέπει ἡ εἰς Ἀραβίαν φυγὴ τοῦ Παύλου, λαβοῦσα χώραν τρία ἔτη πρὸ τῆς ἀναβάσεως ταύτης, νὰ ἔλαβε χώραν τῷ 34 μ.Χ., ἥτοι εὐθὺς μετὰ τὴν κλήσιν αὐτοῦ εἰς τὸ ἀποστολικὸν ἄξιωμα (πρβλ. Γαλ. 1,15-17· «ὅτε δὲ εὐδόκησεν ὁ ἀφορίσας με... ἀποκαλύψαι τὸν υἱὸν αὐτοῦ ἐν ἐμοί... εὐθέως οὐ προσανεθέμην... οὐδὲ ἀνῆλθον εἰς Ἱεροσόλυμα... ἀλλὰ ἀπῆλθον εἰς Ἀραβίαν...»).

Τὸ ἔτος τοῦτο τῆς εἰς Ἱεροσόλυμα ἀναβάσεως τοῦ Παύλου, ἥτοι τὸ 37 μ.Χ., ἐπιβεβαιοῦται καὶ ἐκ τοῦ γεγονότος, ὅτι συμφώνως Γαλ. 1,19, ὁ Παῦλος συνήντησεν αὐτόθι, ἐκτὸς τοῦ Πέτρου, καὶ τὸν Ἰάκωβον τὸν ἀδελφὸν τοῦ Κυρίου. Εἶναι δὲ ἄκρως σημαντικόν, ὅτι ὡς κύριον σκοπὸν τῆς εἰς Ἱεροσόλυμα ἀναβάσεως αὐτοῦ ὁ Παῦλος θέτει τὸ «ἰστορεῖσθαι Κηφᾶν», τ.ἐ. τὴν

τοῦ Εὐαγγελίου εἰς Ἀραβίαν ὑπὸ τοῦ Παύλου δέχεται καὶ ὁ ἱερὸς Χρυσόστομος. "Ὁρα J. A. Cramer, *Catenae Graecorum Patrum im Novum Testamentum*, Hildesheim 1967, τ. VI, σ. 25. Ἐξεζητημένη τυγχάνει ἡ ὑπόθεσις τοῦ J. B. Lightfoot, *St. Paul's Epistle to the Galatians*, London 1900, σ. 87-90., καθ' ἣν ὁ Παῦλος ἱστάμενος εἰς τὸ κατώφλιον τῆς Καινῆς Διαθήκης, μετέβη ὡς προσκυνητὴς εἰς τὸ Σινᾶ, ἔνθα ὁ Μωυσῆς ἔλαβε παρὰ τοῦ Θεοῦ τὴν Παλαιὰν Διαθήκην. Πρβλ. καὶ G. S. Duncan, *The Epistle of Paul to the Galatians*, London 1934, ἐν χωρίῳ. Ἀντιθέτως ὁ E. Haenchen, *Acts*, σ. 334, τονίζει, ὅτι ἡ μὴ μνηστὶς τοῦ γεγονότος ὑπὸ τοῦ Λουκᾶ ὀφείλεται εἰς τὸ γεγονός, ὅτι ἡ εἰς Ἀραβίαν δρᾶσις τοῦ Παύλου κατέληξεν εἰς ἀποτυχίαν δεδομένου, ὅτι καὶ ὁ Παῦλος δὲν ἀναφέρει τὴν ἰδρυσιν χριστιανικῶν κοινοτήτων ἐν τῇ περιοχῇ. Πάντα ταῦτα ἀποτελοῦσιν ἀπλᾶς εἰκασίας.

12. Μν. ἔργ. σ. 37.

γνωριμίαν αὐτοῦ μετὰ τοῦ Πέτρου¹³, ἐνῶ ἡ συνάντησίς του μετὰ τοῦ Ἰακώβου τίθεται εἰς δευτέραν θέσιν, τοῦθ' ὅπερ δηλοῖ ὅτι κατὰ τὸν χρόνον τοῦτον ὁ Πέτρος ἀπετέλει τὴν ἐξέχουσαν προσωπικότητα τῆς ἐν Ἱεροσολύμοις Ἐκκλησίας, ἐνῶ ὁ Ἰάκωβος μόλις εἶχεν ἀρχίσει νὰ προβάλληται εἰς τὸ προσκήνιον. Ὁ χρόνος οὗτος εἶναι ὁ πρὸ τοῦ 44 μ.Χ., ὅτε διὰ τῆς ὑπὸ τοῦ Ἡρώδου Ἀγρίππα Α' θανατώσεως Ἰακώβου τοῦ Ζεβεδαίου καὶ τῆς φυλακίσεως καὶ ἐν συνεχείᾳ θαυμαστῆς ἀποφυλακίσεως καὶ ἐξ Ἱεροσολύμων ἀναχωρήσεως τοῦ Πέτρου, ἡ ἡγεσία τῆς αὐτόθι Ἐκκλησίας περιῆλθεν εἰς Ἰάκωβον τὸν Ἀδελφόθεον (Πρ. 12)¹⁴, ὅστις καὶ προεξῆρχε κατὰ τὰς ἐργασίας τῆς Ἀποστολικῆς Συνόδου (Πρ. 15). Ἀντιθέτως, ἐν Γαλ. 1,18-19 ἀφ'ἡνεται νὰ νοηθῇ, ὅτι ἡ προβολὴ τοῦ Ἰακώβου ἐτέλει εἰσέτι ἐν ἐξελίξει κατὰ τὴν εἰς Ἱεροσόλυμα ἐπίσκεψιν τοῦ Παύλου τῷ 37 μ.Χ.

Συμφώνως πρὸς τὴν διαβεβαίωσιν τοῦ Παύλου Γαλ. 1,16-17, οὗτος μετέβη εἰς Ἀραβίαν ἀπ' εὐθείας ἐκ Δαμασκοῦ, ἐξ ἧς «καὶ πάλιν ὑπέστρεψεν

13. Πρβλ. Χ ρ υ σ ο σ τ ό μ ο υ, Ὑπόμνημα εἰς τὴν πρὸς Γαλάτας Ἐπιστολήν, Α' Migne., PG 61, 631· «Τί ταύτης ταπεινοφρονέστερον γένοιτ' ἂν τῆς ψυχῆς; Μετὰ τοσαῦτα καὶ τοιαῦτα κατορθώματα, μὴδὲν Πέτρου δεόμενος, μὴδὲ τῆς ἐκείνου φωνῆς, ἀλλ' ἰσότημος ὢν αὐτῷ (πλέον γὰρ οὐδὲν ἔρω τέως), ὅμως ἀνέρχεται ὡς πρὸς μείζονα καὶ πρεσβύτερον» καὶ τῆς ἀποδημίας αὐτῷ τῆς ἐκεῖ γίνεται αἰτία ἡ ἱστορία Πέτρου μόνη. Ὅρας πῶς τὴν προσήκουσαν αὐτοῖς ἀπονέμει τιμὴν, καὶ οὐ μόνον ἀμείνω, ἀλλ' οὐδὲ ἴσον ἑαυτὸν ἐκείνων εἶναι νομίζει; Καὶ τοῦτο ἐκ τῆς ἀποδημίας ταύτης δῆλον. Καθάπερ γὰρ νῦν πολλοὶ τῶν ἀδελφῶν τῶν ἡμετέρων πρὸς ἁγίους ἄνδρας ἀποδημοῦσιν, οὕτω καὶ Παῦλος πρὸς Πέτρον τότε διακείμενος ἀπῆει· ... ὁ δὲ μακάριος τότε ἐκεῖνος, οὐχ ὡς μαθησόμενός τι παρ' αὐτοῦ, οὐδὲ ὡς διόρθωσιν τινα δεξόμενος, ἀλλὰ διὰ τοῦτο μόνον ὥστε ἰδεῖν αὐτὸν καὶ τιμῆσαι τῇ παρουσίᾳ. Ἰστορῆσαι γάρ, φησί, Πέτρον. Καὶ οὐκ εἶπεν, Ἰδεῖν Πέτρον, ἀλλ', Ἰστορῆσαι Πέτρον, ὅπερ οἱ τὰς μεγάλας πόλεις καὶ λαμπράς καταμανθάνοντες λέγουσιν. Οὕτω πολλῆς ἄξιον ἡγεῖτο σπουδῆς εἶναι καὶ τὸ μόνον ἰδεῖν τὸν ἄνδρα». Πρβλ. G. D. Kilpatrick, «Galatians 1:18 ΙΣΤΟΡΗΣΑΙ ΚΗΦΑΝ», ἐν New Testament Essays in Memory of T. W. Manson, ed. by A. J. B. Higgins, Manchester 1959, σ. 144 ἐξ. W. D. Davies, The Setting of the Sermon on the Mount, Cambridge 1964, σ. 453-455. Περὶ τῶν διαφορῶν συγχρόνων ἐρμηνειῶν βλ. Β. Π. Σ τ ο γ ι ά ν ν ο υ, Πέτρος παρὰ Παύλῳ, Θεσσαλονίκη 1968, σ. 86.

14. Ὅρα σχετικῶς Μ. Α. Σ ι ώ τ ο υ, Τὸ ἔργον Μάρκου καὶ Βαρνάβα καὶ ἡ ἐνότης τῆς Ἀποστολικῆς Ἐκκλησίας, Ἀθῆναι 1971, σ. 22 ἐ. «Ἡ προβολὴ τοῦ Ἰακώβου οὕτω δὲν εἶναι δυνατόν νὰ νοηθῇ γενομένη οὔτε πρὸ τοῦ διωγμοῦ τοῦ Στεφάνου, οὔτε ἀσχέτως πρὸς τὴν συμπεριφορὰν τοῦ Ἀγρίππα ἔμαντι τῆς ἡγεσίας τῆς Ἀποστολικῆς Ἐκκλησίας... Ἡ πρώτη προβολὴ τοῦ Ἰακώβου εἶχεν ἤδη γίνεαι ἐνωρίτερον, πρὸ δηλαδὴ τοῦ ἔτους 38 μ.Χ., καθόσον ὁ Παῦλος ἐπισκέφθη κατὰ τὴν ἀπρώτην ἀνάβασίν του εἰς Ἱεροσόλυμα ἐκτὸς τοῦ Πέτρου καὶ τὸν Ἰακώβον (Γαλ. 1,19). Πλὴν ὅμως διὰ τῆς προβολῆς ἐκείνης δὲν εἶχε πλήρως παραγκωνισθῇ ὁ Πέτρος. Προφανῶς εἶχον ἔκτοτε οἱ Ἰουδαῖοι ἐκδηλωθῇ ὑπὲρ τοῦ Ἰακώβου ἕνεκα τῆς ὑπὸ τοῦ Πέτρου εἰσδοχῆς τοῦ Ρωμαίου ἐκατοντάρχου Κορνηλίου καὶ τῶν σὺν αὐτῷ. Ἐν τῇ ἐννοίᾳ ταύτῃ εἶναι κάλλιστα δυνατόν νὰ νοηθῇ ἀκόμη καὶ ἡ παραγγελία τοῦ ἀπερχομένου Πέτρου «ἀπαγγείλατε Ἰακώβῳ καὶ τοῖς ἀδελφοῖς ταῦτα» (Πράξ. 12,17)».

εις Δαμασκόν». Ἐπὶ τοῦ σημείου τούτου ὁ Λουκᾶς οὐδὲν λέγει ἐν Πρ. 9, δεδομένου ὅτι δὲν παραθέτει τὸ σχετικὸν γεγονὸς. Τοῦτ' αὐτὸ παρατηρεῖται καὶ κατὰ τὴν παράθεσιν τῆς σχετικῆς ἀπολογίας τοῦ Παύλου ἐνώπιον τοῦ χιλιάρχου ἐν Πρ. 22,16-21, ἐνθα ἐπίσης παραλείπεται ἡ μνεία τῆς εἰς Ἀραβίαν φυγῆς αὐτοῦ, ἀφήνεται δὲ νὰ νοηθῇ ἡ εὐθὺς μετὰ τὴν μεταστροφήν αὐτοῦ ἄνοδος εἰς Ἱεροσόλυμα. Βεβαίως, ὁ γεωγραφικὸς καθορισμὸς τοῦ ἀραβικοῦ κράτους τῶν Ναβαταίων παρέχει ὅπωςδήποτε δυσκολίας δι' ἀπ' εὐθείας μετάβασιν ἐκ Δαμασκοῦ εἰς αὐτό, πολλῶ δὲ μᾶλλον ἐὰν πρόκειται περὶ μεταβάσεως εἰς τὰς δύο πρωτεύουσας τοῦ κράτους τούτου, τὴν Πέτραν καὶ τὰ Βόστρα, αἵτινες ἔκειντο νοτίως καὶ ἀνατολικῶς τῶν Ἱεροσολύμων, ἐνῶ νοτίως καὶ ἀνατολικῶς τῆς Δαμασκοῦ ἐκτείνεται ἡ ἀραβικὴ ἔρημος μέχρι τῆς Μεσοποταμίας. Τὰ δεδομένα ταῦτα ἠνάγκασαν τινὰς τῶν ἐρευνητῶν νὰ ὑποθέσωσιν, ὅτι ἐν ἀντιθέσει πρὸς τὰ ἐν Γαλ. 1,17 λεγόμενα, ὁ Παῦλος μετέβη εἰς Ἀραβίαν ἐξ Ἱεροσολύμων, ἐνθα ἐπραγματοποίησε βραχεῖαν ἐπίσκεψιν καὶ οὐχὶ ἐκ Δαμασκοῦ. Τὴν ἐξ Ἱεροσολύμων εἰς Ἀραβίαν μάλιστα φυγὴν ταύτην παρουνιάζουσιν οὗτοι ὡς γενομένην ἐξ ἀνάγκης, καὶ δὴ κατόπιν ἐντολῆς τοῦ Χριστοῦ πρὸς τὸν ἐν τῷ ἱερῷ προσευχόμενον Παῦλον, ὅπως ἐξέλθῃ τῆς πόλεως «ἐν τάχει», λόγῳ τῆς κατ' αὐτοῦ ἐξυφανθείσης συνωμοσίας ἐκ μέρους τῶν Ἰουδαίων, συμφώνως πρὸς τὰ ἐν Πρ. 22,17-21 λεγόμενα¹⁵.

Εἰς ταῦτα παρατηρητέον ἐν πρώτοις, ὅτι δὲν τυγχάνει γνωστὸν τὸ ἀκριβὲς σημεῖον τῆς περιοχῆς τοῦ κράτους τῶν Ναβαταίων, εἰς ὃ κατέφυγεν ὁ Παῦλος, διὸ καὶ εἶναι πιθανὸν νὰ μὴν μετέβῃ αὐτός εἰς μίαν τῶν ἐγγύτερον πρὸς τὰ Ἱεροσόλυμα κειμένων πόλεων τῶν Βόστρων καὶ τῆς Πέτρας, ἀλλ' εἰς ἕτερόν τι μέρος. Δεύτερον, ἡ ἀνατολικῶς καὶ νοτίως τῆς Δαμασκοῦ ἐκτεινομένη ἀραβικὴ ἔρημος δὲν ἀπετέλει ἀνυπέρβλητον ἐμπόδιον διὰ τὴν ἐκ τῆς πόλεως ταύτης μετάβασιν εἰς τὴν ἐν λόγῳ περιοχὴν, δεδομένου ὅτι, ὡς ἐτανίσθη καὶ ἐν ἀρχῇ τῆς παρούσης μελέτης, ἐκ τῆς Δαμασκοῦ, ἥτις ἀπετέλει τὸ μεγαλύτερον στρατηγικὸν κέντρον τῶν ἀνατολικῶν περιοχῶν τῆς ρωμαϊκῆς αὐτοκρατορίας, ἐξετείνοντο μεγάλαι ὁδικοὶ ἀρτηρίαι πρὸς ἀνατολὰς καὶ πρὸς νότον, δι' ὧν ἐξυπηρετοῦντο αἱ στρατιωτικαὶ καὶ αἱ ἐμπορικαὶ ἀνάγκαι καὶ ἐπικοινωνίαι πρὸς τὰς χώρας τῆς ἀνατολῆς. Ἄλλως τε, πῶς εἶναι δυνατόν ν' ἀποκλεισθῇ ἀπ' εὐθείας μετάβασιν εἰς Ἀραβίαν ἐκ Δαμασκοῦ, διὰ καθαρῶς γεωγραφικοὺς λόγους, ἐνῶ οἱ αὐτοὶ λόγοι δὲν ἰσχύουσι κατὰ τὴν ἐξ Ἀραβίας εἰς Δαμασκὸν ἐπιστροφήν, ἔστω καὶ ἂν ἀκόμη δὲν εἶχον ἐκλείψει οἱ λόγοι, οἱ ὑπαγορεύσαντες τὴν ἐξ Ἱεροσολύμων φυγὴν εἰς Ἀραβίαν, τ.ἐ. ὁ κίνδυνος τῆς κατὰ τοῦ Παύλου ἐπιβουλῆς τῶν Ἰουδαίων τῶν Ἱεροσολύμων;¹⁶ Τρίτον, ἡ ἀναγκαστικὴ ἐξοδος τοῦ Παύλου ἐξ Ἱεροσολύμων, συμφώνως Πρ. 22,18· 21, οὐδόλως διαφέρει τῆς ἐν Πρ. 9,29β σημειώσεως τοῦ Λουκᾶ «οἱ δὲ ἐπεχεί-

15. Ὁρα Μ. Α. Σιῶ τοῦ, Προλεγόμενα, σ. 63-38, 43-44.

ρουν ἀνελεῖν αὐτόν». Ὅποτε ποῖοι λόγοι ἐπιβάλλουσι νὰ δεχθῶμεν, ὅτι ἡ κατόπιν τῶν ἐν Πρ. 22,17-21 κινδύνων ἔξοδος τοῦ Παύλου ἐξ Ἱεροσολύμων ἔλαβε χώραν πρὸς τὴν κατεύθυνσιν τῆς Ἀραβίας καὶ οὐχὶ πρὸς τὴν κατεύθυνσιν τῆς Καισαρείας καὶ τῆς Ταρσοῦ, συμφώνως Πρ. 9,30. Καίτοι δὲ δὲν ἀναφέρεται ἐν Πρ. 9,26-30 ἐπίσκεψις τοῦ Παύλου εἰς τὸν ναόν, ἐν τούτοις αὕτη δὲν δύναται ν' ἀποκλεισθῇ, ἐν ὅψει μάλιστα τῆς πληροφορίας τοῦ Λουκᾶ ἐν στ. 28 «καὶ ἦν μετ' αὐτῶν εἰσπορευόμενος καὶ ἐκπορευόμενος εἰς Ἱερουσαλήμ». Τέταρτον, ὁρθῶς μὲν παρατηρήθη, ὅτι ἐν Πρ. 22,17-21 οὐδεμία μνεία γίνεται περὶ ἐπαφῆς ἢ γνωριμίας τοῦ Παύλου μετὰ τινος ἐκ τῶν Δώδεκα¹⁷, ἀλλὰ πρέπει νὰ λαμβάνωνται ὑπ' ὄψιν αἱ συνθήκαι, ὑφ' ἃς ἐγένετο ἡ ἐνώπιον τοῦ χιλιάρχου ἀπολογία τοῦ Παύλου. Προπηλακίζόμενος δηλαδὴ καὶ κινδυνεύων ἐκ μέρους τοῦ ἐκμανέντος Ἰουδαϊκοῦ ὄχλου, δὲν ἦτο δυνατόν ν' ἀποκαλύψῃ ὁ Παῦλος τὰς μετὰ τῶν ἄλλων ἀποστολῶν ἐπαφὰς αὐτοῦ, κατὰ τὴν πρώτην ἐπίσκεψιν αὐτοῦ εἰς Ἱεροσόλυμα τῷ 37 μ.Χ., ἵνα μὴ ἐκθέσῃ καὶ τούτους εἰς τὸν αὐτὸν κίνδυνον.

Οὕτω λοιπὸν ὁ Λουκᾶς ἀποδεικνύεται ἀπολύτως συνεπὴς ἐν προκειμένῳ, βασιζόμενος ἐπὶ τῶν εἰς τὴν διάθεσιν αὐτοῦ πηγῶν, διό καὶ δὲν εἶναι δυνατόν νὰ δεχθῶμεν, ὅτι ἡ ἐν Πρ. 22,17-21, ἀναφερομένη ἀνάβασις τοῦ Παύλου εἰς Ἱεροσόλυμα τοποθετεῖται κατὰ τὸ εὐθὺς μετὰ τὴν κλήσιν καὶ πρὸ τῆς εἰς Ἀραβίαν μεταβάσεως αὐτοῦ διάστημα¹⁸. Τούναντίον, αἱ μεταξὺ τῶν διηγήσεων Πρ. 9,26-30 καὶ 22,17-21 ὑφιστάμεναι ὁμοιότητες ἀναγκάζουσιν ἡμᾶς νὰ δεχθῶμεν, ὅτι ἀμφοτέραι ἀναφέρονται εἰς τὴν αὐτὴν ἀνάβασιν. Τούτων δ' οὕτως ἐχόντων, ἡ ἀλληλουχία τῶν γεγονότων, ἀπὸ τῆς μεταστροφῆς τοῦ Παύλου, ἀποκαθίσταται ὡς ἀκολούθως: Μετὰ τὴν μεταστροφήν αὐτοῦ ὁ Παῦλος παρέμεινεν ἐν Δαμασκῷ «ἡμέρας τινάς, καὶ εὐθέως ἐν ταῖς συναγωγαῖς ἐκήρυσσεν τὸν Ἰησοῦν, ὅτι οὗτός ἐστιν ὁ υἱὸς τοῦ θεοῦ» (Πρ. 9,19 ἐέ.). Ἐν συνεχείᾳ, ἄγνωστον διὰ ποίους λόγους, προφανῶς ὅμως διὰ καθαρῶς προσωπικοῦς, μετέβη ἐκ Δαμασκοῦ εἰς τινὰ περιοχὴν τῆς Ἀραβίας. ἔνθα καὶ παρέμεινεν ἐπὶ τριετίαν περίπου¹⁹, ἐξ ἧς ἐπέστρεψε καὶ πάλιν εἰς Δαμασκὸν (Γαλ. 1,16-17). Παραμείνας ἐν Δαμασκῷ «ἡμέρας ἱκανάς» (Πρ. 9,23. Πρβλ. 26,

16. Ἐνθ' ἄνωτέρω, σ. 36.

17. Αὐτόθι, σ. 43. Ἡ πρόσθετος παρατήρησις περὶ μὴ μνείας ἐπαφῆς ἢ γνωριμίας μετ' ἑλλοῦ τινος προσώπου ἐκ τῆς ἡγεσίας τοῦ Ἰουδαϊσμοῦ δὲν ἔχει θέσιν, διότι τοιοῦτό τι οὔτε ἐν Γαλ. 1,18-24 οὔτε ἐν Πρ. 9,26-30 ἀναφέρεται.

18. Ἐνθ' ἄνωτέρω, σ. 43-44.

19. Λέγομεν «περίπου» διότι εἰς τὴν τριετίαν μεταξὺ τῆς κλήσεως καὶ τῆς πρώτης ἀναβάσεως αὐτοῦ εἰς Ἱεροσόλυμα περιλαμβάνονται ὁ χρόνος τῆς παραμονῆς αὐτοῦ εἰς Δαμασκὸν, εὐθὺς μετὰ τὴν μεταστροφήν, ἢ εἰς Ἀραβίαν παραμονὴ καὶ ὁ χρόνος τῆς εἰς Δαμασκὸν, καὶ πάλιν, παραμονῆς αὐτοῦ, ἀπὸ τῆς ἐπιστροφῆς αὐτοῦ ἐξ Ἀραβίας μέχρι τῆς ἀνάδου αὐτοῦ εἰς Ἱεροσόλυμα.

20) και ἐξυφανθείσης συνωμοσίας εἰς βάρος αὐτοῦ, ἕνεκα τῆς ὁποίας κατεζήτειτο ὑπὸ τοῦ ἐθνάρχου τοῦ βασιλέως Ἀρέτα Δ' (Πρ. 9,23-25. Β' Κορ. 11,32-33), ἐδραπέτευσε διὰ νυκτὸς καὶ ἦλθεν εἰς Ἱεροσόλυμα, ἔνθα καὶ παρέμεινεν ἐπὶ βραχὺ χρονικὸν διάστημα («ἡμέρας δεκαπέντε», Γαλ. 1,18), συναντηθεὶς μετὰ τῶν Πέτρου, Ἰακώβου καὶ Βαρνάβα (Γαλ. 1,18-19. Πρ. 9,26-27α). Ἐτέρα συνωμοσία ἐναντίον αὐτοῦ, ἐκ μέρους τῶν Ἰουδαίων τῶν Ἱεροσολύμων (Πρ. 9,29β. 22,17-21) ἀναγκάζει αὐτὸν νὰ ἐγκαταλείψῃ τὴν πόλιν, τῇ βοηθείᾳ τῶν αὐτόθι χριστιανῶν καὶ νὰ κατευθυνθῇ διὰ Καισαρείας εἰς Ταρσὸν (Γαλ. 1,21. Πρ. 9,30) καὶ ἐκεῖθεν εἰς Ἀντιόχειαν (Πρ. 11,25-26).

Οὕτω λοιπόν, ἐπὶ τῇ βάσει τῶν δεδομένων τούτων, ἡ κλήσις τοῦ Παύλου εἰς τὸ ἀποστολικὸν ἀξίωμα ἔλαβε χώραν τῷ 34 ἢ 35 μ.Χ. τρία δὲ ἔτη περὶπου ἀργότερον, ἦτοι τῷ 37 μ.Χ., οὗτος ἀνῆλθε διὰ πρώτην φοράν εἰς Ἱεροσόλυμα, ἔνθα εἶχε καὶ τὴν πρώτην συνάντησιν γνωριμίας αὐτοῦ μετὰ τῶν ἀποστόλων. Ὁ τοιοῦτος ὑπολογισμός, συμφωνεῖ ἀπολύτως πρὸς τὰ ὑπὸ τοῦ ἰδίου τοῦ Παύλου λεγόμενα ἐν Γαλ. 1,15-24 καὶ πρὸς τὰς διηγήσεις τῶν Πράξεων, τοῦ Λουκᾶ ἀγνοοῦντος μόνον τὴν εἰς Ἀραβίαν τριετὴ παραμονὴν τοῦ Παύλου ἥ, ἐν πάσῃ περιπτώσει, μὴ μνημονεύοντος αὐτὴν ὡς στερουμένην οἰασδῆποτε σημασίας διὰ τὴν Ἀποστολικὴν Ἐκκλησίαν. Οὕτως ἐξηγοῦνται καλλίτερον, τόσον ὁ ὑπὸ τοῦ Παύλου ὑπεγραμμιζόμενος σκοπὸς τῆς πρώτης ἀναβάσεως αὐτοῦ εἰς Ἱεροσόλυμα, τ.ἐ. «ἱστορῆσαι Κηφᾶν» (Γαλ. 1,18), ὅσον καὶ ἡ μεσολάβησις τοῦ Βαρνάβα, ἡ ὁποία τόσον ἐνοχλεῖ τὸν Haenchen²⁰, διὰ τὴν παρουσίαν αὐτοῦ εἰς τοὺς ἐκπροσώπους τῆς ἡγεσίας τῶν Ἱεροσολύμων (Πρ. 9,27). Πράγματι, ἐκτὸς τοῦ γεγονότος, ὅτι ὁ Βαρνάβας, συγγενὴς ὢν τῆς μητρὸς τοῦ Μάρκου, εἰς τὴν οἰκίαν τῆς ὁποίας ἐστεγάζετο ἡ Ἐκκλησία τῶν Ἱεροσολύμων²¹, παρουσιάζεται ὡς τὸ πρῶτον πρόσωπον, τὸ ὁποῖον εἶχε νὰ συναντήσῃ, μάλιστα μετὰ τὸν λιθοβολισμὸν τοῦ Στεφάνου καὶ τὸν διωγμὸν τῆς Ἐκκλησίας, πᾶς ὅστις ἤθελε νὰ ἔλθῃ εἰς προσωπικὴν ἐπαφὴν μετὰ τῆς ἡγεσίας τῆς Ἐκκλησίας Ἱεροσολύμων²², ἡ πρωτοβουλία αὕτη τοῦ Βαρνάβα καὶ ἡ ἔκτοτε παρατηρηθεῖσα στενὴ συνεργασία μεταξὺ τῶν δύο ἀνδρῶν θὰ πρέπῃ ὡπωσδῆποτε νὰ προϋπέθετε γνωριμίαν παλαιότεραν τῆς πίστεως αὐτῶν εἰς τὸν Χριστόν²³. Ἡ μὴ μνεία τοῦ μεσολαβητικοῦ τούτου προσώπου τοῦ

20. Ὁρα Acts, σ. 335.

21. Ὁρα σχετικῶς Μ. Α. Σιῶτου, Τὸ ἔργον Μάρκου καὶ Βαρνάβα, σ. 5-6.

22. Μ. Α. Σιῶτου, Προλεγόμενα, σ. 45.

23. Συμφώνως πρὸς τὸ ὑπὸ τοῦ Κυρίου μοναχοῦ γραφέν Ἐγκώμιον Βαρνάβα, οὗτος ἦτο συμμαθητὴς τοῦ Παύλου παρὰ τῷ Γαμαλιήλ. Ὁρα σχετικῶς Π. Χρήστου, Ὁ Ἀπόστολος Βαρνάβας, Ἀθήναι 1951, σ. 10 ἐε. Μ. Α. Σιῶτου, μν. ἔργ. σ. 45 ἐ. Τοῦ αὐτοῦ, Τὸ ἔργον Μάρκου καὶ Βαρνάβα, σ. 34. F. X. Pölzl, Die Mitarbeiter des Weltapostels Paulus, Regensburg 1911, σ. 10.

Βαρνάβα ὑπὸ τοῦ Παύλου εἰς τὴν πρὸς Γαλάτας ἀνταποκρίνεται πλήρως εἰς τὸν σκοπὸν²⁴, δι' ὃν αὐτός ἐπραγματοποίησε τὴν πρώτην αὐτοῦ ἐπίσκεψιν εἰς Ἱεροσόλυμα· αὕτη ἀπέβλεπεν εἰς τὴν γνωριμίαν αὐτοῦ μετὰ τοῦ Πέτρου.

24. Πρβλ. J. B. Lightfoot, Galatians, σ. 91-92.

5. Ἡ δευτέρα ἀνάβασις τοῦ Παύλου εἰς Ἱεροσόλυμα (Πρ. 11,27-30).

Ἄφ' ἧς αἱ προσπάθειαι διὰ τὴν χρονολόγησιν τῶν γεγονότων τῆς Ἀποστολικῆς Ἐκκλησίας καὶ τοῦ βίου τοῦ ἀποστόλου Παύλου ἐνετάθησαν, τὸ κύριον ἐνδιαφέρον τῶν ἐρευνητῶν ἐστράφη περὶ τὰς διηγήσεις Γαλ. 2, ἀφ' ἑνὸς καὶ Πρ. 11 καὶ 15, ἀφ' ἑτέρου. Ἐκεῖνο δηλαδὴ ὕπερ προεκάλει ἀμνηχανίαν μεταξὺ τούτων ἦτο, ὅτι ἐνῶ ὁ Παῦλος ἀναφέρει μίαν μόνον ἀνάβασιν αὐτοῦ εἰς Ἱεροσόλυμα, πρὸ τῆς Ἀποστολικῆς Συνόδου (Γαλ. 1,18ἑ), ὁ Λουκᾶς ἀναφέρει δύο ἀναβάσεις ἐν Πράξεσι, τὴν ἐν 9,26-30 καὶ τὴν ἐν 11,27-30 (12,25), κατὰ τὴν διάρκειαν τοῦ λιμοῦ ἐν Ἱεροσολύμοις, καθ' ὃν ὁμοῦ μετὰ τοῦ Βαρνάβα, μετέφερε τὸ προϊόν τοῦ ἐράνου τῆς ἐν Ἀντιοχείᾳ Ἐκκλησίας πρὸς τοὺς χριστιανούς τῶν Ἱεροσολύμων. Ἐντεῦθεν τὸ ἀπασχολῆσαν τοὺς ἐρευνητὰς ἐρώτημα συνίστατο εἰς ποίαν ἐκ τῶν δύο τούτων διηγήσεων τῶν Πράξεων ἀντιστοιχεῖ ἡ ἐν Γαλ. 2,1-10.

Αἱ ἐπὶ τοῦ θέματος ἐκφρασθεῖσαι ἀπόψεις ποικίλλουσιν ἀναλόγως πρὸς τὰς προσωπικὰς ἐκτιμήσεις ἐκάστου ἐρευνητοῦ¹, τόσον ἐπὶ τῶν ἀνωτέρω διηγήσεων τῶν Πράξεων, ὅσον καὶ ἐπὶ τοῦ γεγονότος, ὅτι ὁ μὲν λιμὸς τοποθετεῖται ἐν αὐταῖς πρὸ τοῦ θανάτου τοῦ Ἡρώδου Ἀγρίππα, Α' τῷ 44 μ.Χ., ἡ δὲ πρώτη ἱεραποστολικὴ περιοδεία τοῦ Παύλου καὶ τοῦ Βαρνάβα εἰς Κύπρον, Παμφυλίαν, Πισιδίαν καὶ Λυκαονίαν τοποθετεῖται μετὰ τοῦ λιμοῦ καὶ τῆς Ἀποστολικῆς Συνόδου, τοῦθ' ὕπερ καθίστησι δύσκολον, εἰ μὴ καὶ ἀδύνατον, τὸν συνδυασμὸν τῶν δύο διηγήσεων Πρ. 11 καὶ 15. Παρὰ ταῦτα ὁμοῦ, πλεῖστοι ὅσοι ὑπεστήριξαν τὸν συνδυασμὸν τοῦτον δεχθέντες, ὅτι ἀμφότεραι αἱ διηγήσεις ἀναφέρονται εἰς τὴν αὐτὴν ἀνάβασιν τοῦ Παύλου εἰς Ἱεροσόλυμα, ἀντιστοιχοῦσαι εἰς τὴν ἐν Γαλ. 2,1-10, ἀλλ' ὁ Λουκᾶς ἔχων πρὸ αὐτοῦ δύο πηγὰς ὑπὸ διάφορον διατύπωσιν, ἐπλανήθη νομίσας, ὅτι αὗται

1. Ὅρα σχετικῶς J. C. H u r d, *The Origin of I Corinthians*, New York 1965, σ. 35 ἑξ. G. B. C a i r d, «Chronology of the N.T.», ἐν *Interpreter's Dictionary of the Bible*, I, 603-607. R. J e w e t t, *A Chronology of Paul's Life*, σ. 63 ἑξ. H. H o e h n e r, *Chronology of the Apostolic Age*, Dallas 1965, K. L a k e, *The Earlier Epistles of St. Paul*, σ. 274-297. A. W. F. B l u n t, *Galatians*, Oxford 1925, σ. 77-84. J. J. G u n t h e r, *Paul, Messenger and Exile: A Study in the Chronology of his Life and Letters*, Valley Forge 1972, σ. 30ς36. D. G u t h r i e, *Galatians*, London 1969, σ. 29-37. C. S. C. W i l l i a m s, *Acts* London 1957, σ. 24-30. C. H. T a l b e r t, «Again: Paul's Visits to Jerusalem», ἐν *Novum Testamentum* 9 (1967) 26, κλπ.

ἀναφέρονται εἰς δύο διαφόρους ἀναβάσεις. Οὕτω, τὴν μὲν μίαν ἐτοποθέτησεν ἐν Πρ. 11,27-30. 12,25, τὴν δ' ἑτέραν ἐν Πρ. 15,1 ἐξ. διὸ καὶ ἄλλοι μὲν θεωροῦσιν ὅτι ἡ ἐν Γαλ. 2,1-10 ἀνάβασις συμπίπτει χρονικῶς πρὸς τὰ Πρ. 11, 27-30. 12,25², ἄλλοι δέ, ὅτι αὕτη συμπίπτει πρὸς τὰ Πρ. 15,1 ἐξ.³ Κοινὰ χαρακτηριστικὰ πάντων τῶν ἀνωτέρω εἰσὶν· α') ἡ ἀμφισβήτησις τῆς ἱστορικῆς ἀξιοπιστίας τοῦ Λουκᾶ· β') ἡ συμπίσις τοῦ χρόνου μεταξύ τῆς κλήσεως τοῦ Παύλου καὶ τῆς Ἀποστ. Συνόδου, παρὰ τὰ ἐν Γαλ. 2,1 λεγόμενα· γ') ἡ πρῶτος χρονολόγησις τῆς Ἀποστ. Συνόδου, ἐνίοτε δὲ καὶ πρὸ τοῦ θανάτου τοῦ Ἀγρίππα Α'· δ') ἡ παραθεώρησις καὶ ὁ ἐξωστραχισμὸς τῆς ἐπὶ Ἀρέτα διαφυγῆς τοῦ Παύλου ἐκ Δαμασκοῦ τῷ 37 μ.Χ.· ε') ἡ μέχρις ἐκμηδενίσεως σχεδὸν συμπίσις τῆς διαρκείας τῆς πρώτης ἀποστολικῆς περιοδείας τοῦ Παύλου μετὰ τοῦ Βαρνάβα, ἐνίοτε δὲ καὶ ἡ μετάθεσις τῶν Πρ. 13-14 μετὰ τὸ Πρ. 15, 35· στ') ἡ χρονολόγησις τῆς κλήσεως τοῦ Παύλου μεταξύ τῶν ἐτῶν 28-30 μ.Χ.· καὶ ζ') ἡ χρονολόγησις τοῦ πάθους τοῦ Ἰ. Χριστοῦ μεταξύ τῶν ἐτῶν 27-

2. Πρβλ. π.χ. J. Wellhausen, «Noten zur Apostelgeschichte», ἐν Nachrichten von der königlichen Gesellschaft der Wissenschaften zu Göttingen, Philologisch-historische Klasse, Berlin 1907, σ. 1-21. Τοῦ αὐτοῦ, «Zur Chronologie des Paulus», Αὐτῶν, σ. 269-274. E. Meyer, Ursprung und Anfänge des Christentums, III, σ. 35 ἐξ., 169 ἐξ. H. Windisch, «The Case against the Tradition», ἐν The Beginnings of Christianity, II, σ. 322 ἐξ. K. Lake, «The Chronology of Acts», Αὐτῶν, V, σ. 445-474. H. Lietzmann, An die Galater, Tübingen 1932, σ. 9. E. Schwartz, «Zur Chronologie des Paulus», Gesammelte Schriften, 5. Berlin 1963, σ. 124-169. H. Braun, «Christentum, Entstehung», ἐν RGG³, I, 1685-1695. M. Goguel, The Birth of Christianity, London 1953, σ. 292 ἐξ. Τοῦ αὐτοῦ, «Essai sur la chronologie paulinienne», ἐν Revue de l'histoire des Religions 65 (1912) 285-339. D. R. De Lacey, «Paul in Jerusalem», ἐν New Testament Studies 20 (1973-74) 82-86. J. Jeremias, «Sabbathjahr und neutestamentliche Chronologie», ZNW 27 (1928) 98-103. S. D. Toussaint, «The Chronological Problem of Galatians 2:1-10» ἐν Biblische Zeitschrift 120 (1963) 334-340. S. Dockx, «Chronologie de la Vie de Saint Paul depuis sa conversion jusqu' à son Séjour à Rome», ἐν Novum Testamentum 13 (1971) 261-304. Τοῦ αὐτοῦ, «Chronologie paulinienne de l'année de la Grande Collecte», ἐν Revue Biblique 81 (1973) 183-195. Τοῦ αὐτοῦ, Chronologies néotestamentaires et vie de l'Eglise primitive: Recherches exégétiques, Gembloux 1977. P. Benoit, «La deuxième visite de Saint Paul à Jerusalem», ἐν Biblica 40 (1959) 778-792. κ.ά.

3. Πρβλ. O. Dibelius, Die Werdende Kirche, Berlin 1941⁴, σ. 158 ἐξ. A. Oepke, Der Brief des Paulus an die Galater, σ. 51-55. H. W. Beyer, Apostelgeschichte, Göttingen 1935, ἐν χωρ. 11,27-30. Bo Reicke, «Der geschichtliche Hintergrund des Apostelkonzils und der Antiochia - Episode, Gal. 2,1-14», ἐν Studia Paulina in honorem J. de Zwaan, Haarlem 1953, σ. 172-187. P. Bonnard, L' épître de saint Paul aux Galates, Neuchâtel 1953, σ. 44-48. K. Lake, «The Apostolic Council of Jerusalem», ἐν The Beginnings of Christianity, V, σ. 195-212, κ.ά.

28 μ.ΧΙ Οὕτως ἀφήνεται δυσαναλόγως ἐκτενὴς χρόνος διὰ τὴν δρᾶσιν τοῦ Παύλου μεταξὺ τῆς Ἀποστ. Συνόδου καὶ τῆς εἰς Κόρινθον ἐπισκέψεως αὐτοῦ. Οὐχ ἤττον, ἢ τοιαύτη ἀντιμετώπισις τοῦ προβλήματος ἐδράζεται ἐξ ὁλοκλήρου ἐπὶ αὐθαιρέτων ὑποθέσεων καὶ ἐρμηνειῶν τῶν δεδομένων, διότι αἱ δύο ἀναβάσεις Πρ. 11,27-30. 12,25 καὶ 15,1 ἐε. διαφέρουσιν ὡς πρὸς τε τὸν σκοπὸν καὶ τὰς λεπτομερείας, ἡ δὲ σιωπὴ τοῦ Παύλου περὶ τῆς ἐν Πρ. 11,27-30. 12,25 ἀναβάσεως αὐτοῦ εἰς τὴν πρὸς Γαλάτας ἐπιστολὴν, ὀφείλεται εἰς αὐτὸν τοῦτον τὸν χαρακτῆρα καὶ τὸν σκοπὸν τῶν ἐν Γαλ. 1-2 λεγομένων. Ἐφ' ὅσον δηλαδὴ ἡ ἐν Πρ. 11,27-30 ἀνάβασις εἶχεν ὡς ἀποκλειστικὸν σκοπὸν τὴν μεταφορὰν τοῦ προϊόντος τοῦ ἐράνου τῆς ἐν Ἀντιοχείᾳ Ἐκκλησίας, κατὰ τὴν διάρκειαν τοῦ λιμοῦ, ἡ μνηεὶς ταύτης ἐν Γαλ. 1-2 οὐδεμίαν θέσιν ἔχει, ὡς εὐρισκομένη ἐκτὸς συναφείας. Πράγματι, ὡς προελέχθη, ὁ Παῦλος ὑπεραμύνεται ἐνταῦθα τοῦ κύρους τοῦ ἀποστολικοῦ αὐτοῦ ἀξιώματος καὶ τοῦ πριεχομένου τοῦ ὑπ' αὐτοῦ κηρυσσομένου Εὐαγγελίου τονίζων, ὅτι κατὰ τὰς δύο ἀναβάσεις αὐτοῦ εἰς Ἱεροσόλυμα, καθ' ἃς συνηντήθη μετὰ τῶν ἡγετῶν τῆς αὐτόθι Ἐκκλησίας, οὐδὲν ἐδιδάχθη παρ' αὐτῶν (Γαλ. 1,11-12) καὶ οὗτοι «οὐδὲν προσανέθεντο» αὐτῷ (2,6). Τοῦναντίον κατὰ τὴν ἀνάβασιν αὐτοῦ, κατὰ τὴν ἐποχὴν τοῦ λιμοῦ (Πρ. 11,27-30), δὲν ἀναφέρεται συνάντησις αὐτοῦ μετὰ τῶν ἀποστόλων, ἀλλὰ μόνον μετὰ τῶν πρεσβυτέρων τῆς Ἐκκλησίας τῶν Ἱεροσολύμων. Ἄλλως τε καὶ τὸ γεγονός, ὅτι ἡ ἐξ Ἱεροσολύμων ἀναχώρησις τοῦ Παύλου καὶ τοῦ Βαρνάβα δι' Ἀντιόχειαν ἀναφέρεται ἐν Πρ. 12,25, δεικνύει, ὅτι τὰ ἐν 12,1-24 διηγούμενα γεγονότα περὶ τοῦ διωγμοῦ τῆς Ἐκκλησίας, τῆς θανάτωσεως Ἰακώβου τοῦ Ζεβεδαίου, τῆς φυλακίσεως τοῦ Πέτρου, τῆς ἀποφυλακίσεως καὶ διαφυγῆς αὐτοῦ ἐξ Ἱεροσολύμων, καὶ τοῦ θανάτου τοῦ Ἀγρίππα, συνέπεσαν κατὰ τὴν διάρκειαν τοῦ λιμοῦ (ἔρα «Κατ' ἐκεῖνον τὸν καιρὸν», 12,1), ὅποτε ἡ κρίσιμότης τῶν περιστάσεων δὲν ἐπέτρεπε περισσοτέρας ἐπαφάς⁴, πολλῶ μᾶλλον καθόσω. ὁ μὲν Ἰάκωβος εἶχε θανατωθῆ, ὁ δὲ Πέτρος ἀπουσίαζεν⁵. Ἐντεῦθεν, τὸ μόνον, ὕπερ ὁ Παῦλος καὶ ὁ Βαρνάβας ἠδύναντο νὰ πράξωσι, μετὰ τὴν παράδοσιν τοῦ προϊόντος τοῦ ἐράνου εἰς τοὺς πρεσβυτέρους, ἦτο νὰ ἀπεμακρυνθῶσιν ἐξ Ἱερουσολύμων (Πρ. 12,25). Ἐνεκα λοιπὸν τοῦ συγκεκριμένου σκοποῦ καὶ τῶν εἰδικῶν συνθηκῶν τῆς ἐπισκέψεως ταύτης, ὁ Παῦλος δὲν ἀναφέρει ταύτην εἰς τὴν πρὸς Γαλάτας. Ἄλλως τε, σκοπὸς αὐτοῦ

4. Ἀλλὰ καὶ ἂν ἀκόμη δεχθῇ τις, ὅτι ὁ Παῦλος συνηντήθη καὶ μετὰ τῶν ἀποστόλων, ἡ κρίσιμότης τῶν περιστάσεων δὲν ἐπέτρεπε τὴν μεταξύ τούτων ἀνταλλαγὴν ἀπόψεων ἐπὶ τοῦ περιεχομένου τοῦ κηρύγματος.

5. Ἐνταῦθα θὰ πρέπει νὰ ἐρωτήσωμεν μήπως ἡ ἐν Γαλ. 1,19 ἀναφερομένη συνάντησις τοῦ Παύλου μετὰ Ἰακώβου τοῦ Ἀδελφοθέου, κατὰ τὴν πρώτην ἀνάβασιν αὐτοῦ εἰς Ἱεροσόλυμα, δὲν ὀφείλετο εἰς τὴν ἡγετικὴν θέσιν τοῦ Ἰακώβου ἐν τῇ Ἐκκλησίᾳ, ἀλλ' εἶχε τὸν χαρακτῆρα καθαρᾶς ἐθιμοτυπικῆς ἐπισκέψεως, ὡς ἔκφρασις σεβασμοῦ πρὸς τὸν ἀδελφὸν τοῦ Ἰ. Χριστοῦ.

ένταῦθα δὲν εἶναι ἡ ἀπαρίθμησης τῶν εἰς Ἱεροσόλυμα ἀναβάσεων αὐτοῦ, ἀλλ' ἡ ἐξήγησις τῶν σχέσεων αὐτοῦ πρὸς τοὺς ἀποστόλους ἐν Ἱεροσολύμοις, ἐπὶ τοῦ συγκεκριμένου θέματος τοῦ κύρους τοῦ ἀποστολικοῦ αὐτοῦ ἀξιώματος καὶ τοῦ περιεχομένου τοῦ ὑπ' αὐτοῦ κηρυττομένου Ἐὐαγγελίου⁶. Οὕτως ὁ Λουκᾶς ἀποδεικνύεται καὶ ένταῦθα ἀπολύτως συνεπής πρὸς τὴν ἱστορικὴν πραγματικότητα.

Ἔτεροι, ἐξ ἄλλου, ἐρευνηταί, ἀμφισβητοῦντες καὶ οὗτοι τὴν ἱστορικὴν ἀξιοπιστίαν τοῦ Λουκᾶ, ὑπεστήριζαν ὅτι ἡ ἐν Γαλ. 2,1-10 ἀνάβασις ἀντιστοιχεῖ εἰς τὴν ἐν Πρ. 11,27-30. 12,25, ἐνῶ ἡ ἐν Πρ. 15 ἔλαβε χώραν μετὰ τὴν Ἀποστ. Σύνοδον. Ὁ λόγος δὲ δι' ἐν, κατ' αὐτούς, δὲν μνημονεύεται αὕτη εἰς τὴν πρὸς Γαλάτας εἶναι, ὅτι ἡ ἐπιστολὴ αὕτη ἐγράφη πρὸ τῆς ἀναβάσεως τοῦ Πρ. 15! Εἰς τὴν λύσιν ταύτην ἤχθησαν οὗτοι ὁρμώμενοι ἐκ δύο τινῶν· α') ἐκ τῆς ἐσφαλμένης, κατ' αὐτούς, τοποθετήσεως τοῦ λιμοῦ ὑπὸ τοῦ Λουκᾶ πρὸ τοῦ θανάτου τοῦ Ἀγρίππα, ἐνῶ οὗτος πράγματι συνέβη εἴτε ἐπὶ Κουσπίου Φάδου (44-46 μ.Χ.) εἴτε ἐπὶ Τιβερίου Ἀλεξάνδρου (46-48 μ.Χ.), συμφώνως πρὸς τὰ ὑπὸ τοῦ Ἰωσήπου λεγόμενα⁷ καὶ β') ἐκ τῆς ἐν Γαλ. 1,22 δηλώσεως τοῦ Παύλου, ὅτι μέχρι τῆς δευτέρας ἀναβάσεως αὐτοῦ (2,1) ἦτο «ἀγνοούμενος τῷ προσώπῳ ταῖς ἐκκλησίαις τῆς Ἰουδαίας ταῖς ἐν Χριστῷ». Κατὰ συνέπειαν, οὗτοι τοποθετοῦσι τὴν σύγκλησιν τῆς Ἀποστ. Συνόδου τῷ 45 ἢ 46 μ.Χ., τὴν κλῆσιν τοῦ Παύλου εὐθὺς μετὰ τὸ πάθος τοῦ Χριστοῦ, ἥτοι τῷ 31-32 μ.Χ. καὶ τὴν κατὰ τὸ Πρ. 15 ἀνάβασιν μεταξὺ 48-50, μ.Χ., ἐξωστρακίζοντες συγχρόνως, ὡς καὶ οἱ προηγούμενοι, τὴν ἐπὶ Ἀρέτα διαφυγὴν τοῦ Παύλου ἐκ Δαμασκοῦ⁸.

6. Πρβλ. J. B. Lightfoot, Galatians, σ. 127.

7. Ὅρα Ἰουδ. Ἀρχ. XX, 5,1-2. Πρβλ. R. W. Funk, «The Enigma of the Famine Visit», ἐν Journal of Biblical Literature 75 (1956), 130-136. K. S. Gapp, «The Universal Famine under Claudius», ἐν Harvard Theological Review 28 (1935) 258-265. R. Jewett, Chronology, σ. 34. K. Lake, ἐν The Beginnings of Christianity, V, σ. 452-453. J. A. T. Robinson, Redating, σ. 35, κ.ά.

8. Ὅρα π.χ. W. M. Ramsay, «Pauline Chronology», ἐν The Expositor 5 (1897) 201-211. Τοῦ αὐτοῦ, «A Second Fixed Point in Pauline Chronology Αὐτόθι 6 (1900) 88-105. Τοῦ αὐτοῦ, Pauline and other Studies in Early Christian History, London 1906. Τοῦ αὐτοῦ, St. Paul the Traveller and the Roman Citizen, London 1930⁷. V. Weber, Die Abfassung des Galaterbriefes vor dem Apostelkonzil, Ravensburg 1900. Τοῦ αὐτοῦ, «Der Heilige Paulus von Apostelübergabe bis zum Apostelkonzil», Biblischen Studien VI/1-2. Freiburg 1901, σ. 5. Τοῦ αὐτοῦ, «Die sechs Jerusalem-besuche des Apostels Paulus», ἐν Theologisch-praktische Monats-Schrift 26 (1916) 285-289. Τοῦ αὐτοῦ, Die antiochenische Kollekte, Würzburg 1917, σ. 28 ἐξ. J. Aberle, «Chronologie des Apostels Paulus von seiner Bekehrung bis zur Abfassung des Galaterbriefes (37-57 n. Chr.)», ἐν Biblische Zeitschrift 1 (1903) 256-279, 372-377. K. Lake, The

Ἡ παροῦσα ὑπόθεσις, ἐδραζομένη ἐπὶ αὐθαιρέτων συλλογισμῶν καὶ παρερμηνειῶν, ἀδυνατεῖ νὰ καθορίσῃ τὸν χρόνον τῆς α' ἀποστολικῆς περιόδου τοῦ Παύλου, καθὼς καὶ τὴν συγκεκριμένην δρᾶσιν αὐτοῦ μεταξὺ τῶν ἐτῶν 45/46 καὶ 48/50 μ.Χ., ἐνῶ παραθεωρεῖ τὴν εἰς Κόρινθον ἀφίξιν τοῦ Ἀποστόλου τῷ 49 μ.Χ., ὀλίγον μετὰ τὸν ἐπὶ Κλαυδίου διωγμὸν τῶν ἐν Ρώμῃ Ἰουδαίων (Πρ. 18,2), διὸ καὶ οἱ διατυπώσαντες ταύτην ὑποστηρίζουσιν, ὅτι ὁ Λουκᾶς ἐσφαλμένως προσέταξε τὰ ἐν Πρ. 11,27-30 τῶν ἐν Πρ. 12,1-23. Ἡ φυσικὴ σειρά τῶν γεγονότων εἶναι, κατ' αὐτοὺς ἡ ἐξῆς Πρ. 11,19-26. 12,1-23. 13,1-14,28. 11,27-30. 15,3-33! Ἀλλ' ὁ τεμαχισμὸς τοῦ κειμένου καὶ ἡ μετάθεσις τῶν περικοπῶν κατὰ βούλησιν, πρὸς ἐξυπηρέτησιν τῶν ἱστορικῶν προϋποθέσεων τῶν ἐρευνητῶν, καὶ δὴ παρὰ τὰ φιλολογικὰ δεδομένα, δὲν ὑποβιβάζει τόσον τὴν νοημοσύνην καὶ τὸ κύρος τοῦ συγγραφέως τῶν Πράξεων, ὅσον τὴν σοβαρότητα τῶν ἰδίων τῶν ἐρευνητῶν.

Παρατηρητέον κατ' ἀρχάς, ὅτι ἡ ἐν Γαλ. 1,22 δῆλωσις τοῦ Παύλου, ὅτι ἦτο ἀγνωσόμενος τῷ προσώπῳ ταῖς ἐκκλησίαις τῆς Ἰουδαίας ταῖς ἐν Χριστῷ, μέχρι τῆς κατὰ τὸ Γαλ. 2,1 ἐτέρας ἀναβάσεως, διὰ τὴν συμμετοχὴν αὐτοῦ εἰς τὴν Ἀποστ. Σύνοδον, ἀνταποκρίνεται πλήρως πρὸς τὰ περιστατικὰ τῶν Πράξεων. Ἀνωτέρω ἐτονίσθη ὑπὸ ποίας συνθήκας ἀφίχθησαν οἱ Παῦλος καὶ Βαρνάβας ἐξ Ἀντιοχείας εἰς Ἱερουσόλυμα, μεταφέροντες τὸ προῖόν τοῦ ἐράνου, ὡς καὶ διατί, λόγῳ τοῦ διωγμοῦ τῶν ἡγετῶν τῆς αὐτόθι Ἐκκλησίας,

Earlier Epistles of St. Paul, σ. 274-297. B. W. Bacon, «The Chronological Scheme of Acts», ἐν Harvard Theological Review 14 (1921) 137-166. W. L. Knox, St. Paul and the Church of Jerusalem, Cambridge 1925, σ. 181 ἐξ. Τοῦ αὐτοῦ, The Acts of the Apostles, Cambridge 1948, σ. 49 ἐξ. A. Loisy, L'Épître aux Galates, Paris 1916. A. C. McGiffert, A History of Christianity in the Apostolic Age, New York 1922. A. W. F. Blunt, Galatians, Oxford 1925, σ. 77-84. M. S. Enslin, Christian Beginnings, New York 1938. C. King, «The Outlines of New Testament Chronology», ἐν Church Quarterly Review 139 (1945) 129-153. F. F. Bruce, «Galatian Problems: I. Autobiographical Data», ἐν Bulletin of the John Rylands Library 51 (1969) 302-307. Τοῦ αὐτοῦ, The Acts of the Apostles, London 1959, σ. 241 ἐξ. K. Thiemé, «Le Plan des "Actes" des Apôtres», et la chronologie de son contenu», ἐν Dieu Vivant 26 (1954) 127-133. E. A. Thorne, «The Earlier Missionary Journeys in Acts of Apostles», ἐν Church Quarterly Review 121 (1935-36) 109-117. P. Vielhauer, Geschichte der urchristlichen Literatur, Berlin 1965. C. H. Buck, «The Collection for the Saints», ἐν Harvard Theological Review 43/1 (1950) 17. J. J. Gunt her, Paul: Messenger and Exile. A Study in the Chronology of His Life and Letters, Valley Forge 1972, σ. 26 ἐ., 169. A. Suhl, Paulus und seine Briefe: Ein Beitrag zur paulinischen Chronologie, Gütersloh 1975. H. Höehner, Chronology of the Apostolic Age, Dallas 1965. J. Jeremias, «Untersuchungen zum Quellenprobleme der Apostelgeschichte», ἐν Zeitschrift für die neutestamentliche Wissenschaft 36 (1937) 205-221. J. Dupont, The Sources of the Acts, New York 1964, σ. 35-68. P. Benoit, Exégèse et Théologie, Paris 1968, III, σ. 292-296 κ.λ.π.

οὔτοι δὲν συνητήθησαν μετ' αὐτῶν, ἀλλὰ παρέδωκαν τὸ προῖον τοῦ ἐράνου «πρὸς τοὺς πρεσβυτέρους». Ἀκριβῶς δέ, ἐνεκα τῶν αὐτῶν λόγων δὲν θὰ πρέπει οὔτοι νὰ εἶχον πλείονας ἐπαφάς καὶ μετὰ τῶν μελῶν τῆς αὐτόθι Ἐκκλησίας, πέρα τῶν ἀπαραιτήτων διὰ τὴν παράδοσιν τοῦ ἐράνου, πολλῶ μᾶλλον μετὰ τῶν ἐκτὸς τῶν Ἱεροσολύμων χριστιανικῶν κοινοτήτων. Ἀλλὰς λέξεσιν, ὅπως κατὰ τὴν πρώτην ἀνάβασιν αὐτοῦ, οὕτω καὶ κατὰ τὴν παροῦσαν, ἐν τῷ καιρῷ τοῦ λιμοῦ καὶ τοῦ διωγμοῦ, ὁ Παῦλος οὔτε τὸν χρόνον οὔτε τὴν εὐχέ-
ρειαν πρὸς ἐλευθέραν ἐπικοινωνίαν μετὰ τῶν μελῶν τῶν Ἐκκλησιῶν τῆς Ἰου-
δαίας εἶχεν. Τὰ πράγματα ὁμιλοῦσιν ἄφ' ἑαυτῶν, πολλῶ μᾶλλον ὅταν ληφθῇ
ὑπ' ὄψιν, ὅτι αἱ ἀντίστοιχοι διηγήσεις ἐγράφησαν ὑπὸ δύο διαφόρων συγγρα-
φέων ὑπὸ διάφορον πρίσμα καὶ σκοπόν, τονιζόντων διαφόρους λεπτομερείας
καὶ στιγμιότυπα τῆς ἀναβάσεως.

Ὡς πρὸς τὸν χρόνον τοῦ λιμοῦ (Πρ. 11,28) «ἐφ' ὅλην τὴν οἰκουμένην»
παρατηρητέον, ὅτι τοιοῦτος εὐρείας ἐκτάσεως λιμὸς δὲν ἔλαβε χώραν κατὰ τὴν
ὑπ' ὄψει περίοδον τῆς βασιλείας τοῦ Κλαυδίου (41-54 μ.Χ.)⁹. Τούναντίον,
πολλαχόθεν μαρτυρεῖται, ὅτι κατὰ τὴν διάρκειαν τῆς βασιλείας τούτου ἐση-
μειώθησαν κατ' ἐπανάληψιν τοπικοὶ λιμοί¹⁰, μετὰξὺ τῶν ὁποίων καὶ ὁ ὑπὸ τοῦ
Ἰωσήπου μνημονευόμενος ἐπὶ τὴν Ἰουδαίαν, ἐπὶ τῶν ρωμαίων ἐπιτρόπων
Κουσπίου Φάδου καὶ Τιβερίου Ἀλεξάνδρου (46-48 μ.Χ.)¹¹. Κατὰ συνέπειαν
θὰ πρέπει μᾶλλον νὰ συμφωνήσωμεν μετὰ τοῦ F. F. Bruce, ὅτι ὁπισθεν τῆς
ἐκφράσεως «ἐφ' ὅλην τὴν οἰκουμένην» (Πρ. 11,28) κεῖται ἡ ἀραμναϊκὴ ἐκ-
φρασις «Kôl 'ar-â» (=πᾶσα ἡ χώρα, ἡ γῆ), δι' ἧς νοεῖται ἡ Παλαιστίνη¹².
Ἐξ ἄλλου ὁ J. Jeremias ἐπεσήμανεν ὅτι τὰ ἔτη 40/41 καὶ 47/48 μ.Χ.
τῆς βασιλείας τοῦ Κλαυδίου, ἀπὸ φθινοπώρου εἰς φθινόπωρον, ἦσαν σαββα-
τιαῖα ἔτη¹³, κατὰ τὴν διάρκειαν τῶν ὁποίων ἀπηγορεύετο ἡ καλλιέργεια τῆς

9. Ὁρθῶς ὁ M. A. Σιῶτης, Προλεγόμενα, σ. 47, σημ. 4, παρατηρεῖ, ὅτι ἡ φρά-
σις τοῦ Λουκᾶ Πρ. 11, 28β «ἦτις ἐγένετο ἐπὶ Κλαυδίου» ἀποτελεῖ ἱστορικὴν πιστοποίησιν
αὐτοῦ ex eventu πρὸς ἐπικύρωσιν τῆς προφητείας τοῦ Ἀγάβου.

10. "Ὁρα π.χ. Σουετώνιου Claudius, XVIII, 2: «Artiore autem annona ob
assiduas sterilitates...» Δίωνος Κασσίου, LX, 11, 1-3. Τακίτου, Annales,
XII, 43. Orosius, Hist. c. pag. VII, 6, 17. Ὁ K. S. Gapp, «The Universal
Famine under Claudius», ἐν Harvard Theological Review 28 (1935) 258-265, σημειοῖ
ὅτι οἱ πάμποιοι teptunis ἀναφέρονται εἰς τὴν ἄνευ προηγουμένου αὔξησιν τῆς τιμῆς τοῦ σίτου
κατὰ τὸ φθινόπωρον τοῦ 45 μ.Χ., λόγῳ τῶν καταστρεπτικῶν πλημμυρῶν τοῦ Νεῖλου ἐν
Αἰγύπτῳ.

11. "Ὁρα Ἰουδ. Ἀρχ. XX, 2,5, καὶ 5,2 Πρβλ. III, 15,3.

12. "Ὁρα The Acts of the Apostles, London 1959, σ. 239. Πρβλ. O. Michel,
ἐν Theological Dictionary of the New Testament, V, 158.

13. "Ὁρα «Sabbathjahr und neutestamentliche Chronologie», ἐν Zeitschrift
für die neutestamentliche Wissenschaft 27 (1928) 98-103. Πρβλ. J. Dupont,
«La Famine sous Claude (Act. 11,28)», ἐν Revue Biblique 62 (1955) 52-55. R. W.

γῆς¹⁴. Δὲν πρέπει ἄλλως τε νὰ διαφεύγῃ τὴν προσοχὴν ἡμῶν καὶ τὸ γεγονός, ὅτι ἐνίοτε ἡ παραγωγὴ ἐν Παλαιστίνῃ ἦτο χαμηλὴ, λόγῳ τῆς συχνῆς ἀνομβρίας καὶ τῶν θερμῶν ἀνέμων κατὰ τὸ θέρος, ὅποτε ἡ κατάστασις ἀπέβαινε κρίσιμος ἐπὶ μακρὸν διάστημα.

Ἐν πάσῃ περιπτώσει, ἐφ' ὅσον ὁ Λουκᾶς τοποθετεῖ τὸν λιμὸν πρὸ τοῦ θανάτου τοῦ Ἀγρίππα Α' τῷ 44 μ.Χ. καὶ ἐφ' ὅσον τοῦτου προηγήθη τὸ σαββατιαῖον ἔτος 40/41 μ.Χ., οὐδεὶς λόγος συντρέχει νὰ προσδιορίσωμεν αὐτὸν κατὰ τὸ ἐπόμενον σαββατιαῖον ἔτος 47/48 μ.Χ., ὡς ὅλως αὐθαίρετως πράττουσιν οἱ ἀνωτέρω ἐρευνηταί. Ἐχόντες δὲ τὸ ἔτος τοῦτο ὑπ' ὄψει, δυνάμεθα εὐκόλως νὰ κατανοήσωμεν καὶ τὴν ὑπὸ τοῦ Λουκᾶ μνημονευομένην προφητείαν τοῦ Ἀγάβου περὶ τοῦ λιμοῦ τούτου (Πρ. 11,28α). Ἡ προφητεία αὕτη θὰ πρέπει ἀσφαλῶς νὰ προηγήθῃ τοῦ λιμοῦ, ὡς δὲ ὀρθῶς παρατηρεῖ ὁ καθηγητὴς Μ.Α. Σιώτης, ἡ προφητεία αὕτη θὰ εἶχεν ἀξίαν οὐχὶ ὡς μία ἀπλὴ πρόρρησις τοῦ λιμοῦ, ἀλλ' ὡς κίνητρον ἐγκαίρου λήψεως μέτρων διὰ τὴν διεξαγωγὴν τοῦ ἐράνου ὑπὸ τῆς Ἐκκλησίας τῆς Ἀντιοχείας¹⁵. Τοῦτο ὅμως ἐν οὐδεμιᾷ περιπτώσει δηλοῖ τὴν μεσολάβησιν μερικῶν ἐτῶν μεταξὺ τῆς ἀποφάσεως διὰ τὴν διεξαγωγὴν τοῦ ἐράνου (11,29) καὶ τῆς μεταφορᾶς τοῦ προϊόντος αὐτοῦ εἰς Ἱεροσόλυμα (11,30), ὡς δέχονται οἱ Zahn καὶ Ramsay¹⁶.

Πρὸς ἐγγύτερον προσδιορισμὸν τοῦ χρόνου τῆς εἰς Ἱεροσόλυμα ἀφίξεως τῶν Παύλου καὶ Βαρνάβα ἐπ' εὐκαιρίᾳ τοῦ λιμοῦ, ἐπιβάλλεται ν' ἀναφερθῶμεν εἰς τὰς περὶ τοῦ θανάτου τοῦ Ἀγρίππα πληροφορίας, διότι καὶ ἐπὶ τοῦ θέματος τούτου ὑφίσταται παρεξήγησις. Κατ' Ἰώσηπον, ὁ Ἀγρίππας ἀνηγoreύθη βασιλεὺς τῆς Ἰουδαίας ὑπὸ τοῦ Γαίου Καλλιγούλα τῷ 37 μ.Χ., ἀνέλαβε δὲ τὰ βασιλικά αὐτοῦ καθήκοντα τῷ 38 μ.Χ.¹⁷, βασιλεύσας «τέττα-

Funk, «The Enigma of the Famine Visit», ἐν Journal of Biblical Literature 75 (1956) 139-136. H. Conzelmann, Die Apostelgeschichte, Tübingen 1963, σ. 68-69. G. Stählin, Die Apostelgeschichte, Göttingen 1966, σ. 164. P. Benoit, Exégèse et Théologie, III, σ. 285. Μ. Α. Σιώτου, Προλεγόμενα, σ. 47-48.

14. Ὅρα Λευιτ. 25,1-7. «Καὶ ἐλάλησεν κύριος πρὸς Μωυσῆν ἐν τῷ ὄρει Σινᾷ λέγων· Λάλησον τοῖς υἱοῖς Ἰσραὴλ καὶ ἐρεῖς πρὸς αὐτούς· Ἐὰν εἰσέλθῃτε εἰς τὴν γῆν, ἣν ἐγὼ δίδωμι ἡμῖν, καὶ ἀναπαύσεται ἡ γῆ, ἣν ἐγὼ δίδωμι ὑμῖν, σάββατα τῷ κυρίῳ. Ἐξ ἑτῆ σπερεῖς τὸν ἄγρον σου καὶ ἐξ ἑτῆ τεμεῖς τὴν ἀμπελὸν σου καὶ συνάξεις τὸν καρπὸν αὐτῆς. τῷ δὲ ἔτει τῷ ἐβδόμῳ σάββατα ἀνάπαυσις ἔσται τῇ γῇ, σάββατα τῷ κυρίῳ· τὸν ἄγρον σου οὐ σπερεῖς καὶ τὴν ἀμπελὸν σου οὐ τεμεῖς καὶ τὰ αὐτόματα ἀναβαίνοντα τοῦ ἄγρου σου οὐκ ἐκθερίσεις καὶ τὴν σταφυλὴν τοῦ ἀγιάσματος σου οὐκ ἐκτρογῆσεις· ἐνιαυτὸς ἀναπαύσεως ἔσται τῇ γῇ».

15. Ὅρα Προλεγόμενα, σ. 48.

16. Ὅρα T. Zahn, Introduction to the New Testament, τ. II, σ. 643. W. M. Ramsay, St. Paul the Traveller, σ. 50 ἔ. Πρβλ. V. Weber, Die antiochenische Kollekte, Würzburg 1917, σ. 28. K. F. Nickle, The Collection, London 1966, σ. 26.

17. Ἰουδ. Ἀρχ. XVIII, 7,2. Πρβλ. Φίλωνος, Εἰς Φλάκκον, 6.

ρας μὲν οὖν ἐπὶ Γαίῳ Καίσαρος... ἐνιαυτούς τῆς Φιλίππου μὲν τετραρχίας εἰς τριετίαν ἄρξας, τῷ τετάρτῳ δὲ καὶ τὴν Ἡρώδου (Ἀντίπα) προσειληφώς, τρεῖς δ' ἐπιλαβὼν τῆς Κλαυδίου Καίσαρος αὐτοκρατορίας, ἐν οἷς τῶν τε προειρημένων ἐβασίλευσεν καὶ τὴν Ἰουδαίαν προσέλαβεν Σαμαρείαν τε καὶ Καισάρειαν»¹⁸. Οὗτος δηλαδὴ ἀπέθανε τῷ 44 μ.Χ., ἥτοι ὅτε «τρίτον δ' ἔτος αὐτῷ βασιλεύοντι τῆς ὅλης Ἰουδαίας πεπλήρωτο». Τὸ ἔτος τοῦτο ἐπιβεβαιοῦται καὶ ἐκ τῆς ἐπιστολῆς τοῦ Κλαυδίου πρὸς τοὺς Ἰουδαίους εἰς ἀπάντησιν τῶν διαμαρτυριῶν αὐτῶν περὶ τῆς μετὰ τὸν θάνατον τοῦ Ἀγρίππα ἀφαιρέσεως τῆς φυλάξεως ὑπ' αὐτῶν «τῆς ἱερᾶς ἐσθῆτος καὶ τοῦ στεφάνου» τοῦ ἀρχιερέως¹⁹.

Ὁ θάνατος τοῦ Ἀγρίππα ἐπῆλθεν ἐν Καισαρείᾳ, κατὰ τὴν διάρκειαν τῶν ἑορταστικῶν ἐκδηλώσεων «εἰς τὴν Καίσαρος τιμὴν, ὑπὲρ τῆς ἐκείνου σωτηρίας»²⁰, συμφωνεῖ δὲ τοῦτο πρὸς τὰ ἐν Πρ. 12,20 ἐέ.²¹ Συμφώνως Πρ. 12, 19, ὁ Ἀγρίππας μετέβη εἰς Καισάρειαν εὐθὺς μετὰ τὴν κατὰ θαυμαστὸν τρόπον ἀποφυλάκισιν τοῦ Πέτρου, ἡ φυλάκισις τοῦ ὁποίου ἐγένετο μετὰ τὴν ἀποκεφάλισιν τοῦ Ἰακώβου καὶ πάντως πρὸ τοῦ πάσχα (Πρ. 12,2 ἐέ), ὅπερ τῷ 44 μ.Χ. συνέπεσε τὴν 17ην Μαρτίου²². Ἐδραζόμενοι λοιπὸν ἐπὶ τῶν δύο τούτων ἡμερομηνιῶν, τ.έ. τῆς 5ης Μαρτίου, καθ' ἣν ἐτελέσθησαν αἱ ἑορταὶ τῆς Καισαρείας καὶ τῆς 17ης Μαρτίου, καθ' ἣν συνέπεσε τὸ πάσχα, σύγχρονοί τινες ἐρευνῆται κατελόγισαν ἀνακρίβειαν εἰς τὸν Λουκᾶν λέγοντες ὅτι, ἐφ' ὅσον ὁ

18. Ἰουδ. Ἀρχ. XIX, 8,2.

19. Τὴν ἐπιστολὴν διασφύζει αὐτοῦσιαν ὁ Ἰωσήπου, Ἰουδ. Ἀρχ. XX, 1,2 χρονολογεῖται δ' αὕτη τὸ πέμπτον ἔτος τῆς βασιλείας τοῦ Κλαυδίου, ἥτοι τῷ 45 μ.Χ.

20. Ἰωσήπου, Ἰουδ. Ἀρχ. XIX, 8,2.

21. Κατὰ τοὺς E. Meyer, Ursprung, III, σ. 167 καὶ E. Schwartz, ἐν Gesammelte Schriften, V, σ. 127 ἐ., αἱ ἑορταὶ αὗται ἐτελοῦντο ἀνὰ πενταετίαν ἀπὸ τοῦ 9 π.Χ., ὅτε καθιερώθησαν ὑπὸ τοῦ Μ. Ἡρώδου εἰς ἀνάμνησιν τῆς ἰδρύσεως τῆς πόλεως. Τὴν ἡμερομηνίαν τῶν ἑορτῶν παρέχει ὁ Εὐσέβιος, Περὶ τῶν ἐν Παλαιστίνῃ μαρτυρησάντων, 11,30. ΒΕΠΕΣ 20, 337, λέγων ὅτι «Ἀδριανὸς Δύστρου πέμπτη μηνός, πρὸ τριῶν Νῶων Μαρτίων, γενεθλίων τῆς κατὰ Καισάρειαν νομιζομένης Τύχης ἡμέρα, λέοντι παραβληθεὶς καὶ μετὰ τοῦτον ξίφει κατασφαγείς ἐτελειώθη». Ἡ «Δύστρου πέμπτη» ἀντιστοιχεῖ εἰς τὴν 5ην Μαρτίου. Κατὰ δὲ τὸν E. Schürer, History of the Jewish People in the Time of Jesus Christ, New York 1891, τ. I/2, σ. 163, ὅπου σ. 45, αὗται δὲν ἐτελοῦντο εἰς ἀνάμνησιν τῶν γενεθλίων τῆς Καισαρείας, ἀλλὰ πρὸς τιμὴν τῆς ἐκ Βρεττανίας ἐπανόδου τοῦ Κλαυδίου τῷ 44 μ.Χ. συμφώνως πρὸς τὰ ὑπὸ τῶν Σουετωνίου, Claudius XVII. Δίωνος Κασσίου, LX, 23. Πβλ. Εὐσεβίου, Ἀποσπάσματα ἐκ τῶν χρονικῶν, Β'. ΒΕΠΕΣ 20, 290, λεγόμενα. Οὐχ ἦτον, ἡ ἐπέκτασις τούτων καὶ εἰς τὰς ἐπαρχίας κατὰ τὸ αὐτὸ ἔτος τυγχάνει ἀμφίβολος. Ὁ Schürer μάλιστα τονίζει ὅτι αἱ πρὸς τιμὴν τῆς Καισαρείας ἑορταὶ δὲν συνέπεσαν τῷ 44, ἀλλὰ τῷ 43 μ.Χ. Ἡ ἀποψὶς αὕτη ὁμῶς ἀντίκειται πρὸς τὰ ὑπὸ τοῦ Ἰωσήπου, Ἰουδ. Ἀρχ. XVI, 5,1 λεγόμενα. Πρβλ. καὶ E. Haenchen, The Acts, σ. 61, ὅπου σ. 3 καὶ σελ. 62.

22. Πρβλ. K. Lake, ἐν The Beginnings of Christianity, V, σ. 452. E. Haenchen, μν. ἔργ. σ. 62.

Πέτρος ἐφυλακίσθη ὀλίγον πρὸ τοῦ Πάσχα, ὑπερ ἑορτάσθη δύο ἐβδομάδας μετὰ τὸν θάνατον τοῦ Ἀγρίππα, ὁ διωγμὸς τῆς Ἐκκλησίας καὶ ἡ θανάτωσις τοῦ Ἰακώβου δὲν ἔλαβον χώραν τῷ 44, ἀλλὰ τὴν ἀνοιξίν τοῦ 43 μ.Χ.²³

Οὐχ ἤττον, προσεκτικῇ ἀνάγνωσις τοῦ κειμένου τῶν Πράξεων παρέχει διάφορον εἰκόνα. Κατ' ἀρχήν, εἰς τοὺς στίχους 12,3-4 ἡ διατύπωσις περι- κλείει πρωθύστερον σχῆμα («...προέθετο συλλαβεῖν καὶ Πέτρον (ἦσαν δὲ ἡμέραι τῶν ἀζύμων), ὃν καὶ πάσας ἔθετο εἰς φυλακὴν,... φυλάσσειν αὐτόν, βουλόμενος μετὰ τὸ πᾶσχα ἀναγαγεῖν αὐτὸν τῷ λαῷ»], διότι ἐὰν ὁ Πέτρος συνελήφθη κατὰ τὰς ἡμέρας τῶν ἀζύμων, τὸ κατὰ τὴν πρώτην ἡμέραν τῶν ἀζύμων ἑορταζόμενον πᾶσχα εἶχεν ἤδη παρέλθει. Ἀφ' ἑτέρου, ἐφ' ὅσον αἱ ἑορταὶ τῆς Καισαρείας ἐτελοῦντο τὴν 5ην Μαρτίου, τὸ δὲ πᾶσχα τὴν 17ην τοῦ αὐτοῦ μηνός, ὁ Ἀγρίππας θὰ πρέπει ὅπωςδῆποτε νὰ κατῆλθεν εἰς Καισάρειαν ὀλίγας ἡμέρας πρὸ τῆς ἐνάρξεως αὐτῶν, ὡς σαφῶς δηλοῖ καὶ ἡ ἔκφρασις Πρ. 12,19 «καὶ κατελθὼν ἀπὸ τῆς Ἰουδαίας εἰς Καισάρειαν διέτρι- βεν». Ἀσφαλῶς αἱ ἑορταὶ διήρκουν ἡμέρας τινάς. Ἐὰν δὲ εἰς αὐτὰς προστε- θῶσι καὶ τινες ἡμέραι διὰ τὴν ἐκ τῆς Καισαρείας ἀναχώρησιν τοῦ βασιλέως εἰς Ἱεροσόλυμα, ἵνα παρעυρεθῇ εἰς τὸν ἑορτασμὸν τοῦ πᾶσχα, αἰσίως φθά- νομεν εἰς τὰς παρχμονὰς τῆς 17ης Μαρτίου. Εἰς τὸν χρόνον τοῦτον ἀκριβῶς πρέπει ν' ἀναφέρεται ἡ ἔκφρασις τοῦ Λουκᾶ Πρ. 12,3 «ἦσαν δὲ ἡμέραι τῶν ἀζύμων», ὡς καὶ ἡ ἐν στ. 4· «βουλόμενος μετὰ τὸ πᾶσχα ἀναγαγεῖν αὐτὸν τῷ λαῷ». Ἀλλαις λέξεσιν, ἡ δίκη καὶ ἡ προγραμματισθεῖσα θανάτωσις τοῦ Πέ- τρου ὠρίσθησαν διὰ τὴν μετὰ τὸ πᾶσχα περίοδον, ἀφ' ἐνὸς μὲν λόγῳ τῆς με- ταβάσεως τοῦ βασιλέως εἰς Καισάρειαν, ἀφ' ἑτέρου δὲ λόγῳ τοῦ εὐθὺς μετὰ τὴν εἰς Ἱεροσόλυμα ἐπάνοδον αὐτοῦ συμπίπτοντος πᾶσχα καὶ τοῦ ἑπταήμερου τῶν ἀζύμων. Κατὰ συνέπειαν, ἡ ἔκφρασις τοῦ στ. 3 «ἦσαν δὲ ἡμέραι τῶν ἀζύμων» πρέπει νὰ τεθῇ εἰς τὸ τέλος τοῦ στ. 4. Οὕτω δέ, ἡ σύλληψις τοῦ Πέ- τρου ἐγένετο, οὐ μόνον πρὸ τοῦ πᾶσχα, ἀλλὰ καὶ πρὸ τῆς ἀναχωρήσεως τοῦ Ἀγρίππα διὰ Καισάρειαν (12,19), ὅπως ἐπίσης πρὸ ταύτης συνέβη καὶ ἡ ἀποφυλάκισις αὐτοῦ. Ἐὰν νῦν ὑποθέσωμεν, ὅτι ὁ Πέτρος παρέμενεν ἐν τῇ φυλακῇ χρόνον τινά (ἀτυχῶς ὁ Λουκᾶς δὲν ἀναφέρει πόσον), τότε ἡ σύλληψις αὐτοῦ θὰ πρέπει νὰ ἔλαβε χώραν κατὰ μῆνα Ἰανουάριον-Φεβρουάριον τοῦ 44 μ.Χ.²⁴, ἡ δὲ θανάτωσις τοῦ Ἰακώβου ἀκόμη ἐνωρίτερον, καὶ δὴ ἐν τῷ πλαισίῳ

23. Πρβλ. ἀνωτέρω ὑποσημ. Ὁ Lake μάλιστα, ἵνα προσδῶσθι μεγαλυτέραν ἐμφασιν εἰς τὴν «ἀνακρίβειαν» τοῦ Λουκᾶ διατύπωσε τὴν ἀποψιν, ὅτι αἱ ἑορταὶ τῆς Καισαρείας δὲν ἤρχισαν τὴν 5ην Μαρτίου, ὡς συνέβαινε κατὰ τοὺς χρόνους τοῦ Εὐσεβίου, ἀλλὰ τὴν 1ην Αὐγούστου, ὡς συνέβαινε κατὰ τὰς ἑορτάς τῆς Λυῶνος, περὶ ὧν ὁμιλεῖ ὁ Σουετώνιος, Claudius, II. Ἐντεῦθεν, κατ' αὐτόν, ὁ Ἀγρίππας ἀπέθανε τὴν 6ην Αὐγούστου τοῦ 43 μ.Χ. Ἄλλ' ὁ ὑπολογισμὸς οὗτος ἀντιτίθεται εἰς τὰ ὑπὸ τοῦ Ἰωσήπου λεγόμενα περὶ τῶν ἐτῶν τῆς βασιλείας τοῦ Ἀγρίππα.

24. Ἡ μὴ ἄμεσος θανάτωσις τοῦ Πέτρου ἀσφαλῶς θὰ ὤφειλετο εἰς λόγους τακτι- κῆς καὶ πιθανῶς εἰς τὴν ἐκ τῆς θανατώσεως τοῦ Ἰακώβου δημιουργηθεῖσαν κατάστασιν.

τοῦ γενικωτέρου κατὰ τῆς Ἐκκλησίας διωγμοῦ (Πρ. 12,1), περὶ τὸ τέλος τοῦ 43 μ.Χ. Κατ' αὐτὸν ἀκριβῶς τὸν χρόνον (Πρ. 12,1 «κατ' ἐκεῖνον τὸν καιρὸν») ἀφίχθησαν οἱ Παῦλος καὶ Βαρνάβας εἰς Ἱεροσόλυμα, δι' ὃ καὶ ἐξηγεῖται διατὶ οὗτοι δὲν συνήντησαν τὸν τε Ἰάκωβον καὶ τὸν Πέτρον. Ὡς δ' ἐμφαίνεται ἐκ Πρ. 12,25, οἱ δύο ἀπόστολοι παρέμεινον αὐτόθι καθ' ὅλην τὴν διάρκειαν τοῦ διωγμοῦ, μεθ' ὃν ἐπέστρεψαν εἰς Ἀντιόχειαν²⁵ «συμπαράλαβόντες Ἰωάννην τὸν ἐπικληθέντα Μάρκον».

Ὁ χρόνος οὗτος τῆς εἰς Ἱεροσόλυμα ἀφίξεως τῶν Παύλου καὶ Βαρνάβα (τέλος τοῦ 43 μ.Χ.) ἐνέχει μεγίστην σπουδαιότητα, διότι δεικνύει ὅτι ἐκτὸς τοῦ σαββατιαίου ἔτους 40/41 μ.Χ. ὕπερ λόγῳ τῆς μὴ καλλιεργείας τῆς γῆς προεκάλεσεν ἀνεπάρκειαν τροφίμων διὰ τὸ ἐπόμενον ἔτος 41/42 μ.Χ., ἐπισυνέβη καὶ λιμὸς ἢ μειωμένη παραγωγή κατὰ τὸ αὐτὸ ἔτος ἢ τὸ 43 μ.Χ., ἥτις ἐπέτεινε τὴν κρίσιν. Ἀκριβῶς δὲ μία τοιαύτης ἐντάσεως κρίσις τροφῶν ἦτο δυνατόν νὰ δικαιολογήσῃ τὴν συλλογὴν ἐράνων ἐκ μέρους τῆς Ἐκκλησίας τῆς Ἀντιοχείας πρὸς ἐνίσχυσιν τῆς Ἐκκλησίας τῶν Ἱεροσολύμων. Οὕτως ἀποδεικνύεται πέρα πάσης ἀμφισβήτησεως, ὅτι ἡ εἰς Ἱεροσόλυμα ἀνάβασις τοῦ Παύλου ἐπ' εὐκαιρίᾳ τοῦ λιμοῦ ἔλαβε χώραν πρὸ τοῦ θανάτου τοῦ Ἀγρίππα τῷ 44 μ.Χ. καὶ οὐχὶ μετ' αὐτόν, ἥτοι τῷ 48 μ.Χ., ὡς αὐθαρέτως δέχονται οἱ συσχετίζοντες τὴν ἀνάβασιν ταύτην πρὸς τὴν Ἀποστ. Σύνοδον, κατὰ τὰ ἐν Γαλ. 2,1-10 λεγόμενα.

Ἐκτὸς τούτων ὅμως ὑπάρχουσι καὶ τινες, οἵτινες δεχόμενοι τὴν πρὸ τοῦ θανάτου τοῦ Ἀγρίππα ἀνάβασιν, ὑποστηρίζουσιν, ὅτι καὶ ἡ Ἀποστ. Σύνοδος ἔλαβε χώραν κατὰ τὸ ἔτος τοῦτο, καὶ δὴ κατὰ τὴν διάρκειαν τοῦ χειμῶνος τοῦ 43/44 μ.Χ.²⁶ Οὗτοι δηλαδὴ ἰσχυρίζονται ὅτι, ἐφ' ὅσον κατὰ τὸν διωγμὸν τοῦτον ἐμαρτύρησαν ὁ Ἰάκωβος (καὶ ὁ ἀδελφὸς αὐτοῦ Ἰωάννης),

25. Ἀσάφειαν δημιουργεῖ ἐν προκειμένῳ ἡ ἐν 12,25 γραφὴ «ἐπέστρεψαν εἰς Ἱερουσαλὴμ» τῶν ΣΒΡ, μικρογραφμάτων τινῶν, ἐκλογαδίων, τῆς Ἡρακλειανῆς, Χρισστομόου καὶ Θεοφυλάκτου. Προτιμητέα ὅμως τυγχάνει ἡ γραφὴ «ἐξ Ἱερουσαλὴμ» τοῦ ἀρχαίου παπύρου p⁷⁴, τοῦ Α καὶ τινῶν ἄλλων ἢ ἡ γραφὴ «ἀπὸ Ἱερουσαλὴμ» τῶν D Ψ κ.λ.π., καὶ λόγῳ τῆς συμφωνίας αὐτῶν πρὸς τὰ συμφραζόμενα.

26. Πρβλ. J. J. G u n t h e r, Paul: Messenger and Exile, A Study in the Chronology of his Life and Letters, Valley Forge 1972, σ. 36-44. F. H a h n, Mission in the New Testament, London 1965, σ. 91. E. S c h w a r t z, Zur Chronologie des Paulus, σ. 131 ἐξ. J. W e i l h a u s e n, Kritische Analyse der Apostelgeschichte, Göttingen, 1914, σ. 30. E. P r e u s s e n, Die Apostelgeschichte, Tübingen 1912, σ. 96. W. B o u s s e t, «Der Gebrauch des Kyriostitels als Kriterium für die Quellscheidung in der ersten Hälfte der Apostelgeschichte», ἐν Zeitschrift für die neutestamentliche Wissenschaft 15 (1914) 156 ἐξ. E. M e y e r, Ursprung, III, σ. 169 ἐξ. M. G o g u e l, The Birth of Christianity, London 1953, σ. 295 ἐξ. H. B r a u n, «Christentum, Entstehung», ἐν RGG³, I, 1685-1695, A. S u h l, Paulus und seine Briefe. Ein Beitrag zur paulinischen Chronologie, Gütersloh 1975, σ. 315-321 κ.ἀ.

ὁ δὲ Πέτρος ἐγκατέλιπε τὴν πόλιν πορευθεὶς «εἰς ἕτερον τόπον» (Πρ. 12,17), ἔπεται ὅτι καὶ ἡ Σύνοδος, εἰς ἣν καὶ οἱ τρεῖς οὗτοι μετέσχον, ἔλαβε χώραν κατὰ τὴν διάρκειαν τοῦ διωγμοῦ. Βεβαίως, οὐδαμοῦ ἐν Πρ. 12 ἀναφέρεται οὐδὲ καὶ νίξις γίνεται περὶ θανατώσεως τοῦ Ἰωάννου, κατὰ τὸν ἐν λόγῳ διωγμόν. Ἡ ὑπόθεσις περὶ τῆς κατὰ τὸ 44 μ.Χ. θανατώσεως τοῦ Ἰωάννου, ὁμοῦ μετὰ τοῦ Ἰακώβου, τονιζομένη μετ' ἐμφάσεως ὑπὸ τῶν μὴ δεχομένων τὸν Ἰωάννην ὡς συγγραφέα τοῦ κατὰ τὸ 80-90 μ.Χ. γραφέντος τετάρτου Εὐαγγελίου, ἐδράζεται ἐπὶ μεταγενεστέρας τινὸς ἐκκλησιαστικῆς παραδόσεως, ἀντιθέτου πρὸς τὴν ὁμόφωνον ἀρχαίαν τοιαύτην, προελθούσης ἐκ τῆς αὐθαιρέτου ἐρμηνείας τῶν χωρίων Μκ. 10,39 καὶ Ματθ. 20,23, ἐν συνδυασμῷ πρὸς τὰ χωρία Μκ. 14,36 καὶ Μθ. 26,39²⁷.

Ἡ δυσκολία τῶν ἐρευνητῶν νὰ κατανοήσωσι καὶ συμβιβάσωσι τὰς ἐν ταῖς Πράξεσι μνημονευόμενας ἀναβάσεις τοῦ Παύλου εἰς Ἱεροσόλυμα πρὸς τὰς ἐν ταῖς ἰδίαις αὐτοῦ ἐπιστολαῖς, ὥθησεν αὐτοὺς καὶ πρὸς ἐτέρας ὑποθέσεις. Οὕτως ὁ J. Knox, ἐκκινῶν ἐκ τῆς διαπιστώσεως, ὅτι ἐν ταῖς Πράξεσιν ἀναφέρονται πέντε ἀναβάσεις (Πρ. 9,26-30. 11,27-30. 15,1-29. 18,22. 21,15 ἐ.ε.) ἐνῶ ἐν ταῖς ἐπιστολαῖς τοῦ Παύλου μόνον τρεῖς (Γαλ. 1,18. 2,1-10. Α' Κορ. 16,4 = Ρωμ. 15,25-32), προσεπάθησε νὰ διακριβώσῃ τοὺς λόγους, δι' οὓς ὁ Λουκᾶς προσέθηκε τὰς δύο ἐπὶ πλέον καταλήξας εἰς τὸ συμπέρασμα, ὅτι ἡ προσθήκη αὕτη ἐκφράζει τὸ ἐνδιαφέρον τοῦ Λουκᾶ διὰ τὴν παρουσίαν τῶν ἀρμονικῶν σχέσεων μεταξὺ τοῦ Παύλου καὶ τῶν Δώδεκα, τοῦ Παύλου παρουσιαζομένου ὡς πιστοῦ καὶ ἀροσιωμένου ἱεραποστόλου, ἐκτελοῦντος μεθ' ὑπακοῆς τὰς ἐντολὰς τῶν ἐν Ἱεροσολύμοις ἀποστόλων. Ἐφ' ὅσον ἡ ὑπὸ τοῦ ἰδίου τοῦ Παύλου μνημονευομένη ἀνάβασις διὰ τὴν Ἀποστ. Σύνοδον (Γαλ. 2) κατέληξεν εἰς τὴν ἀναγνώρισιν τῆς ἀνεξαρτησίας αὐτοῦ, ὁ Λουκᾶς ἐτοποθέτησε ταύτην λίαν ἐνωρὶς ἐν ταῖς Πράξεσι, διὰ νὰ δημιουργήσῃ τὴν ἐντύπωσιν, ὅτι αἱ δυσκολίαι ἐλύθησαν ὀριστικῶς εὐθὺς ἐξ ἀρχῆς. Εἰς τὴν πραγματικότητα ὅμως, κατ' αὐτόν, ἡ ἀκριβὴς χρονικὴ τοποθέτησις τῆς Ἀποστ. Συνόδου εἶναι ἐν Πρ. 18,22, κατὰ τὴν ἀπὸ Ἐφέσου καὶ Καισαρείας ἀνάβασιν τοῦ Παύλου εἰς Ἱεροσόλυμα²⁸.

27. Περὶ τῆς παραδόσεως ταύτης βλ. ἐκτενῶς ἐν E. S c h w a r t z, «Über den Tod der Söhne Zebedaei: Ein Beitrag zur Geschichte des Johannesevangeliums», ἐν Gesammelte Schriften, V, Berlin 1963, σ. 48-123. R. H. C h a r l e s, A Critical and Exegetical Commentary on the Revelation of St. John, Edinburgh 1920, σ. XLV-L. J. M o f f a t t, An Introduction to the Literature of the New Testament, New York 1911, σ. 602 ἐ.ε. J. H. B e r n a r d, A Critical and Exegetical Commentary on the Gospel According to St. John, Edinburgh 1958⁵. τ. 1, σ. XXXVII ἐ.ε. P. P a r k e r, «Two Editions of John», ἐν Journal of Biblical Literature 75 (1956) 303-314. Πρβλ. B. X. Ἰ ω α ν ν ῖ δ ο υ, Εἰσαγωγή εἰς τὴν Καινὴν Διαθήκην, Ἀθήναι 1960, σ. 126 ἐ.ε.

28. Ὁρα J. K n o x, «Fourteen Years Later. A Note on the Pauline Chrono-

Διὰ τοῦ τονισμοῦ τῆς ἀντιστοιχίας μεταξὺ Γαλ. 2,1-10 καὶ Πρ. 18,22, ὁ Κνοκ παρακάμπτει τὴν ἀνάγκην τοποθετήσεως δεκαεπτὰ (17) ὁλοκλήρων ἐτῶν ἀδρανεΐας εἰς τὴν ἀρχὴν τῆς ἀποστολικῆς σταδιοδρομίας τοῦ Παύλου καὶ τῆς συσσωρεύσεως ὅλης τῆς δραστηριότητος αὐτοῦ εἰς τὰ τελευταῖα ὀλίγα ἔτη. Οὕτω δὲ καὶ ὁ ἔρανος τῆς Ἐκκλησίας τῆς Ἀντιοχείας, ἀποβλέπων εἰς τὴν γεφύρωσιν τοῦ χάσματος μεταξὺ τῶν ἐλληνιστικῶν κοινοτήτων καὶ τῶν τῆς Παλαιστίνης, ἀπετέλεσε μὲν τὴν ἀφορμὴν τῆς εἰς Ἱεροσόλυμα ἀναβάσεως, ἀλλ' ὁ Λουκᾶς δὲν ἐμνημόνευσε ταῦτα εἰς τὸ σημεῖον, ἔνθα χρονικῶς ἀνήκουσι. Τούναντίον, μὴ δυνάμενος νὰ παρασιωπήσῃ τελείως τὸ γεγονός, διότι πάντες ἐν τῇ Ἀποστολικῇ Ἐκκλησίᾳ ἐγνώριζον περὶ τῆς τοιαύτης πρωτοβουλίας τοῦ Παύλου, ἐμνημόνευσε τοῦτο ἐν Πρ. 11,27-30. Οὐχ ἤττον, ἡ σιωπὴ τοῦ Παύλου περὶ τοιαύτης ἐνδιαμέσου ἀναβάσεως αὐτοῦ εἰς Ἱεροσόλυμα μεταξὺ τῶν ἐν Γαλ. 1,18 καὶ 2,1 ἀνατρέπει τὰ χρονολογικὰ δεδομένα τοῦ Λουκᾶ καὶ τὴν ὑπ' αὐτοῦ ἐπιδιωκομένην σκοπιμότητα. Οὕτω δὲ ἀποδεικνύονται, κατὰ τὸν Κνοκ, ἀφ' ἑνὸς μὲν ἡ ἀνακολουθία καὶ ἱστορικὴ ἀναξιοπιστία τοῦ Λουκᾶ, ἀφ' ἑτέρου δὲ ἡ ἐγκυρότης καὶ οὕτως ἡ πρωταρχικότης τῶν σχετικῶν πληροφοριῶν τοῦ Παύλου. Ὑπὸ τὸ πρίσμα τοῦτο καὶ ἀποκλειστικῶς ἐπὶ τῇ βάσει πιθανοτήτων ὁ Κνοκ τοποθετεῖ τὴν κλήσιν τοῦ Παύλου τῷ 34 ἢ 35 μ.Χ., τὴν πρώτην ἀνάβασιν αὐτοῦ εἰς Ἱεροσόλυμα τῷ 37 μ.Χ. καὶ τὴν Ἀποστ. Σύνοδον τῷ 51 μ.Χ., καὶ δὴ κατὰ τὸ τέλος τῆς δευτέρας ἀποστολικῆς περιοδείας τοῦ Παύλου²⁹.

logy», ἐν Journal of Religion 16 (1936) 341-349. Τοῦ αὐτοῦ, «The Pauline Chronology», ἐν Journal of Biblical Literature 58 (1939) 31-40. Τοῦ αὐτοῦ, Chapters in a Life of Paul, New York 1950, σ. 68 ἐξ.

29. Τὰς ἀνωτέρω θέσεις τοῦ Κνοκ εἶχον ἀναπτύξει ἐνωρίτερον οἱ K. G. Wieseler, Die Chronologie des apostolischen Zeitalters, Göttingen 1848, σ. 201 ἐξ. Τοῦ αὐτοῦ, Kommentar über den Brief Pauli an die Galater, Göttingen 1859, σ. 553ἐξ. G. Volkmar, Paulus von Damaskus bis zum Galaterbrief, Zürich 1887, σ. 26ἐξ. O. Holtzmann, «Die Jerusalemreisen des Paulus und die Kollekten», ἐν Zeitschrift für die neutestamentlichen Wissenschaft 6 (1905) 102-104. Ἐντὸς τῶν αὐτῶν δὲ πλαισίων ἐξετάζουσι τὰ δεδομένα καὶ οἱ E. Barnikol, Die drei Jerusalem Reisen des Paulus. Die echte Konkordanz der Paulusbriefe mit der Wir-Quelle der Apostelgeschichte, Mühlau 1929. Τοῦ αὐτοῦ, «Die Mission des Paulus», ἐν Apostolische und Neutestamentliche Dogmengeschichte als Vor-Dogmengeschichte, Halle 1938, σ. 74-75. Τοῦ αὐτοῦ, «Kam Paulus vor Pfingsten zu Petrus? Die Entstehung der Hellenisten-Gemeinde in Jerusalem nach 40 n. Chr. um 42n. Chr. und ihre Zerstreuung nach dem Martyrium des Stephanus vor 45 n. Chr. um 44 n. Chr.», ἐν Theologische Jahrbücher (1956) 16-20. G. Lüdemann, Paulus der Heidenapostel: I. Studien zur Chronologie, Göttingen 1977. P. S. Minear, «The Jerusalem Fund and Pauline Chronology», ἐν Anglican Theological Review 25 (1943) 389-396. W. Smith, «The Chronology of Acts and Epistles», The London Quarterly and Holborn Review 6/23 (1954) 270-276. F. R. Crownfield A Historical Approach to the New Testament, New York 1960. L. H. Ramsey, The Place of

Ἡ ἀνωτέρω ἐρμηνεία τῶν δεδομένων ὑπὸ τοῦ Knox ἀναμφιβόλως ἀνατρέπει σύμπασαν τὴν ἱστορίαν τῆς Ἀποστολικῆς Ἐκκλησίας, ὡς καὶ τὰ μετ' αὐτῆς συνυφασμένα δεδομένα τῆς θύραθεν ἱστορίας. Ἀλλαις λέξεσιν, ἡ ἀνωτέρω θεώρησις παραθεωρεῖ τὴν ἐπὶ Ἀρέτα Δ' διαφυγὴν τοῦ Παύλου ἐκ Δαμασκού, τὴν ἀποκεφάλισιν Ἰακώβου τοῦ Ζεβεδαίου ὑπὸ τοῦ Ἀγρίππα Α', τὸν χρόνον τῆς ἀνθυπατείας τοῦ Γαλλίου ἐν Κορίνθῳ, τὸν ἐκ Ρώμης διωγμὸν τῶν Ἰουδαίων ἐπὶ Κλαυδίου καὶ τὸν χρόνον τῆς ἀνθυπατείας τοῦ Φήστου. Ἀφ' ἐτέρου, οὗτος οὐδὲν λέγει περὶ τῆς δράσεως τοῦ Παύλου κατὰ τὰ πρῶτα ἔτη ἀπὸ τῆς κλήσεως αὐτοῦ, παριστῶν αὐτὸν ὡς τελοῦντα εἰς πλήρη ἀδράνειαν, ἐνῷ συσσωρεύει σύνολον τὸ ἔργον τοῦ Ἀποστόλου μεταξὺ τῶν ἐτῶν 45-51 καὶ ἰδιαιτέρως τὸ μετὰ τὴν Ἀποστ. Σύνοδον τοιοῦτον μεταξὺ τῶν ἐτῶν 51-53. Οὕτως ἡ ἐμφανὴς προσπάθεια τοῦ Knox νὰ δικαιώσῃ καὶ ἐνισχύσῃ ἐτι περαιτέρω τὰς θέσεις τοῦ F. C. Baur καὶ τῆς Σχολῆς τῆς Τυβίγγης ὥθησεν αὐτὸν εἰς σειρὰν αὐθαιρέτων ἐρμηνειῶν καὶ ἐσφαλμένων συμπερασμάτων, ἅτινα ὠδήγησαν καὶ τὸν ἴδιον εἰς ἀδιέξοδον. Διότι, ὅσονδὴποτε καὶ ἂν, θεωρητικῶς τοῦλάχιστον, ἐξυπηρετῶνται αἱ φιλοσοφικο-δογματικαὶ προϋποθέσεις τῆς τοιαύτης ἐρμηνείας τῶν δεδομένων, εἶναι ἀδύνατον νὰ μεταθέτῃ τις π.χ. τὴν πρώτην ἀποστολικὴν περιοδείαν τοῦ Παύλου εἰς τὸν μετὰ τὴν Ἀποστ. Σύνοδον χρόνον, διότι τότε, συντέμνονται τὰ χρονικὰ περιθώρια τῆς ἄλλης δραστηριότητος αὐτοῦ, πολλῶ μᾶλλον καθόσω τινὰ ἐξ αὐτῶν συνδέονται μετὰ γεγονότων καὶ προσώπων τῆς θύραθεν ἱστορίας. Οὔτε ἐπίσης εἶναι δυνατόν νὰ ἀυξομειῶνται κατὰ βούλησιν τὰ χρονικὰ περιθώρια εἰς τὰς διηγήσεις τοῦ Λουκᾶ ἢ τοῦ Παύλου καὶ νὰ προσαρμύζωνται ταῦτα αὐθαιρέτως εἰς τὰ ἐκ προοιμίου τεθέντα ἱστορικὰ πλαίσια, καὶ δὴ κατ' ἀντίθεσιν πρὸς τὰ φιλολογικὰ δεδομένα. Ἡ περίπτωσις τοῦ Knox καὶ τῶν σὺν αὐτῷ ἀποτελεῖ κλασσικὸν παράδειγμα καταλύσεως τοῦ ἱστορικοῦ γίνεσθαι, χάριν τοῦ ἀρχήθεν τεθέντος σκοποῦ.

Galatians in the Career of Paul, New York 1960. Ταυτοσήμους ἀπόψεις πρὸς τὰς τοῦ Knox διετύπωσε καὶ ὁ ἡμέτερος Καθηγητὴς ἐν τῷ Πανεπιστημίῳ τῆς Βοστώνης D. T. Rowlingson, «The Jerusalem Conference and Jesus' Nazareth Visit», ἐν *Journal of Biblical Literature* 71 (1962) 69-74, ἀντιτίθενται δὲ πρὸς αὐτὰς πλείστοι ἕτεροι ἐρευνηταί, ὡς π.χ. E. Haenchen, *The Acts*, σ. 544. G. Ogg, «A New Chronology of St. Paul's Life», ἐν *Expository Times* 67 (1955-56) 120-123. T. H. Campbell, «Paul's Missionary Journeys as Reflected in His Letters», ἐν *Journal of Biblical Literature* 74 (1955) 80-87. D. Guthrie, *New Testament Introduction: The Pauline Epistles*, London 1961, σ. 279-281, κ.ά.

**6. Ἡ τρίτη ἀνάβασις τοῦ Παύλου εἰς Ἱεροσόλυμα. Σύγκλη-
σις τῆς Ἀποστολικῆς Συνόδου (Γαλ. 2. Πρ. 15).**

Ἡ εὐρίσκουσα τὴν μεγαλυτέραν ἀπῆχῃσιν μεταξὺ τῶν ἐρευνητῶν ἐκ-
δοχῇ, εἶναι ἡ ταυτιζουσα τὴν ἐν Γαλ. 2,1-10 ἀνάβασιν πρὸς τὴν ἐν Πρ. 15¹,

1. "Ορα π.χ. W. V o l a w, «Inductive Studies in Acts: Outline of the Pri-
mitive Era of Christianity. As Recorded in the Acts of the Apostles, 30-36 A.D.»,
ἐν Biblical World 9 (1897) 45-47. Τοῦ αὐτοῦ, «Recent Discussions of the Chro-
nology of the Apostolic Age», ἐν Biblical World 11 (1898) 112-119, 177-187. K. H.
W e i z ä c k e r, The Apostolic Age of the Christian Church, New York 1894. J.
W e l s e r, «Zur Chronologie des Paulus», ἐν Theologische Quartalschrift 80 (1898)
353-379. A. H a r n a c k, Die Chronologie des altchristlichen Literatur bis Euse-
bius, Leipzig 1897, I, σ. 233 ἐξ. Τοῦ αὐτοῦ, «Chronologische Berechnung des
Tages von Damaskus», ἐν Sitzungsberichte der preussischen Akademie der
Wissenschaft zu Berlin, 37 (1912) 673-682. F. A. C h r i s t i e, «Harnack's Chrono-
logy of the New Testament», ἐν The World 6 (1897) 451-467. C. C l e m e n,
Die Chronologie des Paulinischen Briefe, Halle 1893. A. J ü l i c h e r, An Intro-
duction to the New Testament, London 1904. D. W a l k e r, «St. Paul's Visits to
Jerusalem, as Recorded in the Acts and in the Epistle to the Galatians», ἐν The
Gift of Tongues and Other Essays, Edinburgh 1906, σ. 177-214. J. W e i s s,
Earliest Christianity, New York 1959. F. W e s t b e r g, Zur Neutestamentlichen
Chronologie und Golgothas Ortslage, Leipzig 1911. T. Z a h n, Introduction to
the New Testament, New York 1917². Τοῦ αὐτοῦ, Der Brief des Paulus an
die Galater, Leipzig 1905 σ. 9 ἐξ. J. B. L i g h t f o o t, Galatians, σ. 123 καὶ 292
ἐξ. Τοῦ αὐτοῦ, «A Chronology of St. Paul's Life and Epistles», ἐν Biblical
Essays, London 1893, σ. 213-233. R. S t e i n m e t z, «Das Aposteldekret», ἐν
Biblische Zeit und Streitfragen, Heft 5, Berlin 1911, σ. 29 ἐξ., 43 ἐξ. M. D i b e-
l i u s, Studies in the Acts of the Apostles, London 1956, σ. 93 ἐξ. A. S c h l a t t e r,
Die Apostelgeschichte, Stuttgart 1958, σ. 179 ἐξ. M. J. L a g r a n g e, Saint Paul.
Epître aux Galates, Paris 1950, σ. IV καὶ ἐν χωρ. 2,1. E. D. B u r t o n,
A Critical and Exegetical Commentary on the Epistle to the Galatians,
Edinburgh 1921, σ. 115 ἐξ. F. J. F o a k e s - J a c k s o n, The Acts of the
Apostles, London 1931, σ. 132 ἐξ. H. S c h l i e r, Der Brief an die Galater, σ. 66 ἐξ.
G. B o r n k a m m, Paul, New York 1971. M. J o n e s, «A New Chronology of the
Life of St. Paul», ἐν The Expositor, 8/17 (1919) 363-383, 424-446 καὶ Aδ-60, 8/18
(1919) 99-120. G. H. G u y o t, «The Chronology of St. Paul», ἐν Catholic Biblical
Quarterly 6 (1944) 28-36. L. G o p p e l t, The Apostolic and Post-Apostolic Times,
New York 1970. C. J. C a d o u x, «A Tentative Synthetic Chronology of the Apo-
stolic Age», ἐν Journal of Biblical Literature 56 (1937) 177-191. P. C a r r i n g t o n,
The Early Christian Church, 1. The First Christian Century, Cambridge 1957. C. H.
D o d d, «Chronology of the Acts and the Pauline Epistles», ἐν A. W. F. B l u n t,

εἰ καὶ ἐν προκειμένῳ ἐπίσης ὑφίστανται ἀποκλίσεις μεταξύ τούτων, ἔτι δὲ καὶ ἐσφαλμένα ἐκτιμήσεις ἐπὶ τῶν ἐπὶ μέρους θεμάτων. Οὐχ ἤττον, παρὰ τὴν ὑπ' αὐτῶν ἀποδοχὴν τῆς ἀντιστοιχίας τῶν δύο διηγήσεων, ὑφίσταται ἀξιωματικὸς διαφοροποίησις μεταξύ αὐτῶν ἐπὶ τοῦ θέματος τῆς χρονολογίας τῶν ἐν αὐταῖς περιγραφομένων γεγονότων. Οὕτω π.χ. ὁ Harnack, τοποθετῶν τὴν ἀνάληψιν τῶν καθηκόντων τοῦ Φήστου τῷ 56 μ.Χ., τοποθετεῖ τὴν τελευταίαν ἀνάβασιν τοῦ Παύλου εἰς Ἱεροσόλυμα τῷ 54 μ.Χ., τὴν δὲ εἰς Κόρινθον ἀφίξιν αὐτοῦ τῷ 48 μ.Χ., τοῦθ' ὑπερ' ἀφ' ἑνὸς μὲν ἀποκλείει οἰανδήποτε συσχέτισιν ταύτης πρὸς τὰ δεδομένα περὶ τῆς ἀνθυπατείας τοῦ Γαλλίωνος καὶ τοῦ διωγμοῦ τῶν Ἰουδαίων τῆς Ρώμης ἐπὶ Κλαυδίου, ἀφ' ἑτέρου δὲ συμπίπτει τὴν τετάρτην ἀνάβασιν τοῦ Παύλου εἰς Ἱεροσόλυμα εἰς περίοδον μερικῶν ἑβδομάδων. Πρὸς τούτοις, ἡ τοποθέτησις τῆς κλήσεως τῷ 30/31 μ.Χ. παραθεωρεῖ

et al., Oxford Helps to the Study of the Bible, New York 1931², σ. 195-197. F. W. Farrar, The Life and Work of St. Paul, New York 1902. F. V. Filsion, A New Testament History, Philadelphia 1964. J. Finegan, Handbook of Biblical Chronology, Princeton 1964. S. Giet, «Les trois premiers Voyages de Saint Paul à Jérusalem», ἐν Revue de science Religieuse 41 (1953) 321-347. P. Feine-J. Behm W. G. Kümmel, Introduction to the New Testament, Nashville-New York 1966, σ. 179 ἐξ., 193 ἐξ. A. H. McNeile, St. Paul. His Life, Letters and Christian Doctrine, Cambridge 1920. D. Moody, «A New Chronology for the Life and Letters of Paul», ἐν Perspectives in Religious Studies 3 (1976) 248-271. F. Prat, «La Chronologie de l'âge apostolique», ἐν Revue de science Religieuse 3 (1912) 374-392. Bo Reicke, The New Testament Era, Philadelphia 1968. B. Rigaux The Letters of St. Paul. Modern Studies, Chicago 1968. B. W. Robinson, The Life of Paul, London 1927. J. A. T. Robinson, Redating, σ. 39 ἐξ. H. Rongy, «Chronologie des voyages de S. Paul», ἐν Revue ecclésiastique de Liège 22 (1930-31) 30-35. Τοῦ αὐτοῦ, «Les épîtres de S. Paul dans l'ordre chronologique», Αὐτ. 60, σ. 89-94. D. J. Selby, Toward the Understanding of St. Paul, Englewood Cliffs 1962. G. Hoennicke, Die Chronologie des Lebens des Apostels Paulus, Leipzig 1903. W. J. Conybeare-J. S. Howson The Life and Epistles of St. Paul, London 1892, σ. 821 ἐξ. C. H. Turner, «Chronology of the New Testament», ἐν Hastings' Dictionary of the Bible, 1, 403-426. H. Leclercq, «Paul, Saint», ἐν Dictionnaire d'archéologie chrétienne et de Liturgie, 13, 2568-2699. E. Fascher, «Paulus, Apostel», ἐν Pauly-Wissowa, Real-Encyclopädie der classischen Altertumswissenschaft, suppl. 8 (1956) 431-466. E. Haenchen, The Acts, σ. 60 ἐξ., 455-472. D. Georgi, Die Geschichte der Kollekte des Paulus für Jerusalem, Hamburg-Bergstedt 1965, σ. 91-96. J. Cambier, «Paul, Vie et Doctrine de Saint», ἐν Dictionnaire de la Bible, Suppl. 7 (1962) 279-387. Τοῦ αὐτοῦ, «The Life and Work of St. Paul», ἐν Introduction to the New Testament, ed. A. Robert-A. Feuillet, New York 1965, 373-380. Τοῦ αὐτοῦ, «Le Voyage de S. Paul à Jerusalem en Act. IX. 26ss. et le Schéma Missionnaire Théologique de S. Luc», ἐν New Testament Studies 8 (1961-62) 249-257. G. Ogg, The Chronology of the Life of Paul, London 1968. Μ. Α. Σιώου, Προλεγόμενα, σ. 48 ἐξ., κ. ἄ.

τὴν ἐπὶ Ἀρέτα Δ' διαφυγὴν τοῦ Παύλου ἐκ Δαμασκοῦ². Παρομοίας ἐσφαλμένας ἐκτιμήσεις, εἴτε περὶ τῶν πρώτων ἐτῶν τῆς δράσεως τοῦ Παύλου εἴτε περὶ τῶν τελευταίων, παρατηροῦμεν καὶ εἰς ἐτέρους ἐρευνητάς³.

Πράγματι, ἡ ἀντιστοιχία μεταξὺ τῶν διηγήσεων Γαλ. 2,1-10 καὶ Πρ. 15,1 ἐε καταδεικνύεται ἐκ τῶν μεταξὺ τούτων ὑφισταμένων ὁμοιοτήτων ἐπὶ τῶν κυριωτέρων σημείων⁴. Οὕτως εἰς ἀμφοτέρας διατυπῶνται ἀνάγλυφος ἡ ἐν ταῖς ἐκκλησίαις τῆς Γαλατίας καὶ Ἀντιοχείας προκληθεῖσα ἔντασις ἐκ μέρους τινῶν κατελθόντων ἀπὸ τῆς Ἰουδαίας εἰς Ἀντιόχειαν (Πρ. 15,1. Γαλ. 2,4-12. 6,12), ἐπὶ τοῦ θέματος τῆς περιτομῆς τῶν εἰς τὴν Ἐκκλησίαν προσερχομένων ἐθνικῶν καὶ τῆς τηρήσεως τῶν λοιπῶν διατάξεων τοῦ Ἰουδαϊκοῦ νόμου⁵· εἰς ἀμφοτέρας τὰ αὐτὰ πρόσωπα πρωταγωνιστοῦσιν, ἦτοι οἱ Παῦλος, Βαρνάβας καὶ Τίτος ἐν τῇ πρὸς Γαλάτας, οἱ Παῦλος, Βαρνάβας «καὶ τινες ἄλλοι» ἐν Πράξεσι (15,2)⁶, ἀναβαίνοντες ὁμοῦ ἐξ Ἀντιοχείας εἰς Ἱεροσόλυμα καὶ ἐξ Ἱεροσολύμων ἐπιστρέφοντες εἰς Ἀντιόχειαν· εἰς ἀμφοτέρας οἱ ἀνωτέρω συναντοῦσι τὰ αὐτὰ πρόσωπα εἰς Ἱεροσόλυμα, ἦτοι τοὺς Ἰάκωβον, Πέτρον καὶ Ἰωάννην, κατὰ τὴν πρὸς Γαλάτας (2,9), τοὺς ἀποστόλους καὶ πρεσβυτέρους, κατὰ τὰς Πράξεις (15,2)· εἰς ἀμφοτέρας τονίζεται ἡ αὐτὴ συμφωνία μετὰ τὰς διαβουλεύσεις, ἦτοι ἡ ἀναγνώρισις τῆς μὴ ἀναγκαιότητος τῆς ἐπιβολῆς τῆς περιτομῆς εἰς τοὺς ἐξ ἐθνῶν χριστιανούς καὶ ἡ καθιέρωσις στάσεως ἀμοιβαίου σεβασμοῦ καὶ ἐνισχύσεως (Γαλ. 2,9-10. Πρ. 15,19· 20· 28).

Ὡς πρὸς τὰς διαφορὰς μεταξὺ τῶν δύο διηγήσεων, αἵτινες προβάλλονται ἐκ μέρους πολλῶν ἐρευνητῶν ἐναντίον τῆς ἀντιστοιχίας αὐτῶν, τονίζομεν ὅτι αὗται δύνανται κάλλιστα νὰ συμβιβασθῶσι καὶ ἐξηγηθῶσιν, ἐξεταζόμεναι ὑπὸ τὸ πρίσμα τοῦ χαρακτῆρος καὶ τοῦ σκοποῦ ἑκατέρου τῶν δύο βιβλίων. Οὕτω, κατὰ μὲν τὸν Παῦλον, ἡ συνάντησις αὐτοῦ μετὰ τῶν ἐν Ἱεροσολύμοις ἀποστόλων ἔλαβε χώραν «κατ' ἰδίαν» (Γαλ. 2,2), κατὰ δὲ τὸν Λουκᾶν, τὸ θέμα τῆς περιτομῆς τῶν ἐξ ἐθνῶν χριστιανῶν ἐξητάσθη ὑπὸ συμπάσης τῆς Ἐκκλησίας ἐν Συνόδῳ (Πρ. 15,6ε· 12· 22). Ὡς ἔχει ὁμως ἡ διατύπωσις τῶν

2. Ὅτα Chronologie, σ. 233 ἐε. καὶ Sitzungsberichte, σ. 680 ἐε.

3. Πρβλ. R. J e w e t t, A Chronology of Paul's Life, σ. 64 ἐε.

4. Αἱ διαφοραὶ μεταξὺ τούτων ἐπὶ δευτερευόντων σημείων ὀφείλονται, τοῦτο μὲν εἰς τὸν ἀπολογητικὸν χαρακτῆρα τῆς πρὸς Γαλάτας, ἀφ' ἐνὸς καὶ τὸν ἱστορικὸν τοιοῦτον τῶν Πράξεων, ἀφ' ἐτέρου, τοῦτο δὲ εἰς τὴν χρονικὴν ἀπόστασιν τῆς συγγραφῆς τοῦ ἐνὸς ἔργου ἀπὸ τοῦ ἐτέρου.

5. Πρβλ. Μ. Α. Σι ὠ τ ο υ, Προλεγόμενα, σ. 83 ἐε. Χ. Σ. Β ο ὐ λ γ α ρ η, Ἡ Ἐνότης τῆς Ἀποστολικῆς Ἐκκλησίας, σ. 305 ἐε.

6. Ὡς γνωστόν, δι' ἀνεξιχνιάστους λόγους ὁ Τίτος οὐδέποτε μνημονεύεται κατ' ὄνομα ἐν Πράξεσιν. Πρὸς τούτοις, ἡ ἐν Γαλ. 2,3 ὀνομασίᾳ μνηεῖα τοῦ Τίτου ὀφείλεται εἰς εἰδικὸν λόγον, ἦτοι τὴν ἀπαλλαγὴν τούτου, ἐθνικοῦ ὄντος, ἐκ τῆς ὑποχρέσεως τῆς περιτομῆς. Πρβλ. Μ. Α. Σι ὠ τ ο υ, μν. ἔργ. σ. 49.

Πράξεων, τὰ ἐνώπιον τῆς Ἐκκλησίας λεχθέντα καὶ ἰδίᾳ τὰ ὑπὸ τῶν ἀποστόλων Πέτρου, Βαρνάβα, Παύλου καὶ Ἰακώβου, μάλιστα δὲ τοῦ πρώτου καὶ τοῦ τελευταίου⁷, ἔχουσι μᾶλλον τὴν μορφήν προτάσεων πρὸς τοὺς πρεσβυτέρους καὶ τὸ πλῆθος, πρὸς διευθέτησιν τοῦ ζητήματος, τοῦθ' ὕπερ ὑπεμφαίνει, ὅτι τῆς ἐμφανίσεως αὐτῶν ἐνώπιον τῆς Ἐκκλησίας προηγήθησαν ἰδιαιτέρας διαβουλεύσεις μεταξύ τούτων, καθ' ἃς καὶ καθορίσθη ἡ κοινὴ αὐτῶν στάσις⁸. Ἀκριβῶς, εἰς τὰς κατ' ἰδίαν διαβουλεύσεις ταύτας ἀναφέρεται καὶ ὁ Παῦλος ἐν τῇ πρὸς Γαλάτας, διότι κύριος σκοπὸς αὐτοῦ ἐνταῦθα τυγχάνει ἢ μετ' ἐμφάσεως ὑπογράμμισις τῆς ἀπ' εὐθείας κλήσεως αὐτοῦ εἰς τὸ ἀποστολικὸν ἀξίωμα ὑπὸ τοῦ Χριστοῦ καὶ ἡ ἀπόρριψις οἰασθήποτε μορφῆς κηδεμονίας ἐπ' αὐτοῦ ὑπὸ τῶν Δώδεκα. Ἄλλως τε, τόσον ἡ σύγκλησις τῆς Συνόδου, ὅσον καὶ αἱ ἀποφάσεις ταύτης ἦσαν γνωσταὶ εἰς τοὺς ἀναγνώστας τῆς ἐπιστολῆς. Τὸ θέμα λοιπὸν ἐνταῦθα εἶναι αἱ σχέσεις τοῦ Παύλου πρὸς τοὺς Δώδεκα καὶ οὐχὶ αἱ σχέσεις αὐτοῦ πρὸς τὴν Ἐκκλησίαν πᾶσαν καὶ τὴν Σύνοδον. Ἐν τῷ πλαισίῳ τούτῳ ἐξετάζοντες τὰ πράγματα παρατηροῦμεν, ὅτι οὔτε ὁ Παῦλος ἀποκλείει τὴν ἐνώπιον τῆς Συνόδου συζήτησιν τοῦ θεμάτων τῆς περιτομῆς τῶν ἐξ ἐθνῶν χριστιανῶν, οὔτε ὁ Λουκᾶς ἀποκλείει ἰδιαιτέρας διαβουλεύσεις μεταξύ τῶν ἀποστόλων. Τούναντίον, ἡ ἔκφρασις τοῦ Παύλου ἐν Γαλ. 2,2 «καὶ ἀνεθέμην αὐτοῖς τὸ εὐαγγέλιον ὃ κηρύσσω ἐν τοῖς ἔθνεσιν, κατ' ἰδίαν δὲ τοῖς δοκοῦσιν» ὑπαινίσσεται τι πλεον τῆς κατ' ἰδίαν συναντήσεως⁹.

Ἐτέρα διαφορὰ μεταξύ τῶν δύο διηγήσεων εἶναι ἡ ἐν τῇ πρὸς Γαλάτας ἐπιστολῇ παρὰλειψις οἰασθήποτε μνείας ἢ πληροφορίας περὶ τοῦ κοινού ἀνακοινωθέντος τῆς Συνόδου (Πρβλ. Πρ. 15,23-29), τοῦθ' ὕπερ ὥθησε παλούς ἐρευνητὰς εἰς τὴν ὑπόθεσιν, ὅτι ἡ πρὸς Γαλάτας ἐπιστολὴ ἐγράφη πρὸ τῆς Ἀποστολικῆς Συνόδου¹⁰. Οὐχ ἥττον, καὶ ἡ παρὰλειψις αὕτη ἐξηγεῖται

7. Πρβλ. Χρυσόστομος, Ὑπόμν. εἰς τὰς Πράξεις τῶν Ἀποστόλων, ὁμ. ΑΒ, α. Migne P.G. 60, 235· «Ὅρα τὸν Πέτρον ἄνωθεν κεχωρισμένον τοῦ πράγματος, καὶ μέχρι τοῦ νῦν ἰουδαῖζοντα».

8. Πρβλ. Χρυσόστομος, Ὑπόμν. εἰς τὴν πρὸς Γαλάτας Ἐπιστολήν, ὁμ. Β', α. Migne P.G. 61, 634: «Τί βούλεται; Κατ' ἰδίαν;... οὐ γὰρ μαθεῖν τι καὶ διορθῶσαι ἐβούλετο, ἀλλὰ τῶν βουλομένων ἀπατᾶν τὴν πρόφασιν ἀνελεῖν».

9. Ὁρᾷ J. B. Lightfoot, Galatians, σ. 126. J. A. T. Robinson, Redating, σ. 40.

10. Ἡ συντριπτικὴ πλειονότης τῶν Διαμαρτυρομένων ἐρευνητῶν, ἀκολουθοῦσα τὴν θέσιν τῆς Τυβιγγείου Σχολῆς (περὶ ἧς ἔρα F. Overbeck, Kutzgefasstes exegetisches Handbuch zum Neuen Testament, vol. I/4, Leipzig 1870, σ. 221), θεωρεῖ τὸ ἀνακοινωθὲν τοῦτο ὡς μεταγενεστέραν ἐπινόησιν τοῦ Λουκᾶ. Ὁρᾷ π.χ. K. Weizsäcker, Das apostolische Zeitalter der Kirche, σ. 186 ἐξ. F. Spitta, Die Apostelgeschichte, Halle 1891, σ. 212. R. Knopf, Die Apostelgeschichte, Göttingen 1907, σ. 598 ἐξ. E. Hirsch, «Petrus und Paulus», ἐν Zeitschrift für die Neutestamentliche Wissenschaft 29 (1930) 63-76. H. W. Beyer, Die Apostelgeschichte, Göttingen

πλήρως ἐκ τοῦ καθαρῶς ἀπολογητικοῦ γαρκατῆρος τῆς ἀποστολῆς, διότι ἐν αὐτῇ ὁ Παῦλος δὲν παραθέτει χρονολογικὴν ἐκθεσιν τῶν περιστατικῶν καὶ τῶν ἀποφάσεων τῆς Συνόδου. ἄλλ' ὑπογραμμίζει, ὅτι οὐδεὶς περιορισμὸς ἐτέθη εἰς τὸ ἱεραποστολικὸν αὐτοῦ ἔργον (Γαλ. 2,6)¹¹. "Ἄλλως τε, ἡ διατύπωσις τοῦ ἀνακοινωθέντος τούτου ἐν Πράξεσιν εἶναι ἀρκούντως σαφές. Ἡ ἐκφρασις «μηδὲν πλέον ἐπιτίθεσθαι ὑμῖν βάρος...» (Πρ. 15,28 πρβλ. στ. 19) ὑπαινίσσεται σαφῶς τὴν μὴ ἀναγκαιότητα τῆς περιτομῆς διὰ τοὺς ἐξ ἔθνῶν χριστιανούς. Τὴν θέσιν ταύτην τῆς Συνόδου ἐπιβεβαιῶν καὶ ὁ Παῦλος διὰ τῆς μνείας τῆς περιπτώσεως τοῦ Τίτου, ὅστις "Ἑλλην ὢν, δὲν «ἠναγκάσθη περιτμηθῆναι» (Γαλ. 2,3). Πλείονα ἐπὶ τοῦ θέματος τούτου ἐξέθεσαν προφορικῶς αὐτοῖς κατὰ τὴν Ἀντιόχειαν καὶ Συρίαν καὶ Κιλικίαν ἀδελφοὺς τῆς ἐξ ἔθνῶν» (Πρ. 15,23) οἱ ἀντιπρόσωποι τῆς Συνόδου, καὶ δὴ οἱ Ἰούδας καὶ Σίλας (Πρ. 15,27 «διὰ λόγου ἀπαγγέλλοντας τὰ αὐτά»). Τὸ ἀνακοινωθὲν τῆς Συνόδου διαλαμβάνει ἐκπεφρασμένως ἀπαγορευτικὰς μόνον διατάξεις («πλὴν τούτων τῶν ἀπάναγκες», στ. 28), τ.ἐ. τὴν ἀποφυγὴν τῆς βρώσεως εἰδωλοθύτων, αἵματος καὶ πνικτοῦ καὶ τῆς πορνείας (στ. 29), συμφώνως πρὸς τὴν πρότασιν τοῦ Ἰακώβου (στ. 19-21). "Ἀλλας λέξεις, σκοπὸς τοῦ ἀνακοινωθέντος τῆς Συνόδου ἦτο, ὅφ' ἐνός μὲν ἢ μὴ προσβολὴ τῆς συνειδήσεως τῶν ἐξ Ἰουδαίων ἐκ μέρους τῶν ἐξ ἔθνῶν χριστιανῶν, ὅφ' ἐτέρου δὲ ἢ ἀπαλλαγὴ τῶν ἐξ ἔθνῶν χριστιανῶν τῆς ὑποχρέσεως πρὸς τήρησιν τῶν διατάξεων τοῦ Ἰουδαϊκοῦ νόμου, ὡς αὐταὶ ἡρμηνεύοντο ὑπὸ τοῦ Φαρισαϊσμοῦ¹².

Τὸ βασικώτερον ἐπιχείρημα τῶν ἀρνούμενων τὴν ἀντιστοιχίαν μεταξὺ Πράξ. 15 καὶ Γαλ. 2 εἶναι ἡ ἐν Γαλ. 2,11-14 παράθεσις τοῦ περιστατικοῦ τῆς ἀντιθέσεως τοῦ Παύλου πρὸς τὸν Πέτρον, τ.ἐ. μετὰ τὰ ἐν 2,1-10 λεχθέντα περὶ τῆς συναντήσεως τοῦ Παύλου μετὰ τῶν Ἰακώβου, Πέτρου καὶ Ἰωάννου ἐν Ἱερουσολύμοις, κατὰ τὰς ἐργασίας τῆς Ἀποστολικῆς Συνόδου. Κατ' αὐτοὺς, ὅφ' ὦσον τὸ θέμα τῆς εἰσδοχῆς τῶν ἐθνικῶν εἰς τὴν Ἐκκλησίαν καὶ τῆς συνεστιάσεως μεταξὺ τούτων καὶ τῶν Ἰουδαίων ἐλύθη κατὰ τὰς συναντήσεις τῆς ἀντιπροσωπείας τῆς Ἐκκλησίας τῆς Ἀντιοχείας ἐν Ἱερουσολύμοις

1933, σ. 91 ἐ. H. Lietzmann, *Geschichte der Alten Kirche*, I. Die Anfänge, Gütersloh 1953, σ. 107, K. Lake, ἐν *The Beginnings of Christianity*, V, 294 ἐ. O. Bauernfeind, *Die Apostelgeschichte*, Leipzig 1939, σ. 200. H. Schlieger, *Galater*, σ. 77. M. Goguel, *The Birth of Christianity*, London 1953, σ. 298 ἐ. O. Cullmann, *Peter*, σ. 49 ἐ. J. A. Montgomery, «On the Interpolation in Acts 15:29», ἐν *Journal of Biblical Literature* 52 (1933) 261. E. Haenchen, *Acts*, σ. 468 ἐ. K. F. Nickle, *The Collection*, σ. 54 ἐ. W. Schmithals, *Paul and James*, London 1965, σ. 97 ἐ. κλπ.

11. M. A. Σιῶτου, *Προλεγόμενα*, σ. 49.

12. Πρβλ. X. Σ. Βολύγαρη, «ΕΣΚΥΤΑΜΕΝΟΙ ΚΑΙ ΕΡΡΙΜΜΕΝΟΙ». Παράκλησις καὶ κατὰπτωσης τοῦ Ἰουδαϊσμοῦ κατὰ τοὺς χρόνους τῆς Κοινῆς Διαθήκης, Ἀθήναι 1980, σ. 18 ἐ., 26.

μετὰ τῶν αὐτόθι ἀποστόλων, ἔπεται ὅτι τὰ ἐν Γαλ. 2,1-10 ἐκτιθέμενα ὑπὸ τοῦ Παύλου ἔλαβον χώραν οὐχὶ κατὰ τὴν ἀνάβασιν αὐτοῦ εἰς Ἱεροσόλυμα δεκατέσσαρα ἔτη μετὰ τὴν κλήσιν αὐτοῦ (Γαλ. 2,1), ἀλλὰ κατὰ τὴν ἀνάβασιν αὐτοῦ καὶ τοῦ Βαρνάβα πρὸς μεταφορὰν τοῦ προϊόντος τοῦ ἐράνου τὴν ἐποχὴν τοῦ λιμοῦ. ὁπότε ἔλαβε χώραν καὶ ἡ Ἀποστολικὴ Σύνοδος. Οὕτω, κατ' αὐτούς, τὸ περιστατικὸν τῆς ἀντιθέσεως τοῦ Παύλου πρὸς τὸν Πέτρον ἐν Γαλ. 2,11-14 συνηγορεῖ ὑπὲρ τῆς ἀντιστοιχίας μεταξὺ Γαλ. 2 καὶ Πρ. 11,27-30¹³.

Οὗχ ἦτον, πρὸς περὶ τῶν δεδομένων δεικνύει ὅτι ἐνταῦθα ἔχομεν πρωτόστερον ἐκθεσιν τῶν γεγονότων ὑπὸ τοῦ Παύλου¹⁴, ἀνεξαρτήτως χρονολογικῆς σειρᾶς, ὑφειλομένην εἰς τὸν ἀπολογητικὸν-πολεμικὸν τόνον τῆς ἐπιστολῆς. Παρατηρητέον ἐν πρώτοις, ὅτι ἡ προκαλέσασα τὴν μῆνιν τοῦ Παύλου καὶ τὸ γνωστὸν ἐπεισόδιον ἐν Ἀντιοχείᾳ συμπεριφορὰ τοῦ Πέτρου δὲν εἶναι νοητὴ μετὰ τὴν Ἀποστολικὴν Σύνοδον, ὡς ἐρχομένη εἰς ἀντίθεσιν πρὸς τὰς ὁμοφώνως ληφθείσας ἀποφάσεις αὐτῆς. Δεύτερον, ἡ τοποθέτησις τῆς ἐπισκέψεως ταύτης τοῦ Πέτρου εἰς Ἀντιόχειαν μετὰ τὴν Ἀποστολικὴν Σύνοδον καὶ ἡ συνάντησις αὐτοῦ μετὰ τῶν Παύλου καὶ Βαρνάβα τυγχάνει ἐκ τῶν πραγμάτων ἀδύνατος, διότι ὀλίγας ἡμέρας μετὰ τὴν ἀνακοίνωσιν τῶν ἀποφάσεων τῆς Συνόδου εἰς τοὺς χριστιανούς τῆς Ἀντιοχείας οἱ μὲν Παῦλος καὶ Σίλκς ἀνεχώρησαν διὰ τὴν δευτέραν ἀποστολικὴν περιοδείαν, ὁ δὲ Βαρνάβας παραλαβὼν τὸν Μάρκον ἐξέπλευσεν εἰς Κύπρον (Πρ. 15,36-41). Ἡ τοιαύτη ἐπίσκεψις τοῦ Πέτρου εἰς Ἀντιόχειαν εἶναι νοητὴ μόνον μεταξὺ τῆς ἀποφυλάκιστος αὐτοῦ ἐπὶ Ἀγρίππα Α' τῷ 44 μ.Χ. καὶ τῆς συγκλήσεως τῆς Ἀποστολικῆς Συνόδου. Ἡ Ἀντιόχεια θὰ πρέπει νὰ ἦτο ὁ «ἕτερος τόπος», εἰς ὃν ἐπορεύθη ὁ Πέτρος μετὰ τὴν ἐν Ἱεροσολύμοις ἀποφυλάκισιν αὐτοῦ ὑπὸ τοῦ ἀγγέλου (Πρ. 12,17). Τοῦναντίον, ἡ περιοχὴ τῆς ἱεραποστολικῆς δράσεως αὐτοῦ, μετὰ τὴν Ἀποστολικὴν Σύνοδον, θὰ πρέπει νὰ ἦσαν αἱ ἐκκλησίαι τῆς ἰουδαϊκῆς διασπορᾶς τοῦ Πόντου, τῆς Γαλατίας, τῆς Καππαδοκίας, τῆς Ἀσίας καὶ τῆς Βιθυνίας (Α' Πέτρ. 1,1). Κατὰ τὸν χρόνον τοῦτον ἡμῶς δὲν ἦτο δυνατόν νὰ συναντηθῇ αὗτος μετὰ τοῦ Παύλου (καὶ τοῦ Βαρνάβα) ἐν Ἀντιο-

13. Ὁρᾷ βιβλιογραφίαν ἀνωτέρω, ἐν ὑποσ. 1 ἐξ., ὡς καὶ W. Schmithals, Paul and James, σ. 63-78. Πρὸς τούτοις, κατὰ τοὺς D. Georgi, Die Geschichte der Kollekte des Paulus für Jerusalem, Hamburg-Bergstedt 1965, σ. 91 καὶ F. Hahn, Mission in the New Testament, London 1965, σ. 85, ἡ μὲν Ἀποστολικὴ Σύνοδος συνεκλήθη μεταξὺ 43-44 μ.Χ., ἡ δὲ μεταφορὰ τοῦ ἐράνου ὑπὸ τῶν Παύλου καὶ Βαρνάβα μετ' αὐτήν.

14. Πρβλ. καὶ M. A. Σιώτου, Προλεγόμενα, σ. 49-50. Τοῦ αὐτοῦ, Τὸ ἔργον Μάρκου καὶ Βαρνάβα, σ. 11 ἐ. Τὴν ἀποψιν ταύτην ὑπεστήριξαν καὶ τινες ἐκ τῶν δυτικῶν ἐρευνητῶν, ἐν οἷς καὶ οἱ C. H. Turner, L. Cerfaux, J. Zahn, J. Munck, H. M. F. F. et al., καὶ οὐχὶ ἀρνούμενος ἰσχυρὸν ἐπιχειρημάτων, ἅτινα ἀπέριψεν ὁ J. Dupont, «Pierre et Paul à Antioche et à Jérusalem», ἐν Recherches de Science religieuse 45 (1957) 42-60, 225-239.

χεία, διότι ὁ Παῦλος ἀπουσίαζεν εἰς τὴν δευτέραν ἀποστολικὴν αὐτοῦ περιοδείαν μέχρι Κορίνθου καὶ ἀκολούθως παρέμεινεν ἐπὶ τριετίαν εἰς Ἐφεσον, ὅποθεν καὶ πάλιν μετέβη διὰ Μακεδονίας εἰς Κόρινθον καὶ ἐκεῖθεν, ὁμοίως διὰ Μακεδονίας εἰς Ἱεροσόλυμα. ἐνθα καὶ συνελήφθη, ὁδηγηθεὶς τελικῶς εἰς Ρώμην. Τρίτον, ἡ ἀνωτέρω ἐπίσκεψις τοῦ Πέτρου εἰς Ἀντιόχειαν τοποθετεῖται ὑπὸ τοῦ Παύλου πρὸ τῆς αὐτοῦ ἀφίξεως τῶν ἀπὸ Ἰακώβου» (Γαλ. 2,12. Πρβλ. Πρ. 15,1 ἐ), οἵτινες προσεχάλεσαν τὰς γνωστὰς ταραχάς, ἐξ ἀφορμῆς τῶν ὁποίων καὶ συνεκλήθη ἡ Ἀποστολικὴ Σύνοδος¹⁵. Ὁ Παῦλος τονίζει κατηγορηματικῶς ἐν Γαλ. 2,4, ὅτι ἡ ἀνάβασις αὐτοῦ μετὰ τῶν Βαρνάβα καὶ Τίτου εἰς Ἱεροσόλυμα ὠφείλετο εἰς τὴν δρᾶσιν τῶν «παρεισάκτων ψευδαδέλφων, οἵτινες παρεισῆλθον κατασκοπῆσαι τὴν ἐλευθερίαν ἡμῶν ἣν ἔχομεν ἐν Χριστῷ Ἰησοῦ, ἵνα ἡμᾶς καταδουλώσουσιν». Χρονικῶς λοιπόν, τὸ ἐπεισόδιον τῆς ἀντιθέσεως τοῦ Παύλου πρὸς τὸν Πέτρον (καὶ τὸν Βαρνάβαν, ὅστις ὁμοίως «συναπῆλθον αὐτῶν τῇ ὑποκρίσει», Γαλ. 2,13) προηγεῖται κατὰ πολὺ τῆς ἀναβάσεως τοῦ Παύλου εἰς Ἱεροσόλυμα καὶ τῆς κατ' αὐτὴν συνελθούσης Συνόδου. Ἐὰν δὲ δεχθῶμεν, ὅπερ καὶ πιθανώτερον, ὅτι ἡ Ἀντιόχεια εἶναι ὁ τόπος, εἰς ὃν κατέφυγεν ὁ Πέτρος μετὰ τὴν ἀποφυλάκισιν αὐτοῦ τῷ 44 μ.Χ.¹⁶, τὸ ἀνωτέρω ἐπεισόδιον ἔλαβε χώραν μετὰ τὴν ἐπιστροφὴν τοῦ Παύλου καὶ τοῦ Βαρνάβα εἰς Ἀντιόχειαν ἐκ τῆς πρώτης ἀποστολικῆς περιοδείας, τ.ἐ. περὶ τὸ τέλος τοῦ 45 ἢ ἀρχὰς τοῦ 46 μ.Χ.

Οὕτω λοιπόν, ἀποδεικνυμένης τῆς ἀντιστοιχίας μεταξὺ τῶν δύο διηγήσεων Γαλ. 2 καὶ Πρ. 15, ἡ τρίτη ἀνάβασις τοῦ Παύλου εἰς Ἱεροσόλυμα καὶ ἡ κατ' αὐτὴν σύγκλησις τῆς Ἀποστολικῆς Συνόδου ἔλαβον χώραν δεκατέσσαρα ἔτη μετὰ τὴν κλήσιν τοῦ Παύλου (Γαλ. 2,1), ἤτοι τῷ 48 μ.Χ.

15. Ἡ ἀποψις τοῦ B. Becke, Neutestamentliche Zeitgeschichte, Berlin 1965, σ. 159, 164 ἐ., καθ' ἣν οἱ Πέτρος καὶ Παῦλος συνηντήθησαν ἐν Ἀντιοχείᾳ μετὰ τὸ τέλος τῆς β' ἀποστολικῆς περιοδείας τοῦ Παύλου (Πρ. 18,22), καὶ δὴ ὅτε οὗτος διῆλθεν ἐξ Ἀντιοχείας καθ' ὁδὸν πρὸς τὴν Γαλατίαν καὶ ἐκεῖθεν εἰς Ἐφεσον, ὅτε ἔλαβε χώραν καὶ τὸ ὑπ' ὅφει ἐπεισόδιον, εἶναι τελειῶς ἀβάσιμος, διότι ἡ διέλευσις αὕτη τοῦ Παύλου ἐξ Ἀντιοχείας ἐγένετο 5-6 ἔτη μετὰ τὴν Ἀποστολικὴν Σύνοδον, ἀφ' ἐνός καὶ διότι, ὡς προελέχθη, τοιαύτη συμπεριφορὰ τοῦ Πέτρου μετὰ τὰς ἀποφάσεις τῆς Συνόδου εἶναι ἀδιανόητος, ἀφ' ἐτέρου. Πρβλ. καὶ Μ. Α. Σιῶτσοῦ, Τὸ ἔργον Μάρκου καὶ Βαρνάβα, σ. 10, ὑποσ. 20.

16. Προφανῶς, εἰς τὸ ἐδάφιον τοῦτο, Γαλ. 2,11, ἐδράζεται καὶ ἡ ἀρχαία ἐκκλησιαστικὴ παράδοσις, καθ' ἣν θεμελιωτὴς τῆς Ἐκκλησίας τῆς Ἀντιοχείας ὑπῆρξεν ὁ Πέτρος. "Ορα Εὐσέβιον", Ἀποσπάσματα ἐκ τῶν Χρονικῶν Β'. ΒΕΠΕΣ 20, 289: «Πέτρος ὁ κορυφαῖος, πρώτην ἐν Ἀντιοχείᾳ θεμελιώσας Ἐκκλησίαν, εἰς Ρώμην ἄπεισι κηρύττων τὸ Εὐαγγέλιον· ὁ δ' αὐτὸς μετὰ τῆς ἐν Ἀντιοχείᾳ ἐκκλησίας καὶ τῆς ἐν Ρώμῃ πρώτος προσέτη ἕως τελειώσεως αὐτοῦ». Κατὰ τὸν Εὐσέβιον [Ἐκκλ. Ἱστορίαι, Γ, 22. ΒΕΠΕΣ 19, 264], πρῶτος ἐπίσκοπος Ἀντιοχείας κατεστάθη ὑπὸ τοῦ Πέτρου ὁ Εὐδόδιος, τοῦτον δὲ διεδέχθη ὁ Ἰγνάτιος [Πρβλ. Αὐτόθι, Γ, 36, 2. ΒΕΠΕΣ 19, 276]. Τὴν πρώτην πληροφορίαν ἐπιβεβαιοῖ καὶ ὁ Ἱερώνυμος, Comment. in Epistolam ad Galatas, Liber I, cap. II. Migne, PL. 26, 366.

Συμπέρασμα.

Ἐκ τῆς προηγηθείσης ἐνδελεχοῦς ἐξετάσεως καὶ ἐρμηνείας τῶν δεδομένων καταδεικνύεται, ὅτι αἱ ἐν τῇ πρὸς Γαλάτας Ἐπιστολῇ καὶ ταῖς Πράξεσι πληροφορίες, περὶ τῶν γεγονότων τοῦ βίου τοῦ ἀποστόλου Παύλου, ἀπὸ τῆς κλήσεως αὐτοῦ εἰς τὸ ἀποστολικὸν ἄξιωμα, μέχρι τῆς συγκλήσεως τῆς Ἀποστολικῆς Συνόδου ἐν Ἱεροσολύμοις, οὐδόλως ἀντιτίθενται. Πᾶς καλόπιστος ἐρευνητὴς πρέπει νὰ ἔχῃ πάντοτε πρὸ ὀφθαλμῶν ὅτι, ἐν μὲν τῇ πρὸς Γαλάτας Ἐπιστολῇ, γράφων εἰς α' πρόσωπον καὶ εἰς ἀπολογητικὸν τόνον, ὁ Παῦλος ἀναφέρεται εἰς γεγονότα καὶ λεπτομερείας προσωπικῆς φύσεως, δι' ὧν ἀποδεικνύει τὸ ἀβάσιμον τῶν κατ' αὐτοῦ κατηγοριῶν τῶν ἀντιπάλων αὐτοῦ, ἐν δὲ ταῖς Πράξεσιν ὁ Λουκᾶς ἐξιστορεῖ τὰ γεγονότα κατὰ χρονολογικὴν σειρὰν, καὶ δὴ ἐκεῖνα, ἅτινα ἔχουσι γενικώτερον ἐνδιαφέρον, σχετιζόμενα πρὸς τὴν ζωὴν καὶ τὴν δρᾶσιν τῆς Ἀποστολικῆς Ἐκκλησίας, κατὰ τὴν ὑπ' ὄψει περίοδον. Ἐντεῦθεν καὶ ἡ χρονολόγησις τῶν ἐν λόγῳ γεγονότων δύναται νὰ καταστῇ δυνατὴ μόνον διὰ τοῦ συγκερασμοῦ ἀμφοτέρων τῶν ἐν ἀλληλεξαρτῇ τελοῦσῶν πηγῶν. Πᾶσα ἀντίθετος προσπάθεια, ὡς ἡ ἐκ τῶν πρωτέρων ἀπορρίπτουσα τὴν ἱστορικὴν ἀξιοπιστίαν τοῦ Λουκᾶ, ὁδηγεῖ οὐ μόνον εἰς παραμόρφωσιν τῆς ἱστορικῆς εἰκόνης τῆς ὑπ' ὄψει περιόδου τῆς Ἀποστολικῆς Ἐκκλησίας, ἀλλὰ καὶ εἰς πραγματικὸν ἀδιέξοδον, καθόσον τὰ περίσματα ταύτης συγκρούονται πρὸς ἕτερα γεγονότα καὶ δεδομένα τῆς καθ' ἑλίου ἱστορίας τῆς Ἀποστολικῆς ἐποχῆς, ὡς ταῦτα παρατίθενται ἐν τε ταῖς Πράξεσι καὶ ταῖς ἐπιστολαῖς τοῦ Παύλου καὶ ταῖς πηγαῖς τῆς θύραθεν ἱστορίας. Τὰ φαινόμενα ταῦτα ἀποτελοῦσι τὰ χαρακτηριστικὰ γνωρίσματα τοῦ ἔργου τῆς συντριπτικῆς πλειονότητος τῶν δυτικῶν ἐρευνητῶν, ὡς κατ' ἐπανάληψιν διεπιστώθη ἀνωτέρω.

Συγκεφαλαιούμεντες νῦν τὰς ἀνωτέρω διαπιστώσεις παρατηροῦμεν, ὅτι ὁ Παῦλος ἐκλήθη εἰς τὸ ἀποστολικὸν ἄξιωμα τῷ 34 (ἢ ἀρχὰς τοῦ 35) μ.Χ. Παραμείνας ἐπ' ὀλίγον εἰς Δαμασκόν, κατέφυγεν ἐν συνεχείᾳ εἰς τινὰ περιοχὴν τοῦ κράτους τῶν Ναβαταίων (γνωστοῦ ὡς Ἀραβία) ἐπὶ τριετίαν, μεθ' ἧς καὶ πάλιν ἐπέστρεψεν εἰς Δαμασκόν. Ἐξυφανθείσης συνωμοσίας κατ' αὐτοῦ καὶ καταζητούμενος ὑπὸ τοῦ «ἐθνάρχου» τοῦ βασιλεῶς τῶν Ναβαταίων Ἀρέτα Δ' (37 μ.Χ.), διέφυγεν ἐκ Δαμασκοῦ καὶ ἀνῆλθε διὰ πρώτην φοράν εἰς Ἱεροσόλυμα («ἱστορεῖσαι Κηφᾶν») (Γαλ. 1,18). ἔνθα καὶ παρέμεινεν «ἡμέρας δεκαπέντε». Ἐτέρα συνωμοσία εἰς βάρος αὐτοῦ, ἀναγκάζει τοῦτον νὰ καταφύγῃ διὰ Καισαρείας εἰς τὰς περιοχὰς τῆς Κιλικίας, καὶ δὴ εἰς Ταρσὸν ὁπό-

θεν μετεκλήθη βραδύτερον εἰς Ἀντιόχειαν ὑπὸ τοῦ Βαρνάβα, ἵνα βοηθήσῃ αὐτὸν εἰς τὸ ἔργον τοῦ εὐαγγελισμοῦ τῶν ἐθνικῶν.

Κατὰ τὸ τέλος τοῦ 43 μ.Χ. ὁ Παῦλος ἀνῆλθε καὶ πάλιν ἐξ Ἀντιοχείας εἰς Ἱεροσόλυμα μετὰ τοῦ Βαρνάβα, μεταφέροντες τὸ προῦν τοῦ ἐράνου τῆς Ἐκκλησίας τῆς Ἀντιοχείας πρὸς τὴν ὑπὸ λιμοῦ μαστιζομένην Ἐκκλησίαν τῶν Ἱεροσολύμων. Ἡ ἀνάδοξ αὐτῶν αὕτη καὶ παραμονὴ εἰς Ἱεροσόλυμα συνέπεσε πρὸς τὸν διωγμὸν τῆς αὐτόθι Ἐκκλησίας ὑπὸ τοῦ Ἡρώδου Ἀγρίππα Α', καθ' ὃν ἐμαρτύρησεν Ἰάκωβος ὁ Ζεβεδαῖος, ἐφυλακίσθη δὲ καὶ θυμαστωδῶς ἀπεφυλακίσθη ὁ Πέτρος (44 μ.Χ.). Ἐπιστρέψαντες οἱ Παῦλος καὶ Βαρνάβας μετὰ τοῦ Μάρκου (Πρ. 12,25) εἰς Ἀντιόχειαν, κατὰ τὸ αὐτὸ ἔτος, ἀνεχώρησαν μετ' ὀλίγον διὰ τὴν πρώτην αὐτῶν ἀποστολικὴν περιοδείαν εἰς Κύπρον, Παμφυλίαν, Πισιδίαν καὶ Λυκαονίαν, ἀνακρίψαντες καὶ αἰθεῖς εἰς Ἀντιόχειαν μέσῳ Ἀτταλείας (Πρ. 13-14). Ἡ περιοδεία αὕτη πρέπει νὰ διήρκεσε πέραν τοῦ ἔτους, ἡ δὲ ἐπιστροφή αὐτῶν εἰς Ἀντιόχειαν πρέπει νὰ ἔλαβε χώραν κατὰ τὸ τέλος τοῦ 45 ἢ τὰς ἀρχὰς τοῦ 46 μ.Χ. Κατὰ τὸν χρόνον τοῦτον συνηντήθησαν οὗτοι εἰς Ἀντιόχειαν μετὰ τοῦ αὐτόθι καταφυγόντος Πέτρου (μετὰ τὴν ἀποφυλάκισιν αὐτοῦ ἐν Ἱεροσολύμοις τῷ 44 μ.Χ.), ὅτε ἔλαβε χώραν καὶ ἡ γνωστὴ δημοσία ἀντίθεσις τοῦ Παύλου πρὸς τὸν Πέτρον καὶ τὸν ὑπ' αὐτοῦ παρασυρθέντα Βαρνάβαν (Γαλ. 2,11-14), ἐξ ἀφορμῆς τῆς συμβιβαστικῆς στάσεως αὐτῶν ἐναντι τῶν ἀξιώσεων τῶν Ἰουδαϊστῶν, ὅπως ἐπιβληθῇ καὶ εἰς τοὺς ἐξ ἐθνῶν χριστιανοὺς ἡ τήρησις τῶν διατάξεων τοῦ Ἰουδαϊκοῦ νόμου (Γαλ. 2,4 ἐέ. Πρ. 15,1 ἐ.).

Ἀκολούθως, τοῦ Πέτρου ἀναχωρήσαντος ἐξ Ἀντιοχείας καὶ τελικῶς εἰς Ἱεροσόλυμα ἐπανελθόντος¹, ἡ ἐκ τῆς δράσεως τῶν Ἰουδαϊστῶν κατάστασις ὠξύνθη τοσοῦτον ἐν Ἀντιοχείᾳ, ὥστε ἀπεφασίσθη ἡ ἀποστολὴ ἀντιπροσωπείας εἰς Ἱεροσόλυμα, πρὸς ἐξέτασιν τοῦ ζητήματος καὶ λήψιν ἀποφάσεως, ὁμοῦ μετὰ τῆς ἐν Ἱεροσολύμοις Ἐκκλησίας. Τῆς ἀντιπροσωπείας μετέσχον οἱ Παῦλος, Βαρνάβας, Τίτος καὶ τινες ἄλλοι (Γαλ. 2,1. Πρ. 15,2). ἔλαβε δὲ χώραν ἡ τρίτη αὕτη ἀνάβασις τοῦ Παύλου εἰς Ἱεροσόλυμα δεκατέσσαρα ἔτη μετὰ τὴν κλήσιν αὐτοῦ (Γαλ. 2,1), ἥτοι τῷ 48 μ.Χ., ὅτε συνεκλήθη καὶ ἡ Ἀποστολικὴ Σύνοδος. Ἀναλαβόντες νὰ κοινοποιήσωσι τὰς ἀποφάσεις τῆς Συνόδου εἰς τοὺς ἐξ ἐθνῶν χριστιανοὺς τῆς Συρίας καὶ Κιλικίας, οὗτοι ἐπέστρεψαν εἰς Ἀντιόχειαν. Παραμείναντες δὲ αὐτόθι ἐπὶ τινὰς ἡμέρας (Πρ. 15,36), ἀπεφάσισαν τὴν ἀνάληψιν τῆς δευτέρας αὐτῶν ἀποστολικῆς περιο-

1. Ἐὰν ἡ μαρτυρία τοῦ Εὐσεβίου, Ἀπόστ. ἐκ τῶν Χρονικῶν Β' ΒΕΠΕΣ 20, 289 καὶ τοῦ Ἱερωνύμου, Comm. in Ep. ad Gal. I. I. Migne, P.L. 26,366 ὅτι μετὰ τὴν ἰδρυσιν τῆς Ἐκκλησίας τῆς Ἀντιοχείας ὁ Πέτρος μετέβη εἰς Ρώμην, ἀληθεύῃ, τότε ἡ μετάβασις αὕτη θὰ πρέπει νὰ τοποθετηθῇ εἰς τὸ διάστημα τοῦτο. Οὐ ἦτον, ἡ παράδοσις αὕτη, ὡς θὰ διαπιστωθῇ, συγχάνει πάντῃ ἀστήρικτος.

δείας. Οὐχ ἤττον, προκληθείσης διαφωνίας μεταξύ Παύλου καὶ Βαρνάβα ἐπὶ τοῦ θέματος τῆς συμμετοχῆς τοῦ Μάρκου εἰς αὐτήν, ἐχωρίσθησαν καὶ οἱ μὲν Βαρνάβας καὶ Μάρκος μετέβησαν εἰς Κύπρον, ὁ δὲ Παῦλος, «ἐπιλεξάμενος Σίλαν» (Πρ. 15,40), ἀνεχώρησεν εἰς Συρίαν, Κιλικίαν, Λυκαονίαν, Παμφυλίαν, Φρυγίαν, Γαλατίαν, Μυσίαν, Τρωάδα, Σαμοθράκην, Μακεδονίαν καὶ Ἀχαΐαν, μέχρι Κορίνθου (Πρ. 15,41-18,17), εἰς ἣν ἀφίχθη ὁ Παῦλος τὰς ἀρχὰς τοῦ 50 μ.Χ.—

Β'

ΑΠΟ ΤΗΣ ΑΠΟΣΤΟΛΙΚΗΣ ΣΥΝΟΔΟΥ ΜΕΧΡΙ ΤΗΣ ΤΕΛΕΥΤΑΙΑΣ ΑΝΟΔΟΥ ΑΥΤΟΥ ΕΙΣ ΙΕΡΟΣΟΛΥΜΑ

1. Ἡ Δευτέρα Ἀποστολική Περιοδεία.

α'. Χρόνος ἐνάρξεως αὐτῆς.

Συμφώνως πρὸς τὴν μαρτυρίαν τοῦ Λουκᾶ (Πρ. 15,30 ἐξ.), μετὰ τὴν ἐπιστροφὴν αὐτῶν εἰς Ἀντιόχειαν ἐξ Ἱεροσολύμων, ἔνθα μετέσχον τῆς Ἀποστολικῆς Συνόδου, κατὰ τὸ τέλος τοῦ 48 μ.Χ.¹, καὶ τὴν κοινοποίησιν τῶν ἀποφάσεων ταύτης «τοῖς κατὰ τὴν Ἀντιόχειαν καὶ Συρίαν καὶ Κιλικίαν ἀδελφοῖς τοῖς ἐξ ἐθνῶν» (Πρ. 15,23), οἱ Παῦλος καὶ Βαρνάβας «διέτριβον ἐν Ἀντιοχείᾳ διδάσκοντες καὶ εὐαγγελιζόμενοι μετὰ καὶ ἐτέρων πολλῶν τὸν λόγον τοῦ κυρίου» (Πρ. 15,35). Εἰς τὴν συνέχειαν τῆς διηγήσεως, ὁ Λουκᾶς ἀναφέρει, ὅτι «μετὰ δέ τινας ἡμέρας εἶπεν πρὸς Βαρναβᾶν Παῦλος, Ἐπιστρέψαντες δὴ ἐπισκεψόμεθα τοὺς ἀδελφούς κατὰ πόλιν πᾶσαν ἐν αἷς κατηγγείλαμεν τὸν λόγον τοῦ κυρίου, πῶς ἔχουσιν» (Πρ. 15,36). Ἡ πρότασις αὕτη τοῦ Παύλου ἀπετέλεσε τὴν ἀφετηρίαν διὰ τὴν δευτέραν ἀποστολικὴν αὐτοῦ περιοδείαν ἀνὰ περιοχὰς τινὰς τῆς Μ. Ἀσίας, τὴν Μακεδονίαν καὶ Ἀχαΐαν μέχρι Κορίνθου, ἣν καὶ ἐπραγματοποίησε τῇ βοήθειᾳ ἐτέρων συνεργατῶν αὐτοῦ, τοῦ Σίλα καὶ τοῦ Τιμοθέου, τοῦ Βαρνάβα διαφωνήσαντος πρὸς αὐτόν, λόγῳ τῆς ἀρνήσεως τοῦ Παύλου νὰ παραλάβωσι καὶ τὸν Μᾶρκον καὶ τελικῶς ἐκπλεύσαντος εἰς Κύπρον μετὰ τοῦ τελευταίου.

Ἀτυχῶς δὲν δυνάμεθα νὰ προσδιορίσωμεν ἐπακριβῶς τὸν χρόνον τῆς ἐνάρξεως τῆς δευτέρας ἀποστολικῆς περιοδείας τοῦ Παύλου ἐξ Ἀντιοχείας. Ἡ ἔκφρασις «μετὰ τινας ἡμέρας», τιθεμένη μετὰ τὰ ἐν στ. 30-35 λεγόμενα περὶ τῆς δραστηριότητος τῶν μελῶν τῆς ἀντιπροσωπείας τῆς Συνόδου καὶ τῆς ἐν Ἀντιοχείᾳ διατριβῆς τῶν Παύλου καὶ Βαρνάβα, περιπλέκει τὰ πράγματα, μὴ ἐπιτρέπουσα τὸν ἀκριβῆ προσδιορισμὸν τοῦ γεγονότος—ἀφετηρίας οὔτε τὴν διάρκειαν τοῦ μεταξὺ τῆς ἐξ Ἱεροσολύμων ἐπιστροφῆς καὶ τῆς ἐνάρξεως τῆς δευτέρας ἀποστολικῆς περιοδείας μεσολαβήσαντος χρόνου. Βεβαίως, ἡ κοινοποίησις τῶν ἀποφάσεων τῆς Συνόδου εἰς τοὺς ἀδελφούς τῶν περιοχῶν Συρίας καὶ Κιλικίας καὶ ἡ ἐν συνεχείᾳ δραστηριότης τοῦ Παύλου καὶ τοῦ

1. Ὅρα σχετικῶς Χ. Σ. Β ο ύ λ γ α ρ η, Χρονολογία τῶν γεγονότων τοῦ βίου τοῦ Ἀποστόλου Παύλου, Α'. Ἀπὸ τῆς μεταστροφῆς αὐτοῦ μέχρι τῆς συγκλήσεως τῆς Ἀποστολικῆς Συνόδου, Ἀθῆναι 1980, § 6. [Εἰς τὸ ἐξῆς παρατίθεται ὡς Χρονολογία, Α'.].

Βαρνάβα ἐν Ἀντιοχείᾳ (στ. 35)², πρέπει νὰ ἀπότησε χρόνον μερικῶν μηνῶν, διό καὶ ἡ ἔκφρασις «μετὰ τινὰς ἡμέρας», ἀφ' ἐνὸς μὲν ἀναφέρεται εἰς χρόνον μετὰ τὴν εἰς Ἀντιόχειαν ἐπιστροφὴν τῶν ἀποστόλων ἐκ τῆς ἀνωτέρω περιουδείας, ἀφ' ἐτέρου δὲ πρέπει νὰ ἐκληφθῇ ὡς γενικὴ καὶ ἀκαθόριστος ἡ ἀπλῶς σχῆμα λόγου, ἔχουσα σχετικὴν μόνον σημασίαν. Τοιοῦτοτρόπως καταλήγομεν εἰς τὸ συμπέρασμα ὅτι, ἐφ' ὅσον ἡ Σύνοδος ἔλαβε χώραν κατὰ τὸ θέρος τοῦ 48 μ.Χ., χρόνος δὲ ὀλίγων μηνῶν ἀπητήθη διὰ τὴν κοινοποίησιν τῶν ἀποφάσεων ταύτης εἰς τοὺς ἀδελφοὺς τῶν περιοχῶν Συρίας καὶ Κιλικίας, ἡ ἑναρξίς τῆς δευτέρας ἀποστολικῆς περιουδείας τοῦ Παύλου πρέπει νὰ ἔλαβε χώραν κατὰ τὸ τέλος τοῦ 48 μ.Χ. Τὰ χρονικὰ πλαίσια τῆς περιουδείας ταύτης δύνανται νὰ προσδιορισθῶσιν εὐχερῶς ἐπὶ τῇ βάσει δύο γεγονότων, δι' ὧν προσδιορίζεται ἡ εἰς Κόρινθον ἄφιξις τοῦ Παύλου καὶ ἡ ἐκ ταύτης ἀναχώρησις αὐτοῦ ἀντιστοίχως. Ταῦτα εἶναι ἡ ἐκ Ρώμης ἀπέλασις τῶν αὐτόθι Ἰουδαίων ὑπὸ τοῦ αὐτοκράτορος Κλαυδίου, ἀφ' ἐνὸς καὶ ἡ ἐνώπιον τοῦ Γαλλίωνος προσαγωγὴ τοῦ Παύλου ἐν Κορίνθῳ, ἀφ' ἐτέρου, εἰς τὴν ἐξέτασιν τῶν ὁποίων καὶ προβαίνομεν.

β'. Ὁ ἐκ Ρώμης διωγμὸς τῶν Ἰουδαίων ἐπὶ Κλαυδίου.

Συμφώνως Πρ. 18,2, κατὰ τὴν ἄφιξιν αὐτοῦ εἰς Κόρινθον, ὁ Παῦλος συνήντησε «τινα Ἰουδαῖον ὀνόματι Ἀκύλαν, Ποντικὸν τῷ γένει, π ρ ο σ φ ᾶ τ ω ς ἐ λ η λ υ θ ὅ τ α ἀ π ὸ τ ῆ ς Ἰ τ α λ ί α ς καὶ Πρίσκιλλαν γυναῖκα αὐτοῦ διὰ τὸ διατεταχῆναι Κλαύδιον χωρίζεσθαι πάντας τοὺς Ἰουδαίους ἀπὸ τῆς Ρώμης». Περὶ διωγμοῦ τῶν ἐν Ρώμῃ Ἰουδαίων ἐπὶ Κλαυδίου ἔχομεν πληροφορίας ἐκ τῶν ρωμαίων ἱστορικῶν τοῦ β' μ.Χ. αἰῶνος Σουετωνίου καὶ Δίωνος Κασσίου, ὡς καὶ τοῦ ἐκκλησιαστικοῦ ἱστορικοῦ τοῦ ε' μ.Χ. αἰ. Ὁροσίου τοῦ ἐκ Braga τῆς Β. Πορτογαλίας. Ἡ πληροφορία τοῦ Δίωνος Κασσίου ἀναφέρεται εἰς διάταγμα τοῦ Κλαυδίου, κατὰ τὸ πρῶτον ἔτος τῆς βασιλείας αὐτοῦ τῷ 41 μ.Χ., περὶ ἐπιβολῆς περιορισμῶν εἰς τὰς λατρευτικὰς συνάξεις τῶν ἐν Ρώμῃ Ἰουδαίων καὶ οὐχὶ περὶ ἀπελάσεως αὐτῶν ἐκ τῆς πόλεως. Οὗτος ἐκθέτων διὰ παραδειγμάτων τὴν μετριοπάθειαν τοῦ αὐτοκράτορος, ἐπιλέγει· «τοὺς τε Ἰουδαίους, πλεονάσαντας αὔθις, ὥστε χαλεπῶς ἂν ἄνευ ταραχῆς, ὑπὸ τοῦ ὄχλου σφῶν, τῆς πόλεως εἰρχθῆναι, οὐκ ἐξήλασε μὲν, τῷ δὲ δὴ πατρίῳ νόμῳ βίῳ χρωμένους ἐκέλευσε μὴ συναθροίζεσθαι, τὰς τε ἐταιρείας ἐπαναχθείσας ὑπὸ τοῦ Γαίου διέλυσε»³. Διὰ τῆς ἐκφράσεως «πλεονάσαντας αὔθις» ὁ Δίων ἐννοεῖ προφανῶς τὴν κατὰ τὸ 19 μ.Χ. ἐκδίωξιν αὐτῶν ἐκ Ρώμης ὑπὸ τοῦ Τι-

2. Ἀκόμη καὶ περὶ τῶν Ἰουδα καὶ Σίλα ἀναφέρεται ὅτι «π ο ι ῆ σ α ν τ ε ς χ ρ ὀ ν ο ν ἀπελύθησαν μετ' εἰρήνης ἀπὸ τῶν ἀδελφῶν πρὸς τοὺς ἀποστείλαντας αὐτοὺς» (Πρ. 15,38).

3. Ὁρα Ρωμαϊκῶν Ἱστοριῶν τὰ σφζόμενα, LX, 6.

βερίου ἐξ ἀφορμῆς σκανδάλου τινος, καθ' ὃ τέσσαρες ἰουδαῖοι, πείσαντες πλουσίαν τινα προσήλυτον, ὀνόματι Φούλβιαν, νὰ πραγματοποιήσῃ σημαντικὴν τινα προσφορὰν διὰ τὸν ναὸν τῶν Ἱεροσολύμων, ἐκαρπώθησαν ταύτην οἱ ἴδιοι⁴. Οὐχ ἥττον. τοῦ χρόνου προϊόντος, τὸ διάταγμα ἐκεῖνο τοῦ Τιβερίου ἠτόνισεν, ἰδίᾳ μετὰ τὴν πτώσιν τοῦ Σηιανοῦ τῷ 31 μ.Χ., ὁπότε ὁ ἰουδαϊκὴ κοινότης τῆς Ρώμης ἐπληθύνθη καὶ πάλιν.

Ἀντιθέτως, ἡ πληροφορία τοῦ Σουετωνίου ὁμιλεῖ περὶ ἀπελάσεως τῶν ἰουδαίων ὑπὸ τοῦ Κλαυδίου, ἀλλὰ δὲν προσδιορίζει τὸν χρόνον τῆς ἐναργείας ταύτης λέγουσα, ὅτι: «ἐπειδὴ οἱ ἰουδαῖοι προεκάλουν συνεχῶς ταραχάς, τῇ ὑποκινήσει τοῦ Χρηστοῦ, (ὁ Κλαύδιος) ἀπεμάκρυνεν αὐτοὺς ἐκ Ρώμης»⁵. Ἡ μνηεὶα τοῦ «Χρηστοῦ» ἐνταῦθα (τὸ ὄνομα «Χρηστός» ἐχρησιμοποιεῖτο εὐρέως ἐπὶ δούλων), ἐν συνδυασμῷ πρὸς τοὺς ἰουδαίους δηλοῖ, ὅτι κατὰ τὴν ἐποχὴν τοῦ Κλαυδίου ὁ Χριστιανισμὸς δὲν διεκρίνετο τοῦ Ἰουδαϊσμοῦ. Πλὴν ὅμως, γράφων ὁ Σουετώνιος περὶ τὸ 120 μ.Χ. ἐγνώριζεν, ὅτι ὁ Χριστιανισμὸς εἶχεν ἰδρυθῆ ὑπὸ τοῦ Χριστοῦ, τὸ ὄνομα τοῦ ὁποίου συνέχεε πρὸς τὸ εἰς δούλους διδόμενον, ὃν καὶ ἐθεώρει ὡς παρόντα ἐν Ρώμῃ καὶ ὑποκινούντα τὰς μεταξὺ τῶν ἰουδαίων ταραχάς⁶.

Αἱ δύο ἀνωτέρω πληροφορίες, τοῦ Δίωνος Κασσίου καὶ τοῦ Σουετωνίου, ἐπροβλημάτισαν τοὺς ἐρευνητὰς εἰς σημεῖον, ὥστε πολλοὶ διηρωτήθησαν μήπως ἀμφότεραι ἀναφέρονται εἰς τὸ αὐτὸ διάταγμα τοῦ Κλαυδίου, ὅπερ ὁ Δίων Κάσσιος προεχρονολόγησε τοῦ Σουετωνίου, ὅστις καίτοι δὲν χρονολογεῖ τοῦτο, ἐν τούτοις ἐκ τῶν συμφραζομένων καθίσταται ἐμφανές, ὅτι τοποθετεῖ τοῦτο εἰς μεταγενέστερον χρόνον τῆς βασιλείας τοῦ αὐτοκράτορος⁷. Ἡ δυσ-

4. Ὁρα Ἰωσήπου, Ἰουδ. Ἀρχ. XVIII, 3,5. Τακίτου, Annales II, 85,5. Σουετωνίου, Tiberius, XXXVI. Πρβλ. E. T. Merrill, «The Expulsion of Jews from Rome under Tiberius», ἐν Classical Philology 14 (1919) 365-372.

5. Ὁρα Divus Claudius, XXV, 4. «Iudaeos impulsore Chresto assidue tumultuantis Roma expulit». Πρβλ. H. J. Léon, The Jews of Ancient Rome, Philadelphia 1960, σ. 23 ἐξ. E. Bammel, «Judenverfolgung und Naherwartung, zur Eschatologie des 1 Th.», ἐν Zeitschrift für Theologie und Kirche 56 (1959) 294-315. F. F. Bruce, «Christianity under Claudius», ἐν Bulletin for the John Ryland's Library 44 (1962) 309-326.

6. Πρβλ. σχετικῶς ἐπὶ τοῦ θέματος E. M. Smallwood, The Jews under Roman Rule, Leiden 1976, σ. 211 ἐξ. R. O. Hoerber, «The Decree of Claudius in Acts 18:2», ἐν Concordia Theological Monthly 31 (1960) 690 ἐ. V. M. Scramuzza, The Emperor Claudius, Cambridge 1940, σ. 151. M. Borg, «A New Context for Romans 13», ἐν New Testament Studies 19 (1972-73) 212 ἐ. Γενικῶς πιστεύεται, ὅτι ὁ «Χρηστός» ἐν προκειμένῳ εἶναι ὁ Ἰησοῦς Χριστός.

7. Περὶ τῆς πρὸ τοῦ 1931 βιβλιογραφίας ἐπὶ τοῦ θέματος, βλ. W. Seston, «L'Empereur Claude et les Chrétiens», ἐν Revue de l'histoire des Philosophie Religieuse 11 (1931) 275-304. Περὶ τῆς μεταγενεστέρης βλ. G. Ogg, The Chronology

πιστία αὕτη ἔναντι τῆς πληροφορίας τοῦ Δίωνος Κασσίου, ὅστις ὡς εἶδομεν τοποθετεῖ τοὺς περιορισμοὺς ἐπὶ τῶν Ἰουδαίων κατὰ τὸ πρῶτον ἔτος τῆς βασιλείας τοῦ Κλαυδίου τῷ 41 μ.Χ., ἐνισχύθη καὶ ἐκ τῆς κατὰ τὸ αὐτὸ ἔτος ἐπιδειχθείσης φιλοἰουδαϊκῆς πολιτικῆς τοῦ αὐτοκράτορος, ὡς καὶ ἐκ τῶν στενῶν φιλικῶν αὐτοῦ δεσμῶν μετὰ τοῦ Ἡρώδου Ἀγρίππα Α', ὅστις εὐρισκόμενος ἐν Ρώμῃ κατὰ τὴν δολοφονίαν τοῦ προκατόχου τοῦ Κλαυδίου Γαίου Καλλιγούλα τὸν Ἰανουάριον τοῦ 41 μ.Χ., παρώθησε τὸν Κλαύδιον ν' ἀποδεχθῇ τὸ αὐτοκρατορικὸν ἀξίωμα. Οὕτως ἅμα τῇ ἀναρρήσει αὐτοῦ εἰς τὸν θρόνον ὁ Κλαύδιος ἐξέδωκε δύο διατάγματα. Διὰ τοῦ ἐνὸς διετάσσοντο οἱ ἐθνικοὶ καὶ οἱ Ἰουδαῖοι κάτοικοι τῆς Ἀλεξανδρείας ν' ἀπόσχωσι περαιτέρω διενέξεων καὶ συγκρούσεων καὶ ἐπεβεβαιούντο τὰ πατροπαράδοτα προνόμια τῶν Ἰουδαίων τῆς πόλεως⁸. Διὰ τοῦ ἐτέρου, ἐν ᾧ ρητῶς ἀναφέρεται ὅτι ἐξεδόθη τῇ παρακλήσει τοῦ Ἀγρίππα Α' καὶ τῶν σὺν αὐτῷ, τὰ προνόμια ταῦτα παρεχωροῦντο καὶ τοῖς ἐν πάσῃ τῇ ὑπὸ Ρωμαίοις ἡγεμονίᾳ Ἰουδαίοις⁹.

Ἄλλ' ἡ τοιαύτη φιλο-ἰουδαϊκὴ πολιτικὴ τοῦ Κλαυδίου δὲν ἦτο δυνατόν νὰ ἐμποδίσῃ αὐτόν, ὥπως μεριμνήσῃ διὰ τὴν τάξιν καὶ τὴν ἀσφάλειαν τῶν κατοίκων τῆς αὐτοκρατορίας καὶ ἰδίᾳ τῆς πρωτεύουσας. Ἐξ ἄλλου, ἐκ τοῦ Ἰωσήπου μαθητόμενος, ὅτι οἱ Ἰουδαῖοι προεβίβουν συνεχεῖς ταραχὰς ἢ καὶ στάσεις εἰς πάντα τὰ διαμερίσματα τῆς αὐτοκρατορίας, τοῦθ' ὅπερ δὲν ἦτο δυνατόν ν' ἀφήσῃ ἀδιάφορον τὴν ρωμαϊκὴν διοίκησιν. Ὑπὸ τὸ πρίσμα τοῦτο ἐξετάζομένη, ἡ πληροφορία τοῦ Δίωνος Κασσίου δὲν εἶναι δυνατόν νὰ τεθῇ ἐν ἀμφιβόλῳ¹⁰. Ἄλλως τε ἡ ἐν λόγῳ πληροφορία δὲν ὁμιλεῖ περὶ ἀπελάσεως τῶν Ἰουδαίων τῆς Ρώμης ἀλλὰ περὶ περιορισμῶν εἰς τὰς συνάξεις αὐτῶν, οἱ ὅποιοι προφανῶς κατέστησαν ἀναγκαῖοι ἐξ ἀφορμῆς ταραχῶν τινων ἐκ μέρους αὐτῶν. Ἐπεὶ δὲ ὅμως τὸ μέτρον τοῦτο δὲν ἀπέδωσε τὰ προσδοκώμενα ἀποτελέσματα, ἡ στάσις τοῦ αὐτοκράτορος ἔναντι αὐτῶν κατέστη ἀργότερον σκληρά, φθάσασα μέχρι καὶ τοῦ μέτρου τῆς ἀπελάσεως αὐτῶν ἐκ τῆς πόλεως. Οὕτω λοιπὸν αἱ πληροφορίες τοῦ Δίωνος Κασσίου καὶ τοῦ Σουετωνίου ἀναφέρονται εἰς δύο διάφορα περιστατικά, πολλῷ μᾶλλον καθόσω, ἢ μὲν πρώτη ὁμιλεῖ περὶ ἐπιβολῆς περιορισμῶν εἰς τὰς συνάξεις τῶν ἐν Ρώμῃ Ἰουδαίων, ἡ δὲ δεύτερα περὶ ἀπελάσεως αὐτῶν ἐκ τῆς πόλεως, ἐν μεταγενεστέρῳ χρόνῳ.

of the Life of Paul, London 1968, σ. 99-103. S. Benko, «The Edict of Claudius of A.D. 49 and the instigator Chrestus», ἐν Theologische Zeitschrift 25 (1969) 406-418. A. Momigliano, Claudius. The Emperor and his Achievement, Oxford 1934, σ. 20 ἐέ. H. Jannet, «Impulsore Chresto», ἐν Annuaire de l'Institut de Philologie et d'Histoire orientales et Slaves 2 (1934-35) 531-535 καὶ 4 (1936) 275-293. R. Jewett, A Chronology of Paul's Life, Philadelphia 1979, σ. 26 ἐέ., κλπ.

8. Τὸ διάταγμα τοῦτο παρατίθεται ὑπὸ τοῦ Ἰωσήπου, Ἰουδ. Ἀρχ. XIX, 5,2.

9. Ὅρα Ἰωσήπου, Ἰουδ. Ἀρχ. XIX, 5,3.

10. Πρβλ. A. Momigliano, μν. ἔργ. σ. 30 ἐ.

Ἀτυχῶς ὁ Σουετώνιος δὲν προσδιορίζει τὸν χρόνον τοῦ δευτέρου τοῦτου περιστατικοῦ. Οὐχ ἤττον, τοῦτο δὲν εἶναι δυνατόν νὰ ἔλαβε χώραν πρὸ τοῦ 49 μ.Χ. διότι, κατὰ τὴν μαρτυρίαν τοῦ Λουκᾶ ἐν Πρ. 18.2, ὅτε ὁ Παῦλος ἀφίχθη εἰς Κόρινθον συνήντησεν αὐτόθι τὸ ζεῦγος τῶν Ἰουδαίων Ἀκύλα καὶ Πρισκίλλης, οἵτινες εἶχον «προσφάτως» ἀφίχθῃ ἐξ Ἰταλίας «διὰ τὸ διατεταχέναι Κλαύδιον χωρίζεσθαι πάντας τοὺς Ἰουδαίους ἀπὸ τῆς Ρώμης». Ὁ ἀκριβὴς ὅμως χρόνος τοῦ γεγονότος δύναται νὰ προσδιορισθῇ ἐν συνδυασμῷ πρὸς τὸν χρόνον τῆς ἐνώπιον τοῦ Γαλλίωνος προσαγωγῆς τοῦ Παύλου ἐν Κορίνθῳ, ὅστις, ὡς θὰ ἴδωμεν εἰς τὰ ἐπόμενα, συνέπεσε πρὸς τὸ θέρος τοῦ 51 μ.Χ. Ἐὰν δὲ ληφθῇ ὑπ' ὄψιν, ὅτι μέχρι τῆς προσαγωγῆς αὐτοῦ, ὁ Παῦλος εἶχεν ἤδη διανύσει τὸ πλεῖστον τῆς δεκαοκταμήνου παραμονῆς αὐτοῦ ἐν Κορίνθῳ, συνάγεται ὅτι ἡ ἀπέλασις τῶν Ἰουδαίων ἐκ Ρώμης ἔλαβε χώραν τῷ 49 μ.Χ. Πράγματι, εἰς τὸ ἔτος τοῦτο τοποθετεῖ τὸ γεγονός καὶ ὁ Ὁρόσιος, λέγων ὅτι «κατὰ τὸ ἑνατον ἔτος αὐτοῦ, ὁ Κλαύδιος, ὡς ἀναφέρει ὁ Ἰώσηπος, ἐξεδίωξε τοὺς Ἰουδαίους ἐκ τῆς πόλεως»¹¹. Τὸ ἑνατον ἔτος τῆς βασιλείας τοῦ Κλαυδίου ἐκτείνεται ἀπὸ τῆς 25ης Ἰανουαρίου 49 μ.Χ. μέχρι τῆς 24ης Ἰανουαρίου 50 μ.Χ. Βεβαίως δυσκολίας καὶ προβλήματα ἐδημιούργησεν ἡ ἀναφορὰ τοῦ Ὁροσίου εἰς τὸν Ἰώσηπον, τὰ ὑπάρχοντα ἔργα τοῦ ὁποίου δὲν ἀναφέρουσι τὸ ἀνωτέρω γεγονός¹². Εἶναι ὅμως πιθανόν, ὅτι οὗτος εἶχεν εἰς τὴν διάθεσιν αὐτοῦ ἡ ἀπολεσθέν ἔργον τοῦ Ἰωσήπου ἢ ἕτερον καίμενον, ἐπίσης ἀπολεσθέν, μετὰ τῆς πληροφορίας ταύτης. Ἐν πάσῃ περιπτώσει, ὁ συνδυασμὸς τοῦ χρόνου τῆς εἰς Κόρινθον ἀφίξεως τοῦ Ἀκύλα καὶ τῆς Πρισκίλλης (καὶ τοῦ Παύλου) πρὸς τὸν χρόνον τῆς ἐνώπιον τοῦ Γαλλίωνος προσαγωγῆς τοῦ Παύλου, ἀναγκάζουσιν ἡμᾶς νὰ δεχθῶμεν ὡς ἀληθῆ τὴν πληροφορίαν τοῦ Ὁροσίου καὶ νὰ τοποθετήσωμεν τὸν χρόνον τῆς ἐκ Ρώμης ἀπελάσεως τῶν Ἰουδαίων ὑπὸ τοῦ Κλαυδίου τῷ 49 μ.Χ., τὸν δὲ χρόνον τῆς εἰς Κόρινθον ἀφίξεως τοῦ Παύλου ὀλίγους μῆνας ἀργότερον, ἤτοι τὰς ἀρχὰς τοῦ 50 μ.Χ.

γ'. Ἡ ἐνώπιον τοῦ Γαλλίωνος προσαγωγὴ τοῦ Παύλου ἐν Κορίνθῳ.

Κατὰ τὴν διάρκειαν τῆς εἰς Κόρινθον παραμονῆς τοῦ Παύλου, «Γαλ-

11. "Opus Historiarum VII, 6. Migne PL. 31, 1075. «Anno eiusdem nono expulsus per Claudium urbe Iudaeos Josephus refert». Τὸ ἔργον ἐξεδόθη ὑπὸ τοῦ C. Z a n g e m e i s t e r, ἐν Corpus Scriptorum Christianorum Latinorum, V., 1882, ὡς καὶ ὑπὸ τοῦ J. W. R a y m o n d, Seven Books of History Against the Pagans. The Apology of Paulus Orosius, New York 1936 (καίμενον καὶ ἀγγλικὴ μετάφρασις).

12. Ὁ A. H a r n a c k, Sitzungsberichte der preussischen Akademie der Wissenschaft zu Berlin, 37, 1912, σ. 675 ἐ., μάλιστα ὑπεστήριξεν, ὅτι ὁ Ὁρόσιος δὲν ἐχρησιμοποίησε τὸν Ἰώσηπον, ἀλλ' ἠρρύσθη τὰς πληροφορίας αὐτοῦ ἐκ τινος χρονικοῦ τοῦ Ἱερωνύμου.

λίωνος ἀνθυπάτου ὄντος τῆς Ἀχαΐας κατεπέστησαν ὁμοθυμαδὸν οἱ Ἰουδαῖοι τῷ Παύλῳ καὶ ἤγαγον αὐτὸν ἐπὶ τὸ βῆμα, λέγοντες ὅτι παρὰ τὸν νόμον ἀναπείθει οὗτος τοὺς ἀνθρώπους σέβεσθαι τὸν Θεόν» (Πρ. 18,12-17). Εἰς ποῖον συγκεκριμένον χρόνον τῆς ἀνθυπατείας τοῦ Γαλλίωνος ἔλαβε χώραν τὸ γεγονός τοῦτο δὲν ἀναφέρεται ρητῶς ἐν Πράξεσι. Οὐχ ἤττον, δύο τινὰ ὑποβοηθοῦσιν ἡμᾶς ἐν προκειμένῳ, διὰ τὸν προσδιορισμὸν τούτου. Τὸ πρῶτον εἶναι ἡ ἐν στ. 11 δῆλωσις τοῦ Λουκᾶ, ὅτι ὁ Παῦλος «ἐκάθισεν ἐν αὐτὸν καὶ μῆνας ἑξ διδάσκων ἐν αὐτοῖς τὸν λόγον τοῦ θεοῦ», ὡς καὶ ἡ μετὰ τὸ ἐπεισόδιον ἑτέρα δῆλωσις αὐτοῦ, ὅτι «ὁ Παῦλος ἔτι προσμείνας ἡμέρας ἱκανὰς τοῖς ἀδελφοῖς ἀποταξάμενος ἐξέπλει εἰς τὴν Συρίαν» (18,18). Δι' αὐτῶν ἀγομέθα εἰς τὸ συμπέρασμα, ὅτι ἡ ἐνώπιον τοῦ Γαλλίωνος προσαγωγή τοῦ Παύλου ἔλαβε χώραν περὶ τὸ τέλος τῆς ἐν Κορίνθῳ παραμονῆς αὐτοῦ¹³. Τὸ δεύτερον στοιχεῖον εἶναι, ὅτι ἐὰν ὁ Γαλλίων εἶχεν ἀφίχθεῖ εἰς Κόρινθον πρὸ τῆς ἐν αὐτῇ δεκαοκταμήνου παραμονῆς τοῦ Παύλου, οἱ Ἰουδαῖοι θὰ εἶχον ἐπιχειρήσει τοῦτο ἐνωρίτερον. Ὅτι δὲ ἔπραξαν τοῦτο κατὰ τὸ τέλος τῆς παραμονῆς αὐτοῦ δηλοῖ, ὅτι κατὰ τὸν χρόνον τοῦτον εἶχεν ἀφίχθῃ εἰς Κόρινθον ὁ Γαλλίων¹⁴. Οὕτω λοιπὸν καταλήγομεν εἰς τὸ συμπέρασμα, ὅτι ὁ Παῦλος προσήχθη ἐνώπιον τοῦ Γαλλίωνος ἅμα τῇ ἀφίξει τοῦ ἀνθυπάτου εἰς Κόρινθον¹⁵.

Τὰ χρονικὰ πλαίσια τῆς ἀνθυπατείας τοῦ Γαλλίωνος¹⁶ κατέστησαν

13. Ἐντεῦθεν δὲν δικαιολογεῖται ἡ γνώμη τῶν H. H. W e n d t, Die Apostelgeschichte, Göttingen 1913⁹, σ. 60 καὶ W. L a r f e l d, «Die delphische Gallionschrift und die paulinische Chronologie», ἐν Neue Kirchliche, Zeitschrift 34 (1923) 644, καθ' ἣν δὲν ὑπάρχουσι στοιχεῖα ἐν τῇ σχετικῇ διηγήσει τῶν Πράξεων, διὰ τὸν ἀκριβῆ προσδιορισμὸν τοῦ χρόνου τοῦ ἐπεισοδίου.

14. Πρβλ. E. H a e n c h e n, The Acts of the Apostles-A Commentary, Oxford 1971, σ. 67. Ἀντιθέτως δὲν δικαιολογεῖται ἡ ἄποψις τοῦ K. H a a c k e r, «Die Gallio-Episode und die paulinische Chronologie», ἐν Biblische Zeitschrift 16 (1972) 254 ἐξ., καθ' ἣν τὸ ἐπεισόδιον δυνατόν νά ἔλαβε χώραν καθ' ὅσονδήποτε στάδιον τῆς ἀνθυπατείας τοῦ Γαλλίωνος.

15. Πρβλ. K. L a k e, «The Proconsulship of Gallio», ἐν The Beginnings of Christianity, Part I. The Acts of the Apostles, ed. by F. J. Foakes Jackson-K. Lake, London 1933, τ. V., σ. 464 (εἰς τὸ ἐξῆς ὡς Beginnings). J. F i n e g a n, Handbook of Biblical Chronology, Princeton, N. J. 1964, σ. 319. W. R e e s, «Gallio the Proconsul of Achaia (Acts 18, 12-17)», ἐν Scripturae. The Quarterly of the Catholic Biblical Association 4 (1949-51) 11-20. B. S h c h w a n k, «Der sogenannte Brief an Gallio und die Datierung des 1 Thess.», ἐν Biblische Zeitschrift 15 (1971) 265-266, κλπ.

16. Περὶ τῶν προσπαθειῶν προσδιορισμοῦ τῶν χρονικῶν τούτων πλαισίων κατὰ τὸν παρελθόντα αἰῶνα, πρὸ τῆς ἀνακαλύψεως ἐν Δελφοῖς τῆς ἐπιγραφῆς τοῦ Κλαυδίου, βλ. K. G. W i e s e l e r, Chronologie des apostolischen Zeitalters, Göttingen 1848, σ. 119 ἐξ. A. D e i s s m a n n, Paul. A Study in Social and Religious History, London 1926, σ. 264. W. R e e s, ἐνθ' ἄνωτ. 16.

Γαλλίων
1.07.51

γνωστά μετά την ἐν Δελφοῖς ἀνακάλυψιν ἐπιγραφῆς τινος τοῦ αὐτοκράτορος Κλαυδίου, ἐν ᾗ μνημονεύεται ὁ φίλος αὐτοῦ Λεύκιος Ἰούνιος Γαλλίων, ἀνθύπατος τῆς Ἀχαΐας¹⁷. Ἡ ἐπικρατοῦσα γνώμη συνίσταται εἰς τό, ὅτι ἡ ἐπιγραφή αὕτη ἐγγράφη μεταξὺ τῶν ἀρχῶν τοῦ 52 μ.Χ. καὶ τῆς 1ης Αὐγούστου τοῦ αὐτοῦ ἔτους¹⁸, ὥς χρόνος δὲ τῆς ὑπὸ τοῦ Γαλλίωνος ἀναλήψεως τῶν καθηκόντων αὐτοῦ ἐν Κορίνθῳ προσδιορίζεται ἡ 1η Ἰουλίου τοῦ 51 μ.Χ. Τοῦτο συνάγεται ἐκ τοῦ γεγονότος, ὅτι ἡ μὲν διάρκεια τοῦ ἀνθυπατικοῦ ἀξιωματος ἦτο ἑτησία, ὁ δὲ χρόνος τῆς ἀναλήψεως τῶν καθηκόντων ὑπὸ τῶν ἀνθυπάτων τῶν συγκλητικῶν ἐπαρχιῶν ἦτο ἡ 1η Ἰουλίου ἐκάστου ἔτους¹⁹.

Συγκεφαλαιοῦντες, τ' ἀνωτέρω παρατηροῦμεν, ὅτι ὁ Παῦλος ἤρξατο τῆς δευτέρας ἀποστολικῆς αὐτοῦ περιοδείας κατὰ τὰς ἀρχάς τοῦ 49 μ.Χ. ἐξ Ἀντιοχείας, ἐν δέ, περίπου, ἔτος ἀργότερον, ἦτοι ἀρχάς τοῦ 50 μ.Χ., ἀφίχθη εἰς Κόρινθον, ἔνθα μετὰ δεκαοκτάμηνον παραμονὴν προσήχθη βιαίως ὑπὸ τῶν Ἰουδαίων ἐνώπιον τοῦ Γαλλίωνος, κατ' Ἰούλιον τοῦ 51 μ.Χ.²⁰. Ὁ χρόνος οὗτος

17. Περὶ τῆς ἀνακλύψεως, τοῦ κειμένου καὶ τῆς ἀποκαταστάσεως τῆς ἐπιγραφῆς, ὅρα Α. Deissmann, ἐμν. ἔργ. 261 ἐξ. K. Lake, ἐν Beginnings, V, σ. 460 ἐ.

18. Ὅρα Α. Deissmann, μν. ἔργ. σ. 281. K. Lake, ἐν Beginnings, V, σ. 460 ἐξ. E. Haenchen, Acts, σ. 66. G. Ogg, Chronology, σ. 110. J. H. Oliver, «The Epistle of Claudius which mentions the Proconsul Junius Gallio», ἐν Hesperia 40 (1971) 239 ἐξ. R. Jewett, Chronology, σ. 39.

19. Δίωνος Κασσίου, Historia, LVII, 14,5. Πρβλ. T. Mommsen, Römisches Staatsrecht, Graz 1952², τ. 2, σ. 256. Α. Deissmann, Paul σ. 279. E. Haenchen, μν. ἔργ. J. J. Gunther, Paul: Messenger and Exile: A Study in the Chronology of his life and Letters, Valley Forge 1972, σ. 172. E. Groag, Die römischen Reichsbeamten von Achaia bis auf Diocletian, Vienna 1939, σ. 32-35, κλπ.

20. Ἐκ τῶν ἡμετέρων, τὰ χρονικά ταῦτα πλαίσια δέχεται ὁ Ἐ. Ἀντωνιάδης, Ὁ Ἀπόστολος Παῦλος ἐν Ἀθήναις, Ἀθῆναι 1920, σ. 22 ἐξ., ἐνφ ὁ Σ. Χ. Ἀγουρίδης, ἐν μὲν τῷ σχετικῷ λήμματι ἐν τῇ Θρησκευτικῇ καὶ Ἠθικῇ Ἐγκυκλοπαίδειᾳ, τ. 10 (1960), στ. 187, δέχεται ὥς χρόνον παραμονῆς τοῦ Παύλου ἐν Κορίνθῳ τὸ 50-51 μ.Χ., ἐν δὲ τῇ Εἰσαγωγῇ εἰς τὴν Καινὴν Διαθήκην, Ἀθῆναι 1971, τὸ 51-52 μ.Χ. Ἀντιθέτως, ὁ Ν. Μ. Δαμαλάς, Ἑρμηνεῖα εἰς τὴν Καινὴν Διαθήκην, Τόμος Α'. Περιέχων τὴν Εἰσαγωγὴν εἰς τὴν ἑρμηνεῖαν ταύτην, Ἐν Ἀθήναις 1876, σ. 350, δέχεται ὅτι ὁ Παῦλος ἀφίχθη εἰς Κόρινθον κατὰ τὰ μέσα τοῦ 52 μ.Χ., προσήχθη ἐνώπιον τοῦ Γαλλίωνος τὸ 54 μ.Χ. καὶ ἀνεχώρησεν ἐκείθεν κατὰ τὰ μέσα τοῦ αὐτοῦ ἔτους. Ὁ Β. Ἀντωνιάδης, Ἐγχειρίδιον Εἰσαγωγῆς εἰς τὰς Ἀγίας Γραφάς. Τόμος Β: Εἰσαγωγὴ εἰς τὴν Καινὴν Διαθήκην, Ἀθῆναι 1937, σ. 60, δέχεται ὅτι τὰ ἀνωτέρω γεγονότα ἔλαβον χώραν μεταξὺ τῶν ἐτῶν 52-54 μ.Χ. Ὁ Β. Χ. Ἰωαννίδης, Εἰσαγωγὴ εἰς τὴν Καινὴν Διαθήκην, Ἀθῆναι 1960, σ. 220 ἐ, δέχεται ὅτι ὁ Παῦλος ἀφίχθη εἰς Κόρινθον τὰ μέσα τοῦ 50 μ.Χ., προσαρχθεὶς ἐνώπιον τοῦ Γαλλίωνος τὸ 52 μ.Χ., εὐθὺς μετὰ τὴν ὑπὸ τοῦτου ἀνάληψιν τῶν καθηκόντων αὐτοῦ. Ὁ Π. Ν. Τρεμπέλας, Ὑπόμνημα εἰς τὰς Ἐπιστολάς τῆς Καινῆς Διαθήκης, τ. Α'. Ἀθῆναι 1956², σ. 231-232, δέχεται ὥς ἔναρξιν τῆς β' ἀποστολικῆς περιοδείας τὸν Σεπτέμβριον τοῦ 49 μ.Χ., τὴν ἀφίξιν τοῦ Παύλου εἰς Κόρινθον τὸ φθινόπωρον τοῦ 50 καὶ τὴν ἀναχώρησιν αὐτοῦ ἐξ αὐτῆς τὴν ἀνοιξιν τοῦ 52 μ.Χ.

εἶναι ἀρκετὸς διὰ τὴν κάλυψιν τῆς περιοδείας αὐτοῦ ἀνὰ τὴν Μ. Ἀσίαν καὶ τὴν Μακεδονίαν, μέχρις Ἀχαΐας. Μετὰ τὸ ἐπεισόδιον τοῦτο, «ἐτι προσμεῖνας ἡμέρας ἱκανὰς τοῖς ἀδελφοῖς»²¹, προφανῶς μετὰ τὴν συμπλήρωσιν τοῦ δεκαοκταμήνου, ἤτοι κατὰ τὸ φθινόπωρον τοῦ 51 μ.Χ., οὗτος κατηυθύνθη δι' Ἐφέσου, Καισαρείας καὶ Ἱεροσολύμων (4η ἀνάβασις) εἰς Ἀντιόχειαν, ληξάσας τοιοῦτοτρόπως τῆς δευτέρας ἀποστολικῆς αὐτοῦ περιοδείας (Πρ. 18,18-22), κατὰ τὰς ἀρχὰς τοῦ 52 μ.Χ.

4 Θεσ.

Ἐκ Κορίνθου, κατὰ τὴν β' ἀποστολικὴν αὐτοῦ περιοδείαν, ὁ Παῦλος ἔγραψεν ἀμοτέρως τὰς πρὸς Θεσσαλονικεῖς ἐπιστολάς αὐτοῦ. Ὡς πρὸς τὴν Α' πρὸς Θεσσαλονικεῖς εἰδικώτερον παρατηροῦμεν, ὅτι κατὰ τὸ Α' Θεσ. 3,6, οὗτος γράφει εὐθὺς μετὰ τὴν ἐκ Θεσσαλονίκης ἐπιστροφὴν τοῦ Τιμοθέου, εἰς ἣν εἶχεν ἀποστείλει αὐτὸν ὅτε εὗρίσκετο ἐν Ἀθήναις (3,1 ἐ.). Συμφώνως Πρ. 18,5, οἱ Τιμόθεος καὶ Σίλας συνήντησαν τὸν Παῦλον εἰς Κόρινθον. Ἐπειδὴ δὲ οὗτοι μνημονεύονται μετὰ τοῦ Παύλου ἐν τῷ πρωτοκόλλῳ τῆς ἐπιστολῆς (1,1) ἔπεται, ὅτι αὕτη ἐγγραφή ἐκ Κορίνθου, κατὰ τὰς ἀρχὰς τῆς ἐν αὐτῇ παραμονῆς αὐτῶν. Αἱ Πράξεις βεβαίως παραλείπουν τὴν ἀποστολὴν τοῦ Τιμοθέου ἐξ Ἀθηνῶν εἰς Θεσσαλονίκην. Κατ' αὐτάς, ὁ Τιμόθεος καὶ ὁ Σίλας παρέμειναν εἰς Βέροϊαν, μετὰ τὴν ἐκεῖθεν ἐσπευσμένην φυγάδευσιν τοῦ Παύλου, λαβόντες ἐντολήν, ὥπως «ὡς τάχιστα» συναντήσωσιν αὐτὸν εἰς Ἀθήνας (Πρ. 17,14-15). Προφανῶς λοιπὸν τοῦτο ἐγένετο ὑπὸ μόνου τοῦ Τιμοθέου, τοῦ Σίλα παραμείναντος, ἄγνωστον διατί, εἰς Βέροϊαν. Ἐξ Ἀθηνῶν ὅμως ὁ Τιμόθεος ἀπεστάλη εἰς Θεσσαλονίκην, μετὰ τὰς δυσαρέστους εἰδήσεις, ὅς ἐκόμισεν εἰς τὸν Ἀπόστολον, περὶ τῆς Ἐκκλησίας ταύτης (Α' Θεσ. 4,3-8· 13-17. 5,12-15), κατὰ τὴν ἀναχώρησίν του δὲ ἐκ ταύτης συνηντήθη μετὰ τοῦ Σίλα, ὁπότε ἀμφότεροι ἐπέστρεψαν εἰς Κόρινθον, ἐνθα εἶχεν ἀφικθῇ ὁ Παῦλος ἐν τῷ μεταξύ. Οὕτως ἡ ἐπιστολὴ αὕτη ἐγγραφή ἐκ τῆς πόλεως ταύτης τὰς ἀρχὰς τοῦ 50 μ.Χ.²²

Ὡς πρὸς τὴν Β' πρὸς Θεσσαλονικεῖς ἐξ ἄλλου, παρατηροῦμεν, ὅτι καὶ αὕτη ἐγγραφή ἐκ Κορίνθου ὀλίγον μετὰ τὴν συγγραφὴν τῆς Α' πρὸς Θεσσαλονικεῖς, παρόντων καὶ τῶν Σιλουανοῦ καὶ Τιμοθέου (1,1). Ἐνισχυτικὰ τῆς γνησιότητος τῆς ἐπιστολῆς τυγχάνουσι κυρίως ὁ ἰδιόχειρος

21. Ὁρθῶς δὲ J. A. T. Robinson, Redating the New Testament, London 1977, σ. 42, παρατηρεῖ ὅτι αἱ «ἱκαναὶ ἡμέραι» δὲν δύνανται νὰ ὑπολογισθῶσιν εἰς μῆνας, ὡς θέλουσι π.χ. οἱ W. M. Ramsay, St. Paul the Traveller and the Roman Citizen, London 1930, σ. XXXIII ἐ. καὶ F. F. Bruce, New Testament History, New York 1972, σ. 318.

22. Ἡ θέσις αὕτη γίνεται γενικῶς ἀποδεκτὴ σήμερον, παρὰ τὰς προβαλλομένας ἐλαχίστας ἐπιφυλάξεις. Ὅρα σχετικῶς W. G. Kümmel, Introduction to the New Testament, Nashville-New York 1966, σ. 182 ἐξ. E. Best, I and II Thessalonians, London 1972, σ. 7-13. J. A. T. Robinson, Μν. ἔργ. σ. 53.

ἀσπασμὸς τοῦ Παύλου ἐν 3,17 καὶ ἡ μνεία τοῦ ναοῦ τῶν Ἱεροσολύμων ἐν 2,4, τοῦθ' ὅπερ δηλοῖ, ὅτι αὕτη ἐγγράφη πρὸ τῆς καταστροφῆς αὐτοῦ τῷ 70 μ.Χ. ὑπὸ τοῦ Τίτου²³. Οὕτω δυνάμεθα νὰ εἰπωμεν, ὅτι ἡ παροῦσα ἐπιστολὴ ἐγγράφη περὶ τὸ τέλος τοῦ 50 ἢ τὰς ἀρχὰς τοῦ 51 μ.Χ.

2. Ἡ Τρίτη Ἀποστολικὴ Περιοδεία.

α'. Ἀπὸ Ἀντιοχείας μέχρι πέρατος τῆς τριετοῦς παραμονῆς αὐτοῦ ἐν Ἐφέσῳ.

Ἡ κατὰ τὰς ἀρχὰς τοῦ 52 μ.Χ. τετάρτη ἀνάβασις τοῦ Παύλου εἰς Ἱεροσόλυμα διήρκεσεν ἐπ' ὀλίγας ἡμέρας, μόνον (Πρ. 18,22· «ἀναβὰς καὶ ἀσπασάμενος τὴν ἐκκλησίαν»)¹. Ἀντιθέτως, μακροτέρως διαρκείας ἦτο ἡ παραμονὴ τούτου εἰς Ἀντιόχειαν, εἰς ἣν εὐθὺς ἀμέσως «κατέβη», ἣν καὶ θὰ

23. Ὅρα τὰς κατὰ τῆς γνησιότητος τῆς ἐπιστολῆς ἀπόψεις ἐν W. G. K ü m m e l, Μν. ἔργ. σ. 185-190. E. B e s t, Μν. ἔργ. σ. 37-59. A. W i k e n h a u s e r, New Testament Introduction, New York 1963, σ. 368 ἐξ. B. R i g a u x, Les Épitres aux Thessaloniens, Paris 1956, σ. 121-152. W. N e i l, The Epistles of Paul to the Thessalonians, London 1950, σ. XIX-XXVI. B. X. Ἰωαννίδου, Εἰσαγωγή, σ. 302 ἐξ. κλπ.

1. Ὑπενθυμίζομεν, ὅτι κατὰ τὸν J. K n o x καὶ τινες ἄλλους, ἡ ἐν Πρ. 18,22 ἀνάβασις ὀφείλετο εἰς τὴν συμμετοχὴν τοῦ Παύλου εἰς τὰς ἐργασίας τῆς Ἀποστολικῆς Συνόδου. Ὅρα σχετικῶς X. Σ. Βούλγαρη, Χρονολογία, Α'. Ἐξ ἄλλου, ὅτι ἐνταῦθα ὑπονοεῖται ὄντως ἀνάβασις τοῦ Παύλου εἰς Ἱεροσόλυμα, δέχονται οἱ R. B. R a c k h a m, The Acts of the Apostles, London 1906³, σ. 334. E. P r e u s c h e n, Die Apostelgeschichte, Tübingen 1912, σ. 114. W. L. K n o x, St. Paul and the Church of Jerusalem, Cambridge 1925, σ. 289. P. H. M e n o u d, (Le Plan des Actes des Apôtres), ἐν New Testament Studies 1 (1954-55) 44-51. G. B. C a i r d, The Apostolic Age, London 1955, σ. 202. F. F. B r u c e, Commentary on the Book of Acts. The English Text with Introduction, Exposition and Notes, Grand Rapids-Michigan 1955, σ. 379. H. W. B e y e r, Die Apostelgeschichte, Göttingen 1958, σ. 113. H. L. R a m s a y, The Place of Galatians in the Career of Paul, Ann Arbor-Michigan 1960, σ. 255-256. G. S t a h l i n, Die Apostelgeschichte, Göttingen 1962, σ. 248, κ.ά. Ὡς πιθανὴν δέχονται ταύτην οἱ H. H. W e n d t, Die Apostelgeschichte, Göttingen 1913, σ. 269. F. J. F o a k e s - J a c k s o n, The Acts of the Apostles, London 1931, σ. 172. M. D i b e l i u s, Studies in the Acts of the Apostles, London 1956, σ. 197. C. S. C. W i l l i a m s, A Commentary on the Acts of the Apostles, London 1957, σ. 214. A. W. F. B l u n t, The Acts of the Apostles in the Revised Version, Oxford 1923, σ. 221, κ.ά. Τοῦναντίον, ἀπορρίπτουσι ταύτην οἱ B. H. S t r e e t e r, «The Primitive Text of Acts», ἐν Journal of Theological Studies 34 (1933) 237 καὶ K. L a k e - H. J. C a d b u r y, ἐν The Beginnings of Christianity, IV, σ. 230

πρέπει νά ὑπολογίσωμεν εἰς μῆνας, κατὰ τὸ προηγούμενον Πρ. 15,30-35. Ἄλλως τε καὶ ἐνταῦθα ὁ Λουκᾶς χρησιμοποιεῖ τὴν αὐτὴν ἔκφρασιν, ἣν ἐν Πρ. 15,33 ἐχρησιμοποίησε περὶ τῶν συνοδευσάντων τοὺς Βαρνάβαν καὶ Παῦλον ἐξ Ἱεροσολύμων εἰς Ἀντιόχειαν, μετὰ τὴν Σύνοδον, Ἰούδα καὶ Σίλα². Οὕτω λοιπὸν ἡ ἑναρξίς τῆς γ' ἀποστολικῆς περιοδείας αὐτοῦ θὰ πρέπει νά τοποθετηθῇ εἰς τὰς ἀρχὰς τοῦ θέρους τοῦ 52 μ.Χ.³.

Ἐξ Ἀντιοχείας ὁ Παῦλος κατηυθύνθη εἰς «τὴν Γαλατικὴν χώραν καὶ Φρυγίαν, ἐπιστηρίζων πάντας τοὺς μαθητάς» (Πρ. 18,23)⁴. Οὗτος δηλαδὴ ἠκολούθησεν ἀντίθετον πορείαν ἐκείνης, ἣν εἶχεν ἀκολουθήσει ἐν προκειμένῳ κατὰ τὴν β' ἀποστολικὴν περιοδείαν (Πρ. 16,6). Μετὰ τὴν ἐπίσκεψιν τῶν περιοχῶν τούτων, οὗτος κατήντησεν εἰς Ἔφεσον, διελθὼν, κατὰ τὴν μαρτυρίαν τοῦ Λουκᾶ, «τὰ ἀνωτερικὰ μέρη» (Πρ. 19,1). Διὰ τῆς ἐκφράσεως ταύτης θὰ πρέπει ἀσφαλῶς νά ἐννοήσωμεν τὴν περιοχὴν τῆς Βιθυνίας - Πόντου, τὴν ὁποίαν δὲν ἤδυνήθη νά ἐπισκεφθῇ κατὰ τὴν δευτέραν περιοδείαν, διότι «οὐκ εἶασεν αὐτοὺς τὸ πνεῦμα Ἰησοῦ» (Πρ. 16,7)⁵. Ἡ μαρτυρία αὕτη τυγχάνει, καθ' ἡμᾶς, ἀποφασιστικῆς σπουδαιότητος διὰ τὸν γεωγραφικὸν προσδιορισμὸν τῆς Γαλατίας, πρὸς τὰς ἐκκλησίας τῆς ὁποίας ἐστάλη ἡ πρὸς Γαλάτας ἐπιστολή. Εἶναι προφανές, ὅτι ἐνταῦθα δὲν πρόκειται περὶ τῆς νοτίου, ἀλλὰ περὶ τῆς βορείου Γαλατίας, τῆς συνορευούσης πρὸς τὰς περιοχὰς τοῦ

2. Ὅρα ἀνωτέρω 1, ὑποσ. 2.

3. Ἐδραζόμενος ἐπὶ τοῦ Γαλ. 4,13, ὁ G. O g g, Chronology, σ. 132-134, ἰσχυρίζεται ὅτι καθ' ὅλον τὸ 52 μ.Χ. ὁ Παῦλος ἦτο ἀσθενὴς ἐν Ἀντιοχείᾳ, ἀναχωρήσας διὰ τὴν τρίτην ἀποστολικὴν αὐτοῦ περιοδείαν κατ' Ἰούνιον τοῦ 53 μ.Χ. Ἄλλ' ἡ ἀσθένεια, περὶ ἧς τὸ χωρίον τοῦτο ὁμιλεῖ καὶ ἡ ὁποία παρέτεινε τὴν παραμονὴν τοῦ Παύλου ἐν Γαλατίᾳ, δὲν ἐξεδηλώθη ἐν Ἀντιοχείᾳ οὔτε κατὰ τὸ διάστημα τοῦτο, ἀλλὰ κατὰ τὴν πρώτην περιοδείαν αὐτοῦ ἐν Γαλατίᾳ (Πρ. 16,6), ἣν καὶ ἐκφράζει ὁ χρονικὸς προσδιορισμὸς «τὸ πρότερον».

4. Εἶναι χαρακτηριστικόν, ὅτι ἡ Γαλατία καὶ ἡ Φρυγία ἀντιπροσωπεύουσιν ἐνταῦθα δύο διαφόρους περιοχάς, τοῦθ' ὅπερ δηλοῖ, ὅτι διὰ τῆς Γαλατίας δὲν νοεῖται ἡ ρωμαϊκὴ ἐπαρχία τῆς Γαλατίας, εἰς ἣν περιλαμβάνοντο τότε, ἐκτὸς τῶν ἄλλων καὶ τὰ ΝΑ τμήματα τῆς τε Φρυγίας καὶ τῆς Πισιδίας, ἀλλ' ἡ περὶ τὴν Ἀγκυραν χώραν τῶν Γαλατῶν (Πρβλ. Εὐσέβιου, Ἑκκλ. Ἱστ. Ε', 16,4. ΒΕΠΕΣ 19, 332), τ.έ. ἡ βόρειος Γαλατία. Τοῦτο ἐπιβεβαιοῦται καὶ ἐκ τῆς ἐν Γαλ. 3,1 προσφωνήσεως τῶν παραληπτῶν ὑπὸ τοῦ Παύλου «ὦ ἀνόητοι Γαλάται», δι' ἧς ἀσφαλῶς δηλοῦται ἡ φυλετικὴ καταγωγὴ αὐτῶν. Ὅρα ἐνδελεχῶς Μ. Α. Σιῶτου, Προλεγόμενα εἰς τὸν ἐρμηνεῖαν τῆς πρὸς Γαλάτας Ἐπιστολῆς τοῦ Ἀποστόλου Παύλου, Ἀθῆναι 1972, σ. 67-83.

5. Ἀντιθέτως, οἱ πλεῖστοι τῶν ἐρευνητῶν νοοῦσι διὰ τῆς ἐκφράσεως ταύτης τὰς περιοχὰς τῆς Φρυγίας καὶ Γαλατίας. Πρβλ. π.χ. H. H. W e n d t, Die Apostelgeschichte, Göttingen 1913, σ. 272. E. P r e u s c h e n, Die Apostelgeschichte, Tübingen 1913, σ. 114. A. L o i s y, Les Actes des Apôtres, Paris 1920, σ. 717. T. Z a h n, Die Apostelgeschichte des Lucas, Leipzig-Erlangen, II, 1921, σ. 672 ἐ. O. B a u e r n f e i n d, Die Apostelgeschichte, Leipzig 1939, σ. 227. F. F. B r u c e, The Acts of the Apostles, Grand Rapids-Michigan 1960², σ. 353. E. H a e n c h e n, Acts, σ. 552, κλπ.

Πόντου καὶ τῆς Βιθυνίας. Ἡ ἐπίσκεψις αὕτη ἦτο ἡ δευτέρα τοῦ Παύλου ἐν Γαλατίᾳ (Πρβλ. Πρ. 16,6 καὶ Γαλ. 4,13 ἀπρότερον), πόσον δὲ διήρκεσεν αὕτη δὲν εἶναι γνωστόν. Ἐὰν ὅμως ληφθῶσιν ὑπ' ὄψιν οἱ λόγοι οἱ ὑπαγορευόμενοι ταύτην καὶ οἱ ὅποιοι δὲν εἶναι δυνατόν νὰ ἦσαν ἄσχετοι πρὸς τὴν σοβοῦσαν κρίσιν ἐν ταῖς ἐκκλησίαις τῆς περιοχῆς, ἐξ ἀφορμῆς τῆς ἐπιδρομῆς τῶν ἀπαρεισάκτων ψευδαδελφῶν» (Γαλ. 2,4), θὰ πρέπει νὰ δεχθῶμεν, ὅτι αὕτη διήρκεσεν ἐπὶ μερικοὺς μῆνας, μεθ' ὃ ὁ Παῦλος, περιελθὼν καὶ τὴν Φρυγίαν, καὶ δὴ «τὰ ἀνωτερικά», τὰ βόρεια δηλαδή, ταύτης μέρη, τὰ συνορεύοντα πρὸς τὴν Βιθυνίαν, ἦλθεν εἰς Ἑφέσον περὶ τὸ ἔτος τοῦ 53 μ.Χ.

Ἐν Ἑφέσῳ ὁ Παῦλος κατ' ἀρχὰς «ἐπαρρησιάζετο ἐπὶ μῆνας τρεῖς» εἰς τὴν συναγωγὴν καὶ ἐν συνεχείᾳ, μετὰ τὴν ἀντίδρασιν τῶν αὐτόθι Ἰουδαίων, ἐγκατεστάθη εἰς τὴν σχολὴν Τυράννου τινος, ἐνθα καὶ ἐδίδασκε καθημερινῶς ἐπὶ δύο ἔτη (Πρ. 19,8-10), τ.ἔ. μέχρι τὴν ἀνοιξίν τοῦ 55 μ.Χ. Συμφώνως πρὸς τὴν διήγησιν τῶν Πράξεων πάντοτε, μετ' ὀλίγον χρόνον ὁ Παῦλος ἐξεδήλωσε τὴν πρόθεσιν αὐτοῦ νὰ ἐπισκεφθῇ τὴν Μακεδονίαν καὶ Ἀχαίαν καὶ ἐκεῖθεν νὰ μεταβῇ εἰς Ἱεροσόλυμα καὶ ἐν συνεχείᾳ εἰς Ῥώμην. Ἀγνωστον ὅμως διὰ ποῖον λόγον, οὗτος ἐματαίωσε τὴν ἀναχώρησιν αὐτοῦ καὶ ἀπέστειλεν εἰς Μακεδονίαν τοὺς συνεργάτας αὐτοῦ Τιμόθεον καὶ Ἑραστον, ἐνῶ ὁ ἴδιος «ἐπέσχεν χρόνον εἰς τὴν Ἀσίαν» (Πρ. 19,21-22). Ὡς θὰ ἴδωμεν κατωτέρω, ἡ ἀναβολὴ τῆς ἀναχώρησεως αὐτοῦ ἐσχετίζετο πρὸς τὰς ἐξελίξεις τῶν ἐν Γαλατίᾳ γεγονότων. Πάντως, ἡ ἀποστολὴ τῶν δύο ὡς ἄνω συνεργατῶν αὐτοῦ εἰς Μακεδονίαν ἐγένετο μετὰ τὴν συμπλήρωσιν διετίας ἐν Ἑφέσῳ (Πρβλ. 19,21· «ὡς δὲ ἐπληρώθη ταῦτα»)⁶, ἥτοι ὅτε οὗτος διήνυε τὸ τρίτον ἔτος τῆς αὐτοῦ παραμονῆς αὐτοῦ. Ὀλίγον κατόπιν («κατὰ τὸν καιρὸν ἐκεῖνον», στ. 23), ἐξέσπασαν αἱ εἰς βάρος τοῦ Παύλου ταραχαὶ ἐκ μέρους τῆς συντεχνίας τῶν ἀργυροκόπων (Πρ. 19,23-40), αἵτινες πρέπει νὰ ἔλαβον χώραν περὶ τὸ τέλος τῆς ἐν Ἑφέσῳ παραμονῆς αὐτοῦ, διότι «μετὰ τὸ παύσασθαι τὸν θόρυβον μεταπεμψάμενος ὁ Παῦλος τοὺς μαθητάς καὶ παρακαλέσας, ἀσπασάμενος ἐξῆλθεν πορεύεσθαι εἰς Μακεδονίαν» (Πρ. 20,1), ἥτοι κατὰ τὸ ἔτος τοῦ 56 μ.Χ., ὅτε καὶ συνεπληρώθη τριετία ἀπὸ τῆς ἐγκαταστάσεως αὐτοῦ ἐν τῇ πόλει συμφώνως πρὸς τὴν ἰδίαν αὐτοῦ δήλωσιν ἐνώπιον τῶν ἐν Μιλήτῳ συγκεντρωθέντων πρεσβυτέρων τῆς Ἑφέσου (Πρ. 20,31).

Ὡς δύναται τις ν' ἀντιληφθῇ, ἡ ἐν Πράξεσι περιγραφὴ τῆς ἐν Ἑφέσῳ τριετοῦς παραμονῆς τοῦ Παύλου εἶναι ἄκρως συνοπτικὴ, παραλείπουσα σημαντικὰ γεγονότα, περὶ ὧν λαμβάνομεν γνῶσιν ἐκ τῶν ἐπιστολῶν. Τὰ γεγονότα ταῦτα ἐσχετίζοντο πρὸς τὰς κρίσεις, αἵτινες ἐξεδηλώθησαν καὶ ἐκορυφώθησαν κατὰ τὸ διάστημα τοῦτο ἐν ταῖς ἐκκλησίαις τῆς Γαλατίας καὶ τῆς

6. Ἐσφαλμένως ὁ E. Haenchen, μν. ἔργ. σ. 559, 569, συνοπολογίζει εἰς τὴν διετίαν τοῦ 19,10 τοὺς τρεῖς μῆνας τοῦ 19,8 καὶ τὸν χρόνον τοῦ 19,22.

Κορίνθου και ἐξ αἰτίας τῶν ὁποίων, προφανῶς, ἠναγκάσθη ὁ Παῦλος νὰ παραμείνῃ αὐτόθι ἐπὶ μακρόν, διότι ἐξ Ἑφέσου ἡδύνατο νὰ ἐπικοινωνῇ εὐχερῶς καὶ μετὰ τῶν δύο περιοχῶν.

Τὰς εἰδήσεις περὶ ἀμφοτέρων τῶν κρίσεων ἔλαβεν ὁ Παῦλος ἐν Ἑφέσῳ σχεδὸν ταυτοχρόνως, καὶ δὴ εὐθὺς μετὰ τὴν αὐτόθι ἀφίξιν αὐτοῦ. Ἐπειδὴ ὅμως προκύπτει ἐνταῦθα, ἐκτὸς τῶν ἄλλων γεγονότων καὶ ἐνεργειῶν τοῦ Παύλου, καὶ θέμα χρόνου συγγραφῆς τῶν ἀντιστοίχων ἐπιστολῶν, ἀρχόμεθα τῆς ἐξετάσεως τῶν ἐν Γαλατίᾳ γεγονότων πρῶτον, δεδομένου ὅτι ἐκεῖ ἡ κρίσις ἐσώβει ἀπὸ μακροῦ.

Καίτοι δεχόμεθα ἀνεπιφυλάκτως, ὅτι ἡ περὶ ἧς ὁ λόγος περιοχὴ εἶναι ἡ περὶ τὴν Ἀγκυραν βόρειος Γαλατία⁷, ἐν τούτοις ὁ γεωγραφικὸς καθορισμὸς τῶν παραληπτῶν δὲν τυγχάνει ἀποφασιστικῆς σπουδαιότητος διὰ τὸν καθορισμὸν τοῦ χρόνου τῆς συγγραφῆς τῆς ἐπιστολῆς, ἐκτὸς ἐὰν δεχθῇ τις βεβαίως τὴν συγγραφὴν ταύτης πρὸ τῆς Ἀποστολικῆς Συνόδου τῷ 48 μ.Χ. Οὐχ ἦτον, ἐφ' ὅσον ἐδέχθημεν προηγουμένως⁸, ὅτι ἡ ἐν Γαλ. 2,1-10 μνημονευομένη ἀνάβασις τοῦ Παύλου εἰς Ἱεροσόλυμα ἀντιστοιχεῖ εἰς τὴν ἐν Πρ. 15 τοιαύτην, καθ' ἣν συνεκλήθη καὶ ἡ Ἀποστολικὴ Σύνοδος, ἡ πρὸς Γαλάτας ἐπιστολὴ δὲν εἶναι δυνατόν νὰ ἐγράφη πρὸ ταύτης. Τὴν περιοχὴν τῆς Γαλατίας ἐπεσκέφθη ὁ Παῦλος δὶς, ἥτοι κατὰ τὴν δευτέραν (Πρ. 16,6) καὶ τὴν τρίτην (Πρ. 18,23) ἀποστολικὰς περιοδεῖας αὐτοῦ, ὡς εἶδομεν. Εἶναι δὲ χαρακτηριστικόν, ὅτι ἡ ἀντίστροφος πορεία τοῦ Παύλου κατὰ τὴν δευτέραν ἐπίσκεψιν αὐτοῦ, ἐπισκεφθέντος πρῶτον τὴν Γαλατίαν καὶ κατόπιν τὴν Φρυγίαν, ἐκφράζει τὸ ζωντὸν ἐνδιαφέρον καὶ τὴν σπουδὴν αὐτοῦ πρὸς μίαν κατὰ τὸ δυνατόν ταχύτεραν ἐπικοινωνίαν αὐτοῦ μετὰ τῶν Γαλατῶν, λόγῳ ἀκριβῶς τοῦ αὐτόθι σοβοῦντος κινδύνου⁹. Ἀκριβῶς δὲ τὴν δευτέραν ταύτην ἐπίσκεψιν ἐκφράζει ὁ χρονικὸς προσδιορισμὸς «τὸ πρότερον» (Γαλ. 4,13: «οἶδατε δὲ ὅτι δι' ἀσθένειαν τῆς σαρκὸς εὐηγγελισάμην ὑμῖν τὸ πρότερον»)¹⁰. Ἐφ' ὅσον δέ,

7. "Ὅρα τὰ σχετικὰ ἐπιχειρήματα ὑπὲρ τῆς νοτίου καὶ βορείου Γαλατίας ἐν Μ. Α. Σιῶ τοῦ, Προλεγόμενα, σ. 72-83, ὡς καὶ τὴν ὑπὲρ τῆς δευτέρας θέσιν τοῦ συγγραφέως, ἦν καὶ ἡμεῖς ἀποδεχόμεθα. Ὑπὲρ τῆς βορείου Γαλατίας, ἄλλως τε, τάσσονται ἅπαντες οἱ Ἕλληνες ἐρευνηταί. "Ὅρα Ν. Μ. Δαμαλά, Ἑρμηνεία εἰς τὴν Καινὴν Διαθήκην, τ. Α', σ. 366 ἐ. Β. Ζολώτα, Ὑπόμνημα εἰς τὴν πρὸς Γαλάτας Ἐπιστολὴν τοῦ Ἀποστόλου Παύλου, Ἀθήνησιν 1904, σ. 32 ἐ. Χρυσ. Παπαδοπούλου, Ἡ Μικρὰ Ἀσία ὡς κέντρον τῆς δράσεως τοῦ Ἀποστόλου Παύλου, Ἀθῆναι ἄ.χ., σ. 6. Β. Ἀντωνιάδου, Ἑγχειρίδιον Εἰσαγωγῆς εἰς τὰς Ἀγίας Γραφάς, τ. Β', Ἐν Ἀθῆναις 1937, σ. 79 ἐ. Β. Χ. Ἰωαννίδου, Εἰσαγωγή, σ. 259 ἐ. Π. Ν. Τρεμπέλα, Ὑπόμνημα εἰς τὰς Ἐπιστολάς τῆς Καινῆς Διαθήκης, τ. Β. Ἀθῆναι 1956², σ. 7 ἐ. Σ. Χ. Ἀγουρίδου, Εἰσαγωγή, σ. 247 ἐ.

8. "Ὅρα Χ. Σ. Βούλαρη, Χρονολογία, Α', 6.

9. Πρβλ. Μ. Α. Σιῶ τοῦ, Προλεγόμενα, σ. 73 ἐ.

10. Ἐνθ' ἄνωτ., σ. 71.

διὰ τούτου ὑπονοεῖται ἡ πρώτη ἐπίσκεψις αὐτοῦ (Πρβλ. καὶ Β' Κορ. 1,15) ἔπεται, ὅτι ἡ ἐπιστολὴ ἐγγράφη μετὰ τὴν ἐν Ηρ. 18,23 ἐπίσκεψιν. 'Εξ ἄλλου, διὰ τῆς ἀπορίας τοῦ Παύλου ἐν Γαλ. 1,6 «θαυμάζω ὅτι οὕτως ταχέως μετατίθεσθε ἀπὸ τοῦ καλέσαντος ὑμᾶς ἐν χάριτι Χριστοῦ εἰς ἕτερον εὐαγγέλιον» καθίσταται σαφές, ὅτι τὸ μεταξὺ τῆς δευτέρας ταύτης ἐπισκέψεως καὶ τῆς συγγραφῆς τῆς ἐπιστολῆς χρονικὸν διάστημα ἦτο βραχύ. Τοῦτο ἄγει εἰς τὸ συμπέρασμα, ὅτι τὰς εἰδήσεις περὶ τῆς ἐν τῇ Γαλατίᾳ δράσεως τῶν Ἰουδαϊστῶν ἔλαβεν ὁ Παῦλος ὀλίγον χρόνον μετὰ τὴν ἐν 'Εφέσῳ ἐγκατάστασιν αὐτοῦ, ἥτοι κατὰ τὸ θέρος τοῦ 53 μ.Χ., ὅτε καὶ ἔγραψε τὴν παροῦσαν ἐπιστολὴν πρὸς διευθέτησιν τῆς κρίσεως.

Αἱ μεταξὺ τῆς πρὸς Γαλάτας καὶ τῶν Β' πρὸς Κορινθίους καὶ Ρωμαίους ὑφιστάμεναι ὁμοιότητες¹¹, καίτοι μὴ ἀποτελοῦσαι, καθ' ἡμᾶς, στοιχεῖον πρὸς καθορισμὸν τοῦ χρόνου συγγραφῆς, ὥθησαν πολλοὺς ἐρευνητὰς νὰ ὑποστηρίξωσιν, ὅτι ἡ ἡμετέρα ἐπιστολὴ ἐγγράφη μετὰ τὴν Β' πρὸς Κορινθίους καὶ πρὸ τῆς πρὸς Ρωμαίους, καὶ δὴ κατ' ἄλλους μὲν ἐκ Μακεδονίας¹², κατ' ἄλλους δὲ ἐκ Κορίνθου¹³, ἐνῶ ἕτεροι ὑπεστήριξαν, ὅτι αὕτη ἐγγράφη περὶ τὸ τέλος τῆς ἐν 'Εφέσῳ παραμονῆς τοῦ Παύλου¹⁴. Τὰ ὑπὲρ τῶν ἀνωτέρω ἀπόψεων προσ-αγόμενα ἐπιχειρήματα εἶναι κυρίως δύο· α') ἡ ἐν τῷ πρωτοκόλλῳ ἔκφρασις «Παῦλος ἀπόστολος... καὶ οἱ σὺν ἐμοὶ πάντες ἀδελφοί» (Γαλ. 1,1-2) δηλοῖ, ὅτι ὁ 'Απόστολος δὲν εὕρισκετο εἰς τινα χριστιανικὴν κοινότητα, ὅτε ἔγραφε τὴν ἐπιστολὴν, ἀλλὰ καθ' ὁδόν, δι' ὃ καὶ δὲν παραθέτει ἀσπασμούς ἐκ μέρους ἄλλων προσώπων ἐν τῷ ἐξατοκώλλῳ· β') ἐνῶ οὗτος ἐκφράζει τὴν ἔντονον αὐτοῦ ἐπιθυμίαν νὰ ἐπανεῖδῃ τοὺς Γαλάτας (Γαλ. 4,20), ἐν τούτοις δὲν φαί-

11. Οὕτω π.χ. ἡ πρὸς Γαλάτας ἐπιστολὴ παρουσιάζει ὁμοιότητας καὶ μετὰ τῆς πρὸς Φιλιππησίους, ὡς πρὸς τὴν ἐνότητα τῆς πίστεως, καὶ μετὰ τῆς πρὸς Κολοσσαεῖς. Πρβλ. E. D o b s c h ü t z, Die Urchristlichen Gemeinden, Leipzig 1902, σ. 78.

12. Πρβλ. π.χ. Χρυσ. Παπαδοπούλου, Μν. ἔργ. σ. 14. J. B. Lightfoot, Galatians, σ. 36-56. T. W. Manson, «St. Paul in Ephesus. The Problem of the Epistle to the Galatians», ἐν Bulletin of the John Rylands Library 23 (1940) 59-80, 327-341. C. H. Buck, «The Date of Galatians», ἐν Journal of Biblical Literature 70 (1951) 113-122. C. E. Faw, «The Anomaly of Galatians», ἐν Biblical Research 4 (1969) 25-38. A. Viard, ἐν Dictionnaire de la Bible, Suppl. VII., 1961, 211 ἐ., J. A. T. Robinson, Redating, σ. 57, K. Lake, The Earlier Epistles of St. Paul: Their Motive and Origin, London 1914², σ. 299. W. E. Wilson, «The development of Paul's Doctrine of Dying and Rising again with Christ», ἐν The Expository Times 42 (1930-31) 562-565. F. Mussner, Der Galaterbrief, Freiburg-Basel-Wienn 1974², σ. 9 ἐ. U. Borse, Der Standort des Galaterbriefes, Köln 1972, κ.ἀ.

13. Πρβλ. E. Meyer, Ursprung und Anfänge des Christentums, Stuttgart 1962, τ. III, σ. 203. Οὗτος τοποθετεῖ τὴν συγγραφὴν τῆς ἐπιστολῆς κατὰ τὴν πρώτην ἐπίσκεψιν τοῦ Παύλου ἐν Κορίνθῳ (50-51 μ.Χ.).

14. Πρβλ. E. D o b s c h ü t z, Μν. ἔργ. σ. 78. W. G. Kümmel, Introduction, σ. 198 (ἐν 'Εφέσῳ ἢ Μακεδονίᾳ).

νεται νά εἶναι εἰς θέσιν νά ἐκπληρώσῃ ταύτην· τοιαύτη ἐπίσκεψις θά ἦτο δυνατόν μόνον ἐάν οὗτος εὕρισκετο εἰς Ἑφέσον, καθ' ὃν χρόνον ἔγραφεν.

Ἀμφότερα τ' ἀνωτέρω ἐπιχειρήματα οὐδόλως εἶναι πειστικά. Ὡς πρὸς τὸ πρῶτον, εἰδικώτερον, εἶναι ἀστέιον νά λέγηται ὅτι ὁ Παῦλος εὕρισκετο καθ' ὃδὸν καὶ ἐν ἐρημίᾳ, ὅτε ἔγραφε τὴν ἐπιστολήν. Ἀσπασμοὶ ἐκ μέρους ἄλλων προσώπων ἀπουσιάζουσιν ἐπίσης καὶ ἐκ τοῦ ἐσχατοκόλλου τῆς Β' πρὸς Κορινθίους, ἥτις ὡς θά ἴδωμεν ἐν συνεχείᾳ ἐγράφη ἐκ Φιλίππων, ἐνθα ὁ ἀγωνιῶν διὰ τὴν ἐξέλιξιν τῆς ἐν Κορίνθῳ κρίσεως Παῦλος μετέβη πρὸς συνάντησιν τοῦ ἐκ Κορίνθου ἐπιστρέφοντος Τίτου. Ὡς πρὸς δὲ τὸ δεύτερον ἐπιχείρημα παραγωνρίζουσιν οἱ ἀνωτέρω ἐρευνηταί, ὅτι συγχρόνως πρὸς τὴν κρίσιν τῆς Γαλατίας ὁ Παῦλος εἶχε ν' ἀντιμετωπίσῃ καὶ τὴν κρίσιν τῆς Κορίνθου, ἐξ αἰτίας τῆς ὁποίας οὗτος δὲν ἠδύνατο ν' ἀπομακρυνθῇ ἐξ Ἑφέσου. Αἱ ἔριδες ἐν τῇ Ἐκκλησίᾳ τῆς Κορίνθου καὶ ἡ ἀνάγκη, ὅπως οὗτος εὕρισκεται εἰς συνεχῇ ἐπικοινωνίαν μετ' αὐτῆς, ἀποτελοῦσι προσδιοριστικὰ στοιχεῖα τοῦ τε χρόνου καὶ τοῦ τόπου τῆς συγγραφῆς τῆς πρὸς Γαλάτας. Μὴ δυνάμενος λοιπὸν ν' ἀπομακρυνθῇ τῆς Ἑφέσου, οὗτος ἀπεφάσισε νά ἐπικοινωνήσῃ μετὰ τῶν Γαλατῶν δι' ἐπιστολῆς, ἣν καὶ ἀπέστειλεν αὐτοῖς διὰ τινος τῶν συνεργατῶν αὐτοῦ^{14α}.

Ὑπάρχει ἐπίσης καὶ ἡ ἐν Α' Κορ. 16,1 προτροπὴ τοῦ Παύλου πρὸς τοὺς Κορινθίους· «περὶ δὲ τῆς λογιᾶς τῆς εἰς τοὺς ἁγίους, ὥσπερ διέταξα ταῖς ἐκκλησίαις τῆς Γαλατίας, οὕτως καὶ ὑμεῖς ποιήσατε...». Ἐπειδὴ τοιαύτη προτροπὴ ἀπουσιάζει ἐκ τῆς πρὸς Γαλάτας, τινὲς ἰσχυρίσθησαν ὅτι ἡ ἐπιστολὴ αὕτη ἐγράφη πολὺν χρόνον μετὰ τὴν Α' πρὸς Κορινθίους, καὶ δὴ ταυτοχρόνως σχεδὸν πρὸς τὴν Β' πρὸς Κορινθίους, ἔνεκα τῶν ἐν Β' Κορ. 8-9 προτροπῶν τοῦ Παύλου περὶ τῆς συλλογῆς τοῦ ἐράνου ὑπὸ τῶν Κορινθίων. Οὐχ ἦττον, ἡ ἐν Α' Κορ. 16,1 μνημονευομένη πρὸς τοὺς Γαλάτας ἐντολὴ ἐδόθη μᾶλλον κατὰ τὴν δευτέραν (Πρ. 18,23) παρ' αὐτοῖς ἐπίσκεψιν τοῦ Παύλου δεδομένου ὅτι, προερχόμενος ἐξ Ἱεροσολύμων (18,22), οὗτος εἶχε προσωπικὴν ἀντίληψιν περὶ τῶν ἀναγκῶν τῶν ἐν Ἱεροσολύμοις χριστιανῶν. Οὕτω δ' ἐχόντων τῶν πραγμάτων, δὲν δύναται ἐπὶ τῇ βάσει τοῦ Α' Κορ. 16,1 ν' ἀποφασισθῇ ποία ἐπιστολὴ προηγῆθῃ, ἡ Α' πρὸς Κορινθίους δηλαδὴ ἢ ἡ

14α. Ἡ ὑπὸ τοῦ Παύλου ἐκφραζομένη δυσκολία μεταβάσεως ἐκ νέου εἰς Γαλατίαν, ἐδωρῆθη ὡς ἔμμεσος μαρτυρία ὑπὲρ τῆς ἐν Ἑφέσῳ φυλακίσεως αὐτοῦ καὶ τοῦ συνολογισμοῦ τῆς πρὸς Γαλάτας μετὰ τῶν ἐπιστολῶν τῆς αἰχμαλωσίας. Οὕτω π.χ. ὁ Εὐσέβιος Ἑμέσης, Ἑρμην. Ἀποστ. I. Εἰς τὴν Ὀκτάτευχον. ΒΕΠΕΣ 38, 197· «Ἐπειδὴ ἐτύγχανε δεδεμένος καὶ κατεχόμενος, φησὶ τὸ ἠθελεν ἐλθεῖν πρὸς ἡμᾶς καὶ ἀλλάξαι τὴν φωνὴν μου» (Γαλ. 4,20). Πρβλ. Ἰ. Καραβιδόπουλου, Ἐνδείξεις ἐκ τῶν ἐπιστολῶν τῆς αἰχμαλωσίας καὶ ἐκ τῆς παραδόσεως περὶ τῆς φυλακίσεως τοῦ Ἀποστ. Παύλου ἐν Ἑφέσῳ, Θεσσαλονικὴ 1965.

πρὸς Γαλάτας¹⁵. Καθ' ἡμᾶς, ὡς θὰ ἴδωμεν καὶ κατωτέρω, ὁ χρόνος τῆς συγγραφῆς τῆς Α' πρὸς Κορινθίους δύναται νὰ προσδιορισθῇ ἐν συναρτῇσει πρὸς τὴν ὅλην ἐξέλιξιν τῶν ἐν Κορίνθῳ γεγονότων καὶ τῶν μετ' αὐτῆς συνυφασμένων ἐνεργειῶν τοῦ Παύλου ἐξ Ἐφέσου, πρὸς διευθέτησιν τῆς κρίσεως. Ἐπὶ τοῦ παρόντος ἀρκούμεθα νὰ ἐπαναλάβωμεν, ὅτι τὰς ἐκ Γαλατίας κακὰς εἰδήσεις ἔλαβεν ὁ Παῦλος ὀλίγον μετὰ τὴν εἰς Ἐφεσον ἐγκατάστασιν αὐτοῦ, ταῦτο-χρόνως σχεδὸν πρὸς τὰς ἐκ Κορίνθου τοιαύτας, διὸ καὶ μὴ δυνάμενος νὰ ἐπισκευθῇ καὶ πάλιν τὴν Γαλατίαν, ἀπῆλθονε τοῖς αὐτόθι χριστιανοῖς τὴν παροῦσαν ἐπιστολὴν κατὰ τὸ τέλος τοῦ 53 μ.Χ.

Ἐρχόμεθα νῦν εἰς τὴν ἐξέτασιν τῶν πρὸς τὴν κρίσιν τῆς Ἐκκλησίας τῆς Κορίνθου σχετιζομένων γεγονότων, περὶ ὧν πληροφορούμεθα μόνον ἐκ τῶν πρὸς Κορινθίους ἐπιστολῶν, τῶν Πράξεων περιοριζομένων εἰς τὴν μνείαν τῆς ἐξ Ἐφέσου εἰς Μακεδονίαν καὶ «Ἑλλάδα» μεταβάσεως τοῦ Παύλου (Πρ. 20,1 ἐ.ε.). Τὸ ὅλον θέμα τῶν ἐρίδων ἐν τῇ Ἐκκλησίᾳ ταύτῃ περιεπλάκη ὡς ἐκ τῶν ἀλληλοσυγκρουομένων ἀπόψεων, αἱ ὁποῖαι διευτυπώθησαν ἐπ' αὐτοῦ, ἀφ' οὔτου τῷ 1831 ὁ F. C. Baur ἔθεσε τοῦτο ἐπὶ νέων βάσεων. Ἐν ἰδιαιτέρᾳ αὐτοτελῇ μελέτῃ ἡμῶν ἐπὶ τοῦ θέματος¹⁶ διεπιστώσαμεν, ὅτι ἡ φύσις καὶ ὁ χαρακτήρ τῶν ἐρίδων τούτων συνδέονται πρὸς τὴν προέλευσιν καὶ τὴν ταυτότητα τῶν αὐτόθι ἀντιπάλων τοῦ Παύλου, ἡ δὲ ἀλληλουχία τῶν σχετικῶν γεγονότων συνυφαίνεται πρὸς τὴν ἐνότητα καὶ ἀκεραιότητα τῶν δύο πρὸς Κορινθίους ἐπιστολῶν, ἃς καὶ καταδεικνύομεν ἐπὶ τῇ βάσει φιλολογικῶν, ἱστορικῶν καὶ θεολογικῶν κριτηρίων.

Προσδιοριστικὸν στοιχεῖον τῆς χρονολογήσεως τῶν γεγονότων τούτων

15. Ὁρθῶς ὁ καθηγητὴς M. A. Σιῶτης, Προλεγόμενα, σ. 89, ὑποσ. 1, χαρακτηρίζει ὡς λίαν ἀπίθανον τὴν γνώμην τοῦ ἀειμνήστου καθηγητοῦ B. X. Ἰωαννίδου, Εἰσαγωγή, σ. 267, καθ' ἣν ἡ ἐντολὴ τοῦ ἐράνου διεβιβάσθη συγχρόνως μετὰ τῆς πρὸς Γαλάτας ἐπιστολῆς καὶ κατὰ συνέπειαν αὕτη ἐγράφη πρὸ τῆς Α' πρὸς Κορινθίους. Ἀλλὰ διὰ τὸν αὐτὸν λόγον δὲν δύναται νὰ ὑποστηριχθῇ καὶ ἡ γνώμη τοῦ καθηγητοῦ M. A. Σιῶτου, ὅτι ἡ Α' πρὸς Κορινθίους ἐγράφη πρὸ τῆς πρὸς Γαλάτας καὶ τῶν ἐκ τῆς Γαλατίας κακῶν εἰδήσεων, διότι ἐν ἐναντίᾳ περιπτώσει «ἡ περὶ τοῦ ἐράνου πληροφορία τῆς 1 Κορ. 16,1 οὐδεμίαν θὰ εἶχεν θέσιν ἕνεκα τῆς ἰσχυρᾶς ἀμφιβολίας καὶ αὐτοῦ τοῦ Παύλου περὶ τοῦ ἀποτελέσματος τοῦ ἐράνου». Οὐχ ἤττον, ὡς καὶ ὁ αὐτὸς καθηγητὴς δέχεται (σελ. 84), ἡ πρὸς Γαλάτας ἐπιστολὴ ἐκφράζει τὴν βεβαιότητα τοῦ Παύλου περὶ τοῦ ἐπιτυχοῦς ταύτης ἀποτελέσματος, διὸ καὶ ἐν κατακλείδι ἀπευθύνει ἀφοριστικὴν ἐκκλήσιν πρὸς αὐτούς: «τοῦ λοιποῦ κόπους μοι μηδεὶς παρεχέτω» (Γαλ. 6,17). Προφανῶς, ἡ τοιαύτη βεβαιότης τοῦ Παύλου ὠφείλετο εἰς τὴν ἐθνικὴν προέλευσιν τῶν Γαλατῶν, οἵτινες μετὰ τὴν ἀποκάλυψιν τῆς ταυτότητος καὶ τῶν ἐλατηρίων τῶν ἰουδαϊστῶν ψευδαδέλφων, οὐδεμίαν διάθεσιν θὰ εἶχον νὰ καταστῶσιν ὄργανα καὶ ἀντικείμενον ἐκμεταλλεύσεως ἐκ μέρους τοῦ Ἰουδαϊσμοῦ.

16. Ὅρα· Νέα Θεώρησις τῶν ἐρίδων ἐν τῇ Ἀποστολικῇ Ἐκκλησίᾳ τῆς Κορίνθου καὶ τῶν ἐν αὐτῇ ἀντιπάλων τοῦ Ἀποστόλου Παύλου (Ἀνακοίνωσις εἰς τὴν Ἀκαδημίαν Ἀθηνῶν), Ἀθῆναι 1976. Ἡ παρούσα μελέτη ἡμῶν ἀποτελεῖ τὴν βάσιν καὶ τὴν προϋπόθεσιν τῶν ὧν θέλουσιν ἐκτεθῆ ἐν συνεχείᾳ.

τυγχάνει ὁ χρόνος συγγραφῆς τῆς Α' πρὸς Κορινθίους ἐπιστολῆς τοῦ Παύλου. Ἡ πλειονότης τῶν συγχερόνων ἐρευνητῶν τοποθετεῖ τὸν χρόνον τοῦτον κατὰ τὸ τελευταῖον ἔτος τῆς ἐν Ἑφέσῳ διαμονῆς τοῦ Ἀποστόλου¹⁷. Τοῦτο βεβαίως εἶναι ὀρθόν, ἀλλὰ δημιουργεῖ ἀντίφασιν ὡς πρὸς τὴν ὑπὸ τῆς συγχερόνου ἐρεύνης δεχομένην χρονικὴν συνάφειαν μεταξύ τῆς Α' πρὸς Κορινθίους καὶ τῆς πρὸς Γαλάτας ἐπιστολῆς, ὡς θὰ διαπιστωθῇ εὐθὺς ἀμέσως. Οὕτω λοιπόν, τῆς συγγραφῆς τῆς Α' πρὸς Κορινθίους προηγῆθησαν α) ἡ οὕτω καλουμένη «προηγηθεῖσα» ἐπιστολὴ τοῦ Παύλου πρὸς τοὺς Κορινθίους περὶ ἠθικῶν τινων ζητημάτων (Α' Κορ. 5,9) β) ἡ ὑπὸ ἀνθρώπων τῆς Χλόης ἐνημέρωσις αὐτοῦ περὶ τῶν ἐρίδων ἐν τῇ Ἐκκλησίᾳ (Α' Κορ. 1,11) γ) ἡ ἐπιστολὴ τῶν Κορινθίων πρὸς τὸν Παῦλον περὶ τινων ἀσπασχολούντων τὴν Ἐκκλησίαν ζητημάτων (Α' Κορ. 7,1 ἐ.) καὶ δ) ἡ εἰς Κόρινθον ἀποστολὴ τοῦ Τιμοθέου πρὸς ἐπιτόπιον ἐξέτασιν τῆς καταστάσεως (Α' Κορ. 4,17· 16,10-11). Ἐξ ἄλλου, τὴν συγγραφὴν τῆς Α' πρὸς Κορινθίους ἠκολούθησαν α') ἡ αἰφνιδία «ἐνδιάμεσος» βραχεῖα ἐπίσκεψις τοῦ Παύλου εἰς Κόρινθον (Β' Κορ. 2,1. 12,4. 13,1) β') ἡ εἰς Κόρινθον ἀποστολὴ τοῦ Τίτου (Β' Κορ. 7,15) γ) ἡ ἐξ Ἑφέσου διὰ Τρωάδα καὶ ἐν συνεχείᾳ διὰ Μακεδονίαν ἀναχώρησις τοῦ Παύλου, πρὸς συνάντησιν τοῦ Τίτου (Β' Κορ. 2,12-13. 7,5) δ) ἡ ἐκ Μακεδονίας συγγραφὴ τῆς Β' πρὸς Κορινθίους καὶ ἡ ἀποστολὴ ταύτης διὰ τοῦ Τίτου (Β' Κορ. 8-9. 12, 16-18) καὶ ε') ἡ μετὰ τινα χρόνον ἐπίσκεψις τοῦ Παύλου εἰς Κόρινθον (Β' Κορ. 12,14. 13,1).

Ἐχοντες λοιπόν ὑπ' ὄψει τὴν ἀνωτέρω ἀλληλουχίαν τῶν γεγονότων¹⁸ παρατηροῦμεν δύο τινά: α') πρὸ τῆς συγγραφῆς τῆς παρούσης Α' πρὸς Κορινθίους, ὁ Παῦλος προσεπάθησε δι' ἄλλων τρόπων νὰ διευθετήσῃ τὴν ἐν Κορίνθῳ κρίσιν· καὶ β') ἡ μὴ ἐπίτευξις τοῦ σκοποῦ τούτου διὰ τε τῆς ἀποστολῆς τοῦ Τιμοθέου καὶ τῆς Α' πρὸς Κορινθίους καὶ ὁ ὡς ἐκ τούτου ἐξαναγκασμὸς τοῦ Παύλου πρὸς αἰφνιδίαν ἐπίσκεψιν τῆς Κορίνθου καὶ ἐν συνεχείᾳ ἡ ἀποστολὴ τοῦ Τίτου, ὡς καὶ ἡ ἀναχώρησις αὐτοῦ διὰ Τρωάδα πρὸς συνάντησιν αὐτοῦ, δὲν ἀφήνουσιν ἱκανὰ χρονικὰ περιθώρια διὰ τὴν συγγραφὴν τῆς πρὸς Γαλάτας ἐπιστολῆς, κατὰ τὸ διάστημα τοῦτο, ἡ ὁποία οὕτω πρέπει νὰ προηγῇ τῆς Α' πρὸς Κορινθίους. Ὡς μοναδικὴ ἐναλλακτικὴ λύσις παρουσιάζεται ἡ ταυτόχρονος σχεδὸν συγγραφὴ ἀμφοτέρων τῶν ἐπιστολῶν, καὶ δὴ εὐθὺς μετὰ τὴν ἀποστολὴν τῶν Τιμοθέου καὶ Ἑράστου εἰς Μακεδονίαν καὶ Κόρινθον (Πρ.

17. "Ὁρα σύνοψιν τῶν σχετικῶν ἀπόψεων ὑπὸ C. S. C. Williams, ἐν Peake's Commentary on the Bible, ed. M. Black- H. H. Rowley. London 1922, σ. 954. S. M. Gilmour, «Corinthians, First Letter to the», ἐν The Interpreter's Dictionary of the Bible, New York-Nashville 1962, τ. I, 692.

18. "Ὁρα X. Σ. Βούλγαρη, μν. ἐργ. σ. 40 ἐξ. καὶ ἰδίᾳ σ. 61 ἐξ., ἐνθα καὶ κριτικὴ τῶν ἀντιθέτων ἀπόψεων καὶ βιβλιογραφία.

19,22. Α' Κορ. 4,17. 16,10-11), ότι ο Παῦλος «ἐπέσχεν χρόνον εἰς τὴν Ἀσίαν» (Πρ. 19,22). Ἀλλ' ἡ εἰς οὕτω μεταγενέστερον χρόνον, ἀπὸ τῆς εἰς Ἐφεσον ἀφιξεως αὐτοῦ, συγγραφῇ τῆς πρὸς Γαλάτας δὲν ἀνταποκρίνεται εἰς τὴν ἔννοιαν τῆς ἐκφράσεως τοῦ Γαλ. 1,6 «οὕτως ταχέως». Ἐπομένως, δὲν εἶναι δυνατὸν ἡ Α' πρὸς Κορινθίους νὰ προηγήθῃ τῆς πρὸς Γαλάτας, ὡς ἐτο- νίσθη καὶ προηγουμένως, διὰ τὸν ἀπλοῦν λόγον, ὅτι δὲν ἀφήνονται τὰ ἀναγκαῖα χρονικὰ περιθώρια διὰ τὴν πραγμάτωσιν ὅλων ἐκείνων τῶν γεγονότων, ἅτινα προηγήθησαν τῆς συγγραφῆς ταύτης. Ἐκ τῶν πραγμάτων λοιπὸν ἀναγκαζό- μεθα νὰ δεχθῶμεν, ὅτι ἡ μὲν πρὸς Γαλάτας ἐγράφη κατὰ τὸ πρῶτον ἔτος τῆς ἐν Ἐφέσῳ δράσεως τοῦ Παύλου, ἦτοι περί τὸ τέλος τοῦ 53 μ.Χ.¹⁹, ἡ δὲ Α' πρὸς Κορινθίους, κατὰ τὸ τρίτον ἔτος, ἦτοι τὴν ἀνοιξιν τοῦ 56 μ.Χ. Ἀλλως τε, ἐκ τῶν Α' Κορ. 16,5-8 σαφῶς συνάγεται, ὅτι ὁ Παῦλος ἔγραφε κατὰ τὴν τελευταίαν ἐποχὴν τῆς ἀνοίξεως τῆς ἐν Ἐφέσῳ δράσεως αὐτοῦ. Ὀλίγους μῆνας ἀργότερον, ἦτοι τὸ φθινόπωρον τοῦ 56 μ.Χ., ὁ Παῦλος ἐγκατέλειπεν ὁριστικῶς τὴν Ἐφεσον, ἀναχωρήσας διὰ Τρῳάδα, Μακεδονίαν καὶ «Ἑλλάδα».

Ὁ χρόνος οὗτος τῆς συγγραφῆς τῆς Α' πρὸς Κορινθίους ἐναρμονίζε- ται καὶ πρὸς ἕτερα περιστατικά. Πρῶτον, ἐνῷ ὁ Τιμόθεος ἐστάλη ἐξ Ἐφέσου εἰς Κόρινθον διὰ Μακεδονίας (Πρ. 19,22)²⁰, ἡ ἐπιστολὴ ἐστάλη διὰ θαλάσ- σης, διότι ἐν 16,10-11 ὁ Παῦλος σαφῶς ὑπαινίσσεται, ὅτι αὕτη θ' ἀφίκετο εἰς Κόρινθον πρὸ τοῦ Τιμοθέου²¹. Δεύτερον, ὁ Τιμόθεος προφανῶς ἐπέστρεψεν εἰς Ἐφεσον διὰ θαλάσσης. Τρίτον, διὰ θαλάσσης ἐπίσης πρέπει νὰ ἐπραγμα- τοποιήσῃ τὴν αἰφνιδίαν «ἐνδιάμεσον», βραχείας διαρκείας ἐπίσκεψιν αὐτοῦ εἰς Κόρινθον καὶ ὁ Παῦλος. Οὕτω τὰ ἀλλεπάλληλα ταῦτα ταξίδια διὰ θαλάσσης μεταξὺ Ἐφέσου καὶ Κορίνθου προϋποθέτουσι καταλλήλους καιρικὰς συνθήκας εἰς τὸ Αἰγαῖον, οἷαι μόνον μεταξὺ ἀνοίξεως καὶ φθινοπώρου δύνανται νὰ ὑπάρξωσιν²².

19. Τοῦτο δέχονται καὶ οἱ L. Cerfaux, ἐν A. Robert-A. Feuillet, *Einleitung in die Heilige Schrift*, B. Neues Testament, Freiburg 1965², σ. 367έ. D. Georgi, *Die Geschichte der Kollekte des Paulus für Jerusalem*, Hamburg-Bergstedt 1965, σ. 95. B. Στοιγιάννος, *Χριστὸς καὶ Νόμος*, Θεσσαλονίκη 1976, σ. 69. Τὴν πρωτεραιότητα τῆς πρὸς Γαλάτας, ὡς εἶδομεν, δέχεται καὶ ὁ B. X. Ἰωαννίδης, *Εἰσαγωγή*, σ. 267, ἀλλ' οὗτος τοποθετεῖ τὴν συγγραφὴν τῆς Α' πρὸς Κορινθίους περὶ τὰ μέσα τῆς τριετοῦς δράσεως τοῦ Παύλου ἐν Ἐφέσῳ, ἦτοι τῷ 55 μ.Χ. Βλ. αὐτόθι, σ. 248.

20. Προφανῶς ἡ διὰ Μακεδονίας ἀποστολὴ τοῦ Τιμοθέου καὶ τοῦ Ἐράστου συνδέ- εται πρὸς τὴν συλλογὴν τοῦ ἐράνου ἐκ μέρους τῶν ἐκκλησιῶν τῆς Μακεδονίας διὰ τοὺς χρι- στιανούς τῶν Ἱεροσολύμων, ὡς ἀφίνεται νὰ νοηθῇ ἐν Πρ. 19,21 έ. Οὕτως οἱ δύο συνερ- γάται τοῦ Παύλου θὰ διεβίβαζον τὴν σχετικὴν ἐντολὴν αὐτοῦ εἰς τὰς ἐν λόγῳ ἐκκλησίας.

21. Προφανῶς κοιμισαί τῆς ἐπιστολῆς ἦσαν οἱ Στεφανᾶς, Φορτουνάτος καὶ Ἀχαΐ- κός, συνιστώμενοι ἰδιαιτέρως ἐν Α' Κορ. 16,18.

22. Διὰ θαλάσσης, προφανῶς, μετέβη καὶ ὁ Τίτος εἰς Κόρινθον καὶ μόνον ἡ ἐπι- στροφή αὐτοῦ συνεφωνήθη νὰ λάβῃ χώραν διὰ Μακεδονίας (B' Κορ. 2,12-13. 7,5 έέ.).

β'. 'Από πέρατος τῆς ἐν 'Εφέσῳ τριετοῦς δράσεως μέχρι τῆς τελευταίας ἀνόδου εἰς 'Ιεροσόλυμα.

Περίεργως πως αἱ Πράξεις οὐδέποτε μνημονεύουσαι τὸν Τίτον, ἀποσιωπῶσι καὶ τὴν ἐξ 'Εφέσου εἰς Κόρινθον ἀποστολὴν αὐτοῦ, ἐνῶ τοῦναντίον ἀναφέρουσι τὴν ἀναχώρησιν τοῦ Τιμοθέου μετὰ τοῦ 'Εράστου²³ (Πρ. 19,22). 'Ασφαλῶς ὅμως ἡ ἀναχώρησις τοῦ Τίτου πρέπει νὰ ἔλαβε χώραν πρὸ ἢ κατὰ τὴν ἐναρξιν τῶν ταραχῶν ἐκ μέρους τῶν ἀργυροκόπων, δεδομένου ὅτι «μετὰ τὸ παύσασθαι τὸν θόρυβον» ἀνεχώρησε καὶ ὁ Παῦλος (Πρ. 20,1 ἐ. Πρβλ. Β' Κορ. 1,8-11)²⁴. Καθ' ἃ ἀναφέρει, ἐν Β' Κορ. 2,12-13, ὁ Παῦλος εἶχε συμφωνήσει νὰ συναντηθῇ μετὰ τοῦ Τίτου εἰς Τρωάδα, ἐνθα θὰ παρέμενεν ἐπὶ τι διάστημα κηρύσσων τὸ Εὐαγγέλιον. 'Αλλ' ἡ καθυστέρησις τῆς ἐπιστροφῆς τοῦ Τίτου ἐκ Κορίνθου καὶ ἡ ἀγωνία τοῦ Παύλου διὰ τὴν ἐξέλιξιν τῆς αὐτοῦ καταστάσεως («οὐκ ἔσχηκα ἄνεσιν τῷ πνεύματί μου...»), ἡνάγκασαν αὐτὸν νὰ προωθηθῇ εἰς Μακεδονίαν, πρὸς συντομωτέραν συνάντησιν αὐτοῦ²⁵.

Κρίνοντες ἐξ ὧων ἀναφέρει ὁ Παῦλος ἐν Β' Κορ. 7,5-9,15, ἡ συνάν-

23. Προφανῶς ὁ "Ερατος οὗτος εἶναι ὁ αὐτὸς πρὸς τὸν ἐν Ρωμ. 16,23 μνημονευόμενον «οἰκονόμον τῆς πόλεως» (τῆς Κορίνθου). "Οτε δὲ ὁ Παῦλος ἔγραψε τὴν Β' πρὸς Τιμόθεον, οὗτος «ἔμεινεν ἐν Κορίνθῳ» (Β' Τιμ. 4,20). Πρβλ. T. Zahn, Apostelgeschichte, II. σ. 688. C. S. C. Williams, A Commentary on the Acts of the Apostles, London 1957, σ. 222 ἐ. X. Σ. Βούλγαρη, μν. ἔργ. σ. 37. Μεταξὺ τῶν διαφορῶν ὑποθέσεων, πρὸς δικαιολόγησιν τῆς μὴ μνείας τοῦ Τίτου ὑπὸ τῶν Πράξεων, εἶναι καὶ ἡ θεωροῦσα αὐτὸν εἰς ἀδελφὸν τοῦ Λουκᾶ. "Ορα π.χ. W. M. Ramsay, St. Paul the Traveller, σ. 390. Τοῦ αὐτοῦ, Luke the Physician and other Studies, London 1908, σ. 17 ἐ. A. Souter, «A Suggested Relationship between Titus and Luke», ἐν Expository Times 18 (1906-7) 285. Τοῦ αὐτοῦ, «The Relationship between Titus and Luke», αὐτόθι, σ. 335 ἐ. Οὐχ ἤττον, πιστεύοντες ὅτι ὁ ἐν Β' Κορ. 8,18 ἐ. ἡ 8, 22 ἐ. «ἀδελφός», ὁ ὑπὸ τοῦ Παύλου πεμφθεὶς ἐκ Φιλίππων εἰς Κόρινθον μετὰ τοῦ Τίτου, ἵνα βοηθήσῃ εἰς τὴν διεξαγωγὴν τοῦ ἐράνου, εἶναι ὁ Λουκᾶς, ἀποκλείομεν τὴν ἀνωτέρω ὑπόθεσιν, διότι θὰ ἦτο ἀδιανόητος ἡ ἀποστολὴ δύο φυσικῶν ἀδελφῶν εἰς Κόρινθον πρὸς συλλογὴν χρημάτων, καθ' ἣν στιγμὴν ὁ εἰς, ὁ Τίτος, εἶχεν ἤδη κατηγορηθῇ ὑπὸ τῶν ἀντιπάλων τοῦ Παύλου ὡς ἐκμεταλλευθεὶς οἰκονομικῶς τοὺς Κορινθίους (Β' Κορ. 12,17-18). "Ορα σχετικῶς X. Σ. Βούλγαρη, ἐνθ' ἀνωτέρω, σ. 56 ἐε.

24. Συνοδευόμενος, ἐκτὸς τῶν ἄλλων καὶ ὑπὸ τοῦ ἐκ Κορίνθου ἀνακάμψαντος Τιμοθέου, ὃν βλέπομεν μετ' αὐτοῦ ἐν Μακεδονίᾳ (πρβλ. Β' Κορ. 1,1) καὶ Κορίνθῳ (Πρ. 20, 4. Ρωμ. 16,21).

25. Τὸ γεγονός, ὅτι ἐν ἀγνοίᾳ τοῦ Τίτου ὁ Παῦλος προωθήθη ἐκ Τρωάδος εἰς Μακεδονίαν, δηλοῖ, ὅτι ἡ διὰ Μακεδονίας ἐπάνοδος τοῦ Τίτου εἶχε συμφωνηθῇ πρὸ τῆς ἐξ 'Εφέσου ἀναχωρήσεως αὐτοῦ. 'Επομένως ἡ ἀποψις τῶν W. L. Knox, St. Paul and the Church of the Gentiles, Cambridge 1939, σ. 144. F. F. Bruce New Testament History, σ. 333. J. A. T. Robinson, Redating σ. 49 ἐ. ὅτι ὁ Παῦλος παρέμεινεν εἰς Τρωάδα ἐφ' ὅσον χρόνον ὑπῆρχεν ἐλπίς, ὅτι ὁ Τίτος θὰ ἤρχετο ἐκ Κορίνθου διὰ θαλάσσης, εἶναι ἄτοπος.

τησις ὑπῆρξεν εὐχάριστος, τοῦ Τίτου κομίσαντος καλὰς εἰδήσεις ἐκ Κορίνθου, ὁπότε ὁ Παῦλος γράφει τὴν παροῦσαν Β' πρὸς Κορινθίους ἐπιστολὴν καὶ ἀποστέλλει ταύτην ὁμοίως διὰ τοῦ Τίτου καὶ δύο ἐτέρων συνεργατῶν αὐτοῦ, ἵνα βοηθήσωσι τὸν Τίτον εἰς τὴν συλλογὴν τῆς λογείας. Ποία ἦτο ἡ συγκεκριμένη πόλις, ἐν ἣ οἱ δύο ἀπόστολοι συνηντήθησαν καὶ ἐξ ἧς ὁ Παῦλος ἔγραψε τὴν Β' πρὸς Κορινθίους, δὲν ἀναφέρεται μὲν, ἀλλὰ δὲν εἶναι δύσκολον νὰ διαπιστωθῇ. Ἦδη εἰς τὸ τέλος πολλῶν χειρογράφων προστίθεται, ὅτι ἡ ἐπιστολὴ ἐγράφη ἀπὸ Φιλίππων²⁶. Φαίνεται ὅμως ὅτι ὁ Παῦλος ἐπεδείκνυνεν ἰδιαιτέρον ἐνδιαφέρον διὰ τοὺς Φιλίππους, προφανῶς λόγῳ τῆς αὐτοῦ ἐγκαταστάσεως τοῦ Λουκᾶ, παρουσιαζομένου ὡς συντονιστοῦ τῆς ὅλης ἱεραποστολικῆς δραστηριότητος τοῦ Παύλου²⁷.

Ὑπολογίζοντες λοιπόν, ὅτι ὁ Παῦλος μετέβη εἰς Τρωάδα λήγοντος τοῦ θέρους τοῦ 56 μ.Χ. καὶ ὅτι παρέμεινεν αὐτόθι ἐργαζόμενος ἱεραποστολικῶς καὶ ἀναμένων τὸν Τίτον ἐπὶ τινὰς ἑβδομάδας, θὰ πρέπει νὰ δεχθῶμεν, ὅτι οὗτος μετέβη εἰς Φιλίππους, ἐνθα συνηντήθη μετὰ τοῦ Τίτου καὶ συνέγραψε τὴν παροῦσαν Β' πρὸς Κορινθίους, κατὰ τὸ φθινόπωρον τοῦ αὐτοῦ ἔτους, 56 μ.Χ.²⁸. Ὅπωςδὴποτε, τὸ μεταξὺ τῆς συγγραφῆς ἀμφοτέρων τῶν πρὸς Κορινθίους ἐπιστολῶν διάστημα δὲν πρέπει νὰ ὑπερβαίνει τοὺς ὀκτὼ μῆνας²⁹. Τὸ διάστημα τοῦτο ἀρκεῖ ἀνέτως διὰ τὴν πραγματοποιήσιν ὅλων ἐκεῖνων τῶν γεγονότων, ἅτινα εἶδομεν ἀνωτέρω ὡς λαβόντα χώραν μεταξὺ τῆς συγγραφῆς τῆς Α' καὶ τῆς Β' πρὸς Κορινθίους.

Ἐπὶ πόσον χρόνον παρέμεινεν ὁ Παῦλος ἐν Μακεδονίᾳ, μετὰ τὴν ἐπιστροφὴν τοῦ Τίτου καὶ τῶν δύο ἀδελφῶν (Β' Κορ. 8-9) εἰς Κόρινθον, δὲν γνωρίζομεν. Αἱ Πράξεις ἀναφέρουσιν, ὅτι μετὰ τινὰ περιοδείαν εἰς τὰ «μέρη

26. Οὕτω π.χ. παρὰ τῷ K, πολλοῖς μικρογραμμάτοις, Ἑρακλειανῇ καὶ Κοπτικῇ μεταφράσει, προστίθεται ἐν τέλει· «πρὸς Κορινθίους δευτέρᾳ ἐγράφη ἀπὸ Φιλίππων τῆς Μακεδονίας διὰ Τίτου καὶ Λουκᾶ». Ὀλίγοι μικρογράμματοι προσθέτουσι μετὰ τὸ ὄνομα τοῦ Τίτου τὸ ὄνομα τοῦ Βαρνάβα, ἐνῶ ὁ L παραλείπει «τῆς Μακεδονίας» καὶ ἡ Πεσσινὴ τοῦ «Λουκᾶ».

27. Ὅρα σχετικῶς M. A. Σιῶ τοῦ, «Luke the Evangelist as St. Paul's Collaborator», ἐν Neues Testament und Geschichte (O. Cullmann zum 70. Geburtstag), hrsg. H. Baltensweiler—Bo Reicke, Zürich/Tübingen 1972. Τοῦ αὐτοῦ, Αἱ σχέσεις τοῦ Εὐαγγελιστοῦ Λουκᾶ πρὸς τὴν πόλιν τῶν Φιλίππων — Εἰσήγησις εἰς τὴν «Πρώτην Συνάντησιν τῶν Φιλίππων», Καβάλα 1980.

28. Ὡς γνωστόν, ἡ ὑπὸ τῆς πλειονότητος τῶν δυτικῶν ἐρευνητῶν ἀμφισβήτησις τῆς ἐνότητος καὶ ἀκεραιότητος τῆς Β' πρὸς Κορινθίους (οὗτοι δηλ. δέχονται, ὅτι ἡ παρούσα ἐπιστολὴ ἀπαρτίζεται ἐκ τεσσάρων τοὐλάχιστον ἐπὶ μέρους ἐπιστολῶν), ἔχει ὡς ἀποτέλεσμα τὴν διατύπωσιν ποικίλων ἀπόψεων ὡς πρὸς τὸν χρόνον τῆς συγγραφῆς ἐκάστου ἐκ τῶν ἀπαρτιζόντων ταύτην τμήματος. Ἐπ' αὐτοῦ ὅρα σχετικῶς X. Σ. Βοῦλγαρη, Νέα Θεώρησις, σ. 40-66.

29. Τὴν ἐντὸς τοῦ αὐτοῦ ἔτους συγγραφὴν ἀμφοτέρων τῶν ἐπιστολῶν δέχεται παρ' ἡμῶν καὶ ὁ N. M. Δαμαλᾶς, Εἰσαγωγή, σ. 384, θεωρῶν ὅμως ὡς τοιοῦτο τὸ 57 μ.Χ.

ἐκεῖνα», οὗτος ἦλθεν εἰς τὴν «Ἑλλάδα», τ.ἐ. τὴν Ἀχαΐαν (Πρ. 20,2)³⁰, ἐνθα παρέμεινεν ἐπὶ τρίμηνον, ἀναχωρήσας ἐν συνεχείᾳ δι' Ἱεροσόλυμα καὶ πάλιν διὰ Μακεδονίας, λόγῳ ἀποκαλυφθείσης συνομωσίας κατ' αὐτοῦ ὑπὸ τῶν Ἰουδαίων, καθ' ὃν χρόνον οὗτος ἐπρόκειτο νὰ ἐπιβιβασθῇ πλοίου διὰ Συρίαν. Κατὰ τὴν ἀνάβασιν ταύτην εἰς Ἱεροσόλυμα, ὁ Παῦλος ἡγεῖτο τῶν ἀντιπροσωπειῶν τῶν ἐκκλησιῶν τῆς Μακεδονίας καὶ Ἀχαΐας, κομιζουσδὼν τὸ προῖον τοῦ ἐράνου διὰ τοὺς χριστιανοὺς τῶν Ἱεροσολύμων (Πρ. 20,3-4. Πρβλ. Ρωμ. 15,25 ἐ. Β' Κορ. 9. Α' Κορ. 16,1-4). Πάντως, τὰς πρᾶμονάς τοῦ Πάσχα τοῦ 57 μ.Χ., ὅπερ συνέπεσε τὴν 8ην τοῦ ἡμετέρου Ἀπριλίου, ὡς θὰ ἴδωμεν κατωτέρω, οὗτοι πάντες εὐρίσκοντο εἰς Φιλίππους (Πρ. 20,5-6), τοῦθ' ὅπερ ὑπεμφαίνει, ὅτι οὗτοι πρέπει νὰ ἀνεχώρησαν ἐκ Κορίνθου περὶ τὴν 20ην Μαρτίου. Ἐκ τούτων δὲ ἀγόμεθα εἰς τὸ συμπέρασμα ὅτι, ἐφ' ὅσον ὁ Παῦλος παρέμεινεν ἐν Κορίνθῳ ἐπὶ τρίμηνον, πρέπει νὰ εἶχεν ἀφικθῇ αὐτόθι ἀρχομένου τοῦ 57 μ.Χ.

Κατὰ τὸ τρίμηνον τοῦτο ὁ Παῦλος ἔγραψε τὴν πρὸς Ρωμαίους ἐπιστολήν, καὶ δὴ ἐκ τῆς οἰκίας τοῦ φιλοξενούντος αὐτὸν Γαίου, (Ρωμ. 16,23), ὃν ὁ ἴδιος εἶχε βαπτίσει κατὰ τὴν πρώτην αὐτοῦ ἐπίσκεψιν εἰς Κόρινθον (Α' Κορ. 1,24). Ἦδη, κατὰ τὰς Πράξεις, εὐρισκόμενος ἐν Ἐφέσῳ, «ἔθετο ὁ Παῦλος ἐν τῷ πνεύματι διελθὼν τὴν Μακεδονίαν καὶ Ἀχαΐαν πορεύεσθαι εἰς Ἱεροσόλυμα, εἰπὼν ὅτι Μετὰ τὸ γενέσθαι με ἐκεῖ δεῖ με καὶ Ρώμην ἰδεῖν» (Πρ. 19,21). Ἐντεῦθεν, πρὸς προπαρασκευὴν τοῦ ἐδάφους διὰ τὴν ἐπικειμένην ἐπίσκεψιν αὐτοῦ εἰς Ρώμην καὶ ἐκεῖθεν εἰς Ἰσπανίαν (Ρωμ. 15,22-29. 1,10) ἀποστέλλει τὴν παροῦσαν ἐπιστολήν, καθ' ὃν χρόνον ἡτοιμάζετο νὰ ἀναχωρήσῃ δι' Ἱεροσόλυμα μετὰ τῶν ἀντιπροσωπειῶν τῶν ἐκκλησιῶν τῆς Μακεδονίας καὶ Ἀχαΐας (Ρωμ. 15,25-27). Ἀνεξαρτήτως τῶν ἀντιρρήσεων ὡς πρὸς τὴν ἐνότητα καὶ ἀκεραιότητα τῆς ἐπιστολῆς καὶ κυρίως ὡς πρὸς τὴν θέσιν τοῦ 16ου κεφαλαίου ἐν αὐτῇ³¹, ὅπερ οὐδόλως ἐπιδρᾷ ἐπὶ τοῦ χρόνου τῆς συγγραφῆς αὐτῆς, εἶναι σαφές ὅτι αὕτη ἐγράφη ἐκ Κορίνθου κατὰ Μάρτιον τοῦ 57 μ.Χ.³², ἥτοι πέντε ἕως ἑξ μῆνας μετὰ τὴν Β' πρὸς Κορινθίους ἢ ἐν ἔτος περίπου μετὰ τὴν Α' πρὸς Κορινθίους.

30. Κατὰ τὸν A. Harnack, Die Apostelgeschichte, Leipzig 1908, σ. 94, ἡ ταύτις τῆς Ἀχαΐας πρὸς τὴν Ἑλλάδα εἶναι χαρακτηριστικὸν γνώρισμα τῶν συγγραφέων τῆς ἑλληνιστικῆς ἐποχῆς. Κατὰ τὸν T. Zahn, Apostelgeschichte II, σ. 700, ὅμως, διὰ τῆς Ἑλλάδος νοεῖται τὴν ἐποχὴν ταύτην ἡ εὐρυτέρα περιοχὴ νοτίως τῆς Θεσσαλίας. Ἀναμφιβόλως ἐνταῦθα πρόκειται περὶ τῆς Ἀχαΐας καὶ εἰδικώτερον τῆς Κορίνθου (πρβλ. Β' Κορ. 12,14, 13,1).

31. Ὅρα σχετικῶς B. X. Ἰωαννίδου, Εἰσαγωγή, σ. 236 ἐξ., τὴν ἀποφιν τοῦ ὁποίου ἀσπαζόμεθα καὶ ἡμεῖς.

32. Ἀντιθέτως, ὁ J. R. Richards, «Romans and I Corinthians: Their Chronological Relationship and Comparative Dates», ἐν New Testament Studies 13 (1966-67) 14-30, τονίζει ὅτι αὕτη ἐγράφη κατὰ τὸν χρόνον τῆς συγγραφῆς τῆς Α' πρὸς Κορινθίους.

Ι Ιλλυρικό

Ἐν τῇ πρὸς Ῥωμαίους ἐπιστολῇ (15,19) ὁ Παῦλος παρέχει καὶ τὴν σημαντικωτάτην πληροφορίαν, περὶ τῆς ὑπ' αὐτοῦ κηρύξεως τοῦ Εὐαγγελίου καὶ ἐν τῇ περιοχῇ τοῦ Ἰλλυρικοῦ (αἴσπετε με ἀπὸ Ἱερουσαλὴμ καὶ κύκλῳ μέχρι τοῦ Ἰλλυρικοῦ πεπληρωμέναι τὸ εὐαγγέλιον τοῦ Χριστοῦ), ἥτις προεκάλεσε ποικίλας ἀντιδράσεις ἐκ μέρους τῶν ἐρευνητῶν³³. Ἐν πρώτοις, κατὰ τὴν ἐν λόγῳ ἐποχὴν, διὰ τῆς Ἰλλυρίας νοεῖται οὐ μόνον ἡ ρωμαϊκὴ ἐπαρχία ΒΔ τῆς Μακεδονίας ἐπὶ τῆς ἀκτῆς τῆς Ἀδριατικῆς θαλάσσης ἀλλ' ἡ ἀπὸ τοῦ μυχοῦ αὐτῆς μέχρι τῶν Ἀκροκεραυνίων ὁρέων, ἡ καὶ ἄλλως καλουμένη Δαλματία (Β' Τιμ. 4,10) περιοχὴ, κατοικουμένη ἀπὸ Ἰλλυριοῦς³⁴. Ἀρχομένη ἀπὸ τοῦ Δυρραχίου, ἡ Ἐγνατία ὁδός, κατὰ τὸν Στράβωνα, διήρχετο ἀπὸ ἐν τμήμα τῆς Ἰλλυρίας πρὶν ἢ εἰσέλθῃ εἰς Μακεδονίαν³⁵. Ἐνταῦθα τὸ ἐνδιαφέρον τῶν ἐρευνητῶν ἐστράφη κυρίως περὶ τὴν ἀκριβῆ ἔννοιαν τῆς ἐκφράσεως «καὶ κύκλῳ». Ἐκ τούτων, οἱ πλείστοι ἐδέχθησαν, ὅτι διὰ ταύτης νοεῖται ἡ περὶ τὰ Ἱεροσόλυμα περιοχὴ, ἕτεροι δέ, ὅτι νοεῖται ἡ Συρία³⁶, ἐνῶ διευτυπώθη καὶ ἡ ἀποψις, ὅτι τὰ ὑπὸ τοῦ Παύλου λεγόμενα ἐνταῦθα ἀποτελοῦσιν ἀπήχησιν τῆς ἐν Πρ. 1,8 ἐντολῆς τοῦ Χριστοῦ πρὸς τοὺς ἀποστόλους, ὅπως κηρύξωσι τὸ Εὐαγγέλιον «ἕως ἐσχάτου τῆς γῆς» ὡς ἐκ τούτου, ταῦτα δὲν προσδιορίζουσι τὰ γεωγραφικὰ πλαίσια τῆς ἄχρι τῆς στιγμῆς ἐκείνης ἱεραποστολικῆς δράσεως αὐτοῦ³⁷. Περιττὸν νὰ λεχθῇ, ὅτι ἡ τελευταία αὕτη ἀποψις εἶναι τελείως ἀνεδαφική, διότι κατὰ τὴν ἐν λόγῳ ἐποχὴν «τὸ ἐσχάτον τῆς γῆς» δὲν συνέπιπτε πρὸς τὸ Ἰλλυρικόν, ἀφοῦ ἐκεῖθεν αὐτοῦ ἐξετείνοντο ἕτεραι ἐπαρχίαι τῆς Ῥωμαϊκῆς Αὐτοκρατορίας, ἀλλὰ πρὸς τὰς Ἡρακλείους Στήλας ἐν Σπανίᾳ, ἐνθα καὶ ὁ Παῦλος ἐπεθύμει νὰ μεταβῇ διὰ νὰ κηρύξῃ (Ῥωμ. 15,24-28). Ἐντεῦθεν, ἡ ὀρθωτέρα ἐρμηνεία εἶναι ἡ ὑπὸ τῶν πατέρων δοθεῖσα, καθ' ἣν ἐνταῦθα νοεῖται τὸ Ἰλλυρικόν ὡς περιοχὴ, εἰς ἣν μετέβη ὁ Παῦλος³⁸.

33. Παραδόξως, οὐδεὶς τῶν παρ' ἡμῖν ἀσχοληθέντων περὶ τὴν χρονολογίαν τοῦ βίου τοῦ Παύλου ἐν τοῖς νεωτέροις χρόνοις, ἠσχολήθη περὶ τὴν πληροφορίαν ταύτην.

34. Ὁρα Ἀππιανῶ, *Illyrica*, I, 7. Ἰωσήπου, *Ἰουδ.* Πόλ. II, 16,4.

35. Ὁρα Γεωγραφικῶν Z, 7, 4. Πρβλ. N. G. L. Hammond, «The western Part on the Via Egnatian», ἐν *Journal of Roman Studies* 64 (1974) 185-194.

36. Ὁρα W. Sanday-A.C. Hae dlam, *A Critical and Exegetical Commentary on the Epistle to the Romans*, Edinburgh 1962⁵, σ. 407 ἔ.

37. A. S. Geys er, «Un essai d' explication de Rom, XV, 19», ἐν *New Testament Studies* 6 (1959-60) 156-159.

38. Ὁρα καὶ Μκ. 6,6. Χρυσόστομου, Ἑρμ. εἰς Ῥωμ. Ὁμ. ΚΘ', β' PG. 60, 656: «Ἀρίθμει τοῖνυν καὶ πόλεις καὶ χώρας, καὶ ἔθνη καὶ δῆμους, μὴ τοὺς ὑπὸ Ῥωμαίοις μόνον, ἀλλὰ καὶ τοὺς ὑπὸ βαρβάρους. Μὴ γάρ μοι τὴν διὰ τῆς Φοινίκης καὶ Συρίας καὶ τῆς Κιλικίων καὶ Καππαδοκῶν ἑλθῆς ὁδόν, ἀλλὰ καὶ τὰ ὀπισθεν ἅπαντα λογίζου, τὴν Σαρακηνῶν καὶ Περσῶν καὶ Ἀρμενίων καὶ τὴν τῶν ἄλλων βαρβάρων. Διὰ γὰρ τοῦτο εἶπε, Καὶ κύκλῳ, ἵνα μὴ τὴν κατευθὺ λεωφόρον ἑλθῆς μόνον, ἀλλὰ καὶ πᾶσαν καὶ τὴν κατὰ τὸν νότον Ἀσίαν περιδράμῃς τῇ διακονίᾳ». Πρβλ. καὶ Θεοδωρήτου, Ἑρμην. τῆς πρὸς Ῥωμαίους Ἐπι-

Εἰς ποῖον ὅμως χρόνον μετέβη ὁ Παῦλος εἰς τὴν περιοχὴν ταύτην; Ἀναμφιβόλως, πρὸ τῆς τελευταίας ἐπισκέψεως αὐτοῦ εἰς Κόρινθον, ἀφ' ὅπου ἔγραψε τὴν πρὸς Ρωμαίους ἐπιστολήν. Ἐν τούτοις, εὐρεῖα συζήτησις προσεκλήθη καὶ ἐπὶ τοῦ σημείου τούτου, τῶν ἐρευνητῶν διχασθέντων. Οὕτως, ἄλλοι ἢ ἀπέρριψαν τὴν δυνατότητα πραγματοποίησεως τῆς ἐπισκέψεως ταύτης εἰς Ἰλλυρικὸν ἢ εἰς τὴν ὑπ' αὐτῶν συνταχθεῖσαν χρονολογίαν τοῦ βίου τοῦ Παύλου, δὲν συμπεριέλαβον ταύτην³⁹. Ἄλλοι πάλιν ἀνέβαλλον κατὰ ἓν ἔτος τὴν ἐκ Μακεδονίας ἀπόδοσιν τοῦ Ἀποστόλου εἰς Κόρινθον, ἀποδόσαντες τοῦτο εἰς τὴν ἐπίσκεψιν αὐτοῦ εἰς τὸ Ἰλλυρικόν⁴⁰, ἐνῶ ἄλλοι παρενέβαλον ἐνταῦθα μακρότερον χρονικὸν διάστημα τονίσαντες, ὅτι κατὰ τὸν χρόνον τοῦτον ἔλαβον χώραν αἱ ἐν τῷ Ἰλλυρικῷ καὶ τῇ Κρήτῃ περιοδεῖαι τοῦ Παύλου, περὶ ὧν ὁ λόγος ἐν ταῖς Ποιμαντικαῖς ἐπιστολαῖς⁴¹.

Ἐν τούτοις, ἡ ἀπόρριψις τῆς ἐπισκέψεως εἰς Ἰλλυρικὸν τυγχάνει ἀπαράδεκτος, ὡς ἀντιβαίνουσα πρὸς τὴν σαφῆ δήλωσιν τοῦ Παύλου ἐν Ρωμ. 15, 19 Ἀλλὰ καὶ ἡ παρεμβολὴ μακροῦ χρόνου μεταξὺ τῆς ἀφίξεως αὐτοῦ εἰς Μακεδονίαν καὶ Κόρινθον δὲν γίνεται δεκτὴ, διότι ἀνατρέπει τὴν ὅλην ἐξέλιξιν τῶν μετὰ τῆς ἀνόδου εἰς Ἱεροσόλυμα καὶ τῆς αὐτόθι συλλήψεως αὐτοῦ συνδεδεμένων γεγονότων, ὡς θὰ ἴδωμεν κατωτέρω. Καθ' ἡμᾶς, ἡ μετάβασις τοῦ Παύλου εἰς τὸ Ἰλλυρικὸν ἔλαβε πράγματι χώραν κατὰ τὸ διάστημα μεταξὺ τῆς συγ-

στολῆς, Ρ. Γ. 82, 213. Οἰκουμένιου, Ἑρμ. εἰς Ρωμ., Κ. ΡΓ. 118, 621. Θεοφύλακτου, Ἐξήγησις πρὸς Ρωμ. Ἐπιστ. ΡΓ. 124, 544.

39. Οὕτω π.χ. D. Georgi, Die Geschichte der Kollekte, σ. 91 ἐξ. W. M. Ramsay, «Pauline Chronology», ἐν The Expositor 5 (1897) 201-211. Τοῦ αὐτοῦ, «A second Fixed Point in Pauline Chronology», Αὐτόθι 6 (1900) 88-105. Τοῦ αὐτοῦ, Pauline and other Studies in Early Christian History, London 1906. Τοῦ αὐτοῦ, St. Paul the Traveller and Roman Citizen, London 1920. J. J. Gunther, Paul: Messenger and Exile. A Study in the Chronology of his Life and Letters, Valley Forge 1972. S. Dockx, «Chronologie de la Vie de Saint Paul depuis sa Conversion jusqu'à son séjour à Rome», ἐν Novum Testamentum 13 (1971) 261-304. Τοῦ αὐτοῦ, Chronologie néotestamentaires et vie de l'Eglise primitive. Recherches exégétiques, Gembloux 1977. Τοῦ αὐτοῦ, «Chronologie Paulinienne de l'année de la Grand Collecte», ἐν Revue Biblique 81 (1973) 183-195, κ.ἄ. Παρὰ τοῖς ἡμετέροις, ὡς προελέχθη, ἡ μετάβασις εἰς τὸ Ἰλλυρικὸν ἀγνοεῖται.

40. Οὕτω π.χ. ol G. Ogg, Chronology σ. 115 ἐξ. F. F. Bruce, Paul-Apostle of the free Spirit, Exeter 1977, σ. 104. Τοῦ αὐτοῦ, New Testament History, σ. 335. R. Jewett, A Chronology of Paul's Life, σ. 104, κ.ἄ.

41. Ἰδὲ π.χ. B. W. Bacon, The Story of St. Paul, Boston 1904, σ. 198, 221ε, 375ε. J. V. Bartlett, «The Historic Setting of the Pastoral Epistles», ἐν The Expositor 8/5 (1913) 327. R. Falconer, The Pastoral Epistles, Oxford 1937, σ. 19-28. G. S. Duncan, St. Paul's Ephesian Ministry, Lonson 1929, σ. 217 ἐξ. Τοῦ αὐτοῦ, «Chronological Table to illustrate Paul's Ministry in Asia», ἐν New Testament Studies 5 (1958-59) 43 ἐξ., κ.λπ.

γραφῆς τῆς Β' πρὸς Κορινθίους εἰς Φιλίππους, κατὰ Σεπτέμβριον-Ὀκτώβριον τοῦ 56 μ.Χ. καὶ τῆς ἀφίξεως αὐτοῦ εἰς Κόρινθον, κατὰ Ἰανουάριον τοῦ 57 μ.Χ., ἦτοι αὕτη διήρκεσε τρεῖς ἕως τέσσαρας μῆνας⁴². Τὸ σύντομον τοῦ διαστήματος δικαιολογεῖ ἴσως καὶ τὴν ἔλλειψιν οἰωνδῆποτε πληροφοριῶν, περὶ ἐκτενοῦς ἱεραποστολικῆς δράσεως τοῦ Ἀποστόλου ἐν τῇ περιοχῇ. Πιθανώτατα, οὗτος ἐπεσκέφθη μόνον τὸ Δυρράχιον, ἐνθα κατέληγεν ἡ Ἑγνατία ὁδὸς καὶ τὴν Νικόπολιν⁴³. Ἐκκινήσας δ' ἐκ Φιλίππων, ἦτο φυσικὸν νὰ ἐπισκεφθῇ καὶ τὰς ἐκκλησίας τῆς Θεσσαλονίκης καὶ Βεροίας, καθ' ὁδὸν (Πρ. 20,2).

Ἀνωτέρω ἐδέχθημεν, ὅτι ὁ Παῦλος καὶ οἱ συνοδεύοντες αὐτὸν ἀντιπρόσωποι τῶν ἐκκλησιῶν τῆς Μακεδονίας καὶ Ἀχαΐας ἀνεχώρησαν ἐκ Κορίνθου περὶ τὸ μέσον Μαρτίου 57 μ.Χ. ἀφίχθentes εἰς Φιλίππους τὰς παραμονὰς τοῦ Πάσχα (8η Ἀπριλίου). Ἐνταῦθα παρέμειναν διὰ τὸν ἑορτασμὸν τῶν ἁζύμων ὁ Παῦλος μετὰ τῶν συνεργατῶν αὐτοῦ⁴⁴, ἐνῶ οἱ λοιποὶ προωθήθησαν εἰς Τρωάδα (Πρ. 20,5). Μετὰ τὰς ἡμέρας τῶν ἁζύμων, ἀνεχώρησαν ἐκ Φιλίππων ὁ Παῦλος μετὰ τῆς συνοδείας αὐτοῦ καὶ μετὰ πενθήμερον συνηντήθησαν μετὰ τῶν λοιπῶν εἰς Τρωάδα, ἐνθα παρέμειναν ἐπὶ ἑπτὰ ἡμέρας (στ. 6). Κατὰ τὸ ἑσπέρας τῆς τελευταίας ἡμέρας τῆς ἐνταῦθα παραμονῆς αὐτῶν, ἦτις ἦτο Κυριακὴ («μία τῶν σαββάτων»), ὁ Παῦλος «μέλλων ἐξιέναι τῇ ἐπαύριον», ἐτέλεσε τὸ Μυστήριον τῆς Θ. Εὐχαριστίας (στ. 7).

Ἡ ὑπὸ τοῦ Λουκᾶ χρῆσις διαφόρων χρονικῶν προσδιορισμῶν ἐνταῦθα, ἔδωκεν ἀφορμὴν εἰς πολλοὺς ἐρευνητὰς νὰ προσπαθῇσιν νὰ ἐξακριβώσωσι τὸ ἔτος τῆς ἐκ Φιλίππων καὶ Τρωάδος ἀναχώρησεως τοῦ Παύλου. Οὕτω τὴν ἐκ Φιλίππων ἀναχώρησιν αὐτοῦ, οἱ W. M. Ramsay⁴⁵ καὶ D. Plooij⁴⁶ καθώρισαν τὴν Παρασκευὴν 15ην Ἀπριλίου 57 μ.Χ. Κατ' αὐτοὺς, ἐφ' ὅσον ὁ Παῦλος ἀνεχώρησεν ἐκ Τρωάδος Δευτέραν τινά, μετὰ ἑπτάήμερον παραμονὴν αὐτόθι, πρέπει νὰ εἶχεν ἔλθει εἰς τὴν πόλιν τὴν Τρίτην τῆς προηγουμένης

42. Κατὰ τὸ βραχὺ τοῦτο διάστημα τοποθετοῦσι τὴν ἐπίσκεψιν ταύτην, σχεδὸν ἄνευ σχολίων καὶ οἱ E. Barnikol, *Die drei Jerusalem Reisen des Paulus*, Kiel 1929. A. Suhl, *Paulus und seine Briefe. Ein Beitrag zur paulinischen Chronologie*, Gütersloh 1975, σ. 341 ἐξ. J. A. T. Robinson, *Redating*, σ. 42, 51 κ.λπ.

43. Δὲν ἀποκλείεται μάλιστα ὁ Παῦλος νὰ ἀφίχθῃ εἰς Κόρινθον διὰ πλοίου ἐκ Νικόπολεως, ἦτις ἦτο ἐπίσης μία τῶν ἐπιφανεστέρων ρωμαϊκῶν ἀποικιῶν.

44. Εἶναι χαρακτηριστικὸν ὅτι ἀπὸ τοῦ Πρ. 20,5 ἐ ἡ διήγησις τίθεται καὶ πάλιν εἰς α' πληθυντικὸν πρόσωπον («ἡμεῖς ἐδάψαμε»), τοῦθ' ὅπερ δηλοῖ ὅτι ὁ Λουκᾶς εὐρίσκειτο μετὰ τοῦ Παύλου ἐν Κορίνθῳ καὶ τὸ πιθανώτερον ἦτο ὁ μετὰ τοῦ Τίτου σταλεῖς πρὸς δι-εξαγωγὴν τοῦ ἐράνου ἀδελφός (Β' Κορ. 8,22). Πρβλ. ἀνωτέρω ὑπόσημ. 23. — Κατὰ τὸν W. Michaelis, *Einleitung in das Neue Testament*, Berne 1954², σ. 165, κατὰ τὴν ἐνταῦθα παραμονὴν αὐτοῦ, ὁ Παῦλος ἔγραψεν ἐπιστολὴν τινα πρὸς τοὺς Ἑφεσίους, εἰς ἣν ἀνῆκει ἡ περικοπὴ Ρωμ. 16,3-23.

45. "Ορα: «A fixed Date in the Life of St. Paul», ἐν *The Expositor* 5/3 (1896) 336-345.

Γ'

ΑΠΟ ΤΗΣ ΣΥΛΛΗΨΕΩΣ ΑΥΤΟΥ ΕΝ ΙΕΡΟΣΟΛΥΜΟΙΣ ΜΕΧΡΙ ΤΟΥ ΜΑΡΤΥΡΙΚΟΥ ΘΑΝΑΤΟΥ ΑΥΤΟΥ ΕΝ ΡΩΜΗ

1. Σύλληψις και μεταφορά του Παύλου εις Ρώμην.

Ἡ τελευταία ἀνοδος τοῦ Παύλου εἰς Ἱεροσόλυμα ἔλαβε χώραν ἐν μέσῳ τεταμένης ἀτμοσφαίρας καὶ ἐχθρικῶν ἔναντι αὐτοῦ διαθέσεων, τόσον ἐκ μέρους τῶν Ἰουδαίων, ὅσον καὶ ἐκ μέρους τῶν ζηλωτῶν τοῦ νόμου Ἰουδαιοχριστιανῶν, ἐξ ἀφορμῆς τῶν περὶ αὐτοῦ πληροφοριῶν ἀμφοτέρων, ὅτι κατὰ τὰς ἐν τῇ διασπορᾷ περιοδείας ἐδίδασκε τοὺς Ἰουδαίους «ἀποστασίαν ἀπὸ Μωϋσέως..., λέγων μὴ περιτέμνειν αὐτοὺς τὰ τέκνα μηδὲ τοῖς ἔθουσιν περιπατεῖν» (Πρ. 21,21 ἐξ.). Καὶ τῶν μὲν ζηλωτῶν χριστιανῶν ἡ μῆνις κατευνάσθη τῇ ἐπεμβάσει τοῦ Ἰακώβου (Ἀδελφοθέου) καὶ τῶν πρεσβυτέρων, οἵτινες ὑπέδειξαν τῷ Παύλῳ τὸν ἀγνισμὸν αὐτοῦ ἐν τῷ ναῷ, ὡς καὶ τὴν καταβολὴν τῶν ἐξόδων τοῦ ξυρησμοῦ τῆς κεφαλῆς ἐτέρων τεσσάρων ἐχόντων εὐχὴν ἀνδρῶν (Πρ 21,23 ἐ.)¹· τὸ μῖσος δὲ τῶν Ἰουδαίων, ἀφυπνισθὲν ἐπὶ τῇ θέᾳ αὐτοῦ ἐν τῷ

1. Πρόκειται περὶ τῆς εὐχῆς (ταξίματος) τῶν Ναζιραίων (ἐκ τοῦ «ναζάρ» = χωρίζεσθαι, ἀπέχειν), συνισταμένης εἰς τὴν ἀποφυγὴν οἰνοπνευματωδῶν ποτῶν (περιλαμβανομένης καὶ αὐτῆς τῆς σταφυλῆς), τῆς κουρᾶς τῆς κόμης καὶ παντὸς λειτουργικῶς μὴ καθαροῦ (δρα σχετικῶς Ἀριθ. 6,1-21). Τὴν ναζιρικὴν εὐχὴν ἔννοεῖ λέγων καὶ ὁ Φίλων, Περὶ μέθης, 1,2· «οὗτοι μὲν οὖν εἰσιν οἱ τὴν μεγάλην εὐχὴν εὐξάμενοι». Αὕτη ἡδύνατο νὰ εἶναι Ἰσάβιος [πρβλ. π.χ. τοὺς Σαμφῶν, Κριτ. 13,5-7· Σαμουήλ, Α' Βασ. 11,11. Ἰωάννης ὁ Βαπτιστής, Λκ. 1,15. Ἰάκωβος ὁ Ἀδελφοθέος, Εὐσεβίου, Ἑκκλ. Ἰστ. Β, 23,4. ΒΕΠΕΣ 19,244] ἢ πρόσκαιρος [πρβλ. Ἰωσήπου, Ἰουδ. Πόλ. II, 15,1, περίπτωσις τῆς Βερενίκης, ἀδελφῆς Ἀγρίππα Α']. Εἰς τὴν δευτέραν περίπτωσιν, μετὰ τὴν συμπλήρωσιν τοῦ χρόνου (τὸ ἐλάχιστον ἦσαν 30 ἡμέραι), ὁ ἔχων τὴν εὐχὴν προσέφερε θυσίας ἐν τῷ ναῷ καὶ ἐξύριζε τὴν κόμην αὐτοῦ, ἣν καὶ ἔρριπτεν ἐπὶ τῆς πυρᾶς τοῦ θυσιαστηρίου, μεθ' ὃ ἡδύνατο νὰ γευθῇ οἶνου. Ὅρα σχετικῶς Mishnah; Nedarim, καὶ Nazir (πρβλ. H. Danby, The Mishnah, Oxford-London 1944, σ. 264 ἐξ., 280 ἐξ.).

ναῶ (Πρ. 21,27 ἐέ.), κατέληξεν εἰς τὴν σύλληψιν καὶ φυλάκισιν αὐτοῦ ἐν Καισαρείᾳ καί, ἐν συνεχείᾳ, τὴ μεταφορὰν αὐτοῦ εἰς Ρώμην.

Συμφώνως πρὸς τὴν ἰδίαν αὐτοῦ δήλωσιν (Πρ. 24,11), ἡ σύλληψις, ἡ ἀνάκρισις ἐν τῇ παρεμβολῇ, ἡ δίκη ἐνώπιον τοῦ Μ. Συνεδρίου καὶ ἡ μεταφορὰ αὐτοῦ εἰς Καισάρειαν, ἔλαβον χώραν ἐντὸς δώδεκα ἡμερῶν ἀπὸ τῆς εἰς Ἱεροσόλυμα ἀφίξεως τοῦ Παύλου², ἥτις, ὡς εἰς προγενεστέραν μελέτην ἐδέχθημεν³, ἔλαβε χώραν κατὰ Μάιον τοῦ 57 μ.Χ. καὶ δὴ πρὸ τῆς ἐορτῆς τῆς Πεντηκοστῆς (Πρ. 20,16)⁴. Ὑπὲρ τοῦ χρόνου τούτου συνηγοροῦν ἐν προκειμένῳ τὰ χρονικὰ πλαίσια τῆς ἀνθυπατείας τῶν ρωμαίων ἐπιτρόπων τῆς Ἰουδαίας Φήλικος καὶ Πορκίου Φήστου, ἐνώπιον τῶν ὁποίων καὶ ἀπελογήθη ὁ Παῦλος ἐν Καισαρείᾳ (Πρ. 24-26). Ἀτυχῶς τὰ πλαίσια ταῦτα δὲν δύνανται νὰ προσδιορισθῶσιν ἐπακριβῶς λόγῳ τῆς ἰδιομορφίας τῶν πηγῶν, διὸ καὶ ἡ ἐπὶ τῇ βάσει τούτων προσπάθεια τῶν ἐρευνητῶν νὰ προσδιορίσωσιν ἐπακριβῶς τὸν χρόνον τῆς ἐν Καισαρείᾳ φυλακίσεως τοῦ Παύλου καὶ κατ' ἀκολουθίαν τὸν χρόνον τῆς εἰς Ρώμην μεταφορᾶς αὐτοῦ, ἀπέβη ἄκαρπος, ὡς εὐκόλως διαπιστοῦται ἐκ τῆς ποικιλίας τῶν προτεινομένων χρονολογιῶν. Ἀντιθέτως, ἡμεῖς θεωροῦμεν τὰς πληροφορίας ταύτας ὡς ὑποβοηθητικὰς τῆς διὰ σειρᾶς ἐτέρων συλλογισμῶν καὶ στοιχείων διατυπωθείσης ἄχρι τοῦδε χρονολογίας⁵.

2. Βλ. τὰς ἐκφράσεις. Πρ. 21,18 «τῇ δὲ ἐπιούσῃ». 21,27 «ὡς δὲ ἔμελλον αἱ ἐπὶ τὰς ἡμέρας συντελεῖσθαι». 22,30 «τῇ δὲ ἐπαύριον». 23,11-12 «τῇ δὲ ἐπιούσῃ νυκτὶ... γενομένης δὲ ἡμέρας». 24, 1 «μετὰ δὲ πάντε ἡμέρας». 24,11 «δυναμένου σου ἐπιγνῶναι ὅτι οὐ πλείους εἰσὶν μοι ἡμέραι δώδεκα ἂν ἦς ἀνέβην προσκυνήσων εἰς Ἱεροσόλυμα». Περιέργως πῶς, ὁ ἀείμνηστος καθηγητὴς Β. Χ. Ἰωαννίδης, Εἰσαγωγή εἰς τὴν Καινὴν Διαθήκην, Ἀθῆναι 1960, σ. 221, ἐνῶ δέχεται ὅτι ὁ Παῦλος ἀνεχώρησεν ἐκ Φιλιππῶν διὰ τὴν τελευταίαν ἀνόδον αὐτοῦ εἰς Ἱεροσόλυμα μετὰ τὸ Πάσχα τοῦ 57, τοποθετεῖ τὴν ἀφίξιν αὐτοῦ κατὰ τὸ τέλος τοῦ αὐτοῦ ἔτους καὶ τὴν σύλληψιν κατὰ τὰς ἀρχὰς τοῦ 58. Ἀνατιολογῆτως ἐπίσης ὁ ἀείμνηστος καθηγητὴς Λ. Ι. Φιλίππιδης, Ἡ πρώτη πρὸς Τιμόθεον Ποιμαντικὴ ἐπιστολὴ τοῦ Ἀποστόλου Παύλου, Ἀθῆναι 1952, σ. 23, τοποθετεῖ τὴν σύλληψιν τῷ 58/59.

3. Ὅρα σχετικῶς Χ. Σ. Βοῦλγαρη, Χρονολογία τῶν γεγονότων τοῦ βίου τοῦ Ἀποστόλου Παύλου, Β'. Ἀπὸ τῆς Ἀποστολικῆς Συνόδου μέχρι τῆς τελευταίας ἀνόδου αὐτοῦ εἰς Ἱεροσόλυμα, Ἀθῆναι 1980, σ. 29-31.

4. Ὅτι ἡ σύλληψις τοῦ Παύλου ἐν τῷ ναῶ ἔλαβε χώραν κατὰ τινὰ μεγάλην ἐορτὴν ἐμφαίνεται καὶ ἐκ τῆς παρουσίας πλήθους πιστῶν ἐν αὐτῷ, καὶ δὴ καὶ ἐκ τῆς διασπορᾶς, ὡς οἱ ἀναγνωρίσαντες τὸν Ἀπόστολον ἀπὸ τῆς Ἀσίας Ἰουδαῖοι (Πρ. 21,27 ἐξ. 24,18 ἐ.).

5. Ὅρα ἀνωτέρω, ὑποσ. 3. Ἰστέον, ὅτι εἰς τὴν αὐτὴν διαπίστωσιν κατέληξε, πρὸ αἰῶνος καὶ πλέον, καὶ ὁ ἀείμνηστος Ν. Μ. Δαμαλάς, Ἑρμηνεία εἰς τὴν Καινὴν Διαθήκην, τ. Α', περιέχων τὴν Εἰσαγωγὴν εἰς τὴν Ἑρμηνείαν ταύτην, Ἐν Ἀθῆναις 1876, σ. 351: «Πᾶσαι δὲ αἱ λοιπαὶ προσπάθειαι, πῶς ἐξευρεθῶσιν ἐκ προσώπων ἐν ταῖς Πράξεσιν ἀναφερομένων χρονολογικοὶ προσδιορισμοὶ καὶ ἄλλων ἐποχῶν τὸν βίον τοῦ ἀποστόλου ἀπέβησαν μάταιαι· οὕτως ἡ ἀπέλευσις τοῦ Φήλικος καὶ ἡ διχοχρῆσις τοῦ Πορκίου Φήστου οὐδὲν φῶς ἐπιγέουσιν ἐπὶ τῆς ἐποχῆς καθ' ἣν ἔληξεν ἡ ἐν Καισαρείᾳ φυλάκισις τοῦ ἀποστόλου». Κατὰ τὸν ἀείμνηστον καθηγητὴν, ὁ Παῦλος συνελήφθη τὰ μέσα τοῦ 58, παραμένει ἐν

Ἐνῶ περὶ τοῦ χρόνου, καθ' ὃν ὁ Φῆλιξ διωρίσθη ἐπίτροπος τῆς Ἰουδαίας, ὑφίσταται συμφωνία μεταξύ τῶν ἐρευνητῶν, πλήρης ἀσυμφωνία ὑφίσταται μεταξύ τούτων, περὶ τοῦ χρόνου τῆς ἀνακλήσεως καὶ ἀντικαταστάσεως αὐτοῦ ὑπὸ τοῦ Πορκίου Φήστου. Ὁ Φῆλιξ καὶ ὁ ἀδελφὸς αὐτοῦ Πάλλας, ὑπεύθυνος τοῦ αὐτοκρατορικοῦ θησαυροφυλακίου καὶ ὡς ἐκ τούτου μεγάλης πολιτικῆς ἐπιρροῆς, ἦσαν ἀπελεύθεροι τῆς αὐτοκρατορικῆς οἰκογενείας, καὶ δὴ τῆς μητρὸς τοῦ Κλαυδίου Ἀντωνίας, ἐξ ἧς καὶ ἔλαβον τὸ ὄνομα Ἀντώνιος⁶. Ὁ Φῆλιξ εἶχε συνάψει τρεῖς γάμους μετὰ γυναικῶν βασιλικῆς καταγωγῆς, ἐξ ὧν ἡ μία ἦτο ἐγγονὴ τοῦ Μάρκου Ἀντωνίου καὶ τῆς Κλεοπάτρας, ἡ δὲ τρίτη ἦτο ἡ Δρουσίλλα (Πρ. 24,24), θυγάτηρ Ἀγρίππα Α' καὶ ἀδελφὴ Ἀγρίππα Β'. Κατ' Ἰώσηπον, ὁ Φῆλιξ ἀπεστάλη εἰς Ἰουδαίαν μετὰ τὴν ἀνάκλησιν καὶ ἐξορίαν τοῦ Κουμανοῦ (Ventidius Cumanus), ἐνῶ κατὰ τὸν Τάκιτον οὗτος εἶχεν ἤδη διατελέσει ἐπὶ τινὰ χρόνον συγκυβερνήτης τῆς Παλαιστίνης μετ' αὐτοῦ. Εἰ καὶ αἱ πληροφορίες τοῦ Ἰωσήπου περὶ τῶν ἐν Παλαιστίνῃ πραγμάτων δέον, ὅπως θεωροῦνται ἀκριβέστεραι⁷, ἐν τούτοις οὐδόλως εἶναι ἀπίθανον νὰ κατεῖχεν ὁ Φῆλιξ κυβερνητικὸν τι ἀξίωμα προηγουμένως ἐν Σαμαρείᾳ ὑπὸ τὸν ἐπίτροπον Κουμανόν⁸.

Κατ' Ἰώσηπον, ὁ διορισμὸς τοῦ Φήλικος ὡς ἐπιτρόπου τῆς Ἰουδαίας ὑπὸ τοῦ Κλαυδίου ἔλαβε χώραν κατὰ τὸ 12ον ἔτος τῆς βασιλείας αὐτοῦ, ἦτοι τῷ 52 μ.Χ.⁹. Ἀσφαλῶς δέ, κατὰ τὸ ἔτος τοῦτο, καὶ δὴ πρὸ τῆς ἐπελεύσεως

φυλακῇ ἐν Καισαρείᾳ μέχρι τῶν ἀρχῶν τοῦ 61. Τούναντιον, οἱ Β. Ἀντωνιάδης, Ἐγχειρίδιον Εἰσαγωγῆς εἰς τὰς Ἀγίας Γραφάς, τ. Β'. Εἰσαγωγὴ εἰς τὴν Καινὴν Διαθήκην, Ἀθήναι 1937, σ. 60, Β. Χ. Ἰωαννίδης, Εἰσαγωγὴ, σ. 221, καὶ Μ. Α. Σιώτης, Τὸ ἔργον Μάρκου καὶ Βαρνάβα καὶ ἡ ἐνότης τῆς Ἀποστολικῆς Ἐκκλησίας, Ἀθήναι 1971, σ. 13 δέχονται ὡς χρόνον φυλακίσεως τὰ μέσα τοῦ 58 μέχρι τὸ τέλος τοῦ 60, ἐνῶ ὁ Ε. Ἀντωνιάδης, Ὁ Ἀπόστολος Παῦλος ἐν Ἀθήναις, Ἀθήναι 1920, σ. 22 ἐέ., δέχεται τὰ ἔτη 55-57, καὶ ὁ Σ. Χ. Ἀγουρίδης, Εἰσαγωγὴ εἰς τὴν Καινὴν Διαθήκην, Ἀθήναι 1971, σ. 223-225, δέχεται τὰ ἔτη 57-59 (πρβλ. καὶ ἐν ΘΗΕ, τ. 10, στ. 187), ἅτινα δεχόμεθα καὶ ἡμεῖς.

6. Ἰωσήπου, Ἰουδ. Πόλ. II, 12,8. Ἰουδ. Ἀρχ. XVIII, 6,6. XX, 7,1. Τακίτου, Ἰστ. V, 9 Annales XII, 54.

7. Τοῦτο γίνεται εὐρέως ἀποδεκτόν. Βλ. π.χ. T. Zahn, Introduction to the New Testament, ἀγγλ. μετ., Edinburgh 1909, τ. 3, σ. 470. K. Lake, «The Chronology of Acts», ἐν The Beginnings of Christianity, Part I, The Acts of the Apostles ed. by F. J. Foakes-Jackson-K. Lake, London 1933, τ. V, σ. 464 ἐ. G. Ogg, The Chronology of the Life of Paul, London 1968, σ. 149. E. Haenchen, The Acts of the Apostles-A Commentary, Oxford 1971, σ. 68-70. J. A. T. Robinson, Redating the New Testament, London 1976, σ. 43.

8. Ὁ K. Lake, ἐνθ' ἠνωτέρω, ὑποθέτει στρατιωτικὸν ἀξίωμα.

9. Ὅρα Ἰουδ. Πόλ. II, 12,6,8. Ἰουδ. Ἀρχ. XX, 7,1. Τὸν διορισμὸν τοῦτον μνημονεύει καὶ ὁ Σουετάνιος, τονίζων ὅτι ὁ Κλαύδιος ἐξετίμα πολὺ τὸν Φήλικα. Βλ. Claudius, XXVIII: «Libertorum praecipue suscepit Posiden spadonem... nec minus Felicem,

τοῦ χειμῶνος καὶ τῆς διακοπῆς τῆς ναυσιπλοίας εἰς τὴν Μεσόγειον, θὰ πρέπει οὗτος νὰ ἀφίχθῃ εἰς Καισάρειαν, πρὸς ἀνάληψιν τῶν καθηκόντων αὐτοῦ. Ὑπὲρ τῆς ἐκδοχῆς ταύτης (καὶ οὐχὶ περὶ τῆς ἀνοίξεως τοῦ 53, ὡς διαζευκτικῶς δέχονται πολλοὶ ἐρευνῆται) συνηγοροῦσιν, ἀφ' ἐνὸς μὲν ἡ κατὰ τὸ αὐτὸ ἔτος τῆς βασιλείας αὐτοῦ (12ον) προαγωγὴ τοῦ Ἀγρίππα Β' ὑπὸ τοῦ Κλαυδίου¹⁰, καὶ δὴ μετὰ τὸν διορισμὸν τοῦ Φήλικος, ἀφ' ἑτέρου δὲ ἡ σοβαρότης τῆς ἐν τῇ Παλαιστίνῃ καταστάσεως, λόγῳ τῆς μεθοριακῆς διενέξεως μεταξὺ τῶν Ἰουδαίων καὶ Σαμαρειτῶν, τῆς ἀδυναμίας τοῦ ἐπιτρόπου Κουμανοῦ νὰ καταστείλῃ τὴν στάσιν, τῆς ἐπεμβάσεως τοῦ διοικητοῦ τῆς Συρίας Κουαδράτου, τῆς ὑπὸ τούτου ἀποστολῆς ἀντιπροσώπων τῶν ἀντιμαχομένων πρὸς τὸν Κλαύδιον εἰς Ρώμην καὶ τῆς ἀνακλήσεως τοῦ Κουμανοῦ. Ἡ ἀποστολὴ τῶν ἀντιπροσώπων τῶν ἀντιμαχομένων ἔλαβε χώραν περὶ τὸ Πάσχα, ὅπου τῷ 52 ἐωρτάσθη τὴν 4ην Ἀπριλίου (ἢ 3ην Μαΐου)¹¹. Ἐπομένως ὑπῆρχε μεγάλη χρονικὴ ἀνεσις διὰ τὴν ρύθμισιν τῶν θεμάτων τούτων, μέχρι τοῦ διορισμοῦ τοῦ Φήλικος καὶ τῆς ἀναχωρήσεως αὐτοῦ διὰ Παλαιστίνην. Ἐντεῦθεν δικαιολογεῖται πλήρως ἡ ἐν Πρ. 24,10 παρατήρησις τοῦ Παύλου, ὅτι ὁ Φῆλιξ εἶχεν ἤδη διατελέσει ἐπιτροπος ἐπὶ πολλὰ ἔτη.

Τοῦ Κλαυδίου ἀποθανόντος τῷ 54 μ.Χ., ὁ διαδεχθεὶς τοῦτον Νέρων (54-68 μ.Χ.) ἀνενέωσε τὸν διορισμὸν τοῦ Φήλικος ὡς ἐπιτρόπου τῆς Ἰουδαίας¹². Ἐπὶ πόσον χρόνον ὁμοῦς ὑπηρέτησεν οὗτος ὑπὸ τὸν Νέρωνα καὶ πότε ἀντικατεστάθη ὑπὸ τοῦ Πορκίου Φήστου (Πρ. 24,27 ἐέ.), δὲν γίνεται σαφὲς ὑπὸ τῶν πηγῶν. Ἐντεῦθεν καὶ αἱ ὑπὸ τῶν ἐρευνητῶν προτεινόμεναι χρονολογίαι ἐν προκειμένῳ κυμαίνονται ἀπὸ τοῦ 54 μέχρι τοῦ 61 μ.Χ.

Οἱ ὑπὲρ τῆς πρωΐμου ἀντικαταστάσεως τοῦ Φήλικος ὑπὸ τοῦ Φήστου τασσόμενοι¹³, ἐδράζονται κυρίως ἐπὶ δύο πληροφοριῶν. Ἡ πρώτη προέρχεται

quem cohortibus et alis provinciaeque Iudaeae preposuit». Βλ. καὶ Εὐσέβιου, Ἑκκλ. Ἰστ. Β', 19,2. ΒΕΠΕΣ 19,241. Τοῦ αὐτοῦ, Ἀποσπάσματα ἐκ τῶν Χρονικῶν Β'. ΒΕΠΕΣ 20, 290.

10. Βλ. Ἰωσήπου, Ἰουδ. Πόλ. II, 12,8· «Ἀγρίππαν εἰς μεῖζονα βασιλεῖν μετατίθουσιν». Πρβλ. Ἰουδ. Ἀρχ. XX, 7,1· «τῆς δ' ἀρχῆς δωδέκατον ἔτος ἤδη πεπληρωκὸς δωρεῖται τὸν Ἀγρίππαν τῇ Φιλίππου τετραρχίᾳ καὶ Βατανέᾳ προσθεὶς αὐτῷ τὴν Τραχωνίτιν σὺν Ἀβέλλα».

11. Ὅρα τὸν ὑπολογισμὸν ἐν D. Plooi j, De Chronologie van het Leven van Paulus, Leiden 1918. σ. 85.

12. Ἰωσήπου, Ἰουδ. Πόλ. II, 13,2. Ἰουδ. Ἀρχ. XX, 8,5-6. Πρβλ. καὶ Εὐσέβιου, Ἑκκλ. Ἰστ. Β', 20, 1. ΒΕΠΕΣ 19,241 ἐ.

13. Ὑπὲρ τῆς πρωΐμου χρονολογήσεως τῆς ἀντικαταστάσεως τοῦ Φήλικος ὑπὸ τοῦ Φήστου (54-56) τάσσονται, μεταξὺ τῶν ἄλλων καὶ οἱ E. J. Goudspeerd, Paul, Nashville-New York 1947, σ. 222. E. Schwartz, «Zur Chronologie des Paulus», ἐν Gesammelte Schriften, Berlin 1963, τ. 5, σ. 154. A. Harnack, Die Chronologie des altchristlichen Litteratur bis Eusebius, Leipzig 1897, I, σ. 238. K. Lake, ἐν

ἐκ τῆς λατινικῆς μεταφράσεως τοῦ Ἱερωνύμου τοῦ β' μέρους τῶν Χρονικῶν τοῦ Εὐσεβίου Καισαρείας, καθ' ἣν ὁ Φῆστος διεδέχθη τὸν Φήλικα τὸ δευτερον ἔτος τῆς βασιλείας τοῦ Νέρωνος, τ.ἐ. τὸ 56 μ.Χ.¹⁴. Οὐχ ἤττον, ἡ πληροφορία αὕτη συγκρούεται πρὸς τὴν ἐν τῇ ἀρμενικῇ μεταφράσει τοῦ αὐτοῦ ἔργου τοῦ Εὐσεβίου, καθ' ἣν ἡ διαδοχὴ αὕτη ἔλαβε χώραν κατὰ τὸ 14ον, τ.ἐ. τὸ τελευταῖον, ἔτος τῆς βασιλείας τοῦ Κλαυδίου (54 μ.Χ.) καὶ τὸ 10ον ἔτος τῆς βασιλείας τοῦ Ἡρώδου Ἀγρίππα Β'¹⁵. Ἀμφότεραι ὁμῶς αἱ ἀλληλοσυγκρουόμεναι πληροφορίες αὗται ἀντιτίθενται εἰς τὴν ἐν τῇ «Ἐκκλησιαστικῇ Ἱστορίᾳ» τοῦ Εὐσεβίου πληροφορίαν, ἔνθα ὁ Φῆλιξ παρίσταται ὡς ὑπηρετήσας ἐπὶ τι διάστημα ὑπὸ τὸν Νέρωνα¹⁶.

Ἀναμφιβόλως, ἀμφότεραι αἱ ἀνωτέρω πληροφορίες τῶν μεταφράσεων τῶν Χρονικῶν τοῦ Εὐσεβίου (λατινικῆς καὶ ἀρμενικῆς) δὲν εἶναι δυνατόν νὰ περιέχουσι τὸ ἀρχικόν κείμενον αὐτοῦ. Οὕτω π.χ. ἡ πληροφορία τῆς ἀρμενικῆς μεταφράσεως τυγχάνει ἐσφαλμένη διὰ τὸν ἀπλοῦν λόγον, ὅτι τὸ 10ον ἔτος τῆς βασιλείας τοῦ Ἀγρίππα Β' δὲν συνεπληρώθη τῷ 54, τοῦθ' ὅπερ θὰ συνέβαινεν ἐὰν οὗτος διεδέχτο εὐθὺς ἀμέσως τὸν πατέρα αὐτοῦ Ἀγρίππαν Α' τῷ 44, ἀλλὰ τῷ 59, δεδομένου ὅτι οὗτος ἀνηγορεύθη βασιλεὺς τῆς ἐν Συρίᾳ Χαλκίδος τῷ 50 ὑπὸ τοῦ Κλαυδίου¹⁷. Ἐσφαλμένη ἐπίσης πρέπει νὰ εἶναι καὶ ἡ πληροφορία

Beginnings, V, σ. 466-467. J. Knox, Chapters in a Life of Paul, New York-Nashville 1950, σ. 66. E. Haenchen, Acts, σ. 70-71. H. Conzelmann, Die Apostelgeschichte, Tübingen 1963, σ. 130. W. G. Kümmel, Introduction, to the New Testament, Nashville-New York 1964, σ. 180. D. W. Riddle, Paul, Man of Conflict, Nashville 1940, σ. 201 ἐξ. M. J. Suggs, «Concerning the Date of Paul's Macedonian Ministry», ἐν Novum Testamentum 4 (1960-61) 60 ἐξ. J. Finegan, Handbook of Biblical Chronology, Princeton 1964, σ. 225 κ. ἄ.

14. "Ὁρα Ἱερωνύμου, Eusebii Chronicorum libr. II. PL. 27, 451-52. Πρβλ. Τοῦ αὐτοῦ, De viris illustribus, V. P.L. 23, 645-648. Πρβλ. καὶ A. Schoene, Eusebii Chronicorum Libri Duo, II, Berlin 1866-1875, σ. 152-155. Τοῦ αὐτοῦ, Die Weltchronik des Eusebius in ihrer Bearbeitung durch Hieronymus, Berlin 1900. R. Helm, brbt., Eusebius Werke, VII/I, Die Chronik des Hieronymus, Leipzig 1911, σ. 182. Πρβλ. A. Harnack, Chronologie, σ. 238.

15. Βλ. A. Schoene, μν. ἔργ. II, σ. 152. J. Karst, hrsg., Eusebius Werke, V. Die Chronik aus dem Armenischen übersetzt, Leipzig 1911, σ. 215. Ἐν τοῖς διασωθεῖσιν ἀποσπάσμασι τοῦ ἑλληνικοῦ πρωτοτύπου, πρὸ τῆς ἀναρρήσεως τοῦ Νέρωνος εἰς τὸν θρόνον τῆς Ρώμης ἀναφέρεται: «Φῆστος διάδοχος (τοῦ Φήλικος δηλ.), ἐφ' οὗ ὁ θεὸς Παῦλος, παρόντος καὶ Ἀγρίππα τοῦ βασιλέων Ἰουδαίων, ἀπολογησάμενος, δέσμιος εἰς Ρώμην ἐκπέμπεται». "Ὁρα BEΠΕΣ 20, 291.

16. Βλ. Εὐσεβίου, Ἐκκλ. Ἱστ. Β', 20,1-21,3. BEΠΕΣ 19,241-243.

17. Ἰωσήπου, Ἰουδ. Πολ., II, 12,1 καὶ 14,4: «...προσελάμβανεν τὴν ἀρχὴν ὁ πόλεμος δωδεκάτῳ μὲν ἔτει τῆς Νέρωνος ἡγεμονίας, ἐπτακαίδεκάτῳ δὲ τῆς Ἀγρίππα βασιλείας, Ἀρτεμίου μνηστῆς (= Μαίου). Ἐνταῦθα ἡ βασιλεία τοῦ Ἀγρίππα Β' ὑπολογίζεται ἀρχομένη ἀπὸ 1ης Νισάν τοῦ 50, τὸ δὲ δέκατον ταύτης ἔτος ἀπὸ 1ης Νισάν τοῦ 59 μ.Χ. Βλ. K. G. Wieseler, Chronologie des apostolischen Zeitalters, Göttingen

τῆς λατινικῆς μεταφράσεως, ἡ ὁποία περιέχει καὶ ἄλλας ἐσφαλμένες χρονολογίας, ὡς π.χ. τὴν τοποθέτησιν τῆς ἐκθρονίσεως τοῦ Ἀρχελαοῦ τῷ 13 ἀντὶ τῷ 6 μ.Χ., τὴν ἰδρυσιν τῆς Τιβεριαάδος ὑπὸ τοῦ Ἡρώδου Ἀντίπα τῷ 28 ἀντὶ τῶν ἐτῶν 17-23, τὰς κατὰ τῶν Ἰουδαίων ραδιοιουργίας τοῦ Σηιανοῦ τῷ 34, ἥτοι τρία ἔτη μετὰ τὸν θάνατον αὐτοῦ¹⁸.

Ἡ δευτέρα πληροφορία προέρχεται ἐκ τῆς «Ἰουδαϊκῆς Ἀρχαιολογίας» τοῦ Ἰωσήπου, ἐνθα τονίζεται ὅτι μετὰ τὴν ἀντικατάστασιν αὐτοῦ ὑπὸ τοῦ Νέρωνος διὰ τοῦ Φήστου, ὁ Φῆλιξ ἐκατηγορήθη ὑπὸ τῶν Ἰουδαίων τῆς Καισαρείας ἐνώπιον τοῦ Νέρωνος, ἀπαλλαγείς τῆς τιμωρίας τῇ ἐπεμβάσει τοῦ ἀδελφοῦ αὐτοῦ Πάλλαντος, ὃν ὁ Νέρων ἐξετίμῃ τὰ μέγιστα, κατ' ἐκεῖνον τὸν καιρόν¹⁹. Ἐκ τοῦ Τακίτου ὁμοως πληροφορούμεθα, ὅτι ὁ Πάλλας ἀπεμακρύνθη τοῦ σημαντικωτάτου ἀξιωματοῦ τοῦ προϊσταμένου τοῦ αὐτοκρατορικοῦ θησαυροφυλακίου τὸ ἀργότερον τῷ 55 μ.Χ.²⁰. Ἐπομένως, κατὰ τοὺς ὑπὲρ τῆς πρώιμου ἀντικαταστάσεως τοῦ Φήλικος τασσομένους, αὕτη θὰ πρέπει νὰ ἔλαβε χώραν τὸ ἀργότερον ἐντὸς τοῦ 55, ὅτε ὁ Πάλλας ἦτο ἀκόμῃ ἐν τῇ ἐξουσίᾳ καὶ ἔσκει ἐπιρροὴν ἐπὶ τοῦ Νέρωνος.

Οὐχ ἦττον, ὡς ὀρθῶς παρετηρήθη ἤδη ὑπὸ τῶν W. M. Ramsay²¹ καὶ E. Schürer²², ἡ ἀπομάκρυνσις τοῦ Πάλλαντος ἀπὸ τῆς ἐξουσίας δὲν συνεπέφερε καὶ τὴν ἀπώλειαν τῆς ἐπιρροῆς αὐτοῦ ἐπὶ τοῦ αὐτοκράτορος. Ὁ Τάκιτος καθίστησι σαφές, ὅτι ἡ ἀπομάκρυνσις τοῦ Πάλλαντος δὲν ὠφείλετο εἰς τὴν δυσμένειαν τοῦ Νέρωνος, ἀλλ' ἀπέβλεπεν εἰς τὴν ἐξασθένησιν τῆς θέσεως τῆς Ἀγριππίνης, ἥτις ἐχρησιμοποιοῖ τοῦτον πρὸς προώθησιν τῶν ἰδίων αὐτῆς

1848, σ. 68. E. Schürer, History, I/2, σ. 193. G. B. Caird, «Chronology of the NT., then», ἐν The Interpreters's Dictionary of the Bible, New York-Nashville 1962, τ. I, στ. 604 ε.

18. Βλ. R. Helm, μν. ἔργ. σ. 171, 173, 176, ὡς καὶ ἀνάλυσιν τῆς χρονολογίας τοῦ Εὐσεβίου ὑπὸ E. Schürer, «Zur Chronologie des Lebens Pauli», ἐν Zeitschrift für wissenschaftliche Theologie 41, (1898) 21 ἐξ. Τοῦ αὐτοῦ, History. I/2, σ. 183 ε. G. Ogg, Chronology, σ. 151-155.

19. Ἰωσήπου, Ἰουδ. Ἀρχ. XX, 8,9· «Πορκίου δὲ Φήστου διαδόχου Φήλικι πεμφθέντος ὑπὸ Νέρωνος οἱ πρωτεύοντες τῶν τὴν Καισαρείαν κατοικούντων Ἰουδαίων εἰς τὴν Ρώμην ἀναβαίνουσιν Φήλικος κατηγοροῦντες, καὶ πάντως ἂν ἐδεδώκει τιμωρίαν τῶν εἰς Ἰουδαίους ἀδικημάτων, εἰ μὴ πολλὰ αὐτὸν ὁ Νέρων ἀδελφῶ Πάλλαντι παρακλέσαντι συνεχώρησεν μάλιστα δὴ τότε διὰ τιμῆς ἁγῶν ἐκεῖνον».

20. Βλ. Annales, XIII, 14-15. Ἰστέον ὅτι ἡ προῦσα χρονολογία τοῦ Τακίτου διαφέρει τῆς τοῦ Σουετωνίου, Claudius 27, περὶ ἧς βλ. K. Lake, ἐν Beginnings, V, σ. 466. G. Ogg, Chronology, σ. 155-158.

21. Βλ. «Pauline Chronology», ἐν The Expositor 5 (1897) 210.

22. Βλ. ἐν Zeitschrift für wissenschaftliche Theologie 41 (1898), 39 ἐξ καὶ History, I/2, σ. 183, ὑπόσημ. Πρβλ. R. Jewett, Chronology, σ. 42 ε. D. Plooi, Chronologie, σ. 68.

σκοπῶν²³. Ἡ δὲ θανάτωσις αὐτοῦ τῷ 62 ὑπὸ τοῦ Νέρωνος ὠφείλετο εἰς τὴν πλεονεξίαν τοῦ αὐτοκράτορος, ὅστις δὲν ἠνείχετο νὰ βλέπῃ τὸν γηραιὸν Πάλλαντα ἀπολαμβάνοντα τὸν πλοῦτον αὐτοῦ²⁴. Ἐπομένως καὶ μετὰ τὴν παῦσιν αὐτοῦ ἐκ τοῦ ἀξιώματος ὁ Πάλλας ἤσκει ἐπιρροὴν ἐπὶ τοῦ αὐτοκράτορος, καὶ δὴ εἰς βαθμόν, ὥστε νὰ δύναται νὰ παρέμβῃ ἀποφασιστικῶς ὑπὲρ τοῦ ἀδελφοῦ αὐτοῦ Φήλικος. Ἐντεῦθεν δὲν εἶναι ἀπαραίτητον νὰ χρονολογηθῇ τὸ γεγονός τοῦτο πρὸ τοῦ 55 μ.Χ.

Οἱ ὑπὲρ τῆς εἰς ὀφθαίτερον χρόνον ἀντικαταστάσεως τοῦ Φήλικος τασόμενοι²⁵, ἐπικαλοῦνται πρῶτον τὴν ἐν τῇ αὐτοβιογραφίᾳ αὐτοῦ πληροφορίαν τοῦ Ἰωσήπου, καθ' ἣν μεταξὺ τῶν ἐτῶν 63-64 οὗτος μετέβη εἰς Ρώμην ἵνα μεσιτεύσῃ ὑπὲρ τῆς ἀποφυλακίσεως τῶν ὑπὸ τοῦ Φήλικος σταλέντων αὐτόθι

23. Βλ. Annales XIII, 14. Πρβλ. S. A. Cook - M. P. Charlesworth - F. E. Adcock, Cambridge Ancient History, Cambridge 1966, τ. 10, σ. 709. R. Jewett, ἐνθ' ἀνωτέρω.

24. Τακίτου, Annales, XIV, 65: «Eodem anno libertorum potissimos veneno interfecisse creditus est, Doryphorum quasi adversatum nuptiis Poppaeae, Pallantem, quod immensam pecuniam longa senecta delineret». Πρβλ. Δίωνος Κασσίου, Ρωμαϊκῶν Ἱστοριῶν τὰ σωζόμενα, LXII, 14,3: «τὸν δὲ Πάλλαντα διεχρήσατο, ὅτι καὶ πλοῦτον πολλὸν ἐκέκτητο, ὥστε καὶ ἐς μυριάς μυριάδας αὐτὸν ἀριθμεῖσθαι».

25. Βλ. π.χ. E. Schürer, ἐνθ' ἀνωτέρω, ἐνθα καὶ ἡ πηλαιοτέρα βιβλιογραφία. W. M. Ramsay, μν. ἔργ. Τοῦ αὐτοῦ Pauline and other Studies in Early Christian History, London 1906, σ. 345 ἐξ. E. Meyer, Urprung und Anfänge des Christentums, Stuttgart-Berlin 1921, τ. 3, σ. 53-54. J. B. Lightfoot, Biblical Essays, Cambridge 1893, σ. 217-220. J. Felten, Neutestamentliche Zeitgeschichte, Berlin 1925, σ. 224. C. H. Turner, «Chronology of the New Testament», ἐν Hastings Dictionary of the Bible, τ. I, σσ. 417-419. E. Fascher, «Paulus, Apostel», ἐν Pauli-Wissowa, Real-Encyclopädie der classischen Altertumswissenschaft, Suppl. 8, σσ. 453. H. Leclercq, «Paul, Saint», ἐν Dictionnaire d'archéologie chrétienne et de liturgie, 13, σσ. 2643. R. H. Pfeiffer, History of New Testament Times, New York, 1949, σ. 39. M. Goguel, The Birth of Christianity, London 1953, σ. 24 ἐξ. M. Hengel, Die Zeloten, Leiden 1961, σ. 359. S. Perowne, The Later Herods. The Political Background of the New Testament, London 1958, σ. 101. E. M. Smallwood, The Jews under Roman Rule, Leiden 1976, σ. 269. T. H. Campbell, «Paul's Missionary Journeys as Reflected in his Letters», ἐν Journal of Biblical Literature 74 (1955) 80 ἐξ. A. Wikenhauser, New Testament Introduction, New York 1963, σ. 361. M. Dibelius - W. G. Kümmel, Paul, Philadelphia 1953, σ. 147. G. Ogg, μν. ἔργ. σ. 146-170. D. Plooi, μν. ἔργ. σ. 58 ἐξ. G. B. Caird, ἐν The Interpreter's Dictionary of the Bible, τ. I, σσ. 604 ἐξ. D. J. Selby, Toward, the Understanding of St. Paul, Englewood Cliffs. N. J. 1962, σ. 229. W. J. Harrington, Record of the Fulfillment - The New Testament, Chicago 1965, σ. 65-67. F. F. Bruce, New Testament History, New York 1969, σ. 34 ἐξ. Τοῦ αὐτοῦ, Paul, Apostle of the Free Spirit, Exeter 1977, σ. 475. M. Stern, «Chronology», ἐν S. Safrai - M. Stern, The Jewish People in the First Century, τ. 1, Philadelphia 1974, σ. 74-77. J. A. T. Robinson, Redating, σ. 46. R.

δεσμίων Ιουδαίων ιερέων. Ἡ χρονολογία αὕτη ἀνταποκρίνεται καλλίτερον εἰς τὰ πράγματα, κατὰ τοὺς ἐν λόγῳ ἐρευνητάς, ἐὰν ὑποτεθῇ ὅτι ὁ Φῆλιξ κατεῖχε τὸ ἀξίωμα τοῦ ἐπιτρόπου τοῦλάχιστον κατὰ τὰς ἀρχάς τῆς δεκαετίας τοῦ 60. Οὐχ ἤττον, τὸ συμπέρασμα τοῦτο δὲν συνάγεται ἀναγκαίως, καθ' ἡμᾶς, ἐκ τῆς σχετικῆς διηγήσεως τοῦ Ἰωσήπου. Ὅλως τουναντίον, οὗτος παρέχει τὴν ἐντύπωσιν, ὅτι μεταξύ τῶν δύο γεγονότων, τῆς συλλήψεως καὶ ἀποστολῆς τῶν ιερέων εἰς τὴν Ρώμην δηλονότι, καὶ τῆς ἐκεῖσε μεταβάσεως τοῦ ἰδίου, πρὸς ἀπελευθέρωσιν αὐτῶν, ἐμεσολάβησε μακρὸν χρονικὸν διάστημα²⁶. Εἶναι, ἄλλαις λέξεσι, πολὺ πιθανόν, ἡ μὲν σύλληψις τῶν ιερέων νὰ ἔλαβε χώραν ληγούσης τῆς δεκαετίας τοῦ 50, ἡ δὲ μετάβασις τοῦ Ἰωσήπου εἰς Ρώμην ἀρξαμένης τῆς δεκαετίας τοῦ 60.

Ἐκ τοῦ Ἰωσήπου γνωρίζομεν, ὅτι ὁ διαδεχθεὶς τὸν Φῆστον ἐπίτροπος Ἀλβῖνος ἀνέλαβε τὰ καθήκοντα αὐτοῦ τὴν ἀνοιξιν ἢ τὸ θέρος τοῦ 62 μ.Χ.²⁷, εὔρε δὲ τὴν χώραν εἰς κατὰστασιν ἀναρχίας, ἥτις ἠκολούθησε τὸν θάνατον τοῦ Φήστου²⁸, ὅστις πρέπει νὰ συνέβη τὰς ἀρχάς τοῦ αὐτοῦ ἔτους ἢ τὰ τέλη τοῦ 61 μ.Χ. Ἐφ' ὅσον ὅμως ὁ προκατόχος τοῦ Φήστου Φῆλιξ διωρίσθη ἐπίτροπος τῷ 52, τὰ μέχρι τοῦ θανάτου τοῦ Φήστου μεσολαβοῦντα ἑννέα ἢ δέκα ἔτη πρέπει νὰ διαμοιρασθῶσι μεταξύ τούτων. Ὁ Ἰώσηπος παρέχει τὴν ἐντύπωσιν ὅτι ὁ Φῆλιξ διετέλεσεν ἐπίτροπος κατὰ τὸ μεγαλύτερον τμήμα τῆς περιόδου ταύτης, δεδομένου ὅτι οὗτος, ὁ Ἰώσηπος δηλαδή, μνημονεύει πολλῶν γεγονότων λαβόντων χώραν κατὰ τὴν διάρκειαν τῆς ἐπιτροπείας τοῦ Φήλικος²⁹, τὰ πλεῖστα τῶν ὁποίων κατὰ τὴν διάρκειαν τῆς βασιλείας τοῦ Νέρωνος. Τούτων οὕτως δ' ἐχόντων, ὀρθῶς παρετήρησεν ὁ Jewett, ὅτι ἐὰν ὁ Φῆλιξ εἶχεν ἀντικατασταθῇ τὸ θέρος τοῦ 55, πάντα τὰ ἐν λόγῳ γεγονότα θὰ πρέπει νὰ ἔλαβον χώραν εἰς περίοδον ἑννέα μηνῶν, μετὰ τὴν ἀνοδὸν τοῦ Νέρωνος εἰς τὸν θρόνον κατ' Ὀκτώβριον τοῦ 54. Τοιοῦτό τι ὅμως τυγχάνει ἀδύνατον³⁰.

Μεταξὺ τῶν γεγονότων τούτων ὁ Ἰώσηπος ἀναφέρει καὶ τὸ ὑπὸ τῶν Πράξεων (21,38) μνημονευόμενον περὶ τοῦ «Αἰγυπτίου ψευδοπροφήτου», ὃπερ συγκαταλέγει μεταξύ τῶν μεταγενεστέρων ἐπεισοδίων καὶ τὸ ὁποῖον,

Jewett, Chronology, σ. 43, Μ. Α. Σιώτης, Τὸ ἔργον Μάρκου καὶ Βαρνάβα, σ. 13. κ. ἄ.

26. Βλ. Ἰωσήπου, Βίος, 3· «καθ' ὃν χρόνον Φῆλιξ τῆς Ἰουδαίας ἐπιτρόπευεν ἱερεῖς τινες συνήθεις ἐμοὶ καλοὺς κάγαθούς διὰ μικράν καὶ τὴν τυχοῦσαν αἰτίαν δῆσας εἰς τὴν Ρώμην ἐπεμψε λόγον ὑφέξοντας τῷ Καίσαρι. οἱς ἐγὼ πόρον εὐρῆσθαι βουλόμενος σωτηρίας... ἀφικόμεν εἰς τὴν Ρώμην πολλὰ κινδυνεύσας κατὰ θάλασσαν».

27. Βλ. Ἰουδ. Πόλ. VI, 3. Οὗτος, ὁ Ἀλβῖνος δηλαδή, εὐρίσκετο εἰς Ἱεροσόλυμα ὅτε ἡ προφητεία τοῦ Ἰησοῦ, υἱοῦ τοῦ Ἀνανίου, ἔλαβε χώραν «πρὸ τεσσάρων ἐτῶν τοῦ πολέμου», κατὰ τὴν ἐορτὴν τῆς Σκηνοπηγίας (τέλη Σεπτεμβρίου-ἀρχαὶ Ὀκτωβρίου).

28. Ἰωσήπου, Ἰουδ. Ἀρχ. XX, 9,1.

29. Βλ. Ἰουδ. Πόλ. II, 12,8-14,1. Ἰουδ. Ἀρχ. XX, 7,1-8,8.

30. Ὅρα Chronology, σ. 42.

κατὰ τὸν χρόνον τῆς συλλήψεως τοῦ Παύλου, ἔκειτο ἤδη εἰς τὸ παρελθόν³¹. Ἀκόμη δὲ καὶ ἂν ὑποτεθῇ ὅτι ὁ Παῦλος συνελήφθη κατὰ τὴν πρώτην Πεντηκοστὴν μετὰ τὸ γεγονός τοῦτο, ἐπὶ Νέρωνος (55), προσθέτοντες τὰ δύο ἔτη τῆς φυλακίσειώς αὐτοῦ, ἀγόμεθα αἰσίως εἰς τὸ 57 ὡς ἔτος τῆς ἀντικαταστάσεως τοῦ Φήλικος ὑπὸ τοῦ Φήστου, ὁπότε πάντα τὰ ἐπιχειρήματα τῶν ὑπὲρ τῆς πρωΐμου χρονολογήσεως τοῦ γεγονότος τούτου τασσομένων ἐκμηδενίζονται³².

Ἄλλ' ἡ τοιαύτη πρωΐμος χρονολόγησις δὲν εὐσταθεῖ καὶ δι' ἕτερον λόγον. Ἐὰν ὁ Φήστος ἀνέλαβε τὰ καθήκοντα αὐτοῦ τῷ 55, τότε ἡ ἐν Πρ. 24,27 ἔκφρασις «διετίας δὲ πληρωθείσης» πρέπει νὰ ὑπονοῇ τὴν ὅλην διάρκειαν τῆς ἐπιτροπείας τοῦ Φήλικος καὶ οὐχὶ τὸν χρόνον τῆς ἐν Καισαρείᾳ φυλακίσεως τοῦ Παύλου, διότι ἐν τῇ περιπτώσει ταύτῃ οὗτος θὰ πρέπει νὰ εἶχεν ἀφίχθῃ εἰς Ἱεροσόλυμα κατὰ τὴν Πεντηκοστὴν τοῦ 53. Τοιοῦτο πρᾶγμα ὅμως, ὡς εἶδομεν³³, τυγχάνει ἐκ τῶν πραγμάτων ἀδύνατον, διότι ἐπὶ τῇ βάσει τῆς χρονολογίας τῆς ἐν Κορίνθῳ ἀνθυπατείας τοῦ Γαλλίωνος (51), ἀναλαβὼν τὴν τρίτην ἀποστολικὴν αὐτοῦ περιοδεῖαν τὸ θέρος τοῦ 52, ὁ Παῦλος ἀφίχθῃ τὸ θέρος τοῦ 53 εἰς Ἔφεσον, ἔνθα παρέμεινεν ἐπὶ τριετίαν³⁴. Πλέον τούτων, ὅτι ἡ διάρκεια τῆς ἐπιτροπείας τοῦ Φήλικος δὲν ἦτο διετὴς ἐμφαίνεται οὐ μόνον ἐκ τῶν ὑπὸ τοῦ Ἰωσήπου, ὡς εἶδομεν, παρατιθεμένων πολλῶν γεγονότων, λαβόντων χώραν κατ' αὐτήν, καὶ δὴ ἐπὶ τε Κλαυδίου καὶ Νέρωνος³⁵, ἀλλὰ καὶ ἐκ τῆς παρατηρήσεως τοῦ Παύλου, ὅτι ὁ Φῆλιξ εὕρισκετο ἤδη ἐν τῷ ἀξιώματι τούτῳ ἐπὶ πολλὰ ἔτη (Πρ. 24,10). Ἐπομένως, ἡ ἔκφρασις «διετίας δὲ πληρωθείσης» (Πρ. 24,27) ἀναμφιβόλως ὑπονοεῖ τὴν διάρκειαν τῆς ἐν Καισαρείᾳ φυλακίσεως τοῦ Παύλου, πρὸς αὐτὴν δὲ καὶ μόνον δύναται νὰ ἐναρμονισθῇ καὶ ἡ παρατήρησις τοῦ Λουκᾶ (Πρ. 24,26) περὶ τοῦ Φήλικος ὅτι οὗτος «ἅμα καὶ ἐλπίζων ὅτι χρήματα δοθήσεται αὐτῷ ὑπὸ τοῦ Παύλου· διὸ καὶ πυκνότερον αὐτὸν μεταπεμπόμενος ὠμίλει αὐτῷ».

31. Ἰω σ ή π ο υ, Ἰουδ. Πόλ. II, 13,5. Ἰουδ. Ἀρχ. XX, 8,6.

32. Κατὰ τὴν ὑπὸ τοῦ Ben Zion Wacholder «Sabbatical Chronomessianism and the Timing of Messianic Movements», ἐν Hebrew Union College Annual 66 (1975) 216, γενομένην ἀνάλυσιν τοῦ συσχετισμοῦ τῶν μεσσιανικῶν κινημάτων πρὸς τοὺς σαββατιαλούς κύκλους, τὸ ἐν λόγῳ ἐπεισόδιον τοῦ Αἰγυπτίου ψευδοπροφήτου ταποθετεῖται τῷ 56 μ.Χ. Ὁμοίως, ἐπὶ τῇ βάσει τῆς ὑπὸ τε τοῦ Ἰωσήπου καὶ τῶν Πράξεων μνείας τοῦ γεγονότος τούτου, ὁ D. P l o o i j, Chronologie, σ. 70. ἐτόνισεν ὅτι ὁ Φῆλιξ πρέπει νὰ παρέμεινεν εἰς τὸ ἀξίωμα τοῦ ἐπιτρόπου τοῦλάχιστον μέχρι τοῦ θέρους τοῦ 57.

33. Ὅρα Χ. Σ. Β ο ύ λ γ α ρ η, Χρονολογία, Β'.

34. Ἐκτὸς βεβαίως ἂν, ἀκολουθοῦντες τὸν J. K n o x, Chapters in a Life of Paul, σ. 66,84 ἔ., ἀπορρίψωμεν πάντα τὰ χρονολογικὰ δεδομένα τῶν Πράξεων καὶ τὴν χρονολογίαν τῆς ἀνθυπατείας τοῦ Γαλλίωνος, περὶ ὧν βλ. G. O g g, «A New Chronology of Saint Paul's Life», ἐν Expository Times 64 (1952-53) 120-123. J. A. T. R o b i n s o n, Redating, σ. 44.

35. Βλ. ἀνωτέρω, ὑποσημ. 29.

Τούτων οὕτως ἐχόντων καὶ δεδομένου ὅτι ὁ Φῆστος διετέλεσεν ἐπί-τροπος ἐπ' ὀλίγον χρόνον, ἀποθανὼν τὰς ἀρχὰς τοῦ 62 ἢ τὰ τέλη τοῦ 61, θὰ πρέπει νὰ δεχθῶμεν ὡς χρόνον ἀναλήψεως τῶν καθηκόντων αὐτοῦ τὰ ἔτη 58 ἕως 60. Ἀκριβέστερος προσδιορισμὸς δὲν δύναται νὰ ἐπιτευχθῇ ἐπὶ τῇ βάσει τῶν θύραθεν ἱστορικῶν. Καθ' ἡμᾶς, ἐφ' ὅσον ἐπὶ τῇ βάσει τῶν δεδομένων τῶν Πράξεων καὶ τῶν ἐπιστολῶν ἐδέχθημεν, ὅτι ἡ τελευταία ἀνοδος τοῦ Παύλου εἰς Ἱεροσόλυμα καὶ ἡ σύλληψις αὐτοῦ ἔλαβον χώραν τῷ 57³⁶, ἡ ἀντικατάστασις τοῦ Φήλικος ὑπὸ τοῦ Φήστου ἔλαβε χώραν τῷ 59, ἥτοι κατὰ τὸ τέλος τῆς διε-τοῦς φυλακίσεως τοῦ Παύλου ἐν Καισαρείᾳ. Ἰστέον, ὅτι τὸ 59 παρατηρεῖται καὶ κοπὴ νέων νομισμάτων ἐν τῇ ἐπαρχίᾳ τῆς Ἰουδαίας, πρᾶγμα σὺνήθες, κατὰ τινας, κατὰ τὴν ἀλλαγὴν ἐπιτρόπων³⁷. Οὐχ ἤττον, ὡς ὀρθῶς παρετηρήθη, τοῦτο δὲν συνέβη εἰς τὴν περίπτωσιν τοῦ Πιλάτου, ὅστις ἀναλαβὼν τὰ καθή-κοντα αὐτοῦ τῷ 26, προέβη εἰς τὴν κοπὴν νομισμάτων τῷ 29-30³⁸. Δὲν ἀπο-κλείεται ἡ κοπὴ νομισμάτων τῷ 59 νὰ ἐγένετο ἐπ' εὐκαιρίᾳ τῆς πέμπτης ἐπε-τείου ἀπὸ τῆς ἀναρρήσεως τοῦ Νέρωνος εἰς τὸν αὐτοκρατορικὸν θρόνον ἢ καὶ νὰ εἶχεν αὕτη ἀποφασισθῇ ὑπὸ τοῦ Φήλικος, πρὸ τῆς ἀντικαταστάσεως αὐτοῦ. Οὕτω λοιπὸν καταλήγομεν εἰς τὸ συμπέρασμα ὅτι ὁ Παῦλος, συλληφθεὶς κατὰ Μάϊον τοῦ 57 ἐν Ἱεροσολύμοις, μετεφέρθη καὶ ἐνεκλείσθη εἰς τὰς φυλακὰς ἐν Καισαρείᾳ, ἐνθα παρέμεινεν ἐπὶ διετίαν, καὶ δὴ μέχρι τῆς ἀντικαταστάσεως τοῦ ρωμαίου ἐπιτρόπου Φήλικος ὑπὸ τοῦ Φήστου, τῷ 59 μ.Χ., ὁπότε, δια-γνοὺς τὴν πρόθεσιν τοῦ Φήστου, ὅπως παραδώσῃ αὐτὸν τοῖς Ἰουδαίοις (Πρ. 25,9 ἐ.), ἐπεκαλέσθη τὸ δικαίωμα παντὸς ρωμαίου πολίτου, ὅπως δικασθῇ ὑπὸ τοῦ αὐτοκρατορικοῦ δικαστηρίου ἐν Ρώμῃ, εἰς ἣν καὶ ἀπεστάλη συνοδεῖα αὐτοκρατορικῆς φρουρᾶς («σπείρης Σεβαστῆς», Πρ. 27,1)³⁹.

36. Ὁρα X. Σ. Βούλγαρη, μν. ἐργ. σ. 31.

37. Πρβλ. A. R. S. Kennedy, «Palestinian Numismatics» ἐν Palestine Ex-
ploration Fund Quarterly (1914), 198. H. J. Cadbury, The Book of Acts in Hi-
story, London 1955, σ. 10. F. W. Madden, History of Jewish Coinage, London
1864, σ. 153. A. Reifenberg, Ancient Jewish Coins, Jerusalem 1947, σ. 27. F. F.
Bruce, New Testament History, σ. 345 ἐ. J. J. Gunther, Paul, σ. 140 ἐ. R.
Jewett, Chronology, σ. 44. Y. Meshorer, Jewish Coins of the Second Tem-
ple Period, Tel Aviv 1967, σ. 103.

38. W. M. Ramsay, St. Paul the Traveller and the Roman citizen, Lon-
don 1930, σ. XVI ἐ. E. Haenchen, Acts, σ. 71. J. A. T. Robinson, Reda-
ting, σ. 46. G. Ogg, Chronology, σ. 170.

39. «Σεβαστὴ» εἶναι μετάφρασις τῆς λ. «Augusta» = τίτλος τιμῆς διδόμενος συχνά-
κις εἰς βοηθητικὰ στρατιωτικὰ σώματα. Βλ. E. Schürer, History, I/2, σ. 53. Κατὰ
τοὺς T. Mommsen, Gesammelte Schriften, VI, Historische Schriften, III, Berlin
1910, σ. 546 ἐ. καὶ W. M. Ramsay, St. Paul the Traveller, σ. 315, 348, ὁ ἑκατόν-
ταρχος Ἰούλιος ἦτο μέλος τοῦ σώματος τῶν «frumentarii», ἀποτελουμένου ἐξ ἑκατονταρ-
χῶν, καὶ χρησιμοποιουμένου ὡς συνδέσμου τῆς Ρώμης μετὰ τῶν στρατευμάτων τῶν ἐπαρ-
χιῶν, καὶ, εὐκαιρίας δοθείσης, ἀναλαμβάνοντων τὴν συνοδείαν ὑποδίκων ἐκ τῶν ἐπαρχιῶν

Κατὰ ποίαν, ἀκριβῶς, ἡμερομηνίαν ἤρξατο τὸ ταξίδιον τοῦτο, δὲν εἶναι γνωστόν. Ὅπωςδὴποτε ὅμως ἦτο φθινόπωρον ὅτε, μετὰ τὴν ἐπανάληψιν τῆς δίκης ἐνώπιον τοῦ ἐπισκεφθέντος τὸν Φῆστον βασιλέως Ἀγρίππα Β' καὶ τῆς συζύγου αὐτοῦ Βερνίκης (Πρ. 25,13-26,32) καὶ τὸν περιπετειώδη πλοῦν ἀπὸ Καισαρείας εἰς Σιδῶνα, Μύρα τῆς Λυκίας καὶ Κνίδον, ἐφθασαν εἰς Καλοὺς Αἰμένας τῆς Κρήτης (Πρ. 27,1-8). Μάλιστα δὲ εἶχεν ἤδη παρέλθει ἱκανὸς χρόνος, αὐτὸς ἤδη ἐπισφαλοῦς τοῦ πλοὸς διὰ τὸ καὶ τὴν νηστείαν ἤδη παρεληλυθέναι» (27,9). Ἡ περὶ ἧς ὁ λόγος νηστεία ἦτο ἡ τῆς ἐορτῆς τοῦ Ἑξίλασμοῦ, ἐορταζομένης τὴν 10ην Τισρεὶ (=Σεπτέμβριος/Ὀκτώβριος), ἐπισφαλὴς δὲ ἐθεωρεῖτο ὁ πλοῦς εἰς τὴν Μεσόγειον ἀπὸ 14ης Σεπτεμβρίου ἕως 11ης Νοεμβρίου, λόγῳ τῶν τυφωνικῶν ἀνέμων (Πρ. 27,14)⁴⁰, ὡς τελευταία δὲ ἀσφαλὴς πὼς ἡμερομηνία ἀπόπλου ἐθεωρεῖτο ἡ φθινοπωρινὴ ἰσημερία (21/22 Σεπτεμβρίου)⁴¹. Ἡ χρῆσις τοῦ δευτέρου «καὶ» ἐν Πρ. 27,9 («καὶ τὴν νηστείαν»), ἐθεωρήθη ὡς προσδιοριστικὸν στοιχεῖον τοῦ ἔτους τῆς μεταφορᾶς τοῦ Παύλου εἰς τὴν Ρώμην⁴². Ὁ σύνδεσμος οὗτος ὑπεμφαίνει τὴν φθινοπωρινὴν ἰσημερίαν ὡς προηγηθεῖσαν τῆς ἐορτῆς τοῦ Ἑξίλασμοῦ, τοιαύτην δὲ περιπτωσιν ἔχομεν ὄντως τῷ 59, ὅτε ἡ ἐορτὴ αὕτη συνέπεσε τὴν 5ην Ὀκτωβρίου, καὶ τῷ 57, ὅτε αὕτη συνέπεσε τὴν 27ην Σεπτεμβρίου. Ἀλλὰ τὸ ἔτος 57 ἔχομεν ἤδη ἀποκλείσει δι' ἄλλους λόγους, ὁπότε ἐπιβεβαιοῦται τὸ 59 ὡς ἔτος μεταφορᾶς τοῦ Παύλου εἰς τὴν Ρώμην.

Ἀποπλεύσαντες τελικῶς ἐκ Κρήτης, παρὰ τὰς περὶ τοῦ ἀντιθέτου παραινέσεις τοῦ Παύλου (Πρ. 27,10 ἐ.), μετὰ δεκαπενθήμερον, περίπου, περιπετειώδη πλοῦν ἀφίχθησαν εἰς Μάλταν (Πρ. 27,13-28,1), ἐνθα καὶ παρέμειναν ἐπὶ τρίμηνον (28,11), ἤτοι μέχρι τέλους, περίπου, Ἰανουαρίου τοῦ 60. Κατὰ τὸν Πλίνιον, ἡ ναυσιπλοία εἰς τὴν Μεσόγειον καθίστατο δυνατὴ καὶ πάλιν

εἰς τὴν πρωτεύουσιν. Οὐχ ἤττον, κατὰ τὸν A. N. Sherwin-White, *Roman Society and Roman Law in the New Testament*, Oxford 1963, σ. 109, δὲν ὑπάρχουσιν ἐνδείξεις, ὅτι οἱ «frumentarii» ἐχρησιμοποιοῦντο ὡς σύνδεσμοι πρὸ τῶν χρόνων τοῦ Ἀδριανοῦ (117-138 μ.Χ.), ἀλλ' ὡς αὐτὸ τοῦτο τὸ ὄνομα ὑπαινίσσεται, καθήκον τούτων ἦτο ἡ διοργάνωσις τῆς μεταφορᾶς σίτου (= frumentum) ἐκ τῶν χωρῶν παραγωγῆς εἰς τὴν Ρώμην.

40. Βλ. Vegetius, *De re militari*, IV, 39.

41. Βλ. Ἰουλίου Καίσαρος, *Bell. Gall.* IV, 36, V, 23. Κατὰ τὴν Ἰουδαϊκὴν παράδοσιν, ὡς ἔσχατον ὄριον ἀσφαλοῦς ἀπόπλου ἐθεωρεῖτο ἡ ἐορτὴ τῆς Σκηνοπηγίας. Πρβλ. R. H. Strack- P. Billerbeck, *Kommentar zum NT. aus Talmund und Midrash*, München 1922-28, τ. II, σ. 771 ἐξ. Περὶ τοῦ εἰς Ρώμην πλοὸς τοῦ Παύλου, βλ. J. Dauvillier, «A propos de la venue de Saint Paul à Rome. Notes sur son procès et son voyage maritime», ἐν *Bulletine de Littérature Ecclésiastique* 61 (1960) 3-26.

42. Πρβλ. W. P. Workman, «A new Date-Indication in Acts», ἐν *The Expository Times* 11 (1899-1900) 316-319. D. Plooi, *Chronologie*, σ. 86,88.

ἀπὸ τῆς 8ης Φεβρουαρίου, ὅτε ἡ πνοὴ δυτικῶν ἀνέμων ἐμετρίαζε τοὺς χειμῆ-
ρινούς βορείους τοιούτους⁴³, ἐνῶ κατὰ τὸν Vegetius, αὕτη, ἡ ναυσιπλοΐα δηλα-
δὴ, ἐπανελαμβάνετο ἀπὸ τῆς 10ης Μαρτίου⁴⁴. Δὲν νομίζομεν ὅτι αἱ δύο μαρτυ-
ρίαι ἀλληλοαναιροῦνται, διότι εἶναι δυνατόν, ὁ μὲν Vegetius νὰ ἐννοῇ τὴν γενί-
κευσιν πλεον τῆς ναυσιπλοΐας ἀπὸ τῆς 10ης Μαρτίου, ὁπότε οὐδεὶς κίνδυνος
ὑπῆρχεν, ὁ δὲ Πλίνιος νὰ ὑπονοῇ τὴν δυνατότητα ἀπόπλου ἀκόμη καὶ ἀπὸ τῆς
8ης Φεβρουαρίου, ἥτοι ἓνα περίπου μῆνα ἐνωρίτερον.

Ἐν πάσῃ περιπτώσει, ἐντὸς μηνός, περίπου, ἀπὸ τοῦ ἐκ Μάλτας ἀπό-
πλου, μέσῳ Συρακουσῶν, Ρηγίου καὶ Ποτιόλων, οὗτοι ἀφίχθησαν εἰς Ρώμην
(Πρ. 28,14), ἐνθα «ἐπετράπη τῷ Παύλῳ μένειν καθ' ἑαυτὸν σὺν τῷ φυλάσσοντι
αὐτὸν στρατιώτῃ» (28,16). Πράγματι, ἐν Ρώμῃ ὁ Παῦλος «ἐνέμενεν διε-
τίαν ὅλην ἐν ἰδίῳ μισθώματι» (Πρ. 28,30), ἥτοι ἀπὸ τῆς ἀνοίξεως τοῦ 60
μέχρι τῆς ἀνοίξεως τοῦ 62 μ.Χ.⁴⁵.

43. "Opa Nat. Hist. II, 47. Πρβλ. G. Ogg, Chronology, σ. 175.

44. "Opa De re militari, IV, 39.

45. Ἐκ τῶν ἡμετέρων, οἱ Ν. Μ. Δαμαλάς, Ἑρμηνεῖα εἰς τὴν Κ. Διαθήκην, τ.
Α', σ. 359· Β. Ἀντωνιάδης, Ἑγχειρίδιον Εἰσαγωγῆς, τ. Β', σ. 60· Β. Χ. Ἰωαν-
νίδης, Εἰσαγωγή, σ. 221-222· Μ. Α. Σιώτης Τὸ ἔργον Μάρκου καὶ Βαρνάβα, σ. 13-
14, καὶ Π. Παπαϊωάννου Μπρατσιώτης, Ὑπόμνημα εἰς τὴν πρὸς Φιλί-
μονα Ἐπιστολὴν Παύλου τοῦ Ἀποστόλου, Ἀθῆναι 1923, σ. 19, 31, δέχονται ὡς χρόνον
παραμονῆς τοῦ Παύλου ἐν Ρώμῃ τὰ ἔτη 61-63. Ὁ Ε. Ἀντωνιάδης, Ὁ Ἀπ. Παῦλος
ἐν Ἀθήναις, σ. 22, τὰ ἔτη 58-60, ὁ δὲ Σ. Χ. Ἀγουρίδης, ἐν ΘΗΕ, τ. 10, σ. 187 καὶ
Εἰσαγωγή, σ. 225, τὰ ἔτη 59-61, καὶ ὁ Α. Ι. Φιλίππιδης, Ἡ πρώτη πρὸς Τιμόθεον,
σ. 23, τὰ ἔτη 60/61-62/63.

2. Ἐκβασις τῆς φυλακίσεως. — Τετάρτη Ὀδοιπορεία.

Κατακλείων ἀποτόμως καὶ ἀνεξηγήτως τὴν διήγησιν τῶν Πράξεων διὰ τῆς σημειώσεως, ὅτι ἐν Ρώμῃ ὁ Παῦλος παρέμεινεν ἐγκλειστος ἐπὶ «διετίαν ὅλην ἐν ἰδίῳ μισθώματι» (Πρ. 28,30-31)¹, καίτοι βεβαίως, ἐφ' ὅσον ἐγνώριζεν ἀκριβῶς τὸν χρόνον τῆς διαμονῆς αὐτοῦ, ὅπωςδὴποτε «ἐγίνωσκε καὶ τὸ προκαλέσαν τὴν λήξιν τῆς διαμονῆς ταύτης αἷτιον», κατὰ τὴν προσφυᾶ παρατήρησιν τοῦ ἀειμνήστου Δαμαλᾶ², ὁ Λουκᾶς ἐκληροδότησε μέγα τοῖς ἐπιγενομένοις πρόβλημα, τὸ τῆς ἐκβάσεως δηλονότι τῶν ἐν Ρώμῃ δεσμῶν τοῦ Ἀποστόλου, συνιστάμενον εἰς τὸ κατὰ πόσον, κατὰ τὸ τέλος τῆς διετίας, οὗτος ἐθανατώθη ἢ ἀπηλευθερώθη. Μετὰ τῆς δευτέρας δὲ περιπτώσεως συνδέεται, ὡς εἰκόσ, ἡ τετάρτη αὐτοῦ ὁδοιπορεία καὶ ἡ δευτέρα ἐν Ρώμῃ φυλάκισις καὶ τὸ μαρτύριον αὐτοῦ, περὶ ὧν νύξεις ἔχομεν ἐν τε ταῖς ποιμαντικαῖς ἐπιστολαῖς καὶ τῇ ἀρχαίᾳ ἐκκλησιαστικῇ παραδόσει.

Τὸ πρόβλημα τοῦτο κατέστη ὀξύτατον καὶ ἀκανθῶδες ἀφ' ἧς, κατὰ

1. Διάφοροι ὑποθέσεις, περὶ τοῦ τέλους τῶν Πράξεων, διευτυπώθησαν κατὰ καιροῦς, αἱ σπουδαιότεραι τῶν ὁποίων τονίζουσιν· α') ὅτι τὸ ἔργον τυγχάνει ἡμιτελές λόγῳ τοῦ αἰφνιδίου θανάτου τοῦ συγγραφέως· β') ὅτι τοῦτο ἐγράφη ὀλίγον πρὸ τοῦ τέλους τῆς διεικτικῆς φυλακίσεως καὶ πάντως πρὸ τῆς οἰκισθῆναι ταύτης ἐκβάσεως· γ') ὅτι ὁ Λουκᾶς ἐσκόπευεν νὰ γράψῃ καὶ τρίτον τόμον, ὃν θὰ ἤρχιζε διὰ τῆς ἐκβάσεως τῶν δεσμῶν τοῦ Παύλου· δ') ὅτι ὁ Ἀπόστολος ἐθανατώθη κατὰ τὸ τέλος τῆς διετίας, περὶ τούτου δὲ ἦσαν ἐνήμεροι οἱ ἀναγνώσται τῶν Πράξεων, ὥστε παρεῖλκεν ἡ μνηεὶα τοῦ γεγονότος· ε') ὅτι ὁ Παῦλος ἀπηλευθερώθη καὶ περὶ τούτου ἦσαν ἐπίσης ἐνήμεροι οἱ ἀναγνώσται· καὶ στ') ὅτι ὁ συγγραφεὺς τῶν Πράξεων δὲν ἦτο σύγχρονος τοῦ Παύλου, ἀλλὰ μεταγενέστερός τις συντάκτης, στερούμενος περισσοτέρων τῶν ὧν κατέγραψε πληροφοριῶν. "Ορα σχετικῶς M. Gougel, Introduction au Nouveau Testament, Paris 1922, τ. 3, σ. 326-341. J. de Zwaan, «Was the Book of Acts a Posthumous Edition?», ἐν Harvard Theological Review 17 (1924) 95 ἐξ. K. Lake-H. J. Cadbury, ἐν Beginnings, IV, σ. 349 ἐξ. H. J. Cadbury, The Making of Luke-Acts, London 1958, σ. 321-324. Ὁ L. J. O'Connell, «The Pauline Letters from Caesarea», ἐν Expository Times 68 (1956-57) 24 ἐξ., διετύπωσε τὴν ἀποψιν, ὅτι τὸ Πρ. 28,30-31 ἀνήκει φυσιολογικῶς ἐν συνεχείᾳ τοῦ 24,26. Τὰ ἐπιχειρήματα τούτου ἀπέκρουσεν ὁ D. Guthrie, New Testament Introduction. The Pauline Epistles, London 1968², σ. 98 ὑποσ. 2. Ἀναμφιβόλως, τὸ ὅλον θέμα συνδέεται πρὸς τὸ γενικώτερον πρόβλημα τοῦ σκοποῦ τῆς συγγραφῆς τῶν Πράξεων. Ὁρθωτέρα, καθ' ἡμᾶς, τυγχάνει ἡ ἀποψις τοῦ N. M. Δαμαλᾶ, Ἑρμηνεία εἰς τὴν K. Διαθήκην, τ. Α', σ. 344, καθ' ἣν «δὲν ἦτο ἀναγκαῖον νὰ ἱστορηθῶσι τὰ μέχρι τέλους τοῦ βίου τοῦ ἀποστόλου, διότι ὁ Λουκᾶς ἔγραψε πράξεις καὶ οὐχὶ βίους τῶν ἀποστόλων».

2. Μν. ἔργ. σ. 343. Πρβλ. L. P. Pheggo, «Paul's Life after the close of Acts», ἐν Journal of Biblical Literature 70 (1951) 277.

τὸν παρελθόντα αἰῶνα, ἐτέθη ἐν ἀμφιβόλῳ ἢ τε γνησιότης τῶν ποιμαντικῶν ἐπιστολῶν³ καὶ ἡ ἀξιοπιστία τῶν πληροφοριῶν τῆς ἀρχαίας ἐκκλησιαστικῆς παραδόσεως, περὶ τῆς μετὰ τὴν διετῆ φυλάκισιν ἐν Ρώμῃ δράσεως τοῦ Παύλου. Οὕτως, οἱ μὲν δεχόμενοι ἀποφυλάκισιν καὶ τετάρτην ὁδοιπορείαν δέχονται τὴν γνησιότητα τῶν ποιμαντικῶν καὶ τὴν ἀξιοπιστίαν τῆς ἀρχαίας ἐκκλησιαστικῆς παραδόσεως⁴, οἱ δὲ ἀπορρίπτοντες τὴν ἀποφυλάκισιν ἀπορρίπτουσι καὶ τὴν γνησιότητα τῶν ποιμαντικῶν καὶ τὴν ἀξιοπιστίαν τῆς παραδόσεως⁵. Δὲν ἔλλειψαν βεβαίως καὶ οἱ ὑποστηρίζοντες λύσεις, ὡς π.χ. τῆς μεταγωγῆς τοῦ Παύλου ἐκ τῶν «libera custodia» εἰς αὐστηρὰν ἀπομόνωσιν ἐν δεσμωτηρίῳ, κατὰ παρερμηνείαν τοῦ Β' Τιμ. 1,16-18⁶ ἢ τῆς ἐκ Ρώμης ἀπελάσεως καὶ ἐξορίας⁷. Ἰστέον πρὸς τοῦτοις, ὅτι οἱ ὑποστηρίζοντες τὴν θανάτωσιν τοῦ Παύλου, κατὰ τὸν χρόνον τοῦτον, ἰσχυρίζονται ἐπὶ πλέον, ὅτι αἱ μὲν ἐπιστολαὶ τῆς αἰχμαλωσίας (Ἐφεσίους, Κολοσσαεῖς, Φιλιπησίους, Φιλήμονα) δὲν ἐγράφησαν ἐν Ρώμῃ, κατὰ τὴν διάρκειαν τῆς διετοῦς φυλακίσεως, ἀλλ' ἐνωρίτερον εἴτε ἐν Καισαρείᾳ εἴτε ἐν Ἐφέσῳ, κατὰ τὴν διάρκειαν τῆς τρίτης ὁδοιπορείας, ἡ δὲ ἀρχαία ἐκκλησιαστικὴ παράδοσις δὲν ἀνταποκρίνεται εἰς ἱστορικὴν τινα πραγματικότητα, ἀλλὰ διεμορφώθη συμπερασματικῶς ἐπὶ τῇ βάσει τῆς ἐν Ρωμ. 15,24⁸ 28 διατυπωμένης προθέσεως τοῦ Παύλου νὰ ἐπισκεφθῇ τὴν

3. "Ὅρα διεξοδικῶς Γ. Α. Γαλίτη, Ἡ πρὸς Τίτον Ἐπιστολὴ τοῦ Ἀποστόλου Παύλου. Εἰσαγωγὴ-Υπόμνημα. Θεσσαλονίκη 1978, σ. 31 ἐέ.

4. Κυριώτεροι τῆς θέσεως ταύτης ἐκπρόσωποι εἰσὶν οἱ W. M. Ramsay, «The Imprisonment and supposed Trial of St. Paul in Rome», ἐν The Expositor, series 8/5 (1913) 264 ἐέ. (ἀνατυπωθὲν καὶ εἰς τὸ ἔργον αὐτοῦ The Teaching of Paul in terms of the Present Day, London, 1913, σ. 346 ἐέ.). K. Lake, «What was the end of St. Paul's Trial?», ἐν The Interpreter 5 (1908-9) 147 ἐέ. H. J. Cadbury, «Roman Law and the Trial of Paul», ἐν Beginnings, V, σ. 297-338. A. Schatter. The Church in the New Testament Period, ἀγγλ. μετ. P. P. Levertoff, London 1961, σ. 232 ἐέ. L. P. Pherigo, ἐνθ' ἀνωτέρω. Πάντες δὲ οἱ ἡμέτεροι.

5. Κυριώτεροι τῆς ἐκδοχῆς ταύτης ἐκπρόσωποι εἰσὶν οἱ J. V. Bartlett, «Two New Testament Problems: 1. St. Paul's Fate at Rome», ἐν The Expositor 8/5 (1913) 464 ἐέ. H. Conzelmann, Die Apostelgeschichte, Tübingen 1963, σ. 159. E. Haenchen, Acts, σ. 731 ἐ. H. J. Michel, Die Abschiedsrede des Paulus an die Kirche, Apg. 20,17-38. Notivegeschichte und theologische Bedeutung, Munich 1973, σ. 77. R. Jewett, Chronology, σ. 45 ἐ., κ. ἀ.

6. Οὕτω π.χ. ὁ P. N. Harrison, The Problem of the Pastoral Epistles, Oxford 1921, σ. 127 ἐέ.

7. Οὕτω π.χ. οἱ J. J. Gunther, Chronology, σ. 144 ἐέ. L. P. Pherigo, ἐνθ' ἀνωτέρω, σ. 278, παρερμηνεύοντες τὴν περὶ «φυγαδεύσεως» ἔκφρασιν τοῦ Κλημεντος Ρώμης, Πρὸς Κορινθ. Α', V, 6 ἐ. ΒΕΠΕΣ 1,15: «Διὰ ζῆλον καὶ ἔριν Παῦκος ὑπομονῆς βραβεῖον ἔδειξεν, ἐπτάκις δεσμὰ φορέσας, φυγαδευθεὶς, λιθασθεὶς, κῆρυξ γενόμενος ἐν τε τῇ ἀνατολῇ καὶ ἐν τῇ δύσει, τὸ γενναῖον τῆς πίστεως αὐτοῦ κλέος ἔλαβεν».

Ἰσπανίαν, ἐν συνδυασμῷ πρὸς τὴν ἐκδοχὴν τῆς ἐν Ρώμῃ συγγραφῆς τῶν ποιμαντικῶν ἐπιστολῶν⁸.

Δὲν πρόκειται βεβαίως νὰ ἐνδιατρίψωμεν ἐνταῦθα περὶ τὸν τόπον καὶ τὸν χρόνον συγγραφῆς τῶν ἐπιστολῶν τῆς αἰχμαλωσίας⁹, τὴν γνησιότητα τῶν ποιμαντικῶν ἐπιστολῶν, κ.λπ. Τοῦναντίον, δεχόμενοι τὴν γνησιότητα τῶν ποιμαντικῶν καὶ τὴν ὑπαρξίν τῆς μετ' αὐτῆς συνυφασμένης τετάρτης ὁδοιπορείας, συμφωνοῦντες πρὸς τὴν ἀρχαίαν ἐκκλησιαστικὴν παράδοσιν, θὰ ἐξάρωμεν ἐν συνεχείᾳ σημεῖά τινα, δι' ὧν ὑπογραμμίζεται ἡ ἐκ Ρώμης ἀποφυλάκισις τοῦ Παύλου, κατὰ τὸ πέρας τῆς διетуῶς φυλακίσεως.

Οὕτω π.χ. ἡ ἐν Β' Τιμ. 1,16-18 ἀναφορά εἰς τὰς δυσκολίας, τὰς ὁποίας συνήντησε ὁ Ὀνησίφορος ἐν Ρώμῃ, κατὰ τὴν προσπάθειαν αὐτοῦ πρὸς συνάντησιν τοῦ ἐν ἀλύσεσι διατελοῦντος Ἀποστόλου δεικνύει, ἀφ' ἑνὸς μὲν ὅτι ἡ Β' πρὸς Τιμόθεον ἐγράφη ἐν Ρώμῃ, ἀφ' ἑτέρου δὲ ὅτι αἱ συνθήκαι τῶν δεσμῶν αὐτοῦ ἦσαν τελείως διάφοροι τῶν ἐν Πρ. 28,30-31 «libera custodia», καθ' ἃ ὁ Παῦλος ἀπεδέχτο ἐλευθέρως «πάντας τοὺς εἰσπορευομένους πρὸς αὐτόν, κηρύσσω τὴν βασιλείαν τοῦ Θεοῦ καὶ διδάσκω τὰ περὶ τοῦ κυρίου Ἰησοῦ Χριστοῦ μετὰ πάσης παρρησίας ἀκωλύτως». Ἡ μνεῖα τῆς Ρώμης εἰς τὸ παρὸν ἐδάφιον ὑποδεικνύει τὴν ἐν τῇ πόλει ταύτῃ συγγραφὴν τῆς ἐπιστολῆς, ἀλλ' εἰς χρόνον διάφορον τῆς διетуῶς φυλακίσεως, καὶ δὴ κατὰ τὴν διάρκειαν ἐτέρας, αὐστηροτέρας τοιαύτης¹⁰. Ὁμοίως, διαφόρους συνθήκας δεσμῶν ὑπαινίσσεται καὶ ἡ ἑκφρασις Β' Τιμ. 4,11 «Λουκᾶς ἐστὶν μόνος μετ' ἐμοῦ»¹¹, καὶ γενικῶς ἡ ὅλη ἀτμόσφαιρα τῆς ἐπιστολῆς.

8. Ὁρα π.χ. J. A. T. Robinson, Redating, σ. 57-84, 141. R. Jewett, Chronology, σ. 45. D. Guthrie, The Pauline Epistles, σ. 92 ἐξ., 198 ἐξ.

9. Καθ' ἡμᾶς, ὁ χρόνος καὶ ὁ τόπος συγγραφῆς αὐτῶν δὲν ἔχουσιν ἀποφασιστικὴν σπουδαιότητα ὑπὲρ τῆς ἀποδοχῆς τῆς ἐν τέλει τῆς διетуῶς ἐν Ρώμῃ φυλακίσεως ἀπελευθερώσεως τοῦ Παύλου. Δεχόμενοι τὴν Ρώμην ὡς τόπον συγγραφῆς αὐτῶν φρονοῦμεν, ὅτι αἱ ἐν αὐταῖς ἑκφραζόμεναι ἐλπίδες τοῦ Παύλου, περὶ προσεχοῦς ἐπισκέψεως αὐτοῦ παρὰ τοῖς παραλήπταις, ἠδύναντο νὰ εἶχον διατυπωθῇ καὶ ἐκ Καισαρείας.

10. Πρβδ. P. N. Harrison, The Problem, σ. 127. Ἡ προσπάθεια τοῦ ὑποστηρίξοντος τὴν ἐξ Ἐφέσου συγγραφὴν τῶν ἐπιστολῶν τῆς αἰχμαλωσίας G. S. Duncan, St. Paul's Ephesian Ministry, London 1929, σ. 188 ἐ. 193 ἐ., καθὼς ἐπίσης καὶ ἡ τοῦ F. J. Badcock, The Pauline Epistles and the Epistle to the Hebrews in their Historical Setting, London 1937, σ. 115 ἐξ., νὰ τοποθετήσῃ τὴν Β' πρὸς Τιμόθεον ἐν Καισαρείᾳ, διὰ τῆς μετατροπῆς τῆς ἑκφράσεως «ἐν Ρώμῃ» τοῦ Β' Τιμ. 1,17 εἰς «ἐν Πριήνῃ» ἢ «ἐν Λαοδικείᾳ», ὁ πρῶτος καὶ «ἐν Ἀντιοχείᾳ» ὁ δεῦτερος, στερεῖται σοβαρότητος.

11. Ἡ παρῶσα ἑκφρασις ὥθησε καὶ τὸν C. F. D. Moule, «The Problem of the Pastoral Epistles: A Reappraisal», ἐν Bulletin of the John Pyland's Library 47 (1964-65) 430 ἐξ., νὰ ταχθῇ ὑπὲρ τῆς τετάρτης ὁδοιπορείας τοῦ Παύλου καὶ δευτέρας ἐν Ρώμῃ φυλακίσεως. Πρβλ. καὶ A. Strobel, «Schreiben des Lukas? Zum sprachlichen Problem der Pastoralbriefe», ἐν New Testament Studies 15 (1968-69) 191 ἐξ.

Ὡς πρὸς τὴν ὑποστηριζομένην ἀναξιοπιστίαν τῆς ἀρχαίας ἐκκλησιαστικῆς παραδόσεως καὶ τὴν κατ' ἐπίδρασιν τοῦ Ρωμ. 15,14-28 διαμόρφωσιν ταύτης παρατηρητέον, ὅτι μεταβάσεις τοῦ Παύλου εἰς Ἰσπανίαν, ἀναφέρεται ρητῶς μόνον ὑπὸ τοῦ Μουρατορίου Κανόνος (τέλη τοῦ β' μ.Χ. αἰ.), καὶ δὴ κατὰ τρόπον θεωροῦντα ταύτην δεδομένην^{11α}. Ἐνταῦθα ὁ λόγος εἶναι περὶ τῶν ὑπὸ τοῦ Λουκᾶ πρὸς τὸν Θεόφιλον διηγουμένων ἐν Πράξεσι γεγονότων, ὧν ὁ συγγραφεὺς ὑπῆρξε, κατὰ τὸν συντάκτην τοῦ Κανόνος, αὐτόπτης μάρτυς, μεθ' ὃ συνεχίζει λέγων· «et semote passione petri evidenter declarat sed perfectione pauli ab urbes ad spania proficescentis» (κείμενον ὡς ἔχει)¹². Ἡ ἀναφορὰ εἰς τὸ μαρτύριον τοῦ Πέτρου («passione Petri»), ὥθησε τὸν T. Zahn¹³ νὰ τονίσῃ τὸν δανεισμὸν τοῦ συντάκτου ἐκ τῶν ἀποκρύφων «Πράξεων Πέτρου», καὶ δὴ ἐκ τοῦ λατινιστῆ σφωζομένου ἀποσπάσματος «Actus Vercellenses»¹⁴, ὅπερ ἀρχεται διὰ τῆς ἐκ Ρώμης ἀναχωρήσεως τοῦ Παύλου δι' Ἰσπανίαν καὶ περατοῦται διὰ τῆς περιγραφῆς τοῦ μαρτυρίου τοῦ Πέτρου ἐν Ρώμῃ. Τὴν ἀποψιν ταύτην ἐδέχθησαν πάντες, σχεδόν, οἱ ἐρευνηταί. Οὐχ ἤττον, ὁ δανεισμὸς οὗτος δὲν φαίνεται πιθανός, ἀφ' ἐνὸς μὲν λόγῳ τῆς ταυτοχρόνου πρὸς τὸν Μουρατόριον Κανόνα συγγραφῆς τῶν «Πράξεων Πέτρου» (τέλη β' αἰ.), ἀφ' ἑτέρου δὲ λόγῳ ἀμφιβόλου συγγραφῆς αὐτῶν ἐν Ρώμῃ. Τὸ ὀρθότερον εἶναι ὅτι ἀμφοτέρω τὰ κείμενα ἤντησαν ἐκ κοινῆς πηγῆς, ἡ ἀρχαιοῦς καὶ ἡ εὐρεῖα κυκλοφορία τῆς ὁποίας ἀπηχοῦσι τὸ ἱστορικὸν γεγονός. Οὕτω λοιπόν, ἡ περὶ τῆς εἰς Ἰσπανίαν μεταβάσεως τοῦ Παύλου πληροφορία τοῦ Μουρατορίου Κανόνος δέον, ὅπως θεωρηθῇ ἔγκυρος καὶ ἀξιόπιστος.

Παραπλησία τυγχάνει καὶ ἡ μαρτυρία τοῦ Κλήμεντος Ρώμης, ὅτι ὁ Παῦλος ἦλθεν «ἐπὶ τὸ τέρμα τῆς δύσεως»¹⁵, χωρὶς βεβαίως νὰ διευκρινίζηται

11α. Ὁμοίως τὸ εἰς Ἰσπανίαν κήρυγμα τοῦ Παύλου ἀναφέρεται καὶ εἰς τὸ ἀμφιβαλλόμενον ἔργον τοῦ Ἰππολύτου, Περὶ τῶν ἸΒ' Ἀποστόλων. ΒΕΠΕΣ 6, 296· «Παῦλος δὲ μετ' ἐνιαυτὸν ἕνα τῆς τοῦ Χριστοῦ ἀναλήψεως εἰσῆλθεν εἰς τὴν ἀποστολὴν, καὶ ἀρξάμενος ἀπὸ Ἱερουσαλὴμ, προῆλθεν ἕως τοῦ Ἰλλυρικοῦ καὶ Ἰταλίας καὶ Σπανίας κηρύσσων τὸ Εὐαγγέλιον ἔτη λε'. Ἐπὶ δὲ Νέρωνος, ἐν Ρώμῃ τὴν κεφαλὴν ἀποτμηθεὶς, θάπτεται ἐκεῖ».

12. Ὁρα B. F. Westcott, A General Survey of the History of the Canon of the New Testament, London 1896, σ. 534.

13. Ἰδὲ Introduction to the New Testament, ἀγγλ. μετ. Edinburgh 1909, τ. II, σ. 62 ἐ., 73 ἐε.

14. Ὁρα κείμενον ἐν L. V o u a u x, Les Actes de Pierre. Introduction, Textes, Traduction et Commentaire, Paris 1922. Πρβλ. καὶ ἐν E. H e n n e c k e - W. S c h n e e m e l c h e r, New Testament Apocrypha, ἀγγλ. μετ., Philadelphia 1965, τ. II, σ. 259 ἐε.

15. Ἰδ. Πρὸς Κορινθίους Α', V, 5-7. ΒΕΠΕΣ 1,15. Ἐπίσης, ἡ Ἰσπανία καλεῖται κατὰ τὸν Σ τ ρ ᾱ β ω ν α Γεωγρ. Β, 1,1 καὶ Γ, 5,5· «τὰ πέρατα τῆς οἰκουμένης πρὸς δύσιν». Κατὰ Φ ι λ ὅ σ τ ρ α τ ο ν, Βίος Ἀπολλωνίου, IV, 47· «τὰ ἑσπέρια τῆς γῆς» καὶ V, 4· «τὸ τῆς Εὐρώπης τέρμα». Κατὰ δὲ Ὁ ρ ᾱ τ ι ο ν, Odes I, 36,4· «Hesperia ultima».

ποῖον ἦτο τὸ τέρμα τοῦτο. Ὑποθέτοντες ὅτι δι' αὐτοῦ νοεῖται ὄντως ἡ Ἰσπανία¹⁶, ἐπισημαίνομεν τὴν βαρύτητα τῆς μαρτυρίας, λόγῳ τῆς ἐγγύτητος ταύτης πρὸς τὸ ἱστορικὸν γεγονός. Γράφων δηλαδὴ περὶ τὸ τέλος τοῦ α' αἰ. ὁ Κλήμης θὰ εἶχεν ἀσφαλῶς εἰς τὴν διάθεσιν αὐτοῦ καὶ προφορικῶς περὶ τοῦ γεγονότος μαρτυρίας¹⁷ (ἴσως δὲ νὰ ἐγνώριζε καὶ ὁ ἴδιος, ἐκ νεαρᾶς ἡλικίας, τὴν εἰς Ἰσπανίαν μετάβασιν τοῦ Παύλου). Εἶναι ἥκιστα πιθανὸν νὰ παρεσύρθη οὗτος ἐκ τοῦ Ρωμ. 15,24-28 καὶ νὰ παρέστησε τὴν αὐτόθι ἐπιθυμίαν τοῦ Παύλου ὡς ἱστορικὸν γεγονός. Τούναντίον, γεννηθεὶς καὶ ἀνδρωθεὶς ἐν Ρώμῃ καὶ διαδραματίσας σπουδαῖον πρόσωπον ἐν τῇ ζωῇ τῆς αὐτόθι Ἐκκλησίας, ἦς καὶ κατέστη ἐπίσκοπος, ἀσφαλῶς θὰ ἐγνώριζε τὰ περὶ τοῦ ταξειδίου τούτου τοῦ Παύλου ἐγκύρως καὶ ἐπακριβῶς¹⁸.

Αἱ αὐταὶ ἐπιφυλάξεις διευπλώθησαν¹⁹ καὶ περὶ τῆς μαρτυρίας τοῦ Εὐσεβίου, καθ' ἣν «καὶ Λουκᾶς, ὁ καὶ τὰς πράξεις τῶν ἀποστόλων γραφῇ παραδούς, ἐν τούτοις κατέλυσε τὴν ἱστορίαν, διετίαν ὅλην ἐπὶ τῆς Ρώμης τὸν Παῦλον ἄνετον διατρίψαι καὶ τὸν τοῦ θεοῦ λόγον ἀκελύτως κηρύττειν ἐπισημηνάμενος. τότε μὲν οὖν ἀπολογησάμενος, αὐθις ἐπὶ τὴν τοῦ κηρύγματος διακονίαν λόγος ἔχει στείλασθαι τὸν ἀπόστολον, δεύτερον δ' ἐπιβάντα τῇ αὐτῇ πόλει τῷ κατ' αὐτὸν τελειωθῆναι μαρτυρίῳ»²⁰. Ἐνταῦθα ὁ Εὐσέβιος σαφῶς ὁμιλεῖ περὶ ἀποφυλακίσεως τοῦ Παύλου, μετὰ τὴν κατὰ τὸ τέλος τῆς διετίας ἀπολογίαν (δίκην) αὐτοῦ ἐνώπιον

16. Οὕτω π.χ. οἱ J. B. Lightfoot, *The Apostolic Fathers*, 1/2, London 1890, σ. 30 ἐ. T. Zahn, μν. ἔργ. σ. 72. L. P. Phérigo, ἐνθ' ἄνωτέρω, σ. 279-282. E. Dinkler, «Die Petrus-Rom-Frage», ἐν *Theologische Rundschau* 25 (1959) 189-230 κ.ἄ. Τούναντίον, τὸ «τέρμα τῆς δύσεως» ταυτίζουσι μετὰ τῆς Ρώμης οἱ N. M. Δαμαλάς, μν. ἔργ. σ. 346, καὶ P. N. Harrison, μν. ἔργ. σ. 107.

17. Περὶ τῆς ἀξιοπιστίας καὶ ἐγκυρότητος τοῦ Κλήμεντος, βλ. O. Cullmann, *Peter-Disciple-Apostle-Martyr*, ἀγγλ. μετ. Philadelphia 1953, σ. 89 ἐξ.

18. Τὸ μεταξὺ τοῦ γεγονότος τούτου καὶ τῆς καταγραφῆς αὐτοῦ ὑπὸ τοῦ Κλήμεντος διάστημα, δὲν ὑπερέβαινε τὴν 30/ετίαν. Τὴν μετάβασιν τοῦ Παύλου εἰς Ἰσπανίαν δέχεται καὶ ὁ J. J. Gunt her, σ. 147, ὑποστηρίζων ὅτι ἡ διετὴς φυλάκισις τοῦ Ἀποστόλου ἐν Ρώμῃ ἐτερματίσθη διὰ τῆς προσκαίρου ἐξορίας αὐτοῦ εἰς τόπον τῆς ἐκλογῆς του, συμφῶνως πρὸς τὴν σχετικὴν διήγησιν ἐν Πράξεσι Πέτρου, 1 καὶ τὴν μετοχὴν «φυγαδευθεὶς» τοῦ Κλήμεντος Ρώμης, ἐνθ' ἄνωτέρω. Παρομοίαν περίπτωσιν ἀναφέρει ὁ Φιλόστρατος τὴν τοῦ Ἀπολλωνίου τοῦ Τυανέως, ὅστις ἐπίσης κατὰ τὸ 66 μ.Χ. ἐξορίσθη ἐκ Ρώμης, στραφεὶς πρὸς δυσμὰς (βλ. Φιλοστράτου, *Βίος Ἀπολ.* IV, 47. Πρβλ. G. Edmundson, *The Church in Rome in the First Century*, London 1913, σ. 160 ἐ.).

19. Πρβλ. G. Ogg, *Chronology*, σ. 192-198. F. Pfister, «Die zweimalige römische Gefangenschaft und die spanische Reise des Apostels Paulus und der Schluss der Apostelgeschichte», ἐν *Zeitschrift für die neutestamentliche Wissenschaft*, 14 (1913) 216-221. J. A. T. Robinson, σ. 141. R. Jewett, σ. 45, κ.ἄ., ὡς καὶ ὁ ἡμέτερος N. M. Δαμαλάς, μν. ἔργ. σ. 345.

20. βλ. Ἐκκλ. Ἱστ. B, 22,1-2. ΒΕΠΕΣ 19, 243.

τῶν ρωμαϊκῶν ἀρχῶν, καὶ νέας («αὖθις») ἀποστολῆς αὐτοῦ εἰς τὸ κήρυγμα, καθὼς καὶ περὶ δευτέρας φυλακίσεως ἐν Ρώμῃ καὶ τοῦ κατ' αὐτὴν μαρτυρίου αὐτοῦ. Ἰστέον, ὅτι οὐδεμία μνεία τῆς Ἰσπανίας γίνεται ἐνταῦθα, ὥστε νὰ δύναται τις νὰ ὑποφιασθῇ ἐπίδρασιν τοῦ Ρωμ. 15,24·28. Ἐπὶ δὲ τούτοις, τὰς ὡς ἄνω πληροφορίας ὁ Εὐσέβιος ἀποδίδει εἰς προϋπάρχουσιν παράδοσιν: «ἀλὸ γος ἔχειν». Ἀλλὰ καὶ τῶν ποιμαντικῶν ἐπιστολῶν δὲν παρατηρεῖται ἐπίδρασις, διότι αἱ ἀκολουθοῦσαι παραπομπαί, ληφθεῖσαι ἀποκλειστικῶς ἐκ τῆς Β' πρὸς Τιμόθεον (4,6·16-18), χρησιμοποιοῦνται πρὸς ἀπόδειξιν τῆς ἐκ Ρώμης, κατὰ τὴν δευτέραν φυλάκισιν, συγγραφῆς τῆς ἐν λόγῳ ἐπιστολῆς²¹. Κατακλείων τὸν λόγον ἐπὶ τοῦ θέματος, ὁ Εὐσέβιος τονίζει πρὸς τοὺς ἀναγνώστας ὅτι: «ταῦτα δ' ὑμῖν εἴρηται παρισταμένοις ὅτι μὴ καθ' ἣν ὁ Λουκᾶς ἀνέγραψεν ἐπὶ τῆς Ρώμης ἐπιδημίαν τοῦ Παύλου τὸ μαρτύριον αὐτῷ συνεπεράνεον», διότι, συμφώνως πάντοτε πρὸς τὴν παράδοσιν, ἐξ ἧς ἀντλεῖ, «κατὰ μὲν ἀρχὰς ἡπιώτερον τοῦ Νέρωνος διακειμένου, ῥῶον τὴν ὑπὲρ τοῦ δόγματος τοῦ Παύλου καταδεχθῆναι ἀπολογίαν, προσελθόντος δ' εἰς ἀθεμίτους τόλμας, μετὰ τῶν ἄλλων καὶ τὰ κατὰ τῶν ἀποστόλων ἐγχειρηθῆναι».

Τὴν αὐτὴν παράδοσιν πρέπει νὰ ἐκφράζῃ καὶ ὁ Ἱερώνυμος, ὅστις ὁμιλεῖ περὶ ἀποφυλακίσεως τοῦ Παύλου, κατὰ τὸ τέλος τῆς διετίας, καὶ ἐν συνεχείᾳ δράσεως αὐτοῦ «ἐν τοῖς ἐσπερίοις μέρεσιν»²². Ἐὰν ὁ ἱερὸς πατὴρ ἡδράζετο ἐπὶ τοῦ Ρωμ. 15,24·28, ἀναμφιβόλως θ' ἀνέφερε τὴν λέξιν «Σπανία» ἢ καὶ αὐτὴν ἀκόμη τὴν πρὸς Ρωμαίους ἐπιστολήν, ὡς πράττει ἐν συνεχείᾳ, ἐνθα, ὁμιλῶν περὶ τῶν δευτέρων τοῦ Ἀποστόλου δεσμῶν ἐπὶ Νέρωνος, ἀναφέρεται εἰς τὴν Β' πρὸς Τιμόθεον ἐπιστολήν²³.

Τὸ κατὰ τῆς εἰς Ἰσπανίαν ἐπισκέψεως προσαγόμενον ἐπίσης ἐπιχείρημα, ὅτι δηλ. ἡ ἀπὸ τοῦ β' μ.Χ. αἰῶνος ἀρχομένη ἐκκλησιαστικὴ τῆς Ἰσπανίας ἱστορίᾳ δὲν περιέχει «θετικὰς ἀποδείξεις» περὶ τῆς τοιαύτης ἐπισκέψεως²⁴,

21. Ἐνδιαφέρουσα τυγχάνει καὶ ἡ ἐν συνεχείᾳ παρατήρησις τοῦ Εὐσεβίου, καθ' ἣν ὁ Λουκᾶς κατέκλεισε τὰς πράξεις διὰ τῆς μνείας τῆς διετοῦς ἐν Ρώμῃ φυλακίσεως τοῦ Παύλου, διότι μέχρι τότε ἦτο αὐτόπτης μάρτυς τῶν γεγονότων ἐκείνων. Ἀπομακρυνθεὶς δ' αὐτοῦ, ἐπανῆλθε πλησίον τοῦ ἀποστόλου κατὰ τὴν δευτέραν φυλάκισιν, ὅτε ἔγραφε τὴν Β' πρὸς Τιμόθεον (Β. 22,6).

22. "Ora De viris illustribus, V, P.L. 23, 648: «Δεῖ δὲ εἰδέναι ὅτι ἐν τῇ πρώτῃ ἀπολογίᾳ μὴπω τῆς τοῦ Νέρωνος βασιλείας στερεωθείσης μήτε εἰς τοσούτας αὐτοῦ πράξεις, ὅσας αἱ ἱστορίαι φέρουσιν, ἐξεληλεκτός, Πάυλος παρὰ Νέρωνος ἀπελύθη ἐπὶ τὸ Εὐαγγέλιον τοῦ Ἰησοῦ Χριστοῦ, καὶ ἐν τοῖς ἐσπερίοις μέρεσιν κηρύττει».

23. Αὐτόθι: «καθὼς γράφει ἐν τῇ δευτέρᾳ πρὸς Τιμόθεον ἐπιστολῇ, ἐν τῷ καιρῷ ἐν ᾧ καὶ ἔπαθεν, ὅταν ἐν τοῖς δεσμοῖς ὢν, ἐπιστέλλῃ λέγων, Ἐν τῇ πρώτῃ μου ἀπολογίᾳ οὐδεὶς μοι συμπρεγένετο, καὶ ἐρρύσθη ἐκ στόματος λέοντος, σαφῶς διὰ τὴν ὁμότητα, Νέρωνα λέγων».

24. Πρβλ. π.χ. P. P. G a m s, Die Kirchengeschichte von Spanien, Regens-

δὲν εὐσταθεῖ, διότι πληροφορίας στερούμεθα καὶ περὶ ἄλλων περιπτώσεων δράσεως τοῦ Παύλου ἢ τῶν συνεργατῶν αὐτοῦ, ὡς π.χ. περὶ τῆς δράσεως αὐτοῦ εἰς τὴν περιοχὴν τῆς Δαλματίας²⁵.

Σημαντικωτάτῃ ἔνδειξις τῆς εἰς Ἰσπανίαν μεταβάσεως τοῦ Παύλου καὶ τῆς ἐν τῇ περιοχῇ ταύτῃ τῆς δύσεως ἰδρύσεως χριστιανικῶν κοινοτήτων τυγχάνει, καθ' ἡμᾶς, ἡ ἐν Β' Τιμ. 4,10 μνημονευομένη ἀποστολὴ τοῦ Κρήσκεντος εἰς Ν. Γαλλίαν²⁶ ὑπὸ τοῦ Ἀποστόλου, ὀλίγον πρὸ τοῦ μαρτυρικοῦ αὐτοῦ τέλους, ἥτις καὶ ἐκφράζει τοὺς στενοὺς αὐτοῦ δεσμούς μετὰ τῶν αὐτόθι ἐκκλησιῶν. Κατὰ παγίαν τακτικὴν, ὡς αὕτη διαπιστοῦται ἐκ τῶν Πράξεων καὶ τῶν ἐπιστολῶν αὐτοῦ, ὁ Παῦλος αὐδέποτε ἀπέστειλεν οἰονδήποτε τῶν συνεργατῶν αὐτοῦ εἰς περιοχάς, ἐνθα δὲν εἶχεν ὁ ἴδιος ἰδρύσει προηγουμένως ἐκκλησίας. Ἀλλαις λέξεσιν, ὁ Ἀπόστολος ἐχρησιμοποιοῖ τοὺς συνεργάτας

burg 1862-1879 (ἀνατύπωσις ἐν Graz 1956). J. N. Hillgarth, «Spain, I. Early», ἐν New Catholic Encyclopedia 13, στ. 494-496. W. P. Bowers, «Jewish Communities in Spain in the Time of Paul the Apostle», ἐν Journal of Theol. Studies 26 (1975) 375-402. R. Jewett, σ. 45.

25. Περὶ τῆς εἰς Ἰσπανίαν δράσεως τοῦ Παύλου, βλ. καὶ τὰς μελέτας τοῦ Π α ὕ λ ο υ ν τ ε Μ π ᾶ λ λ ε σ τ ε ρ - Κ υ ο ν β α λ ι ἔ ρ, Ἱστορία τῆς Ἰσπανικῆς Ὀρθοδοξίας, Α'. Ἀθῆναι 1961. Τοῦ αὐτοῦ, «Τὸ ταξίδιον καὶ τὸ ἔργον τοῦ Ἀποστόλου Παύλου εἰς τὴν Ἰσπανίαν», ἐν ΕΚΚΛΗΣΙΑ ΑΑ' (1954) 12 ἐξ. Ὑπὲρ τῆς μεταβάσεως εἰς Ἰσπανίαν τάσσονται καὶ οἱ E. D u b o w y, «Klemens von Rom über die Reise Pauli nach Spanien», ἐν Biblische Studien 19/3 (1914) 1-111. R. Thouvenot, Essai sur la province romaine de Bétique, Paris 1940, σ. 346-361. C. Spicq, Saint Paul, Les épîtres pastorales, Paris 1948, σ. LXXVII ἐ. J. Rougé, «Le voyage de saint Paul en Occident», ἐν Cahiers d'histoire 12 (1967) 237-247. A. von Harnack, Mission, σ. 76, κ.ά.

26. Τὴν γραφὴν «Γαλλίαν» ἔχουσιν οἱ S.C. 81, 104, 326, 436, Βουλγάτα, (ἐκδ. Wordsworth-White), Σαχιδιχὴ, χειρόγραφά τινα τῆς Βοχαϊρικῆς, Αἰθιοπικῆ (ἐκδ. Ρώμης 1548-49), Εὐσέβιος καὶ Ἐπιφάνιος, ἐνῶ ἡ συντριπτικὴ πλειονότης τῶν μαρτυριῶν ἔχει τὴν γραφὴν «Γαλατίαν». Ἀλλὰ καὶ εἰς τὴν περίπτωσιν ταύτην νοεῖται ἡ Γαλλία. Πρβλ. καὶ Monumentum Ancyranum 6,20· «Ἐξ Ἰσπανίας καὶ Γαλατίας» 16,1 ἐ. «ἐξ Ἰσπανίας καὶ Γαλατίας καὶ παρὰ Δαλματῶν», ὡς καὶ 13, 20. 14,4 ἐ, ἐν H. Lietzmann, Kleine Texte für Vorlesungen und Übungen, Berlin 1902, σ. 29 ἐ. Ὅρα καὶ Ἰωσήπου, Ἰουδ. Πόλ. II, 371. Πρβλ. καὶ M. Dibelius-H. Conzelmann, The Pastoral Epistles, ἀγγλ. μετ., Philadelphia 1972, σ. 122 ἐ. Τὴν εἰς Γαλλίαν ἀποστολὴν καὶ δρᾶσιν τοῦ Κρήσκεντος μαρτυροῦσι καὶ οἱ Ἰ π π ὅ λ υ τ ο ς, Περὶ τῶν Ὁ' Ἀποστόλων (ἀμφιβ. αλ.) ΒΕΠΕΣ 6, 297· «Κρήσκης ἐπίσκοπος Καρχηδόνος ἐν Γαλλίαις». Εὐσέβιος, Ἐκκλ. Ἰστ. Γ', 4,8 ΒΕΠΕΣ 19, 252· «Κρήσκης μὲν ἐπὶ τὰς Γαλλίας στείλαμένος ὑπ' αὐτοῦ (τοῦ Παύλου) μαρτυρεῖται». Ἰ ε ρ ὠ ν υ μ ο ς, De vitis Apostolorum. Migne. PL. 23, 764· «Κρήσκης ἐν Γαλλίαις ἐκήρυξε τὸ Εὐαγγέλιον, καὶ ἐκεῖ ἐτάφη». Ἐ π ι φ ᾶ ν ι ο ς, Πανάριον 51,11. Migne P.G. 41, 909· «Κρήσκης, φησὶν, ἐν Γαλλίᾳ. Οὐ γὰρ ἐν τῇ Γαλατίᾳ, ὡς τινες πλανηθέντες νομίζουσιν, ἀλλ' ἐν Γαλλίᾳ». Πρβλ. καὶ Διαταγαὶ Ἀποστόλων Z, XLVI, 13. ΒΕΠΕΣ 2, 137· «Κρήσκης δὲ (ἐχειροτονήθη ἐπίσκοπος) τῶν κατὰ Γαλατίαν ἐκκλησιῶν»..

αὐτοῦ ὡς συνδέσμους αὐτοῦ μετὰ τῶν ὑπ' αὐτοῦ τοῦ ἰδίου ἰδρυθεισῶν ἐκκλησιῶν, τόσον πρὸς διαβίβασιν ὁδηγιῶν ἐπὶ ἀπασχολούντων τὰς ἐκκλησίας ταύτας θεμάτων, ὅσον καὶ πρὸς διευθέτησιν κρίσεων ἐν αὐτοῖς. Οὕτω λοιπὸν καὶ ἡ εἰς Γαλλίαν ἀποστολὴ τοῦ Κρήσκεντος δηλοῖ τὴν ὑπαρξίν αὐτοῦ ἐκκλησιῶν, ἰδρυθεισῶν ὑπὸ τοῦ Παύλου κατὰ τὴν ἐξ αὐτῆς διέλευσιν, καθ' ὁδὸν πρὸς Ἰσπανίαν²⁷.

Ἀναμφιβόλως, πάντα τ' ἀνωτέρω στοιχεῖα συνηγοροῦσιν ἰσχυρῶς ὑπὲρ τῆς ἀποφυλακίσεως τοῦ Παύλου τῷ 62 μ.Χ. καὶ συνεχίσεως τοῦ ἀποστολικοῦ αὐτοῦ ἔργου. Ἐὰν δὲ εἰς ταῦτα προστεθῶσι καὶ αἱ πληροφορίες τῆς ἀρχαίας ἐκκλησιαστικῆς παραδόσεως, περὶ τοῦ κατὰ τὸν ἐπὶ Νέρωνος διωγμὸν μαρτυρίου τοῦ Ἀποστόλου, περὶ ὧν μαρτυριῶν ὁ λόγος κατωτέρω, ἡ τοιαύτη ἔκβασις τῶν «ἐν ἰδίῳ μισθώματι» δεσμῶν αὐτοῦ ἐν Ρώμῃ τυγχάνει ἀναντίρρητος. Οἰαδήποτε δὲ προσπάθεια ὑποτιμήσεως τῶν πληροφοριῶν τούτων, ἐπὶ τῷ λόγῳ ὅτι δι' αὐτῶν ἐπιχειρεῖται ἡ ἡρωοποίησις τοῦ Παύλου (καὶ τοῦ Πέτρου), δὲν δύναται νὰ μειώσῃ τὴν ἀξίαν τοῦ ἐν αὐταῖς ἱστορικοῦ στοιχείου, ὅπερ καὶ κυρίως ἐνδιαφέρει ἡμᾶς ἐν προκειμένῳ.

Ἄλλ' ἡ τοιαύτη ἔκβασις τῶν ἐν Ρώμῃ «libera custodia» τοῦ Ἀποστόλου συνδέεται μετὰ τῆς τετάρτης ἀποστολικῆς αὐτοῦ ὁδοιπορείας καὶ συνεπῶς μετὰ τῆς γνησιότητος τῶν ποιμαντικῶν ἐπιστολῶν, ὡς προσελέχθη, καὶ τῶν ἐν αὐταῖς πληροφοριῶν περὶ τῶν περιοδειῶν αὐτοῦ ἐν ταῖς περιοχαῖς τῆς Α. Μεσογείου, τῆς Μακεδονίας καὶ τοῦ Ἰλλυρικοῦ. Ποία ὁμῶς ὑπῆρξεν ἡ ἀκριβὴς ἀλληλουχία τῶν μετὰ τῆς τετάρτης ταύτης ὁδοιπορείας συνδεομένων γεγονότων τοῦ βίου τοῦ Παύλου δὲν δυνάμεθα, ἀτυχῶς, νὰ εἰπώμεν μετ' ἀπολύτου βεβαιότητος, λόγῳ τῆς πενιχρότητος καὶ τοῦ ἐμμέσου χαρακτῆρος τῶν σχετικῶν στοιχείων. Κατὰ συνέπειαν δέ, δὲν δυνάμεθα νὰ προβῶμεν καὶ εἰς ἀκριβῆ χρονολόγησιν τῶν γεγονότων τούτων. Δι' ὃ καὶ ἐν τοῖς καθ' ἑξῆς θὰ προβῶμεν μετὰ πάσης ἐπιφυλάξεως εἰς τὴν κατὰ τὸ δυνατόν ἀνάπλασιν τῆς τελικῆς ταύτης φάσεως τοῦ βίου τοῦ Ἀποστόλου, μέχρι τῆς δευτέρας αὐτοῦ

27. Ἡ ἀποφίς τοῦ ἀειμνήστου καθηγητοῦ Β. Χ. Ἰωαννίδου, Εἰσχωγῆ, σ. 271, καθ' ἣν ὁ Παῦλος ἀφῆκε τὸν Κρήσκεντα εἰς Ν. Γαλλίαν, κατὰ τὴν διάρκειαν τῆς αὐτοῦ ἐπισκέψεως αὐτοῦ, δὲν φαίνεται ὀρθή, ἀφ' ἐνὸς μὲν διότι τὸ ρῆμα «ἐπορεύθη» ἐν Β' Τιμ. 4,10 ἀναφέρεται καὶ εἰς τὴν περίπτωσιν τοῦ Τίτου καὶ εἰς τὴν περίπτωσιν τοῦ ἐγκαταλείψαντος τὸν Παῦλον καὶ εἰς Θεσσαλονικὴν πορευθέντος Δημᾶ, ἀφ' ἑτέρου δὲ διότι, ἐὰν ὁ Παῦλος εἶχεν ἀφήσει τὸν Κρήσκεντα ἐν Γαλλίᾳ, κατὰ τὴν ἐκ ταύτης διέλευσίν του, ὁ Τιμόθεος, μεθ' οὗ ὁ Ἀπόστολος συνειργάσθη ἐν συνεχείᾳ, ἐν τῇ περιοχῇ τῆς Α. Μεσογείου, θὰ ἦτο γνώστης τοῦ πράγματος καὶ οὕτω θὰ παρεῖλκεν ἡ ἐνημέρωσίς του ὑπὸ τοῦ Παύλου. Ὅτι δὲ ὁ Τιμόθεος ἠγνόει τὸ γεγονός, ἔπεται ὅτι τόσον ἡ ἀποστασία τοῦ Δημᾶ, ὅσον καὶ αἱ ἀποστολαί, τοῦ μὲν Κρήσκεντος εἰς Γαλλίαν, τοῦ δὲ Τίτου εἰς Δαλματίαν, ἔλαβον χώραν μετὰ τὸν ἐν τῇ Α. Μεσογείῳ (καὶ δὴ ἐν Ἑφέσῳ) χωρισμὸν τῶν δύο ἀποστόλων (Παύλου καὶ Τιμοθέου), καὶ δὴ πρὸ τοῦ θανάτου τοῦ Παύλου, ὄντος διὰ δευτέραν φορὰν δεσμίου ἐν Ρώμῃ ὡς θὰ ἴδωμεν ἐν συνεχείᾳ.

συλλήψεως καὶ μεταφορᾶς δεσμίου εἰς τὴν Ρώμην, τοῦ χρόνου τοῦ μαρτυρικοῦ αὐτοῦ θανάτου μέλλοντος ν' ἀποτελέσῃ ἀντικείμενον τοῦ ἐπομένου κεφαλαίου.

Ἀποφυλακισθεὶς λοιπὸν κατ' ἔαρ τοῦ 62, ὁ Παῦλος μετέβη κατ' ἀρχάς, συμφώνως πρὸς τὴν προμνημονευθεῖσαν μαρτυρίαν τοῦ Μουρατορίου Κανόνος («ab urbe ad Spaniam proficescentis»), εἰς Ἰσπανίαν, μέσῳ Ν. Γαλλίας. Ἀναμφιβόλως, ὁ χρόνος οὗτος ἦτο ὁ καταλληλότερος διὰ τὴν ἐπίσκεψιν ταύτην, λόγῳ τῆς γειτνιάσεως αὐτῆς μετὰ τῆς Ρώμης. Πόσον χρόνον παρέμεινεν εἰς τὴν περιοχὴν ταύτην τῆς Ἰβηρικῆς χερσονήσου δὲν γνωρίζομεν. Ὅπως δὲν θὰ πρέπει νὰ ἐπέστρεψεν εἰς Ρώμην πρὸ τοῦ τέλους τοῦ αὐτοῦ ἔτους, ὁπόθεν ἀνεχώρησε καὶ πάλιν διὰ τὰς προσφιλεῖς αὐτῷ περιοχὰς τῆς Ἀνατολῆς, εὐθὺς μετὰ τὴν ἔναρξιν τῶν πλῶν εἰς τὴν Μεσόγειον, τὴν ἄνοιξιν τοῦ 63 μ.Χ. Συμφώνως πρὸς τὰς ποιμαντικὰς ἐπιστολάς, κατὰ τὴν τετάρτην ταύτην ὁδοιπορίαν ἐν τῇ Ἀνατολῇ, αὗτος ἐπεσκέφθη τὴν Ἐφεσον, τὴν Μακεδονίαν (Α' Τιμ. 1,3), τὴν Κρήτην (Τίτ. 1,5), τὴν Νικόπολιν (Τίτ. 3,12), τὴν Τρωάδα (Β' Τιμ. 4,12), τὴν Μίλητον καὶ τὴν Κόρινθον (Β' Τιμ. 4,20). Πιθανὸν νὰ ἐπεσκέφθη οὗτος καὶ τὰς ἐκκλησίας τῆς κοιλάδος τοῦ Λύκου ποταμοῦ (Κολοσσῶν, Ἱεραπόλεως, Λαοδικείας), ἐκπληρῶν οὕτω παλαιὰς ὑποσχέσεις του πρὸς τὸν Φιλήμονα (Φιλμ. 22) καὶ τοὺς Κολοσσαεῖς, ἐπιθυμῶν νὰ γνωρίσῃ καὶ προσωπικῶς ὅσους πιστοὺς δὲν εἶχε συναντήσῃ μέχρι τότε (Καλ. 2,1). Ὁ καθορισμὸς τῆς ἀλληλουχίας τῶν ἐπισκέψεων τούτων εἶναι δύσκολος· πρὸς ἐξακρίβωσιν δ' αὐτῆς δέον, ὥπως λάβωμεν ὑπ' ὄψιν τ' ἀκόλουθα:

α'. Ἐφ' ὅσον αἱ ἐπισκέψεις εἰς Ἐφεσον, Μακεδονίαν, Νικόπολιν καὶ Κρήτην ἀναφέρονται ἐν ταῖς πρὸς Τίτον καὶ Α' πρὸς Τιμόθεον ἐπιστολαῖς, αἵτινες προηγήθησαν τῆς ἐσχάτης πασῶν τῶν ἐπιστολῶν τοῦ Παύλου Β' πρὸς Τιμόθεον, ἔπεται ὅτι αὗται προηγήθησαν τῶν ἐν Τρωάδι (Β' Τιμ. 4,12), Μιλήτῳ καὶ Κόρινθῳ (Β' Τιμ. 4,20) ἐπισκέψεων, περὶ ὧν καὶ τῶν μετ' αὐτῶν συνδεδεμένων γεγονότων οὗτος πληροφορεῖ τὸν Τιμόθεον ἐκ Ρώμης, ὡς δέσμιος.

β'. Πράγματι, κατὰ τὴν διέλευσιν του ἐκ Τρωάδος, Μιλήτου καὶ Κόρινθου συνέβησαν γεγονότα ἄγνωστα εἰς τὸν Τιμόθεον. Οὕτω, ξενιζόμενος ἐν τῇ οἰκίᾳ Κάρπου τινος ἐν Τρωάδι ἐλησμόνησε τὸν φαίλονην καὶ τὰ βιβλία αὐτοῦ, ἅτινα καὶ παρακαλεῖ τὸν Τιμόθεον νὰ φέρῃ εἰς αὐτὸν ἐν Ρώμῃ (Β' Τιμ. 4,13). Τὸ γεγονός τοῦτο δεικνύει ἀπροσδόκητον καὶ αἰφνιδίαν ἀναχώρησιν τοῦ Ἀποστόλου ἐκ Τρωάδος, δι' ὃ καὶ θὰ ἦτο εὐλογον νὰ τοποθετήσωμεν ἐνταῦθα τὴν σύλληψιν αὐτοῦ ὑπὸ τῶν ρωμαϊκῶν ἀρχῶν²⁸. Ἐξ ἄλλου, κατὰ τὴν διέλευσιν αὐτοῦ ἐκ Μιλήτου, ὁ Παῦλος πληροφορεῖ τὸν Τιμόθεον, ὅτι παρέ-

28. Ὅρθως ἐπισημαίνει τοῦτο ὁ ἀείμνηστος καθηγητὴς Β. Χ. Ἰωαννίδης, Εἰσαγωγή, σ. 218. Τούναντίον, ὁ D. Guthrie, μν. ἔργ. σ. 213, τοποθετεῖ τὴν σύλληψιν αὐτοῦ εἰς τινὰ περιοχὴν τῆς Δ. Μακεδονίας ἢ Ἡπείρου. Τοῦτο ὁμως στερεῖται ἐρεισμάτων.

ὁτόθι ὁ ἀσθενήσας Τρόφιμος, ἐνῶ κατὰ τὴν διέλευσιν ἐκ Κορίνθου ἐν αὐτόθι ὁ ἐκ ταύτης καταγόμενος Ἑραστός (Β' Τιμ. 4,20).

γ'. Ἐφ' ὅσον, ἐν μὲν τῇ Ἐφέσῳ κατέλιπε τὸν Τιμόθεον (Α' Τιμ. 1,3. Πρβλ. 3,14. 4,13), ἐν δὲ τῇ Κρήτῃ τὸν Τίτον (Τίτ. 1,5), πρὸς καταπολέμησιν τῶν ἐν αὐταῖς ψευδοδιδασκαλιῶν καὶ διοργάνωσιν τῶν ἐκκλησιῶν, ἔπεται ὅτι τὰς περιοχὰς ταύτας ὁ Ἀπόστολος ἐπεσκέφθη ἐν τῇ ἀρχῇ τῆς ἐν τῇ Ἀνατολῇ περιοδείας αὐτοῦ.

δ'. Ἐφ' ὅσον ἐξ Ἐφέσου οὗτος μετέβη εἰς Μακεδονίαν, συμφώνως πρὸς ἰδίαν αὐτοῦ δῆλωσιν (Α' Τιμ. 1,3), πρέπει νὰ ἀποκλεισθῇ ἡ περίπτωση τῆς Νικοπόλεως, ὡς πρώτου σταθμοῦ αὐτοῦ ἐκ Ρώμης πρὸς ἀνατολὰς²⁹. Τοῦναντίον, εἰς Νικόπολιν³⁰ μετέβη ἐκ Μακεδονίας, ἐνθα καὶ σκοπεύων νὰ παραχειμάσῃ ἐκάλεσε τὸν ἐν Κρήτῃ εὐρισκόμενον Τίτον πρὸς συνάντησιν (Τίτ. 3,12).

ε'. Ἡ ἐξ Ἐφέσου εἰς Μακεδονίαν καὶ ἐν συνεχείᾳ εἰς Νικόπολιν μετάβασις καὶ ἡ ἐν αὐτῇ παραχειμασία, ἐπιβάλλουσι τὴν τοποθέτησιν τῆς εἰς Κρήτην ἐπισκέψεως πρὸ τῆς εἰς Ἐφεσον τοιαύτης καὶ οὕτω τὴν θεώρησιν τῆς Κρήτης ὡς τοῦ πρώτου σταθμοῦ τῆς ἐν τῇ Ἀνατολῇ τετάρτης ὁδοιπορείας.

στ'. Ἐὰν ὁ Παῦλος πράγματι ἐπεσκέφθη καὶ τὰς ἐκκλησίας τῆς κοιλάδος τοῦ Λύκου ποταμοῦ (Κολλοσσάς, Ἱεράπολιν, Λαοδίκειαν), ἡ ἐπίσκεψις αὕτη θὰ πρέπει νὰ ἐπραγματοποιήθῃ κατὰ τὴν εἰς Ἐφεσον ἐπίσκεψιν αὐτοῦ (πρὸ ἢ μετά).

Τοιοῦτοτρόπως λοιπόν, ἐπιστρέψας εἰς Ρώμην ἐξ Ἰσπανίας καὶ Ν. Γαλλίας ὁ Παῦλος ἀνεχώρησε τὴν ἄνοιξιν τοῦ 63 μ.Χ. διὰ τὴν Ἀνατολήν. Ποῦ συγκεκριμένως κατηυθύνθη δὲν ἀναφέρεται. Ὅπωςδήποτε ὅμως πρέπει ν' ἀποκλεισθῇ ἡ περίπτωση τῆς Νικοπόλεως, ὡς προελέχθη, διότι ὅτε μετέβη εἰς αὐτὴν εἶχεν ἤδη διέλθει ἐκ Κρήτης (Τίτ. 1,5), ἡ δὲ πιθανότης δύο ἐπισκέψεων εἰς τὴν Νικόπολιν κατὰ τὴν αὐτὴν περίοδον, πρὸ δηλαδὴ καὶ μετὰ τὴν εἰς Κρήτην ἐπίσκεψιν, πρέπει ν' ἀποκλεισθῇ. Ὁμοίως πρέπει ν' ἀποκλεισθῶσι καὶ αἱ περιπτώσεις τῆς Κορίνθου καί, ἐκεῖθεν, τῆς Ἐφέσου³¹, διότι τὴν μὲν ἐκ Κορίνθου διέλευσιν αὐτοῦ ἀναγγέλλει εἰς τὸν ἀγνοοῦντα ταύτην Τιμόθεον ἐν Β' Τιμ. 4,20, ἐκ δὲ τῆς Ἐφέσου οὗτος μετέβη εἰς Μακεδονίαν (Πρβλ. Α' Τιμ. 1,3), ἔχων ἤδη καταλείψει τὸν Τίτον ἐν Κρήτῃ. Ἐντεῦθεν, τὸ πιθανότερον εἶναι ὅτι ἐκ Ρώμης ὁ Παῦλος μετέβη εἰς Κρήτην³² διὰ τίνος τῶν μετα-

29. Ἐπομένως εἶναι ἀστοχος ἡ γνώμη τοῦ F. V. Fils on, A New Testament History, London 1965, σ. 288.

30. Ἀσφαλῶς πρόκειται περὶ τῆς παρὰ τὸ Ἀκτιὸν Νικοπόλεως. Βλ. Γ. Α. Γαλίτση, Ἡ πρὸς Τίτον Ἐπιστολή, σ. 368 ἐ.

31. Βλ. Ν. Μ. Δαμαλά, μν. ἔργ. σ. 437.

32. Πρβλ. καὶ Γ. Ι. Κονιδάρη, Ἐκκλησιαστικὴ Ἱστορία τῆς Ἑλλάδος, τ. Α' Ἀθῆναι 1954-1960, σ. 358. Β. Ι. Φειδά, Ἐκκλησιαστικὴ Ἱστορία, Ι. Ἀθῆναι 1978, σ.

φερόντων σῖτον ἐξ Ἀλεξανδρείας εἰς Ρώμην πλοίων (Πρβλ. Πρ. 27,6. 28,11). Ἡ ἐπιστροφή αὐτοῦ εἰς Κρήτην, πρὸς συστηματικώτερον εὐαγγελισμόν τῶν κατοίκων καὶ ὁργάνωσιν τῶν αὐτόθι χριστιανικῶν κοινοτήτων, δὲν θὰ πρέπει νὰ τυγχάνῃ ἄσχετος πρὸς τὴν ἐκ τῆς νήσου διέλευσιν αὐτοῦ, ὡς δεσμίῳ καθ' ὁδὸν πρὸς Ρώμην, τὸν χειμῶνα τοῦ 59/60, ὅτε λόγῳ δυσμενῶν καιρικῶν συνθηκῶν παρέμεινεν αὐτόθι «ἰκανὸν χρόνον» (Πρ. 27,11 ἐέ.)³³. Τὸ Εὐαγγέλιον εἶχεν ἤδη μεταδοθῆ εἰς Κρήτην ὑπὸ τῶν παρευρεθέντων κατὰ τὴν Πεντηκοστήν Κρητῶν (Πρ. 2,11), διὸ καὶ δὲν ἀποκλείεται κατὰ τὴν ὥς ἄνω διέλευσίν του ὁ Παῦλος νὰ συνήντησε χριστιανούς τινες, ἐξ ὧν καὶ θὰ ἐπληροφορήθῃ τὴν κατάστασιν καὶ τὰ προβλήματα τῶν ἐν τῇ νήσῳ χριστιανῶν, τοῦθ' ὅπερ καὶ τὸν παρεκίνησε νὰ ἐπισκεφθῇ αὐτούς.

Ἐπὶ πόσον χρόνον παρέμεινεν ἐν Κρήτῃ ὁ Παῦλος, δὲν γνωρίζομεν. Ὅπως δὲ ἔμως, τὸ γεγονός ὅτι ἀφῆκεν αὐτόθι τὸν Τίτον, «ἵνα τὰ λείποντα ἐπιδιορθώσῃ καὶ καταστήσῃ κατὰ πόλιν πρεσβυτέρους» (Τίτ. 1,5)³⁴ δηλοῖ, ὅτι οὗτος δὲν παρέμεινεν ἐπὶ μακρόν. Ἐν πάσῃ περιπτώσει, ἀναχωρήσας ἐκ Κρήτης τὸ θέρος τοῦ 63 οὗτος κατήντησεν εἰς Ἔφεσον³⁵ καὶ τὴν περιοχὴν τῆς κοιλάδος τοῦ Λύκου ποταμοῦ. Μέλλων δὲ ν' ἀναχωρήσῃ εἰς Μακεδονίαν, ἀφῆκεν εἰς Ἔφεσον τὸν Τιμόθεον πρὸς καταπολέμησιν τῶν «νομοδιδασκάλων» καὶ προστασίαν τῶν πιστῶν καὶ στερέωσιν αὐτῶν εἰς «τὴν ὑγιαίνουσαν διδασκαλίαν... κατὰ τὸ εὐαγγέλιον τῆς δόξης τοῦ μακαρίου Θεοῦ» (Α' Τιμ. 1,10-11).

Κατὰ τὴν μετὰ τὴν αὐτοῦ εἰς Μακεδονίαν (Α' Τιμ. 1,3), ἀσφαλῶς ὁ Παῦλος θὰ διήλθεν ἐκ Τρωάδος, σπουδαίου σταθμοῦ τῆς ὅλης ἀποστολικῆς

29. Ἀντιθέτως, κατὰ τὸν Α. Ι. Φίλιππίδην, Ἡ πρώτη πρὸς Τιμόθεον, σ. 23, εἰς Κρήτην μετέβη ὁ Παῦλος κατ' εὐθείαν ἐξ Ἰσπανίας.

33. Βλ. κεφ. 1, ἀνωτέρω.

34. Ἀτυχῶς οὔτε ποῦ συνήντησεν ὁ Παῦλος τὸν Τίτον γνωρίζομεν. Πιθανῶς, πληροφορηθέντες τὴν ἀποφυλάκισιν αὐτοῦ τῷ 62, πολλοὶ τῶν συνεργατῶν αὐτοῦ, καὶ δὴ οἱ στενότεροι, νὰ μετέβησαν εἰς Ρώμην, ὁπόθεν καὶ μετὰ τὴν ἐπιστροφήν του ἐξ Ἰσπανίας, συνώδευσαν αὐτὸν πρὸς ἀνατολὰς. Ἐὰν ὅντως, ὡς πιστεύομεν, ἡ Κρήτη ὑπῆρξεν ὁ πρῶτος σταθμὸς τῆς κατ' ἀνατολὰς περιοδείας καὶ ἡ Ἔφεσος ὁ δεύτερος, τοῦτο εἶναι βέβαιον τοῦλάχιστον περὶ τοῦ Τίτου καὶ τοῦ Τιμοθέου. Ἡ πιθανότης νὰ κατέλειπεν ὁ Παῦλος τὸν Τίτον ἐν Κρήτῃ κατὰ τὴν ἐκ ταύτης διέλευσίν του ὡς δεσμίῳ τὸν χειμῶνα τοῦ 59/60 πρέπει μᾶλλον ν' ἀποκλεισθῇ, ἀφ' ἑνὸς μὲν διότι δὲν γνωρίζομεν ἂν ὁ Τίτος συνώδευε τὸν Παῦλον εἰς Ρώμην, ἀφ' ἑτέρου δὲ διότι ἂν ὁ Τίτος εὕρισκετο εἰς Κρήτην ἀπὸ τοῦ χειμῶνος 59/60 μέχρι τῆς ἀνοίξεως τοῦ 63, δὲν θὰ περὶστατο ἀνάγκη ἐπ' αὐτοῦ τοῦ Παύλου εἰς αὐτὴν, πρὸς ὁργάνωσιν τῶν αὐτόθι χριστιανικῶν κοινοτήτων.

35. Εἴτε κατ' εὐθείαν ἐκ Κρήτης εἴτε μετ' ἐνδιαμέσους σταθμούς, δεδομένου ὅτι, ἀναλόγως τῶν καιρικῶν συνθηκῶν, τὰ μεταξὺ Αἰγύπτου καὶ Ρώμης πλέοντα πλοῖα προσήγγιζον εἰς λιμένας τῆς Μ. Ἀσίας (Πρβλ. π.χ. Πρ. 27,3-8). Ὅρα καὶ Ε. Η a e n c h e n, Acts, σ. 699. Ἡ ὑπὸ τοῦ Α. Ι. Φίλιππίδου, μν. ἔργ. σ. 23, τοποθέτησις τῆς πρὸς Τίτον ἐπιστολῆς ἐν Ἐφέσῳ φαίνεται ἥκιστα πιθανή, λόγῳ τῆς λίαν προσφάτου ἀναχωρήσεως τοῦ Ἀποστόλου ἐκ Κρήτης.

αὐτοῦ δράσεως. Ἐν δὲ τῇ Μακεδονίᾳ θὰ πρέπει νὰ νοήσωμεν ὅτι οὗτος παρέμεινεν ἐπὶ τι διάστημα εἰς τὴν προσφιλεστάτην αὐτῷ πόλιν τῶν Φιλιππῶν, ἐκπληρώσας οὕτω τὴν πρὸς τὴν αὐτῇ Ἑκκλησίαν ὑπόσχεσιν αὐτοῦ (Φιλιπ. 2,24)³⁶. Ἐὰν ἡ πρὸς Τίτον ἐπιστολὴ ἐγράφη ἐν Μακεδονίᾳ, ὅπερ καὶ τὸ πιθανότερον, αὕτη ἐγράφη κατὰ τὸν χρόνον τοῦτον (τέλος τοῦ 63 μ.Χ.), καὶ δὴ ἐν Φιλιπποις, ἐνθα, ὡς γνωστόν, ἐγράφη καὶ ἡ Β' πρὸς Κορινθίους³⁷. Οὕτω δέ, ἡ πρὸς Τίτον ἐπιστολὴ τυγχάνει ἡ ἀρχαιότερα τῶν ποιμαντικῶν. Ὅτι δὲ αὕτη ἐγράφη κατὰ τὸν χρόνον τοῦτον³⁸, ἐνδείκνυται ἐκ τοῦ ὅτι ἐν συνεχείᾳ ὁ Παῦλος κατηνύθη εἰς Νικόπολιν, ἐνθα καὶ προτιθέμενος νὰ παραχειμάσῃ ἐκάλεσε τὸν ἐν Κρήτῃ εὐρισκόμενον Τίτον νὰ ἔλθῃ πρὸς συνάντησιν αὐτοῦ. Ἀλλως τε, ὡς προελέχθη, δὲν εἶναι δυνατόν νὰ ἐπεσκέφθῃ δις τὴν Νικόπολιν ὁ Παῦλος, κατὰ τὴν τετάρτην ταύτην ὁδοιπορίαν, ὥστε νὰ δύναται νὰ λεχθῇ ὅτι τὴν παροῦσαν ἐπιστολὴν ἔγραψεν εἰς ἐτέραν περίστασιν, κατευθυνόμενος καὶ πάλιν εἰς Νικόπολιν. Οὔτε πρέπει ἐπίσης νὰ λεχθῇ ὅτι τὸ διάστημα μεταξύ τῆς ἐκ Κρήτης ἀναχωρήσεως καὶ τῆς εἰς Μακεδονίαν ἀφίξεως τοῦ Παύλου ἦτο τόσο βραχύ, ὥστε νὰ μὴν δύναται ν' ἀποσπᾷ τὸν Τίτον ἐκ Κρήτης τόσο συντόμως, διότι πρὸς ἀντικατάστασιν αὐτοῦ θὰ μετέβαινεν ὁ Ἀρτεμᾶς ἢ ὁ Τυχικός (Τίτ. 3,12)³⁹. Οὕτω λοιπόν, ἐν ἀντιθέσει πρὸς τὴν

36. Ὁ μετὰ τῆς ἐκκλησίας ταύτης ἰδιαιτέρος δεσμός τοῦ Παύλου εἶναι γνωστός. Βλ. ἡμέτερον Χρονολογία, Β', σ. 25. Νὰ υποθέσωμεν, ὅτι ἐν Φιλιπποις εὕρισκετο ἤδη ὁ Λουκᾶς, ἀναχωρήσας ἐκ Ρώμης ὀλίγον μετὰ τὴν φυλάκισιν τοῦ Παύλου τῷ 60 ἢ ὀλίγον πρὸ τῆς ἀποφυλάκισεως αὐτοῦ τῷ 62 (πρβλ. Β' Τιμ. 4,16;), γνωρίζων ἐκ προοιμίου τὴν ἐκβασιν τῆς ἀπολογίας τοῦ Ἀποστόλου, ὡς καὶ τὰ σχέδια αὐτοῦ δι' ἀποστολικὴν δρᾶσιν ἐν Ἰσπανίᾳ καὶ Ν. Γαλλίᾳ, δι' ὃ καὶ ἐκρίθη σκόπιμος ἡ παρουσία αὐτοῦ ἐν Φιλιπποις, πρὸς ἐποπτεῖαν τῶν ἐκκλησιῶν ἐν τῇ Ἀνατολῇ; Ἡ σπουδαιότης τῶν Φιλιππῶν, ὡς κέντρου τοῦ ὅλου ἔργου τοῦ Παύλου, καὶ τοῦ Λουκᾶ ὡς συντονιστοῦ τούτου, καθίστησι τοιαύτην ἐξέλιξιν πιθανήν. Περὶ τῶν Φιλιππῶν καὶ τοῦ Λουκᾶ, βλ. Μ. Α. Σιῶτοῦ, «Luke the Evangelist as St. Paul's Collaborator», ἐν Neues Testament und Geschichte. O. Cullmann zum 70. Geburtstag, hrsg. H. Baltentweiler - Bo Reicke, Zürich - Tübingen 1970. Τοῦ αὐτοῦ, Αἱ σχέσεις τοῦ Εὐαγγελιστοῦ Λουκᾶ πρὸς τὴν πόλιν τῶν Φιλιππῶν. — Εἰσήγησις εἰς τὴν «Πρώτην Συνάντησιν τῶν Φιλιππῶν», Καβάλα 1980.

37. Ὁρα Χ. Σ. Βούλαρη, Νέα Θεώρησις τῶν Ἐπιδῶν τῆς Ἀποστολικῆς Ἑκκλησίας τῆς Κορίνθου, σ. 65. Τοῦ αὐτοῦ, Χρονολογία, Β', σ. 25.

38. Τὸν χρόνον τοῦτον, ἥτοι τέλος τοῦ 63 - ἀρχὰς τοῦ 64, δέχονται ὁ Ν. Μ. Δαμασκός, μν. ἔργ. σ. 452, καὶ ὁ Σ. Χ. Ἀγοῦρίδης, Εἰσαγωγή, σ. 326, ἐνῶ οἱ Β. Χ. Ἰωαννίδης, Εἰσαγωγή, σ. 321, καὶ Γ. Α. Γαλιτῆς, Πρὸς Τίτον, σ. 108, δέχονται ὅτι αὕτη ἐγράφη μεταξύ τοῦ 65 καὶ 66.

39. Τελικῶς φαίνεται ὅτι εἰς Κρήτην ἐστάλῃ ὁ Ἀρτεμᾶς, τοῦ Τυχικοῦ πραιμειναντος πλησίον τοῦ Παύλου, μέχρι καὶ τῆς εἰς Ρώμην ἐκ νέου μεταφορᾶς αὐτοῦ, ὅποθεν καὶ ἀπεστάλῃ εἰς Ἐφεσον (Β' Τιμ. 4,12), πρὸς ἀντικατάστασιν τοῦ εἰς Ρώμην κληθέντος Τιμοθέου (Β' Τιμ. 4,9.21), διὸ καὶ ἀπουσιάζει οὗτος ἐκ τοῦ ἐν Β' Τιμ. 4,10-12 καταλόγου τῶν ἐν Ρώμῃ συνεργατῶν τοῦ Ἀποστόλου.

κρατοῦσαν γενικῶς ἄποψιν⁴⁰, ἢ πρὸς Τίτον προηγήθη, καθ' ἡμᾶς, τῆς Α' πρὸς Τιμόθεον. Ἐπ' αὐτοῦ ὅμως θὰ ἐπανέλθωμεν.

Κατὰ τὸν ἀείμνηστον καθηγητὴν Β.Χ. Ἰωαννίδην, ἐκ Μακεδονίας ὁ Παῦλος δὲν κατηνύθη εἰς Νικόπολιν, ἀλλὰ «κατῆλθε εἰς τὴν κυρίως Ἑλλάδα, εἰς τὴν Κόρινθον, καὶ ἐκεῖθεν μετέβη εἰς Κρήτην»⁴¹. Τοιαύτη πορεία ὅμως δὲν δύναται νὰ δικαιολογηθῇ ἐκ τῶν πραγμάτων. Κατ' ἀρχήν, ἐάν ὁ Ἀπόστολος προϋτίθετο νὰ ἐπισκεφθῇ τὴν Κόρινθον, κατὰ τὸν χρόνον τοῦτον, δὲν θὰ μετέβαινεν ἐκ Ρώμης εἰς Κρήτην, ἀλλ' εἰς Ἑφeson διὰ Κορίνθου, μέσῳ τῆς ὁποίας, ὡς γνωστόν, διεξήγετο ἡ ἐπικοινωνία μεταξὺ Ἀνατολῆς καὶ Δύσεως, τῶν πλοίων μεταφερομένων ἐκ τῆς μιᾶς εἰς τὴν ἑτέραν πλευρὰν τοῦ Ἰσμοῦ ἐπὶ τοῦ διόλκου⁴². Δεύτερον, ἐάν ὄντως δὲν εἶχεν οὗτος ἐπισκεφθῇ τὴν Κρήτην πρὸ τῆς μεταβάσεώς του εἰς Μακεδониαν, εἶναι ἀδιανόητον νὰ δεχθῇ τις ὅτι, διελθὼν ἐκ Κορίνθου καθ' ὁδὸν πρὸς Ἑφeson καὶ ἐξ Ἑφέσου μεταβάς εἰς Μακεδониαν, ἐπανῆλθεν εἰς Κόρινθον ἐκ Μακεδониας. Τρίτον, ἐάν ὄντως ἐκ Μακεδониας κατῆλθεν εἰς Κόρινθον καὶ ἐκεῖθεν εἰς Κρήτην, πόθεν ἐπέστειλε τὴν πρὸς Τίτον ἐπιστολὴν, καλῶν τὸν ἐν Κρήτῃ συνεργάτην του εἰς Νικόπολιν; Τέταρτον, εἶναι ἀδιανόητον νὰ ὑποτεθῇ, ὅτι μετὰ τὴν ἐκ Μακεδониας διὰ Κορίνθου κάθοδον εἰς τὴν Κρήτην, μετέβη καὶ πάλιν, ἐκ δευτέρου, εἰς Ἑφeson, ἐκεῖθεν δὲ ἐκ δευτέρου εἰς Μακεδониαν, ὁπόθεν καὶ ἐκάλεσε τὸν Τίτον εἰς Νικόπολιν. Πέμπτον, ἐάν ἐκ Κρήτης δὲν μετέβη εἰς Ἑφeson καὶ ἐκεῖθεν εἰς Μακεδониαν, διὰ ποίας ὁδοῦ μετέβη ἐκ Κρήτης εἰς Νικόπολιν καὶ πόθεν προσεκάλεσεν αὐτόθι τὸν Τίτον διὰ τῆς ἐπιστολῆς; Ἑκτον, ἐάν ὄντως ἐκ Μακεδониας κατῆλθεν εἰς Κόρινθον, ἐκεῖθεν δὲ ἐπέστρεψεν εἰς Μακεδониαν ἢ μετέβη εἰς Νικόπολιν⁴³, πότε καὶ διὰ ποίας ὁδοῦ ἐπεσκέφθη τὴν Κρήτην; Εἶναι προφανές λοιπόν, ὅτι οἱ ὑποστηρίζοντες δρᾶσιν τοῦ Παύλου εἰς τὴν κυρίως Ἑλλάδα καὶ τὴν Κόρινθον, κατὰ τὸν χρόνον τοῦτον, ἐπηρεάζονται ἐκ τοῦ Β' Τιμ. 4,20. Οὐχ ἦττον, ὡς θὰ ἴδωμεν ἐν συνεχείᾳ, ἢ ἐκ Κορίνθου διέλευσις τοῦ Ἀποστόλου, εἰς ἣν παρέμεινεν ὁ Ἑραστός, συνέβη ἀργότερον, κατὰ τὴν μεταφορὰν αὐτοῦ δεσμίου εἰς Ρώμην. Διὰ ταῦτα πρέπει νὰ δεχθῶμεν, ὅτι ἐξ Ἑφέσου ὁ Παῦλος μετέβη εἰς Μακεδониαν καὶ ἐκεῖθεν εἰς Νικόπολιν, ἐπισκεφθεὶς προφανῶς, καθ' ὁδόν, καὶ τὰς ἐκκλησίας τῆς Θεσσαλονίκης καὶ τῆς Βεροίας.

Ὑπὸ τὸ πρῖσμα τῶν ἀνωτέρω, δὲν εἶναι πλέον δυνατόν νὰ δεχθῇ τις τὴν κατὰ τὸν χρόνον τοῦτον, ἐν Μακεδονίᾳ, συγγραφὴν καὶ τῆς Α' πρὸς Τι-

40. Ὁ Γ. Α. Γαλιέτης, σ. 107 ἐ., δὲν ἀποκλείει τὴν προτεραιότητα τῆς πρὸς Τίτον.

41. Μν. ἔργ. σ. 217.

42. Στράβωνος, Γεωγρ. Η, IV.

43. Τὴν πορείαν ταύτην, τ.ἐ. τὴν ἐκ Μακεδониας εἰς Κόρινθον καὶ ἐκεῖθεν εἰς Νικόπολιν, κατὰ τὸν χρόνον τοῦτον, δέχεται ὁ Β. Ι. Φειδᾶς, Ἑκκλησιαστικὴ Ἱστορία, Ι, σ. 29.

μόθεον ἐπιστολῆς. ταυτόχροτως σχεδὸν πρὸς τὴν συγγραφὴν τῆς πρὸς Τίτον⁴⁴, διότι ἐνῶ καθ' ὃν χρόνον ἔγραφε τὴν πρὸς Τίτον, ἐν Μακεδονίᾳ, κατηυθύνετο εἰς Νικόπολιν, ἐνθα καὶ προετίθετο νὰ παραχειμάσῃ (Τίτ. 3,12), καθ' ὃν χρόνον ἔγραφε τὴν Α' πρὸς Τιμόθεον, προϋτίθετο νὰ ἐπιστρέψῃ «τάχιον» εἰς τὴν Ἐφεσον (Α' Τιμ. 3,14. Πρβλ. 4,13), πρὸς συνάντησιν μετὰ τοῦ Τιμοθέου. Ἐν πρώτοις ἡ Μακεδονία, ὡς τόπος συγγραφῆς τῆς Α' πρὸς Τιμόθεον, ἐξελέφθη ὑπὸ τῆς πλειονότητος τῶν ἐρευνητῶν ἐπὶ τῇ βάσει τοῦ Α' Τιμ. 1,3. Ἀλλ' ἐνταῦθα εἶναι σαφές, ὅτι ὁ Παῦλος δὲν ὑπαινίσσεται τὸν τόπον συγγραφῆς τῆς ἐπιστολῆς, ἀλλ' ὑπομνησκει εἰς τὸν Τιμόθεον τὰς ὁδηγίας, τὰς ὁποίας ἔδωκεν αὐτῷ, παρακληθέντι νὰ παραμείνῃ εἰς Ἐφεσον, ὅτε ὁ ἴδιος ἐπρόκειτο νὰ πορευθῇ εἰς Μακεδονίαν. Ἀφ' ἐτέρου, αἱ ὑφιστάμεναι ὁμοιότητες ἐκφράσεως καὶ περιεχομένου μεταξὺ τῶν δύο ἐπιστολῶν εἰς βαθμόν, ὥστε ἡ πρὸς Τίτον νὰ θεωρῇται περίληψις τῆς Α' πρὸς Τιμόθεον⁴⁵, οὔτε τὴν προτεραιότητα τῆς Α' πρὸς Τιμόθεον ὑπαγορεύουσιν, οὔτε τὴν ταυτόχρονον αὐτῶν συγγραφὴν ἐπιβάλλουσι. Τοῦναντίον μάλιστα, ἐπὶ τῇ βάσει τῶν ὁμοιοτήτων τούτων, ἡ πρὸς Τίτον θὰ πρέπει νὰ θεωρηθῇ προγενεστέρα⁴⁶, ὡς ἀπλουστέρα, διότι, κατὰ κανόνα, τὸ βραχύτερον καὶ ἀπλούστερον εἶναι καὶ ἀρχαιότερον. Καθ' ἡμᾶς ὅμως, εἰς τὴν προκειμένην περίπτωσιν, αἱ ὁμοιότητες ὀφείλονται εἰς τὸ γεγονός, ὅτι τόσοι ὁ Τίτος ἐν Κρήτῃ, ὅσον καὶ ὁ Τιμόθεος ἐν Ἐφέσῳ, ἀντιμετώπιζον ὁμοίας καταστάσεις.

Ὡς προανήγγειλε τῷ Τίτῳ (Τίτ. 3,12), ἐν Νικοπόλει ὁ Παῦλος προϋτίθετο νὰ παραχειμάσῃ, τοῦλάχιστον. Κρίνοντες ὅμως ἐκ τοῦ Β' Τιμ. 4,10, καθ' ὃ, ὅτε ὁ Παῦλος εὐρίσκετο δέσμιος ἐν Ρώμῃ, ὁ Τίτος ἐπορεύθη εἰς Δαλματίαν καὶ συνδυάζοντες τὸ γεγονός τοῦτο πρὸς τὴν καὶ ἀνωτέρω μνημονευθεῖσαν παγίαν τακτικὴν τοῦ Ἀποστόλου νὰ ἀποστέλλῃ συνεργάτας αὐτοῦ εἰς περιοχάς, ἐνθα ὁ ἴδιος εἶχε προηγουμένως κηρύξει τὸ Εὐαγγέλιον καὶ ἰδρύσει ἐκκλησίας, θὰ πρέπει μετὰ βεβαιότητος νὰ ὑποθέσωμεν, ὅτι ὁ Παῦλος ἐκάλεσε τὸν Τίτον εἰς Νικόπολιν ἵνα, μετὰ τὸ πέρας τοῦ χειμῶνος, ἀναλάβωσιν ὁμοῦ ἱεραποστολικὴν δρᾶσιν βορειότερον, ἐν τῇ περιοχῇ τῆς Δαλματίας (Ν. Ἰλλυρικόν).

44. Ἐκ τῶν ἡμετέρων, τὴν ταυτόχρονον πού συγγραφὴν τῶν δύο ἐπιστολῶν δέχονται οἱ Ν. Μ. Δαμαλᾶς, σ. 437. Β. Χ. Ἰωαννίδης, σ. 321 καὶ Γ. Α. Γαλιτῆς, σ. 108, ἐνῶ οἱ Π. Ν. Τρεμπέλας, Ὑπόμνημα εἰς τὰς ἐπιστολάς τῆς Καινῆς Διαθήκης, τ. Β'. Ἀθῆναι 1956, σ. 341 καὶ Σ. Χ. Ἀγουρίδης, σ. 326, δέχονται τὴν πρωτεριότητα τῆς Α' πρὸς Τιμόθεον, καὶ ὁ Α. Ι. Φιλίππιδης, σ. 23, τὴν προτεραιότητα τῆς πρὸς Τίτον.

45. Ὅρα σχετικῶς Β. Χ. Ἰωαννίδου, σ. 321, Ν. Μ. Δαμαλᾶς, σ. 437, 451ε. Γ. Α. Γαλιτῆς, σ. 108.

46. Ὅρα καὶ Χρυσόστομος, Εἰς πρὸς Τίτον, ὁμ. Α' PG. 62, 664. «Ἀὐτῇ δέ μοι δοκεῖ τῆς πρὸς Τιμόθεον εἶναι προτέρα ἐπιστολῆς».

Βεβαίως, τὴν δρᾶσιν ἐν Δαλματία ἡδύνατο οὗτοι νὰ ἀναλάβωσιν ἐκ-
κινουῦντες καὶ ἐκ Μακεδονίας (ἐνθα ὁμοίως θὰ ἡδύνατο ὁ Παῦλος νὰ καλέσῃ
τὸν Τίτον), ἐξ ἧς, ἀκολουθοῦντες τὴν Ἑγνατίαν ὁδόν, ἡδύνατο εὐχερῶς νὰ
φθάσωσιν εἰς Δυρράχιον, ἐνθα αὕτη κατέληγεν. Τὸ γεγονὸς ὅμως, ὅτι ὁ
Παῦλος προετίμησε νὰ παραχειμάσῃ εἰς Νικόπολιν καὶ ἐκεῖθεν νὰ ἐκκινήσῃ
διὰ τὴν Δαλματίαν, ἐνισχύει τὴν ἡμετέραν ἄποψιν, ὅτι τὴν πόλιν ταύτην εἶχεν
οὗτος ἐπισκεφθῇ ἤδη κατὰ τὴν τρίτην ὁδοιπορείαν, περὶ τὸ τέλος τοῦ 56
(Πρβλ. Ρωμ. 15,19)⁴⁷ καὶ ὅτι ἀσφαλῶς θὰ πρέπει νὰ εἶχεν ἰδρῦσει αὐτόθι
Ἑκκλησίαν. Οὕτω δέ, ἡ παροῦσα ἀπίσκεις αὐτοῦ εἰς Νικόπολιν (χειμῶν 63-
64) εἶναι ἡ δευτέρα. Πόσον δὲ χρόνον παρέμειναν οὗτοι ἐργαζόμενοι ἐν τῇ
περιοχῇ τῆς Δαλματίας, δὲν γνωρίζομεν, ὅπως δὲν γνωρίζομεν καὶ ποίαν
ἐκτασιν ἐκάλυψαν ἱεραποστολικῶς. Ὅπως δὲν ἔπρεπε νὰ ὑποθέ-
σωμεν, ὅτι πρὸ τῆς ἐπελεύσεως τοῦ χειμῶνος (64-65) οὗτοι θὰ πρέπει νὰ
ἤρχισαν ἐπιστρέφοντας.

Εἰς τὸν συγκεκριμένον τοῦτον χρόνον τῆς τετάρτης ὁδοιπορείας τοῦ
Παύλου πρέπει, καθ' ἡμᾶς, νὰ τοποθετηθῇ ἡ συγγραφή τῆς Α' πρὸς Τιμό-
θεον ἐπιστολῆς. Οὕτως, ἐν συνεχείᾳ τῶν ὧσων ἐλέχθησαν ἀνωτέρω, περὶ τῆς
προτεραιότητος τῆς πρὸς Τίτον ἐπιστολῆς, γραφείσης ἐν Μακεδονίᾳ (Φιλιπ-
ποις), τοῦ Παύλου ὁδεύοντος πρὸς Νικόπολιν, πρέπει νὰ ληφθῶσιν ὑπ' ὄψιν
καὶ τὰ ἀκόλουθα. Πρῶτον, ἡ Α' πρὸς Τιμόθεον δὲν εἶναι δυνατόν νὰ ἐγράφη
ἐν Μακεδονίᾳ, κατὰ τὴν μετάβασιν τοῦ Παύλου εἰς Νικόπολιν (τέλη 63),
διότι οὗτος μόλις εἶχεν ἀφίχθῃ αὐτόθι ἐξ Ἑφέσου· πῶς εἶναι ἐπομένως ду-
νατόν νὰ ἐσχεδίαζεν οὗτος τὴν ταχεῖαν ἐπιστροφὴν αὐτοῦ εἰς Ἑφεσον (Α'
Τιμ. 3,14, 4,13) καὶ πῶς εἶναι δυνατόν νὰ ἔδιδεν ἐν ἐκτάσει συμβουλὰς καὶ
ὁδηγίας εἰς τὸν μόλις πρὸ ὀλίγου καταλειφθέντα Τιμόθεον ἐν Ἑφέσῳ; Δευ-
τερον, ἐφ' ὅσον, κατ' ἰδίαν δήλωσιν (Α' Τιμ. 1,3) ὁ Παῦλος εἶχεν ἤδη δώσει
ἐκτενεῖς ὁδηγίας ἐν Ἑφέσῳ εἰς τὸν Τιμόθεον, ἔπεται ὅτι αἱ ἐν τῇ παρούσῃ ἐπι-
στολῇ διαλαμβανόμεναι πρέπει νὰ διευτυπώθησαν ἀρκετὸν χρόνον ἀργότερον.
Τρίτον, τὰ ἐν Α' Τιμ. 3,14-15 (Πρβλ. 4,13), περὶ τῆς προθέσεως καὶ ἐλπίδος
αὐτοῦ, ὅπως ἐπιστρέψῃ τάχιον εἰς Ἑφεσον καὶ συναντηθῇ μετὰ τοῦ Τιμοθέου,
ἐκφράζουσι συγχρόνως καὶ τὴν πιθανότητα ἐπιβραδύνσεως (3,15· «ἐάν δὲ
βραδύνω...»), προφανῶς λόγῳ εἰλημμένων ὑποχρεώσεων αὐτοῦ. Καθ' ὃν δη-
λαδὴ χρόνον ἔγραφε τὴν ἐπιστολήν, ὁ Παῦλος φαίνεται ὅτι ἡτοιμάζετο νὰ ἐκ-
τελέσῃ προγραμματισθὲν ἤδη ἔργον, ἐκ τοῦ χρόνου περατώσεως τοῦ ὁποίου
ἐξηρτᾶτο καὶ ἡ ἐπιστροφή αὐτοῦ εἰς Ἑφεσον (στ. 14· «ἐλπίζων ἐλθεῖν πρὸς
σε τάχιον...»). Ἀσφαλῶς, τοιοῦτος χρόνος δὲν εἶναι δυνατόν νὰ θεωρηθῇ ὁ
χρόνος, καθ' ὃν οὗτος εὕρισκετο ἐν Μακεδονίᾳ καθ' ὁδὸν πρὸς Νικόπολιν,
διότι μόλις εἶχεν ἀφίχθῃ ἐκεῖ προερχόμενος ἐξ Ἑφέσου. Τούναντίον, ὡς

47. Ἰδ. ἡμέτερον, Χρονολογία, Β', σ. 27-29.

καταλληλότερος χρόνος πρέπει να θεωρηθῶσιν αἱ παραμοναὶ τῆς ἐκ Νικοπόλεως ἀναχωρήσεως αὐτοῦ διὰ Δαλματίαν καὶ πρὸ τῆς ἀφίξεως εἰσέτι τοῦ Τίτου⁴⁸, τ.ἔ. ἡ Α' πρὸς Τιμόθεον πρέπει νὰ ἐγράφῃ ἐν Νικοπόλει, τελευτούσης τῆς αὐτοῦ παραχειμασίας τοῦ Παύλου (ἄνοιξις 64).

Μετὰ τὸ πέρας τῆς ἐν Δαλματίᾳ δράσεως αὐτοῦ ὁ Παῦλος ἀσφαλῶς ἤρχισεν ἐπιστρέφων εἰς Ἑφeson, μέσῳ Μακεδονίας καὶ Τρωάδος, ὡς προανήγγειλεν ἤδη εἰς τὸν Τιμόθεον (Α' Τιμ. 3,14-15. 4,13), συνοδευόμενος ὑπὸ τοῦ Τίτου. Εἰς τὴν συνοδείαν αὐτοῦ πρέπει νὰ μετεῖχον ἐπίσης ὁ Δημᾶς, προστεθεὶς προφανῶς εἰς Θεσσαλονίκην, ὅθεν κατήγετο, ὁ Λουκᾶς, προστεθεὶς προφανῶς ἐν Φιλίπποις, ὁ Κρήσκης, ὁ Τυχικὸς (Β' Τιμ. 4,10-12). ὁ Ἑραστός καὶ ὁ Τρόφιμος (Β' Τιμ. 4,20). Ἐκτὸς τοῦ Ἑράστου καὶ τοῦ Τροφίμου, οἱ λοιποὶ ἠκολούθησαν τὸν Ἀπόστολον μέχρι Ρώμης. Ἀναμφιβόλως, ἡ διέλευσις αὐτοῦ ἐκ τῶν ἐκκλησιῶν τῆς Μακεδονίας θὰ πρέπει νὰ ἦτο σύντομος. Κατὰ τὴν ἀφιξίν ὁμως αὐτοῦ ἐν Τρωάδι καὶ ἐνῶ ἐφιλοξενεῖτο ἐμ τῇ οἰκίᾳ Κάρπου τινος χριστιανοῦ, φαίνεται ὅτι ὁ Παῦλος συνελήφθη αἰφνιδίως καὶ ἀπροσδοκῆτως ὑπὸ τῶν ρωμαϊκῶν ἀρχῶν, ἄγνωστον διὰ ποίαν αἰτίαν. Τοῦτο εἰκάζεται, ὡς προελέχθη, ἐκ τοῦ γεγονότος, ὅτι ἐν τῇ ὡς ἄνω οἰκίᾳ ἀφῆκε τὸν φαιλόνην καὶ τὰ βιβλία αὐτοῦ, ἀμφότερα ἀπαραίτητα εἰς αὐτόν, δι' α καὶ παρήγγειλεν ἐκ Ρώμης εἰς τὸν Τιμόθεον, ὅπως παραλάβῃ καὶ φέρῃ εἰς αὐτόν (Β' Τιμ. 4,13).

Δὲν γνωρίζομεν ἐάν, κατὰ τὴν μεταφοράν του ἐκ Τρωάδος εἰς Ρώμην, διῆλθεν ἐξ Ἑφέσου καὶ ἐὰν ναί, κατέστη δυνατόν νὰ συναντήσῃ τὸν Τιμόθεον. Ἐκ τοῦ περιεχομένου τῆς Β' πρὸς Τιμόθεον ἐπιστολῆς, θὰ πρέπει μᾶλλον ν' ἀποκλείσωμεν τοιαύτην συνάντησιν. Ὅπωςδὴποτε ὁμως, τὸ φέρον αὐτοῦς πλοῖον φαίνεται ὅτι προσήγγισεν εἰς Μίλητον, ἔνθα ἀπεβιβάσθη ὁ ἀσθενήσας Τρόφιμος, ἐν συνεχείᾳ δὲ διῆλθον ἐκ Κορίνθου, ἔνθα ἐπίσης ἀπεβιβάσθη ὁ ἐκ ταύτης καταγόμενος Ἑραστός (Ρωμ. 16,23. Β' Τιμ. 4,20).

Ἡ σύλληψις καὶ ἡ μεταφορὰ τοῦ Παύλου εἰς Ρώμην θὰ πρέπει νὰ ἔλαβον χώραν κατὰ τὴν ἀνοιξιν-θέρος τοῦ 65 μ.Χ. (Πρβλ. Β' Τιμ. 4,21)⁴⁹, αἱ δὲ συνθῆκαι τῆς δευτέρας ταύτης φυλακίσεως αὐτοῦ ἦσαν τελείως διάφοροι τῆς πρώτης (Πρβλ. Β' Τιμ. 2,9). Παρὰ ταῦτα, φαίνεται ὅτι ἐπετρέπετο εἰς αὐτόν νὰ δέχεται τὴν ἐπίσκεψιν φίλων καὶ συνεργατῶν του, ὡς π.χ. τοῦ Ἑφesίου Ὀνησιφόρου (Β' Τιμ. 1,16-18), τοῦ Εὐβούλου, τῆς Πούδης, τοῦ Λίνου,

48. Πιθανῶς ἡ μὴ μνεῖα τοῦ Τίτου ἐν τῇ ἐπιστολῇ νὰ εἶναι καὶ σκόπιμος, ὡς ἄλλως τε ὑπεμφαίνει καὶ ἡ ἀπουσία ἀσπασμῶν, ἐν ἀντιθέσει πρὸς ὅ,τι συμβαίνει ἐν τῇ πρὸς Τίτον καὶ τῇ Β' πρὸς Τιμόθεον.

49. Κατὰ τοὺς Β. Ἀ ν τ ω ν ι ὰ δ ῆ ν, μν. ἐργ. σ. 60. Β. Χ. Ἰ ω α ν ν ῖ δ ῆ ν, σ. 222, Α. Ι. Φ ι λ ι π π ῖ δ ῆ ν, σ. 23, ὁ Παῦλος ἐμαρτύρησε τῷ 67, κατὰ δὲ τὸν Σ. Χ. Ἀ γ ο υ ρ ῖ δ ῆ ν, σ. 225, τὸ μαρτύριον τοποθετεῖται μεταξὺ 64-68.

τῆς Κλαυδίας καὶ τινων ἄλλων ἀδελφῶν (4,21), τοῦ Κρήσκεντος, τοῦ Τίτου, τοῦ Λουκᾶ καὶ τοῦ Τυχικοῦ, ὧν τὸν μὲν πρῶτον, ὡς εἶδομεν, ἀπέστειλεν εἰς Ν. Γαλλίαν, τὸν δεύτερον εἰς Δαλματίαν καὶ τὸν τελευταῖον εἰς Ἑφεσον, πρὸς ἀντικατάστασιν τοῦ εἰς Ρώμην κληθέντος Τιμοθέου, ὃν ἐπίσης δὲν γνωρίζομεν ἂν ὕπνως ἐπανεῖδεν. Ἐκ τῆς φυλακῆς ταύτης, καὶ δὴ κατὰ τὴν διάρκειαν τοῦ θέρους (Πρβλ. Β' Τιμ. 4,21) ἔγραψε τὴν Β' πρὸς Τιμόθεον ἐπιστολὴν, ἐν δηλαδὴ ἔτος περίπου μετὰ τὴν συγγραφὴν τῆς Α' πρὸς Τιμόθεον (65 μ.Χ.). Ἡ ἐν λόγῳ ἐπιστολὴ ἀποτελεῖ οἰονεὶ τὸ κύκνειον αὐτοῦ ᾠσμα, διότι ἡ δευτέρα αὕτη φυλάκισις ἐν Ρώμῃ κατέληξεν εἰς τὸν μαρτυρικὸν αὐτοῦ θάνατον, ὡς θὰ ἴδωμεν εἰς τὸ ἐπόμενον.

Συγκεφαλαιοῦντες παρατηροῦμεν, ὅτι κατὰ τὴν ἀπὸ τῶν ἀρχῶν τοῦ 62 μέχρι τῆς ἐν Ρώμῃ δευτέρας φυλακίσεως αὐτοῦ, τὸ θέρος τοῦ 65, τετάρτην ὁδοιπορείαν ὁ Παῦλος ἠκολούθησε τὴν ἐξῆς πορείαν: Ρώμη — Ν. Γαλλία — Ἰσπανία — Ρώμη — Κρήτη — Ἑφεσσος — Μακεδονία — Νικόπολις — Δαλματία — Νικόπολις — Μακεδονία — Τρωάς (σύλληψις) — Μίλητος — Κόρινθος — Ρώμη, ἔνθα καὶ ἐμαρτύρησεν.

3. Τὸ ἔτος τοῦ μαρτυρίου τοῦ Παύλου.

Ἡ ἐν τοῖς πρόσθεν διαπιστωθεῖσα ἐξέλιξις τῶν περὶ τὸν Παῦλον πραγμάτων ἐναρμονίζεται πλήρως πρὸς τὴν γενικωτέραν μεταβολὴν τῆς καταστάσεως ἐν τῇ ρωμαϊκῇ αὐτοκρατορίᾳ ἐπὶ Νέρωνος, καὶ δὴ κατὰ τὰ κρίσιμα ἔτη 62 καὶ 64.

Πράγματι, ἐνῶ τὰ πρῶτα ἔτη τῆς διακυβερνήσεως τοῦ Νέρωνος διεκρίνοντο διὰ τὴν τάξιν καὶ τὴν ὑποδειγματικὴν ἀπονομὴν τῆς δικαιοσύνης, πνεῦμα καχυποψίας ἤρξατο ἐπικρατοῦν σταδιακῶς ἐν τῇ διοικήσει μετὰ τὸ 60, μὲ ἀποτέλεσμα τὴν ἐναρξιν εὐρείας ἐκτάσεως ἀναδιάρθρωσεως ἐν αὐτῇ. Ἀποκορύφωμα τῆς καταστάσεως ταύτης ὑπῆρξεν ἡ κατὰ τὰς ἀρχὰς τοῦ 62 ἀνασύστασις τοῦ «lex majestatis» καὶ ἡ ἐπὶ τῇ βάσει τούτου θανάτωσις πολλῶν προσώπων ἐπὶ στάσει· ἡ προδοσίᾳ, πολλάκις μάλιστα κατόπιν συναπτικῆς διαδικασίας¹. Τοιαύτη δ' ὑπῆρξεν ἡ ὑστερικὴ καχυποψία τοῦ Νέρωνος, ὥστε εἰς τὴν ἐσχάτην τῶν ποινῶν κατεδικάσθησαν ἀκόμη καὶ πρόσωπα τοῦ ἀμέσου περιβάλλοντος αὐτοῦ, ὡς λ.χ. ὁ πρὸ τοῦ 55 ἀπομακρυνθεὶς ἐκ τοῦ ἀξιώματος τοῦ προΐσταμένου τοῦ αὐτοκρατορικοῦ θησαυροφυλακίου, ἐπιστήμιος φίλος αὐτοῦ, Πάλλας², ὁ σώφρων καὶ ἀφοσιωμένος ἀρχηγὸς τῶν πραιτωριανῶν Βοῦρρος, ἐτι δὲ καὶ ἡ σύζυγος αὐτοῦ Ὁκταβία, ἣν ἐξορισθεῖσαν κατ' ἀρχὰς ἐθανάτωσε τὴν 9ην Ἰουνίου 62³, ἐνῶ τῆς αὐτοκρατορικῆς αὐλῆς ἀπεπέμφθη καὶ αὐτὸς ὁ διδάσκαλος καὶ σύμβουλος αὐτοῦ φιλόσοφος Σενέκας, ὑποχρεωθείς ἀργότερον (τῷ 65) εἰς αὐτοκτονίαν⁴.

1. Ὁρα Τακίτου, Annales, XIII-XVI. Σουετωνίου, Nero. Δίωνος Κασσίου, Ἐπιτομαί, LXI-LXII. Πρβλ. A. Momigliano, «Nero», ἐν Cambridge Ancient History, τ. 10, σ. 720. W. Durant, Caesar and Christ, New York 1944, σ. 279, κ.λπ.

2. Πρβλ. ἀνωτέρω 1, ὑπόσημ. 19-24.

3. Ὁρα Ἰωσήπου, Ἰουδ. Ἀρχ. XX, 8,2· «κτείνει δὲ καὶ τὴν Ὁκταουίαν, ἣ συνώκει, πολλοὺς τε ἐπιφανεῖς ἄνδρας ὡς ἐπ' αὐτὸν ἐπιβουλὰς συντεθέντας». Πρβλ. Σουετωνίου, Nero, XXXIV-XXXV. Εὐσεβίου, Ἀπόσπ. ἐκ τῶν Χρονικῶν Β', BEIIEΣ 20, 292· «Νέρων πλείστους ἐν Ρώμῃ ἐπισήμους καὶ τὴν γυναῖκα αὐτοῦ ἀνείλεν». Τὸ αὐτοῦ, Ἐκκλ. Ἰστ. Β', 25. BEIIEΣ 19,247· «...ἐπὶ τοσαύτην ἥλκε μισοφονίαν, ὡς μηδὲ τῶν οἰκιοτάτων τε καὶ φιλότατων ἐπισχεῖν, μητέρα δὲ ὁμοίως καὶ ἀδελφοὺς καὶ γυναῖκα σὺν καὶ ἄλλοις μυρίοις τῷ γένει προσήκουσιν τρόπον ἐχθρῶν καὶ πολεμίων ποικίλαις θανάτων ἰδέαις διαχρῆσασθαι.

4. Πρβλ. B. H. Warmington, Nero. Reality and Legend, New York 1969, σ. 50 ἔ. J. G. F. Hind, «The Middle Years of Nero's Reign», ἐν Historia 20 (1971) 488-505.

Ἐκ πάντων ὅμως τῶν γεγονότων τούτων, ἀποφασιστικῆς σπουδαιότητος διὰ τὴν θέσιν τοῦ Χριστιανισμοῦ ἐν Ρώμῃ ὑπῆρξεν ὁ εὐθύς μετὰ τὴν διά-
 ζευξιν καὶ ἐξορίαν τῆς Ὀκταβίας⁵ γάμος τοῦ Νέρωνος μετὰ τῆς Σαβίνης
 Ποππαίας, αἱ ἄκρως φιλικαὶ διαθέσεις καὶ συμπάθειαι τῆς ὁποίας πρὸς τοὺς
 Ἰουδαίους⁶ ἔσχον ἀρνητικὰς ἐπιπτώσεις ἐπὶ τὴν Ἐκκλησίαν⁷. Εἶναι μάλιστα
 λίαν πιθανὸν αὕτη νὰ διεδραμάτισε σοβαρὸν πρόσωπον καὶ κατὰ τὸν διωγμὸν
 τῶν χριστιανῶν, μετὰ τὸν ἐμπρησμὸν τῆς Ρώμης τῷ 64⁸. Ὅπωςδὴποτε
 πάντως, ἐὰν ὁ Παῦλος εὕρισκετο ἀκόμῃ ἐν φυλακῇ κατὰ τὴν πρώτην φυλά-
 κισιν αὐτοῦ (60-62), μετὰ τὴν ἀνοδὸν τῆς Ποππαίας, δὲν θὰ ἦτο δυνατὴ ἡ
 ἀπελευθέρωσις αὐτοῦ, διότι οἱ ἐν Ρώμῃ Ἰουδαῖοι θὰ ἐξεμεταλλεύοντο τὴν ση-
 μαντικωτάτην ταύτην εὐκαιρίαν νὰ ἐπηρεάσωσι δι' αὐτῆς τὴν ἀπόφασιν τοῦ
 αὐτοκρατορικοῦ δικαστηρίου καὶ νὰ ἐπιτύχωσιν οὕτω τὴν ἐξοντωσίν του.
 Ὅθεν καὶ τὰ γεγονότα ταῦτα συνηγοροῦσιν ὑπὲρ τῆς κατὰ τὰς ἀρχὰς τοῦ 62
 ἀποφυλακίσεως τοῦ Παύλου ἐκ τῶν «libera custodia» (Πρ. 28,30-31), καὶ δὴ
 πρὸ τῆς ἀνασυστάσεως τοῦ «lex majestatis», ἀφ' ἐνὸς καὶ τοῦ γάμου τοῦ Νέ-
 ρωνος μετὰ τῆς Ποππαίας, ἀφ' ἑτέρου⁹. Τὴν αὐτὴν δ' ἀκριβῶς εἰκόνα τῶν
 πραγμάτων εἶχεν ὑπ' ὄψει καὶ ὁ Εὐσέβιος, ὡς καὶ ἀνωτέρω ἐτονίσθη, λέγων,

5. Δώδεκα ἡμέρας ὕστερον, κατὰ «Σουετώνιον, Nero, XXXV.

6. Ὁ Ἰωσήπος, Ἰουδ. Ἀρχ. XX, 8,11. Βλός 3, χαρακτηρεῖ ταύτην ὡς «θεο-
 σεβῆ» καὶ πάντοτε πρόθυμον νὰ μεσιτεύσῃ ὑπὲρ τῶν Ἰουδαίων παρὰ τῷ αὐτοκράτορι, τοῦθ'
 ὅπερ ἐγείρει ὑπονοίας περὶ μυστικῆς προσχωρήσεως αὐτῆς εἰς τὴν Ἰουδαϊκὴν θρησκείαν. Τὴν
 πρὸς τοὺς Ἰουδαίους συμπάθειαν ταύτης σημειοῖ καὶ ὁ Τάκιτος, Annales, XIII, 45
 ἐε., προσθέτων μάλιστα ὅτι μετὰ τὸν θάνατον αὐτῆς, τὸ σῶμα της δὲν ἀπετεφρώθη, συμφώ-
 νως πρὸς τὴν ρωμαϊκὴν συνήθειαν, ἀλλ' ἐταριχεύθη, συμφώνως πρὸς τὴν συνήθειαν τῶν
 ξένων βασιλέων καὶ ἐτέθη εἰς μυσσωλεῖον. Βλ. Annales, XVI, 6.

7. Πρβλ. καὶ R. Hanslik, «Poppaea Sabina», ἐν Pauly-Wissowa,
 Real-Encyclopädie der classischen Altertumswissenschaft, τ. 22, part 1 (1953) 85-91.

8. Κατὰ τὸν M. Goguel, Les Premiers Temps, de l' Eglise, Neuchâtel
 1949, σ. 194, ὁ διωγμὸς οὗτος ἦτο κυρίως ἔργον τοῦ Ἰωσήπου, εὕρισκομένου εἰς Ρώμην
 κατ' ἐκεῖνον τὸν καιρὸν (Βλός, 3). Ἀναμφιβόλως, οἱ Ἰουδαῖοι, οἵτινες εἶχον διεισδύσει εἰς
 τὸ αὐτοκρατορικὸν περιβάλλον καὶ ἤσκουν ἐπιρροὴν (βλ. E. Schürer, History, II/2,
 σ. 238ε., ὑποσ. 74), οὐ μόνον ὑπεκίνησαν τὸν ἐπὶ Νέρωνος διωγμὸν, ἀλλὰ κατὰ κανόνα καὶ
 εἰς πάντας τοὺς μεταγενεστέρους διωγμοὺς τῶν χριστιανῶν ὑπὸ τῶν ρωμαϊκῶν ἀρχῶν,
 οὗτοι εὕρισκοντο ἢ εἰς τὸ παρασκήνιον ἢ εἰς τὸ παρασκήνιον. Ὁρα A. Harnack, The
 Mission and Expansion of Christianity in the first three centuries, Glouster-Mass,
 1972, σ. 58. J. Moreau, La Persécution du Christianisme dans l' Empire romain,
 Paris 1956, σ. 35. W. H. C. Friend, Martyrdom and Persecution in the Early
 Church. A Study of a Conflict from the Maccabees to Donatus, Oxford 1965, σ.
 164, κλπ.

9. Τούναντιον, ὁ O. Procksch, «Pauli Todesjahr 62 n. Chr.», ἐν Luther-
 tum 47 (1936) 225-235, δέχεται τὴν κατὰ τὸ ἔτος τοῦτο θανάτωσιν τοῦ Παύλου, εἰς ἣν
 ἀποφασιστικῶς συνετέλεσεν ἡ Ποππαία.

ὅτι «μὴ καθ' ἣν ὁ Λουκᾶς ἀνέγραψεν ἐπὶ τῆς Ρώμης ἐπιδημίαν τοῦ Παύλου τὸ μαρτύριον αὐτῷ συνεπεράνευ· εἰκὸς γάρ τοι κατὰ μὲν ἀρχαίς ἡπιώτερον τοῦ Νέρωνος διαχειμένου, ῥᾶον τὴν ὑπὲρ τοῦ δόγματος τοῦ Παύλου καταδεχθῆναι ἀπολογία, προσελθόντος δ' εἰς ἀθεμίτους τόλμας, μετὰ τῶν ἄλλων καὶ τὰ κατὰ τῶν ἀποστόλων ἐγχειρηθῆναι»¹⁰.

Ἄλλὰ καὶ ἡ δευτέρα σύλληψις τοῦ Παύλου τὴν ἀνοίξιν τοῦ 65 ἐν Τρωάδι, κατὰ τὴν διάρκειαν τῆς τετάρτης αὐτοῦ ὁδοιπορείας, ἡ ὁδηγήσασα εἰς τὸν μαρτυρικὸν αὐτοῦ θάνατον, ὀφείλεται εἰς νέαν μεταβολὴν τῆς καταστάσεως ἐν τῇ ρωμαϊκῇ αὐτοκρατορίᾳ, τ.ε. εἰς τὸν κατὰ τῶν χριστιανῶν διωγμὸν, συνεπεία τοῦ ἐμπρησμοῦ τῆς Ρώμης τὴν νύκτα τῆς 19ης Ἰουλίου 64¹¹. Ἡ σύγχρονος ἔρευνα, παρεξηγήσασα τὸ νόημα τῶν περὶ τοῦ ἐμπρησμοῦ τῆς Ρώμης καὶ τοῦ διωγμοῦ τῶν χριστιανῶν λεγομένων ὑπὸ τοῦ Τακίτου καὶ συσχετίσασα στενῶς τὸν διωγμὸν πρὸς τὸν ἐμπρησμόν, ἀφ' ἑνὸς μὲν ὑπεβάθμισε τὴν ἀξίαν τῶν πληροφοριῶν τῆς ἀρχαίας ἐκκλησιαστικῆς παραδόσεως, αἵτινες συνδέουσι μὲν, ἀμέσως ἢ ἐμμέσως, τὸ μαρτύριον τῶν ἀποστόλων Παύλου καὶ Πέτρου πρὸς τὸν διωγμὸν, οὐχὶ δὲ καὶ τὸν διωγμὸν πρὸς τὸν ἐμπρησμόν τῆς Ρώμης, ἀφ' ἑτέρου δὲ κατέληξεν εἰς ἐσφαλμένα χρονολογικὰ συμπεράσματα περὶ τε τοῦ διωγμοῦ καὶ τοῦ μαρτυρίου τοῦ Παύλου, τοποθετήσασα ἀμφότερα τῷ 64¹². Ἀλλὰς λέξεσιν, ὑπεστηρίχθη, τοῦλάχιστον ὑπὸ τῶν μὴ δεχομένων ἀποφυλάκισιν τοῦ Ἀποστόλου ἀπὸ τῶν «libera custodia» τῶν ἐτῶν 60-62 (Πρ. 28,30-31) καὶ τετάρτην ὁδοιπορίαν αὐτοῦ, ὅτι ὁ διωγμὸς τῶν χριστιανῶν ἤρξατο εὐθὺς μετὰ τὴν ἐκδήλωσιν τοῦ πυρός, ὅπερ κατὰ τινὰ τρόπον ἐτέθη διὰ ν' ἀποτελέσῃ τὸ ἔναυσμα τοῦ διωγμοῦ. Διερμηνεύων τὴν τοιαύτην θέσιν τῆς συγχρόνου ἐρεῦνης καὶ ἀναφερόμενος εἰς τὴν παράλειψιν τῆς μνείας τοῦ ἐμπρησμοῦ κατὰ τὴν ἀναφορὰν τῶν ἀρχαίων ἐκκλησιαστικῶν συγγραφέων εἰς τὸν διωγμὸν, ὁ J. A. T. Robinson παρατηρεῖ εὐστόχως, ὅτι «τόσον ἀνεξιτήλως ἐγκεχαραγμένη εἰς τὴν κοινὴν συνείδησιν εἶναι ἡ συσχέτισις μεταξὺ τοῦ ἐμπρησμοῦ τῆς Ρώμης καὶ τοῦ διωγμοῦ τῶν χριστιανῶν, ὥστε εἶναι ἐκπληκτικὸν ἂν σκεφθῇ τις, ὅτι ἡ σύνδεσις αὕτη ἐδρά-

10. "Ὁρα Ἐκκλ. Ἰστ. Β'. 22, 1-2 καὶ 7-8. ΒΕΠΕΣ 19, 243 (ὑπογράμμισις ἡμετέρα). Πρβλ. Ἰερωνύμου, De viris illustribus, V. PL. 23, 648.

11. Τακίτου, Annales, XV, 41. Πρβλ. Σουετωνίου, Nero, XVI, 2.

12. Τὴν χρονολογίαν ταύτην ἐδέχθησαν ἀκόμη καὶ ἐρευνηταὶ διεθνούς κύρους, ὡς π.χ. ὁ J. B. Lightfoot, The Apostolic Fathers, I/1. S. Clement of Rome, London 1890, σ. 351. A. Harnack, Chronologie, σ. 240. T. Zahn, Introduction to the New Testament (ἀγγλ. μετ.), New York 1917², τ. 2, σ. 66 ἐξ. M. Goguel, The Birth of Christianity, London 1953, σ. 502 ἐξ. κ.ε.

ζεται ἐπὶ ἀσθηρίκτου τινος ἐνδείξεως — ἐνὸς μόνου κεφαλαίου τῶν “Χρονικῶν” τοῦ Τακίτου»¹³.

Πράγματι, προσεκτικὴ μελέτη τῶν σχετικῶν διηγήσεων τοῦ ρωμαίου τούτου ἱστορικοῦ (55-120 μ.Χ. περίπου) δεικνύει, ὅτι ἐνὸς μὲν ὅτι ἡ κατηγορία, ἐπὶ τῇ βάσει τῆς ὁποίας κατεδικάζοντο οἱ χριστιανοί, δὲν ἦτο ὁ ἔμπρησμός, ἀφ’ ἑτέρου δὲ ὅτι ὁ διωγμὸς αὐτῶν ἀπετέλεσε τὴν ὑστάτην προσπάθειαν τοῦ Νέρωνος, πρὸς μετάθεσιν τῶν κατ’ αὐτοῦ διατυπωθεισῶν ὑποψιῶν ἐκ μέρους ταῦ λαοῦ¹⁴. Δι’ ὧσων δηλαδὴ λέγει ὁ Τάκιτος, ἡ ἀθωότης τῶν χριστιανῶν ἀνεγνωρίζετο τόσον ὑπὸ τῶν κατοίκων τῆς πόλεως, ὅσον καὶ ὑπὸ τοῦ ἰδίου τοῦ αὐτοκράτορος, ὅστις ἀπλῶς διέταξε τὸν διωγμὸν αὐτῶν ἐν τῇ προσπαθείᾳ του, ὅπως στρέψῃ τὴν ὀργὴν τοῦ πλήθους κατ’ αὐτῶν. Περιττὸν δὲ νὰ λεχθῇ, ὅτι τὴν δεινὴν ταύτην θέσιν τοῦ αὐτοκράτορος ἐξεμεταλλεύθησαν πρόσωπα τοῦ ἀμέσου αὐτοῦ περιβάλλοντος, ἐχθρικῶς διακείμενα ἐναντι τῶν χριστιανῶν, ἅτινα οὕτως εὑρον τὸ πρόσχημα πρὸς ἐξόντωσιν αὐτῶν. Τὰ πρόσωπα δὲ ταῦτα δὲν εἶναι δυνατὸν νὰ ἦσαν ἄλλα ἀπὸ τοὺς ἐν τῇ αὐτοκρατορικῇ αὐλῇ προστατευομένους τῆς Ποππαίας πανισχύρους Ἰουδαίους, ὡς σαφῶς συνάγεται ἐκ τῆς κατὰ τὸν διωγμὸν τοῦτον διὰ πρώτην φορὰν γενομένης διακρίσεως μεταξὺ χριστιανῶν καὶ Ἰουδαίων¹⁵, ἐνῶ μέχρι τότε οἱ χριστιανοὶ ἐθεωροῦντο ὑπὸ τῶν ρωμαϊκῶν ἀρχῶν ὡς ἀπλῇ Ἰουδαϊκῇ τις αἵρεσις.

Τὴν τοιαύτην ἀποσύνδεσιν τοῦ διωγμοῦ ἀπὸ τοῦ ἔμπρησμοῦ παρατηροῦμεν ἐπίσης καὶ εἰς τὸν σύγχρονον τοῦ Τακίτου, ἕτερον ρωμαῖον ἱστορικόν

13. “Ορα Redating, σ. 143 ἐ. Ἀνάλογα εἶχεν ὑποστηρίξει πρὸ αὐτοῦ καὶ ὁ E. T. Merrill, *Essays in Early Christian History*, London 1924, ὃν καὶ μνημονεύει.

14. *Annales*, XV, 44: «Ἀλλ’ οὔτε ἀνθρωπίνῃ βοήθειᾳ, οὔτε αὐτοκρατορικῇ γενναϊοδωρίᾳ, διὰ τὸν διὰ παντὸς τρόπον ἐξευμενισμόν τοῦ Θεοῦ ἡδύναντο νὰ καταπνίξωσι τὸ σκάνδαλον ἢ νὰ διασκεδάσωσι τὴν πίστιν, ὅτι τὸ πῦρ ἐτέθη κατόπιν διαταγῆς. Διὰ τοῦτο, ἵνα ἐξαλείψῃ τὴν φήμην, ὁ Νέρων ὑπέδειξεν ὡς ὑπευθύνους ἀπεχθεῖς τινας διὰ τὰ ἐγκλήματα αὐτῶν, οὓς ὁ ὄχλος καλεῖ Χριστιανούς... Κατ’ ἀρχὰς λοιπὸν συνελήφθησαν οἱ δεδηλωμένοι («qui fatebantur», οἱ γνωστοὶ χριστιανοί, τ.ἐ. οἱ ἡγέται), εἴτα τῇ ὑποδείξει τούτων πλῆθος μέγα, καταδικαζόμενοι οὐχὶ τόσον ἐπὶ τῷ ἐγκλήματι τοῦ ἔμπρησμοῦ, ἀλλ’ ἐπὶ μίσει τοῦ ἀνθρωπίνου γένους» (μετάφρασις ἡμετέρα) Ὁ ἴδιος ὁ Τάκιτος παρατηρεῖ αὐτόθι, ὅτι οἱ χριστιανοὶ ἐθυσιάζοντο οὐχὶ χάριν τῆς εὐτυχίας τῆς χώρας, ἀλλὰ χάριν τῆς θηριωδίας ἐνὸς μόνου ἀνθρώπου, τοῦ Νέρωνος («tamquam non utilitate publica, sed in saevitiam unius absumerentur»).

15. Πρβλ. αὐτόθι: «Auctor nominis eius Christus Tiberio imperitante per procuratorem Pontium Pilatum supplicio adfectus erat... erumpebat, non modo per Iudaeam, originem eius mali, sed per urbem etiam...». Πρβλ. H. Fuchs, «Tacitus über die Christen», ἐν *Vigiliae Christianae* 4 (1950) 65-93. H. J. Léon, *The Jews of Ancient Rome*, Philadelphia 1960. Ἀναμφιβόλως τ’ ἀνωτέρω ὑπὸ τοῦ Τακίτου λεγόμενα ὑπαινίσσονται ἐντόνως τὴν ὑπὸ τοῦ Τερτυλλιανοῦ, *Ad Nationes* I, 7. PL. 1, 637, μνημονευομένην ἐκδοσιν εἰδικοῦ «Institutum Neronianum» κατὰ τῶν χριστιανῶν.

Σουετώνιον, ὅστις τὸν μὲν διωγμὸν μνημονεύει ἀπλῶς μεταξὺ πολλῶν καὶ ποικίλων ἄλλων νομοθετικῶν μέτρων τοῦ αὐτοκράτορος ἐν τῷ 16ῳ κεφαλαίῳ τοῦ περὶ Νέρωνος ἔργον του, τὸν δ' ἐμπρησμὸν περιγράφει ἐν τῷ 38ῳ κεφαλαίῳ αὐτοῦ.

Κατὰ ταῦτα λοιπόν, ἡ μὴ ταυτόχρονος μνεία τῶν δύο τούτων γεγονότων, ὑπὸ τῆς ἀρχαίας ἐκκλησιαστικῆς παραδόσεως, ἀνταποκρίνεται πλήρως εἰς τὰ πραγματικά δεδομένα¹⁶. Οἱ ἀρχαῖοι ἐκκλησιαστικοὶ συγγραφεῖς δηλονότι, ἔχοντες πλήρη γνῶσιν τῆς καταστάσεως, ἐγνώριζον ἐπακριβῶς τὰ πραγματικά αἷτια τοῦ διωγμοῦ τῶν χριστιανῶν τῆς Ρώμης καὶ τοὺς ὑπικινήσαντας αὐτόν.

Πράγματι, τὴν κατάστασιν ταύτην ἀπεικονίζει καὶ ἡ ἀρχαιοτέρα περὶ τοῦ διωγμοῦ μαρτυρία τοῦ Κλήμεντος Ρώμης, περὶ τὸ τέλος τοῦ α' μ.Χ. αἰῶνος¹⁷. Ἀπευθυνόμενος πρὸς τὴν ἐκκλησίαν τῆς Κορίνθου, οὗτος ἐκφράζει τὴν λύπην τῆς ἐκκλησίας τῆς Ρώμης διὰ τὴν «μιαρὰν καὶ ἀνόσιον στάσιν», ἣν «ὀλίγα πρόσωπα προπετὴ καὶ αὐθάδη» ἐδημιούργησαν, ὥστε «τὸ σεμνὸν καὶ περιβόητον καὶ πᾶσιν ἀνθρώποις ἀξιαγάπητον ὄνομα ὑμῶν μεγάλως βλαφθῆναι» (κεφ. Ι) καὶ τονίζει ὅτι αἰτία τῆς δυσαρέστου ταύτης καταστάσεως εἶναι ὁ ζῆλος καὶ ὁ φθόνος (κεφ. ΙΙΙ). Θέλων δὲ ὁ Κλήμης νὰ καταδείξῃ εἰς ποῖα δεινὰ δύνανται ὁ ζῆλος καὶ ὁ φθόνος νὰ ὀδηγήσωσι προσάγει σειρὰν παραδειγμάτων ἐκ τε τῆς βιβλικῆς καὶ τῆς ἐκκλησιαστικῆς ἱστορίας, θέτων ὡς πρῶτον παράδειγμα τῆς δευτέρας περιπτώσεως τὸ μαρτύριον τῶν ἀποστόλων Πέτρου καὶ Παύλου (κεφ. V), μετὰ τῶν ὁποίων συνεμαρτύρησε, παρατρεῖ, «πολὺ πλῆθος ἐκλεκτῶν» (κεφ. VI).

Ἐν ἀντιθέσει πρὸς τὴν κρατοῦσαν ἄποψιν¹⁸, καθ' ἣν ὁ Κλήμης ὑπαινίσσεται ἐνταῦθα τὴν ὑπαρξίν ἐρίδων καὶ σχισμάτων ἐν τῇ ἐκκλησίᾳ, κατὰ τὸν χρόνον τοῦ μαρτυρίου τῶν ἀποστόλων¹⁹, παρατηρητέον ὅτι ὁ φθόνος καὶ ὁ

16. Ἀκόμη καὶ τὰ ὑπὸ τοῦ Σουλπίκιου Σευήρου, *Chronicorum Libr.* II, 29. PL. 20, 145, λεγόμενα δὲν συνδέουσι τὰ δύο γεγονότα, ἀλλ' ἀπλῶς ἐπαναλαμβάνουσι τὸν Τάκιτον (Τὸ ἔργον τοῦτο τοῦ Σ. Σευήρου δλοκληρώθη περὶ τὸ 403).

17. Πρὸς Κορινθίους Α', V, ΒΕΠΕΣ 1,15.

18. Ὁρχ π.χ. O. Cullman, «Les causes de la mort de Pierre et de Paul d'après le témoignage de Clément Romain», ἐν *Revue d'Histoire et de Philosophie Religieuses* 7 (1930) 294 ἐξ., καὶ ἰδίᾳ: Peter: Disciple-Apostle-Martyr, σ. 89-109, ἐνθα οὗτος προβαίνει εἰς ἐκτενῆ ἀνάλυσιν τοῦ Α' Κλήμ. V καὶ τῶν ὅρων «ζῆλος-φθόνος-ἐρις».

19. Οὕτω π.χ. ὁ Cullman, Peter, σ. 109, ἐπιλέγει: «Αἱ περὶ ὧν ὁ λόγος ἐρίδες ὀδηγοῦσι μᾶλλον εἰς τὸ συμπέρασμα, ὅτι ὁ Πέτρος μετέβη εἰς Ρώμην ὀλίγον πρὸ τοῦ διωγμοῦ, εἰδικῶς δὲ ἐν σχέσει πρὸς τὴν εὐθύνην αὐτοῦ ὑπὲρ τῆς ἰουδαιοχριστιανικῆς μερίδος τῆς Ἐκκλησίας»!! Ἀτυχῶς, ἡ ὑπὸ τὸ πρίσμα τῶν ἱστοριοδογματικῶν προϋποθέσεων τῆς Τιβουγγείου Σχολῆς ἐξέτασις τῆς Κ. Διαθήκης, ὡθεὶ τοὺς δυτικούς ἐρευνητάς διαρκῶς εἰς τὴν διαπίστωσιν ἐρίδων καὶ σχισμάτων εἰς πᾶσαν περίπτωσιν καὶ τὴν ὑπὸ τὸ πρίσμα τούτων ἐρμηνείαν τῶν γεγονότων.

ζῆλος δὲν εἶναι δυνατόν ν' ἀναφέρονται εἰς τὴν ἐσωτερικὴν κατάστασιν τῆς Ἐκκλησίας, ἀλλ' εἰς ἐξωτερικὴν κατ' αὐτῆς ἐπιβουλήν. Εἶναι πράγματι δύσκολον νὰ δεχθῇ τις, ὅτι αἱ ἐσωτερικαὶ ἐριδες, ἐὰν ὄντως ὑπῆρχον, ἡδύναντο νὰ ὀδηγήσωσιν εἰς τὸν διωγμὸν τῆς Ἐκκλησίας ἐκ μέρους τῶν ρωμαϊκῶν ἀρχῶν καὶ τὴν οὕτω πως ἐξόντωσιν πλήθους πιστῶν! Διὰ ποῖον σκοπὸν ἄλλως τε; Ἐντεῦθεν, ὁμιλῶν περὶ φθόνου καὶ ζήλου ὡς αἰτίων τοῦ διωγμοῦ (καὶ οὐχὶ ὡς ἐσωτερικῆς ἐν τῇ Ἐκκλησίᾳ καταστάσεως), ὁ Κλήμης ὑπαινίσσεται τοὺς ἐν τῇ αὐτοκρατορικῇ αὐλῇ πανισχύρους παράγοντας (πρβλ. καὶ I,1), οἵτινες προφανῶς ἐξεμεταλλεύθησαν τὴν δυσχερῆ θέσιν τοῦ αὐτοκράτορος, ἐκ τῆς διαδόσεως τῆς περὶ τοῦ ἐμπρησμοῦ τῆς πόλεως ἀληθείας καὶ ἐνέπνευσαν τὸν διωγμὸν ἀποβλέποντες εἰς τὴν περιστολὴν τῆς ἐπεκτάσεως τοῦ Χριστιανισμοῦ. Μόνον ὑπὸ τὸ παρὸν πρίσμα, ἄλλως τε, δύναται νὰ κατανοηθῇ καὶ ἡ ἔκφρασις VI,3· «ζῆλος ἀπηλοτρίωσεν γαμετὰς ἀνδρῶν καὶ ἡλλοίωσεν τὸ ρηθὲν ὑπὸ τοῦ πατρὸς ἡμῶν Ἀδάμ· "Τοῦτο νῦν ὅστούν ἐκ τῶν ὁστέων μου καὶ σὰρξ ἐκ τῆς σαρκὸς μου"». Ἀναμφιβόλως ὁ λόγος ἐνταῦθα εἶναι περὶ μικτῶν γάμων, ἐνθα ὁ εἷς τῶν συζύγων ἦτο Ἰουδαῖος. Πῶς ἄλλως εἶναι δυνατόν νὰ λεχθῇ, ὅτι αἱ ἐριδες ἐν τῇ Ἐκκλησίᾳ ὠδήγησαν ἀκόμη καὶ εἰς τὴν διάλυσιν οἰκογενειῶν; Ὁ Κλήμης λοιπὸν ἐγνώριζεν, ὅτι ὁ ἐπὶ Νέρωνος διωγμὸς τῶν χριστιανῶν ἦτο ἔργον τῶν Ἰουδαίων, ὡς ἐκ τούτου δὲ οὐδεμίαν σχέσιν εἶχεν οὗτος πρὸς τὸν ἐμπρησμὸν τῆς πόλεως. Ἐντεῦθεν καὶ ὁ τοπικός, μᾶλλον, χαρακτηριστὴρ αὐτοῦ²⁰.

Ὅτι ὁμοῦς ὑπαινίσσεται ὁ Κλήμης δηλοῖ ἀπεριφράστως Μελίτων ὁ Σάρδεων ἐν τῇ πρὸς Μάρκον Αὐρήλιον ἀπολογίᾳ αὐτοῦ περὶ τὸ 170 μ.Χ.²¹. Κατὰ τὸν Μελίτωνα, ἐνῶ πάντες οἱ ρωμαῖοι αὐτοκράτορες, ἀπὸ τοῦ Αὐγούστου καὶ ἐξῆς, ἠνέχθησαν τὴν «χριστιανικὴν φιλοσοφίαν», «μόνοι πάντων, ἀναπεισθένες ὑπὸ τινῶν βασκανῶν ἀνθρώπων, τὸν καθ' ἡμᾶς ἐν διαβολῇ καταστῆσαι λόγον ἠθέλησαν Νέρων καὶ Δομετιανός, ἀφ' ὧν καὶ τὸ τῆς συκοφαντίας ἀλόγῳ συνηθείᾳ περὶ τοὺς τοιούτους ρυῆναι συμβέβηκεν ψεῦδος». Ἡ ἐπίσημος καταγγελία τοῦ Μελίτωνος, ὅτι οἱ διωγμοὶ τῶν χριστιανῶν ἐπὶ Νέρωνος καὶ Δομετιανοῦ ἐνεπνεύσθησαν ὑπὸ συκοφαντῶν καὶ δολίων ἀνθρώπων εἶναι ἐξόχως σημαντικὴ διὰ τὸ ἡμέτερον θέμα^{21α}.

20. Περὶ τῆς φύσεως τοῦ διωγμοῦ τούτου καὶ τῆς σχετικῆς συζητήσεως, ἐν συνδυασμῷ πρὸς τὸ «Institutum Neronianum», βλ. M. G o g u e l, *The Birth of Christianity*, σ. 506έε. Σημαντικὰ ἐπίσης λογίζονται εἰσέτι καὶ τὰ ἔργα τῶν W. M. R a m s a y, *The Church in the Roman Empire before A.D. 170*, London 1894³, καὶ H. B. W o r k m a n, *Perseption in the Early Church*, London 1923⁴.

21. "Ὁρα ἐν Εὐσεβίου, Ἐκκλ. Ἰστ. Δ', 26,9. ΒΕΠΕΣ 19, 308. Πρβλ. καὶ ΒΕΠΕΣ 4, 272.

21α. Ἡ παρὰ ταῖς ρωμαϊκαῖς ἀρχαῖς κατασυκοφάντησις καὶ διαβολὴ τῶν χριστιανῶν ἀπετέλει παγίαν τακτικὴν τῶν Ἰουδαίων. "Ὁρα A. H a r n a c k, *Mission*, σ. 50 έε,

Ἄλλ' ἡ τοιαύτη ἀποσύνδεσις τῶν δύο γεγονότων ὁδηγεῖ εἰς τὴν ἀποδοχὴν χρονικῆς τινος ἀποστάσεως ἀπ' ἀλλήλων²², ὡς ὀρθῶς ἐτονίσθη, παλαιότερον μὲν ὑπὸ τοῦ G. Edmundson²³, προσφάτως δὲ ὑπὸ τῶν J. A. T. Robinson²⁴ καὶ Bo Reicke²⁵. Πράγματι, ἐξετάζοντες προσεκτικῶς τὰ συμφώνως πρὸς τὴν περιγραφὴν τοῦ Ταχίτου μεσολαβήσαντα γεγονότα, ἀπὸ τῆς καταστολῆς τοῦ πυρός, κατὰ τὸ τέλος Ἰουλίου 64, μέχρι τοῦ διωγμοῦ τῶν χριστιανῶν, παρατηροῦμεν, ὅτι ταῦτα ἐκάλυψαν χρονικὴν περίοδον τοῦλάχιστον μερικῶν μηνῶν. Οὕτω π.χ. ἡ περιγραφή τοῦ ἐμπρησμοῦ παρέχεται ἐν τοῖς κεφ. 38-40, ἐν κεφ. 41 περιγράφεται ἡ καταστροφὴ ὠρισμένων ἐκ τῶν ἀρχαιότερων θρησκευτικῶν κτισμάτων καὶ θησαυρῶν, ἐν κεφ. 42-43 ἀναφέρονται τινὰ ἐκ τῶν ὑπὸ τοῦ Νέρωνος ἐξαγγελθέντων μέτρων, πρὸς ἀνοικοδόμησιν τῆς πόλεως, ἀφ' ἑνὸς καὶ πρὸς πρόληψιν παρομοίας καταστροφῆς εἰς τὸ μέλλον, ἀφ' ἑτέρου, ἐν δὲ κεφ. 44 ἀναφέρεται ἡ διοργάνωσις διαφόρων θρησκευτικῶν τελετῶν («*riacula*»), πρὸς ἐξευμενισμόν τῶν θεῶν καὶ ἡ παρατήρησις, ὅτι παρὰ πάντα ταῦτα, δὲν κατορθώθη ἡ ἐξάλειψις τῆς κοινῆς πεποιθήσεως παρὰ τῷ λαῷ, ὅτι τὸ πῦρ ἐτέθη κατὰ διαταγὴν τοῦ αὐτοκράτορος. Καὶ μόνον τότ' ἐπεφασίσθη ὁ διωγμὸς τῶν χριστιανῶν πρὸς μετάθεσιν τῆς εὐθύνης τοῦ ἐμπρησμοῦ καὶ παραπλάνησιν τῆς κοινῆς γνώμης. Ὡς δύναται τις, λοιπόν, ν' ἀντιληφθῇ, ἡ διοργάνωσις θρησκευτικῶν τελετῶν, ἡ ἀπογραφὴ τῶν ζημιῶν

66. M. A. Σιώτου, Προλεγόμενα, σ. 63 ἐξ. L. H. Canfield, *The early Persecutions of the Christians*, N.Y. 1913, σ. 47-49, κ.ά.

22. Ἀτυχῶς, ἐπὶ τοῦ παρόντος θέματος δὲν δυνάμεθα νὰ διφωτισθῶμεν ὑπὸ τοῦ Εὐσεβίου, λόγῳ τῶν περιπετειῶν καὶ τῶν διαφόρων ἀναθεωρήσεων, εἰς ἃς ὑπεβλήθη τὸ ἔργον αὐτοῦ «Χρονικοὶ Κανόνες», ὥστε ἐπὶ τοῦ προκειμένου νὰ ἐπικρατῇ πλήρης σύγχυσις. Οὕτως ἡ ἀρμενικὴ μετάφρασις αὐτοῦ, ἐξ ἐπεξεργασίας τοῦ πρωτοτύπου, τὸν μὲν ἐμπρησμόν τῆς Ρώμης τοποθετεῖ τῷ 63, τὴν δ' «ἐναρξίν» τοῦ κατὰ τῶν χριστιανῶν διωγμοῦ, ἐν ᾧ ἐμαρτύρησαν ὁ Πέτρος καὶ ὁ Παῦλος, τῷ 67! Ὀλίγον προηγουμένως μάλιστα παρέχεται ἡ πληροφορία, ὅτι ὁ Αἰνὸς διεδέχθη τὸν Πέτρον εἰς τὴν ἐπισκοπὴν τῆς Ρώμης τῷ 66! Τούναντίον, συμφώνως πρὸς τὴν ὑπὸ τοῦ Ἱερωνύμου γενομένην λατινικὴν μετάφρασιν καὶ ἐπεξεργασίαν τοῦ αὐτοῦ ἔργου, ὁ μὲν ἐμπρησμὸς ἔλαβε χώραν τῷ 64, ὁ δὲ διωγμὸς τῷ 68, ὅτε καὶ ὁ Αἰνὸς διεδέχθη τὸν Πέτρον. [Ὁρα Eusebii Pamphili *Chronicorum* lib. II. PL. 27, 453-454. Πρβλ. τὴν σύγκρισιν εἰς παραλλήλους στήλας ἐν A. Schoene, ed., *Eusebii Chronicorum Libri Duo*, Berlin 1866, τ. II, σ. 154-157, ὡς καὶ J. Finegan, *Handbook of Biblical Chronology*, σ. 308-311]. Τέλος εἰς τὰ ὑπὸ τοῦ Γεωργίου Συγκέλλου διασωθέντα ἀποσπάσματα τοῦ ἑλληνικοῦ πρωτοτύπου, δὲν παρέχονται μὲν χρονολογίαι, ἀλλ' ἡ διαδοχὴ τοῦ Πέτρου ὑπὸ τοῦ Αἰνίου προηγεῖται τοῦ ἐπὶ Νέρωνος διωγμοῦ καὶ τοῦ κατ' αὐτὸν μαρτυρίου τῶν ἀποστόλων! [Βλ. BEPES 20 292]. Χρονολογίαι ἐπίσης παραλείπονται ἐπὶ τοῦ θέματος τούτου καὶ ἐν τῇ Ἑκκλ. Ἱστορίᾳ αὐτοῦ. Βλ. BEPES 19, 247.

23. '18. *The Church in Rome in the First Century*, London 1913, σ. 123-144.

24. '18. *Redating*, σ. 145 ἐ.

25. '18. *The New Testament Era*, ἑγγλ. μετ., Philadelphia 1968, σ. 249.

καὶ ἡ θέσπισις νέων οἰκοδομικῶν κανονισμῶν, πρὸ τοῦ κατὰ τῶν χριστιανῶν διωγμοῦ, δὲν ἐπιτρέπουσι τὴν ἐναρξιν αὐτοῦ ταῦτοχρόνως σχεδὸν πρὸς τὴν ἐκδήλωσιν τοῦ πυρός, ἀκόμη δὲ οὔτε καὶ εὐθὺς μετὰ τὴν καταστολὴν αὐτοῦ²⁶.

Ἄξιόλογος ἐπίσης τυγχάνει καὶ ἡ πληροφορία τοῦ ἱστορικοῦ Παύλου Ὁροσίου, παραθετομένη μετὰ τὴν ἀναφορὰν αὐτοῦ εἰς τὸν διωγμὸν, καθ' ἣν «ταχέως ἄλλεπάλληλοι συμφοραὶ ἤρξαντο συνθλίβουσαι τὴν ἐξαθλιωμένην χώραν ἀπὸ πάσης πλευρᾶς. Τοιοῦτος δὲ λοιμὸς ἐπληξε τὴν πόλιν τὸ ἐπόμενον φθινόπωρον, ὥστε, συμφώνως πρὸς τοὺς καταλόγους τῆς Libitina, ἐτελέσθησαν τριάκοντα χιλιάδες κηδεϊῶν»²⁷. Τὴν πληροφορίαν ταύτην ὅμως ὁ Ὁρόσιος παρέλαβεν ἀπὸ τὸν Σουετώνιον²⁸, ὅστις ὅμως, ὡς συνήθως, δὲν χρονολογεῖ τὰ γεγονότα, ὡς εἰς τὴν προκειμένην περίπτωσιν τὸν λοιμόν. Εὐτυχῶς ὅμως τοῦτον χρονολογεῖ ὁ Τάκιτος, κατακλείων δι' αὐτοῦ τὴν σειρὰν τῶν γεγονότων τοῦ 65²⁹. Ἐπομένως καὶ ἐξ αὐτοῦ καταδεικνύεται, ὅτι ὁ διωγμὸς δὲν ἐξερράγη εὐθὺς μετὰ τὸν ἐμπρησμὸν τῆς Ρώμης, κατ' Ἰούλιον τοῦ 64, ἀλλὰ τὸ ἐπόμενον ἔτος, καὶ δὴ τὰς ἀρχὰς τοῦ 65, διότι, ὡς ἐρῶς παρατηρεῖ ὁ Robinson, ἡ εὐλογοφανὴς σύνδεσις αὐτοῦ μετὰ τοῦ ἐγκλήματος τοῦ ἐμπρησμοῦ, ὑπὸ τῶν συλλαβόντων τὸ σχέδιον, θὰ καθίστατο δυσκολωτέρα ὅσον περισσότερον διηρύνετο τὸ μεσολαβοῦν διάστημα³⁰.

Ἡ ἀνωτέρω χρονολογία τοῦ διωγμοῦ συμφωνεῖ πρὸς τὴν ὑφ' ἡμῶν προταθεῖσαν ἀνωτέρω, διὰ τῆς ἐξετάσεως ἄλλων στοιχείων, χρονολογίαν τῆς συλλήψεως τοῦ Παύλου τὴν ἄνοιξιν τοῦ 65 ἐν Τῳάδι καὶ τῆς μεταφορᾶς αὐτοῦ δεσμίου εἰς Ρώμην. Εὐλόγως βεβαίως ἀνακύπτει ἐνταῦθα τὸ ἐρώτημα πῶς καὶ διατὶ συνελήφθη ὁ μακρὰν τῆς Ρώμης δρῶν Ἀπόστολος, ἐφ' ὅσον, κατὰ τὰ φαινόμενα, ὁ διωγμὸς οὗτος εἶχε τοπικὸν χαρακτῆρα, μὴ ἐπεκταθεὶς καὶ εἰς τὰς ἐπαρχίας. Τὸ ἐρώτημα παραμένει ἀναπάντητον ἐλλείψει στοιχείων, ὅπως ἀναπάντητα ἐπίσης παραμένουσι καὶ ἕτερα ἐρωτήματα, ὡς π.χ. ὁ χαρακτήρ

26. Ὁ G. Edmundson ἀναφέρει ἐπιπροσθέτως τὴν κούχησιν τοῦ Νέρωνος ὑπὲρ τῆς ἰδέας αὐτοῦ φωνῆς καὶ τῆς σχολαστικῆς περὶ ταύτην φροντίδος αὐτοῦ. [Πρβλ. Σουετωνίου, Nero, XX. Πλινίου, Hist. Nat. XIX. 6. XXIV, 18]. τοῦθ' ὅπερ ὁδηγεῖ εἰς τὸ συμπέρασμα, ὅτι οἱ νυκτερινοὶ μετὰ τοῦ πλήθους πανηγυρισμοὶ αὐτοῦ, κατὰ τὴν διάρκειαν τοῦ διωγμοῦ, δὲν πρέπει νὰ ἔλαβον χώραν κατὰ τὴν διάρκειαν χειμῶνος.

27. Ὁρα· Hist. adv. paganos VII, 7 Migne PL. 31, 1078.

28. Nero XXXIX.

29. Ὁρα Annales XVI, 13· «ὑπὸ τόσων ἐπονειδίστων πράξεων κηλιδωθὲν τὸ ἔτος (τοῦτο), ἐστιγματίσθη ἐπίσης καὶ ὑπὸ καταιγίδων καὶ ἀσθενειῶν. Ἡ Καμπανία ἐρημώθη ὑπὸ τυφῶνος... ἡ μανία τοῦ ὁποίου ἐφθασε μέχρι τῶν κρασπέδων τῆς πόλεως, ἐν ἣ πᾶσαι αἱ ἀτάξεις τῶν ἀνθρώπων ἀπεδεκατίζοντο ὑπὸ λοιμοῦ... Ὅμως αἱ οἰκίαι ἦσαν πλήρεις νεκρῶν καὶ αἱ ὁδοὶ κηδεϊῶν» (Μετάφρ. ἡμετέρα).

30. Ὁρα Redating, σ. 146. Ὁ B. Reicke, μν. ἐργ. σ. 249, τοποθετεῖ τοῦτον τὰς ἀρχὰς τοῦ 65.

τοῦ διωγμοῦ καὶ ἐν αὐτῇ τῇ Ρώμῃ, τὸ νομικὸν ὑπόβαθρον αὐτοῦ, κλπ.³¹. Δὲν ἀποκλείεται βεβαίως ἄλλην μορφήν νὰ εἶχεν ὁ διωγμὸς ἐν τῇ πρωτεύουσῃ καὶ ἄλλην ἐν ταῖς ἐπαρχίαις, δεδομένης καὶ τῆς εἰδικῆς δικαιοδοσίας τῶν ἐπ' ἀρχῶν («*ius gladii*»). Ὅπως δὴ ποτε ὁμοίως, ἢ μετὰ τὴν ἐξαπόλυσιν τοῦ κατὰ τῶν χριστιανῶν τῆς Ρώμης διωγμοῦ σύλληψις τοῦ Παύλου ἐν τῇ Ἀνατολῇ πρέπει νὰ συνδέεται πρὸς τὰ σατανικὰ σχέδια τῶν σχόντων τὴν σχετικὴν ἰδέαν φανατικῶν ἀντιπάλων αὐτοῦ. Ἐκ τῆς πολυταράχου δὲ ἀποστολικῆς σταδιοδρομίας τοῦ Παύλου γνωρίζομεν, ὅτι οὗτος ἀπετέλει μόνιμον στόχον τῆς καταδιωκτικῆς μανίας τῶν Ἰουδαίων, ἢ πολιτικῇ δυνάμει τῶν ὁποίων κατὰ τὴν ὑπ' ὄψιν περίοδον εἶχεν αἰσθητῶς αὐξήσῃ ἐν τῇ αὐτοκρατορικῇ αὐλῇ, τῇ βοηθείᾳ τῆς Ποππαίας. Ἡ δὲ πραγματοποιήσις τῶν κατὰ τοῦ Παύλου σχεδίων αὐτῶν, ἦτο πλέον θέμα τακτικῆς καὶ μεθόδου. Ἀλλὰ καὶ εἰς τὰ θέματα ταῦτα διέπρεπον οἱ Ἰουδαῖοι.

Ἀπομένει νὰ ἴδωμεν κατὰ πόσον ὁ μαρτυρικὸς θάνατος τοῦ Ἀποστόλου ἔλαβε χώραν εὐθύς μετὰ τὴν μεταφορὰν αὐτοῦ εἰς Ρώμην ἢ ἀργότερον. Ἀτυχῶς ὁμοίως καὶ ἐπὶ τοῦ σημείου τούτου στερούμεθα συγκεκριμένων πληροφοριῶν³², διότι ἡ ἀρχαία ἐκκλησιαστικὴ παράδοσις, συνδέουσα τὸ μαρτύριον τοῦ Παύλου μετὰ τοῦ μαρτυρίου τοῦ Πέτρου, ἀναφέρει ἀπλῶς, ὅτι οἱ δύο ἀπόστολοι ἐμαρτύρησαν κατὰ τὸν ἐπὶ Νέρωνος διωγμόν, χωρὶς καὶ νὰ προσδιορίζῃ ἐγγύτερον τὸν συγκεκριμένον χρόνον τοῦ μαρτυρίου αὐτῶν. Οὐδεμίαν ἐπίσης διευκρίνισιν παρέχεται ἐὰν οὗτοι ἐμαρτύρησαν ταυτοχρόνως ἢ κεχωρισμένως καὶ εἰς διάφορον χρόνον ἕκαστος. Οὕτω π.χ. ὁ Κορίνθου Διονύσιος ἀναφέρει, ὅτι οἱ δύο ἀπόστολοι «εἰς τὴν Ἰταλίαν ὁμοσε διδάξαντες ἐμαρτύρησαν κατὰ τὸν αὐτὸν καιρόν»³³, τ.ἔ. κατὰ τὴν διάρκειαν τοῦ αὐτοῦ

31. Περὶ τῆς παλαιᾶς συζητήσεως ἐν τῇ ἐρευνῇ, κατὰ πόσον οἱ χριστιανοὶ ἐδιώκοντο ἐπὶ τῇ βάσει γενικῶν ἢ εἰδικῶν νόμων, ὡς καὶ ἡ ἔννοια τῶν περὶ «*Institutum Neronianum*» λεγομένων τοῦ Τερτυλλιανοῦ. Ad Nationes I, 7. PL. 1, 637 καὶ Apologeticum V, 3 PL. 1, 340 ἐξ. ἢ τὰ περὶ «*edictis propositis Christianorum esse non licebat*» τοῦ Σουλπίκιου Σευήρου, *Chronicorum libri II*, 29. PL 20, 145, λεγόμενα, βλ. M. Goguel, *The Birth of Christianity*, σ. 506 ἐξ. S. L. Guterman, *Religious Toleration and Persecution in ancient Rome*, London 1951. A. H. M. Jones, *Studies in Roman Government and Law*, Oxford 1960. A. N. Sherwin-White, *Roman Society and Roman Law in the New Testament*, Oxford 1963. J. Moreau, *La Persécution du Christianisme dans l'Empire romain*, Paris 1956. J. W. P. Borleffs, «*Institutum Neronianum*», ἐν *Vigiliae Christianae* 6 (1952) 129-145. E. T. Merrill, *Essays in Early Christian History*, London 1924, σ. 131 ἐξ., κ.ἄ.

32. Ἐπαναλαμβάνομεν καὶ αὖθις τὸ καὶ ἀνωτέρω λεχθὲν (ὑποσ. 22), περὶ τῆς παρ' Εὐσεβίου κρατούσης συγχύσεως, ὡς πρὸς τὸ συγκεκριμένον χρονικὸν σημεῖον τοῦ μαρτυρίου τῶν ἀποστόλων Πέτρου καὶ Παύλου. Ὁρα ΒΕΠΕΣ 20, 292.

33. Ὁρα ἐν Εὐσεβίου, Ἐκκλ. Ἰστ. Β, 25,8. ΒΕΠΕΣ 19, 248.

(ἐπὶ Νέρωνος) διωγμοῦ. Ὁμοίως καὶ ὁ Σουλπίκιος Σεῦρος (δ' - ε' αἰ.) διηγούμενος τὰ κατὰ τὸν διωγμὸν, ἐπιλέγει: «Tum Paulus ac Petrus capitis damnati: cyprium uni servix gladio desecta. Petrus in crucem sublatus est»³⁴. Ἀλλὰ καὶ ἐνωρίτερον, Κλήμης ὁ Ρώμης, ἀναφερόμενος εἰς τὸν Παῦλον λέγει ἀπλῶς ὅτι ἐμαρτύρησεν «ἐπὶ τῶν ἡγουμένων», ἄνευ ἐγγυτέρου προσδιορισμοῦ τοῦ χρόνου³⁵.

Ὅπως δὴ ποτε ἡ κοινὴ ἀναφορὰ εἰς τὸ μαρτύριον ἀμφοτέρων τῶν ἀποστόλων δὲν ὑπεμφαίνει καὶ τὸ ταυτόχρονον αὐτοῦ. Οὕτω π.χ. ὁ ὑπὸ τοῦ «Catalogus Liberianus» τοῦ ἔτους 354 χαρακτηρισμὸς τῆς 29ης Ἰουνίου ὡς «γενεθλίου» ἡμέρας αὐτῶν ἀπεδείχθη ὅτι δὲν δηλοῖ τὸ κατὰ τὴν ἡμέραν ταύτην μαρτύριον αὐτῶν, ἀλλὰ τὴν κατ' αὐτὴν καθιέρωσιν, ἐν ἔτει 258, τοῦ κοινοῦ ἑορτασμοῦ τῆς μνήμης αὐτῶν, πιθανότατα ἐξ ἀφορμῆς τῆς ἀνακομιδῆς τῶν λειψάνων τῶν ἐκ τοῦ Βατικανοῦ (τοῦ Πέτρου) καὶ τῆς Ὀστίας ὁδοῦ (τοῦ Παύλου) εἰς τινα κατακόμβην παρὰ τὴν Ἀππίαν ὁδόν, κατὰ τὸν ἐπὶ Λικινίου Βαλεριανοῦ διωγμὸν (257-270), διὰ λόγους ἀσφαλείας³⁶.

Ἡ πληροφορία τοῦ Ἱερωνύμου, ὅτι οἱ δύο ἀπόστολοι ἐμαρτύρησαν κατὰ τὴν αὐτὴν ἡμέραν τοῦ τελευταίου ἔτους τοῦ Νέρωνος (68)³⁷, στερεῖται ἐγκυρότητος καὶ ἀξιοπιστίας, λόγῳ τῆς ἐν τῷ αὐτῷ τόπῳ παραθέσεως καὶ ἄλλων ἐσφαλμένων πληροφοριῶν κατὰ συρροήν, ὡς π.χ. ἡ περὶ τῆς διατελέσεως τοῦ Πέτρου ὡς ἐπισκόπου Ἀντιοχείας πρὸ τῆς ἀφίξεως αὐτοῦ εἰς Ρώμην, ἡ περὶ τῆς ἀφίξεως αὐτοῦ εἰς Ρώμην κατὰ τὸ δεύτερον ἔτος τῆς βασιλείας τοῦ Κλαυδίου (42/43) πρὸς καταπολέμησιν τοῦ Σίμωνος Μάγου, ἡ περὶ τῆς ἐν συνεχείᾳ διατελέσεως αὐτοῦ ὡς ἐπισκόπου Ρώμης ἐπὶ 25/ετίαν, κ.λ.π. Πᾶσαι αἱ εἰς τὸν Πέτρον ἀποδιδόμεναι δραστηριότητες αὐταὶ ἀντιτίθενται, ὡς εἶδομεν³⁸, εἰς τὴν ἀποδεδειγμένην παρουσίαν καὶ δρᾶσιν αὐτοῦ ἐν Ἱεροσολύμοις καὶ Ἀντιοχείᾳ μέχρι τῆς Ἀποστολικῆς Συνόδου, τοῦλάχιστον³⁹.

34. Ὅρα· Chronic. libr. II, 29, PL. 20, 145.

35. Ὅρα· Πρὸς Κορινθ. Α', V BEΠΕΣ 1, 15.

36. Ὅρα σχετικῶς O. Cullmann, Peter, σ. 123-131. F. F. Bruce, «St. Paul in Rome: 5. Concluding Observations», ἐν Bulletin of the John Rylands Library 50 (1967-68) 262-279.

37. De viris illustribus, I. PL. 23, 637· «Σίμων Πέτρος... τῷ δευτέρῳ Κλαυδίου ἔτει εἰς τὸ ἐκπολεμῆσαι Σίμονα τὸν μάγον τῇ Ρώμῃ ἐφίσταται, ἐνθα εἰκοσι πέντε ἐνιαυτοὺς τὸν θρόνον τῆς Ἱερουσάλης κατέσχεν, ἕως τοῦ τελευταίου ἐνιαυτοῦ Νέρωνος, τουτέστι τοῦ τεσσαρεσκαίδεκάτου, ἐφ' οὗ καὶ σταυρωθεὶς ἐμαρτύρησε». Αὐτόθι, V PL. 23, 648· «Ὁμοίως τοίνυν καὶ αὐτὸς (ὁ Παῦλος) τεσσαρεσκαίδεκάτῳ Νέρωνος ἐνιαυτῷ, τῇ αὐτῇ ἡμέρᾳ ἣ καὶ Πέτρος ἐν Ρώμῃ, ὑπὲρ Ἰησοῦ Χριστοῦ ἀποκεφαλισθεὶς, ἀπετίθη ἐν τῇ ὁδῷ τῇ λεγομένῃ Ὀστηνσίᾳ».

38. Ὅρα ἡμέτερον, Χρονολογία, Α', σ. 33 ἐξ.

39. Ἐπίσης, ὁ διάφορος τρόπος τοῦ μαρτυρίου ἐκάστου, τοῦ Πέτρου δηλ. διὰ σταυ-

Ἄλλως τε καὶ οἱ σύγχρονοι τοῦ Ἱερωνύμου Προυδέντιος (348-ε.410)⁴⁰ καὶ Αὐγουστίνος (354-430)⁴¹ παρέχουσι τὴν πληροφορίαν, ὅτι ὁ Παῦλος ἐμαρτύρησεν ἐν ἔτος ἀκριβῶς μετὰ τὸν Πέτρον⁴².

Κατὰ συνέπειαν, μοναδικὴ ἐνδειξις περὶ τοῦ χρόνου τοῦ μαρτυρίου τοῦ Παύλου, κατὰ προσέγγισιν, εἶναι ἡ ἐν Β' Τιμ. 4,21 προτροπὴ τοῦ ἰδίου, ἐτι ζῶντος αὐτοῦ καὶ διατελοῦντος δεσμίου ἐν Ρώμῃ, πρὸς τὸν ἐν Ἐφέσῳ εὕρισκόμενον Τιμόθεον· «σπούδασον πρὸ χειμῶνος ἐλθεῖν», δι' ἧς τεκμαίρεται ὅτι ὁ Ἀπόστολος δὲν ἐμαρτύρησεν εὐθὺς μετὰ τὴν μεταφορὰν αὐτοῦ εἰς Ρώμην, καὶ δὴ κατὰ τὸ πρῶτον κύμα τοῦ διωγμοῦ, κατὰ τὸ ὁποῖον, κατὰ τὸν Τάκτιον, παρετηρήθη μαζικὴ ἐξόντωσις τῶν χριστιανῶν⁴³, ἀλλ' ἀργότερον, παραμείνας τοιουτοτρόπως ἐπὶ τινὰς μῆνας ἐν φυλακῇ καὶ ὑποβληθεὶς εἰς κανονικὴν δικαστικὴν διαδικασίαν. Ἐπομένως, ἐὰν δεχθῶμεν ὡς χρόνον τῆς μεταφορᾶς αὐτοῦ εἰς Ρώμην τὴν ἀνοιξιν ἢ ἀρχὰς τοῦ θέρους τοῦ 65, θὰ πρέπει νὰ ὑποθέσωμεν, ὅτι οὗτος ἐμαρτύρησε κατὰ τὰ τέλη τοῦ αὐτοῦ ἔτους ἢ τὰς ἀρχὰς τοῦ 66⁴⁴. Ἄτυχῶς, δὲν εἶναι δυνατόν νὰ προσδιορισθῇ ἐγγύτερον ὁ χρόνος τοῦ μαρτυρίου

ρώσεως καὶ τοῦ Παύλου δι' ἀποκεφαλισμοῦ, ὡς ρωμαίου πολίτου [Ἰδ. π.χ. Ἰππολύτου, Περὶ τῶν ἸΒ' Ἀποστόλων. ΒΕΠΕΣ 6, 296. Πράξ. Πέτρου, 37 ἐε. Τερτυλλιανοῦ, Scorpiace XV, PL. 2, 175· De praescr. haeret, XXXVI. PL. 2, 59· Adversus Marcionem IV 5. PL. 2, 395 ἐ. Ὀριγένοους, ἐν Εὐσεβίου, Ἐκκλ. Ἰστ. Γ', 1,2. ΒΕΠΕΣ 19, 250. Ἱερωνύμου, ἐνθ' ἀνωτέρω. Σουλπικίου Σευήρου, Chronic. lib. II, 29. PL. 20, 145, κ.ά.], ἐνῷ δύναται νὰ δηλοῖ διάφορον δικαστικὴν διαδικασίαν, δὲν δύναται νὰ δηλοῖ ἀπαραιτήτως καὶ διάφορον χρόνον.

40. Peristephanon, Hymn XII. PL. 60, 556· «Festus apostolici nobis rediv hic dies triumphi, Pauli atque Petri nobilis cruore. Unus utrumque dies, pleno tamen innovatus anno...».

41. Sermo 296,7. PL. 38, 1352· «Unus dies passionis duobus Apostolis. Sed et illi duo unum erant: quamquam diversis diebus paterentur, unum erant. Praecessit Petrus, secutus est Paulus».

42. Ἡ ὑπὸ τῶν G. Edmundson, The Church in Rome, σ. 151-153 καὶ J. A. T. Robinson, Redating, σ. 149, ἀπόδοσις οὐσιαστικῆς βαρύτητος εἰς τὴν ἱστορίαν «Quo Vadis?» [ἰδὲ Πράξ. Πέτρ. 35 ἐ.], καθ' ἣν, ἐφ' ὅσον μεταξὺ τῶν ἄλλων, οἱ χριστιανοὶ ὑπεβάλλοντο καὶ εἰς τὸ μαρτύριον τῆς σταυρώσεως, ὡς ἀναφέρει καὶ ὁ Τάκτιος, ἐπεται ὅτι ὁ Πέτρος ἐμαρτύρησε κατὰ τὸ πρῶτον κύμα τῆς μαζικῆς ἐξόντωσης τῶν χριστιανῶν, τῷ 65 δηλαδὴ, προηγηθεὶς οὕτω τοῦ Παύλου, δὲν νομιζόμεν ὅτι δικαιολογεῖται.

43. Annales XV, 44.

44. Ἰστέον ὅτι κατὰ τὸ ἀμφιβαλλόμενον ἔργον τοῦ Ἰππολύτου, Περὶ τῶν ἸΒ' Ἀποστόλων. ΒΕΠΕΣ 6, 296, ὁ Παῦλος, μεταστραφείς ἐν ἔτος μετὰ τὴν ἀνάληψιν τοῦ Χριστοῦ, ἐκήρυξε τὸ Εὐαγγέλιον ἐπὶ τριάκοντα πέντε (35) ἔτη, μαρτυρήσας ἐπὶ Νέρωνος ἐν Ρώμῃ. Ταῦτα ὁμῶς προστιθέμενα εἰς τὸ 34ον ἔτος μ.Χ., ὅπερ ἡμεῖς δεχόμεθα ὡς ἔτος τῆς μεταστροφῆς τοῦ Παύλου, τοποθετοῦσι τὸ μαρτύριον αὐτοῦ τῷ 69, τ.ἐ. ἐν ἔτος μετὰ τὸν θάνατον τοῦ Νέρωνος! Ἐκτὸς βεβαίως ἂν ὁ Ἰππόλυτος τοποθετῇ τὸ πάθος καὶ τὴν ἀνάληψιν τοῦ Ἰ. Χριστοῦ τῷ 30 ὁπότε τὸ ἔτος τοῦ μαρτυρίου τοῦ Παύλου συμπίπτει τῷ 65.

τοῦ Παύλου (καὶ τοῦ Πέτρου)⁴⁵ τῆς ἐκκλησιαστικῆς μνήμης ἐνδιαφερθείσης περὶ τὸν τρόπον μᾶλλον ἢ τὸν ἀκριβῆ χρόνον τῆς τελειώσεως αὐτοῦ.

Στοιχοῦσα δηλονότι ἡ ἀρχέγονος Ἐκκλησία τῷ παραδείγματι τῶν ἱερῶν τῆς Καινῆς Διαθήκης συγγραφέων, μάλιστα δὲ αὐτοῦ τούτου τοῦ Παύλου, δὲν ἐνδιεφέρθη τόσον περὶ τὴν διάσωσιν λεπτομερειῶν περὶ τοῦ τέλους αὐτοῦ, ὅσον περὶ τὴν ὑπογράμμισιν καὶ προβολὴν τοῦ μαρτυρίου του, ὡς κατακλειῖδος τῆς πλήρους καὶ τελείας ἀφοσιώσεώς του εἰς τὸν Χριστὸν καὶ τὴν ὑπόθεσιν τοῦ Εὐαγγελίου του.

45. Ἡ κατηγορηματικὴ δήλωσις τοῦ ἀειμνήστου Ν. Μ. Δ α μ α λ ᾱ, μν. ἐργ. σ. 348, καθ' ἣν «Ὁ τελευταῖος καὶ μόνος ἀκριβέστατος χρονολογικὸς προσδιορισμὸς τοῦ βίου τοῦ ἀποστόλου ἐστὶν ὁ τοῦ θανάτου αὐτοῦ κατὰ τὸν διωγμὸν τοῦ Νέρωνος, λαβόντα χώραν τὸν Ἰούνιον τοῦ 64 μ.Χ.....», τυγχάνει, ὡς εἰκός, ἀνεδαφικῆ, δεδομένου ὅτι ὁ ἐμπρησμὸς τῆς Ρώμης ἔλαβε χώραν τὴν 19ην Ἰουλίου 64!

ΧΡΟΝΟΛΟΓΙΚΟΣ ΠΙΝΑΞ

Συγκεφαλαιούμεντες τὰ συμπεράσματα περὶ τῆς χρονολογίας τῶν γεγονότων τοῦ βίου τοῦ ἀποστόλου Παύλου, ἀπὸ τῆς μεταστροφῆς αὐτοῦ παρὰ τὴν Δαμασκὸν μέχρι τοῦ μαρτυρικοῦ αὐτοῦ θανάτου ἐν Ρώμῃ, ἔχομεν τὸν ἀκόλουθον πίνακα:

Α'.	Μεταστροφή	τέλος 34/ἀρχαὶ 35
Β'.	Παραμονὴ εἰς Ἀραβίαν.	ἀρχαὶ 35/τέλος 37
Γ'.	Ἀποδράσεις ἐκ Δαμασκοῦ ἐπὶ Ἀρέτα Δ'	τέλος 37/ἀρχαὶ 38.
Δ'.	Πρώτῃ ἀνάβασις εἰς Ἱεροσόλυμα.	τέλος 37/ἀρχαὶ 38.
Ε'.	Δευτέρα ἀνάβασις εἰς Ἱεροσόλυμα. κατὰ τὴν ἐποχὴν τοῦ λιμοῦ.	τέλος 43—ἀρχαὶ 44.
ΣΤ'.	Πρώτῃ ἀποστολικῇ ὁδοπορίᾳ [Ἀντιόχεια, Σελεύκεια, Κύπρος, Πέργη Παμφυλίας, Ἀντιόχεια Πισιδίας, Ἰκόνιον, Λύστρα, Δέρβη Λυκαονίας, Λύστρα, Ἰκόνιον, Ἀντιόχεια Πισιδίας, Πέργη, Ἀττάλεια, Ἀντιόχεια Συρίας].	44—45.
Ζ'.	Συνάντησις καὶ ἀντίθεσις Παύλου πρὸς Πέτρον ἐν Ἀντιοχείᾳ.	τέλος 45.
Η'.	Ἱεραποστολικὴ δρᾷσις Παύλου καὶ Βαρνάβα ἐν Ἀντιοχείᾳ (Πρ. 14,28).	46-θέρος 48
Θ'.	Τρίτῃ ἀνάβασις εἰς Ἱεροσόλυμα - Ἀποστολικὴ Σύνοδος.	θέρος-φθινόπωρον 48.
Ι'.	Δευτέρα ἀποστολικὴ περιοδεία [Ἀντιόχεια, περιοχαὶ Συρίας - Κιλικίας, Δέρβη, Λύστρα, Φρυγία, Γαλατία, Μυσία, Τρωάς, Σαμοθράκη, Νεάπολις, Φίλιπποι, Ἀμφίπολις, Ἀπολλωνιάς, Θεσσαλονίκη, Βέροια, Ἀθῆναι, Κόρινθος, Ἐφεσος, Καισάρεια, Ἱεροσόλυμα. Ἀντιόχεια]	τέλος 48-ἀρχαὶ 52.
	— Μακεδονία: τέλος 49.	
	— Ἀχαΐα — Κόρινθος: ἀρχαὶ 50 — φθινόπωρον 51.	
ΙΑ'.	Τετάρτῃ ἀνάβασις εἰς Ἱεροσόλυμα.	ἀρχαὶ 52.

IB'.	Τρίτη ἀποστολική περιοδεία [Αντιόχεια, Γαλατία, Φρυγία, Ἐφεσος, Τρωάς, Μακεδονία, Ἰλλυρικόν, Κόρινθος, Φίλιπποι, Τρωάς, Ἄσσος, Μιτυλήνη, Σάμος, Μίλητος, Κῶς, Ρόδος, Πάταρα, Τύρος, Πτολεμαῖς, Καισάρεια, Ἱεροσόλυμα]. — 3 /ετῆς παραμονή ἐν Ἐφέσῳ: ἄνοιξις 53-φθινόπωρον 56. — Βραχεῖα ἐνδιάμεσος ἐπίσκεψις εἰς Κόρινθον: ἄνοιξις 56. — Μακεδονία — Ἰλλυρικόν: φθινόπωρον—τέλος 56. — Κόρινθος: Ἰανουάριος — μέσα Μαρτίου 57. — Φίλιπποι: παραμοναὶ Πάσχα (8 Ἀπριλίου) 57.	ἄνοιξις 52-ἄνοιξις 57.
IG'.	Πέμπτη ἀνάβασις εἰς Ἱεροσόλυμα — σύλληψις.	Μάϊος 57.
ID'.	Φυλάκισις ἐν Καισαρείᾳ.	ἄνοιξις 57-θέρος 59.
IE'.	Ἀναχώρησις διὰ Ρώμην.	φθινόπωρον 59
IST'.	Ἀφιξις εἰς Ρώμην.	ἄνοιξις 60.
IZ'.	Φυλάκισις ἐν Ρώμῃ «ἰδίῳ μισθώματι».	ἄνοιξις 60-ἄνοιξις 62.
IΗ'.	Ἀποφυλάκισις.	ἄνοιξις 62.
IΘ'.	Τετάρτη ἀποστολική ὁδοιπορία. — Ρώμη - Ν. Γαλλία - Ἰσπανία - Ρώμη: ἄνοιξις 62 - ἄνοιξις 63. — Κρήτη: ἄνοιξις-θέρος 63. — Ἐφεσος: θέρος 63. — Μακεδονία: Συγγραφὴ ἐπιστολῆς πρὸς Τίτον: τέλος 63. — Νικόπολις - Συγγραφὴ Α' ἐπιστολῆς πρὸς Τιμόθεον: ἀρχαὶ 64. — Δαλματία: ἄνοιξις-θέρος 64. — Μακεδονία: χειμῶν 64/65.	ἄνοιξις 62-ἄνοιξις 65.
K'.	Τρωάς - σύλληψις (;):	ἄνοιξις 65.
KA'.	Μεταφορὰ εἰς Ρώμην - Β' φυλάκισις, συγγραφὴ Β' ἐπιστολῆς πρὸς Τιμόθεον.	θέρος 65.
KB'.	Μαρτύριον.	χειμῶν 65/66 (;)

ΤΟΠΟΣ ΚΑΙ ΧΡΟΝΟΣ ΣΥΓΓΡΑΦΗΣ ΤΩΝ ΕΠΙΣΤΟΛΩΝ ΤΟΥ ΑΠΟΣΤΟΛΟΥ ΠΑΥΛΟΥ

Α' προς Θεσσαλονικείς	Κόρινθος	ἀρχαί	50 μ.Χ.
Β' προς Θεσσαλονικείς	Κόρινθος	τέλος 50 - ἀρχαί ¹	51 μ.Χ.
Προς Γαλάτας	Ἔφεσος	τέλος	53 μ.Χ.
Α' προς Κορινθίους	Ἔφεσος	ἄνοιξις	56 μ.Χ.
Β' προς Κορινθίους	Φίλιπποι	φθινόπωρον	56 μ.Χ.
Προς Ρωμαίους	Κόρινθος	Μάρτιος	57 μ.Χ.
Ἐπιστολαὶ αἰχμαλωσίας κατὰ σειράν:			
Προς Ἐφεσίους-Κολοσσαεῖς	◁	Ρώμη	πρώτη φυλάκισις 60-62 μ.Χ.
Φιλήμονα-Φιληππησίους			
Ἑβραίους*			
Προς Τίτον	Φίλιπποι	τέλος	63 μ.Χ.
Α' προς Τιμόθεον	Νικόπολις	ἀρχαί	64 μ.Χ.
Β' προς Τιμόθεον	Ρώμη	δευτέρα φυλάκισις, Θέρους	65 μ.Χ.

* Ὁ συγγραφεὺς τοῦ παρόντος θεωρεῖ καὶ τὴν Πρὸς Ἑβραίους Ἐπιστολὴν γραφεῖσαν ὑπὸ τοῦ Παύλου ἐκ Ρώμης, ὀλίγον πρό τῆς ἀποφυλάκισέως αὐτοῦ, κατὰ τὴν ἄνοιξιν τοῦ 62 μ.Χ., οὕσαν τελευταίαν τῶν Ἐπιστολῶν τῆς αἰχμαλωσίας καὶ ἀπευθυνθεῖσαν πρὸς τὴν Ἐκκλησίαν τῶν Ἱεροσολύμων, καὶ δὴ πρὸς τοὺς ἐν αὐτῇ ζηλωτὰς τοῦ Νόμου χριστιανούς, κοιμισθεῖσαν δὲ πιθανότατα ὑπὸ τοῦ Μάρκου. Βλ. σχετικῶς: Χ.Σ. Βουλγαρη *Ἡ πρὸς Ἑβραίους Ἐπιστολή. Περιστατικά - παραλήπται - συγγραφεὺς - τόπος καὶ χρόνος συγγραφῆς*, Ἀθῆναι 1986.

ΠΙΝΑΞ ΠΕΡΙΕΧΟΜΕΝΩΝ

ΜΕΡΟΣ Α΄

ΑΠΟ ΤΗΣ ΜΕΤΑΣΤΡΟΦΗΣ ΑΥΤΟΥ ΜΕΧΡΙ ΤΗΣ ΑΠΟΣΤΟΛΙΚΗΣ ΣΥΝΟΔΟΥ

Πρόλογος	
1. 'Η ἐπὶ 'Αρέτα Δ΄ διαφυγὴ τοῦ Παύλου ἐκ Δαμασκοῦ	9
2. 'Η περικοπὴ Α΄ Κορ. 15,5-8, περὶ τοῦ χρόνου τῆς μεταστροφῆς τοῦ Παύλου	15
3. 'Η περικοπὴ Γαλ. 1,15-2,10 καθ' ἑαυτὴν ἐξεταζομένη	19
4. 'Η πρώτη ἀνάβασις τοῦ Παύλου εἰς 'Ιεροσόλυμα «ἱστορῆσαι Κηφᾶν»	23
5. 'Η δευτέρα ἀνάβασις εἰς 'Ιεροσόλυμα	33
6. 'Η τρίτη ἀνάβασις εἰς 'Ιεροσόλυμα. Σύγκλησις τῆς 'Αποστολικῆς Συνόδου	46
Συμπέρασμα	53

ΜΕΡΟΣ Β΄

ΑΠΟ ΤΗΣ ΑΠΟΣΤΟΛΙΚΗΣ ΣΥΝΟΔΟΥ ΜΕΧΡΙ ΤΗΣ ΤΕΛΕΥΤΑΙΑΣ ΑΝΟΔΟΥ ΑΥΤΟΥ ΕΙΣ ΙΕΡΟΣΟΛΥΜΑ

1. 'Η Δευτέρα 'Αποστολικὴ Περιοδεΐα	56
α. Χρόνος ἐνάρξεως αὐτῆς	56
β. 'Ο ἐκ Ρώμης διωγμὸς τῶν 'Ιουδαίων ἐπὶ Κλαυδίου	57
γ. 'Η ἐνώπιον τοῦ Γαλλίωνος προσαγωγὴ τοῦ Παύλου ἐν Κορίνθῳ	60
2. 'Η Τρίτη 'Αποστολικὴ Περιοδεΐα	64
α. 'Απὸ 'Αντιοχείας μέχρι πέρατος τῆς Τριετοῦς παραμονῆς αὐτοῦ ἐν 'Εφέσῳ	64
β. 'Απὸ πέρατος τῆς ἐν 'Εφέσῳ τριετοῦς δράσεως μέχρι τῆς τελευταίας ἀνόδου αὐτοῦ εἰς 'Ιεροσόλυμα	73

ΜΕΡΟΣ Γ΄

ΑΠΟ ΤΗΣ ΣΥΛΛΗΨΕΩΣ ΑΥΤΟΥ ΕΝ ΙΕΡΟΣΟΛΥΜΟΙΣ ΜΕΧΡΙ ΤΟΥ ΜΑΡΤΥΡΙΚΟΥ ΘΑΝΑΤΟΥ ΑΥΤΟΥ ΕΝ ΡΩΜΗ

1. Σύλληψις καὶ μεταφορὰ τοῦ Παύλου εἰς Ρώμην	81
2. Ἑκβάσις τῆς φυλακίσεως. Τετάρτη 'Οδοιπορεία	93
3. Τὸ ἔτος τοῦ μαρτυρίου τοῦ Παύλου	110
ΧΡΟΝΟΛΟΓΙΚΟΣ ΠΙΝΑΞ	122
ΠΙΝΑΞ ΠΕΡΙΕΧΟΜΕΝΩΝ	124